

ISSN 1512 - 6706
E-ISSN 3029 - 4770

**REVIJA ZA PRAVO
I EKONOMIJU**

**REVIEW FOR LAW
& ECONOMICS**

Godina 26. | broj 2. | Mostar 2025.

**REVIJA ZA PRAVO I EKONOMIJU
REVIEW FOR LAW AND ECONOMICS**

Izdavač – Publisher

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Za izdavača – For Publisher

dekan prof. dr. Amra Jašarbegović

Uredništvo – Editorial Board

prof. dr. Anita Duraković,

glavni i odgovorni urednik – Editor in Chief

prof. dr. Jozo Čizmić

prof. dr. Goran Koevski

van. prof. dr. Ramajana Demirović

MA Aldin Jelovac, viši asistent

Tiraž: 100

Adresa uredništva: Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Univerzitetski kampus b.b., 88 104 Mostar

Časopis izlazi polugodišnje. Radovi se klasificiraju i referiraju po UDC i JEL publikacijama, London, Pittsburgh i Sydney, a svi prilozi iz Revije za pravo i ekonomiju referiraju se u EBSCO bazi.

SADRŽAJ:

Izjava o etičnosti i savjesnosti časopisa „Revija za pravo i ekonomiju“	7
---	---

PREGLEDNI NAUČNI RADOVI

Dr. sc. Emina Hasanagić, vanredna profesorica REGULIRANJE DIGITALNOG RADA U PRAVU EVROPSKE UNIJE	13
Dr. sc. Ramajana Demirović, vanredna profesorica IZVRŠENJE ODLUKE O IZDRŽAVANJU DJETETA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM I UPOREDNOM PRAVU	31
Dr. sc. Alma Džanić, docentica Dr. sc. Nikola Findrik, vanredni profesor ZAŠTITA POTROŠAČA: RAZVOJ I PRAKSE	57
MA Amna Mustafić Grebović, asistentica Dr. sc. Amra Mahmutagić, vanredna profesorica Dr. sc. Mirjana Kevo, sutkinja PUT RAZVOJA I KLJUČNE PREKRETNICE USVOJENJA OD ZAČETNIH RJEŠENJA DO DANAŠNJE PRAKSE	79
Bacc. iur. Vildana Delibašić, asistentica PRITVOR U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE: IZMEĐU NUŽNOSTI I MODERNIZACIJE, SAVREMENE ALTERNATIVE	103
MA Jasmina Gerin Pelo MA Amar Pajo BRAK KAO PRAVNA NORMA, VANBRAČNA ZAJEDNICA KAO DRUŠTVENA ČINJENICA: DOKAZIVANJE PORODIČNOG IDENTITETA IZMEĐU ZAKONA I STVARNOSTI	123
Mag. iur. Nina Ratkušić EVROPSKI PLATNI NALOG	154
Mr. iur. Lejla Čeranić POKAZATELJI RADNE EKSPLOATACIJE U KONTEKSTU TRGOVINE LJUDIMA	169
Mr. sc. Mladen Šain IZNOŠENJE NOVIH MATERIJALNO-PRAVNIH PRIGOVORA, NAVODA OD ZNAČAJA ZA ZAŠTITU JAVNOG INTERESA I NJIHOVE ČINJENIČNE PODLOGE U ŽALBI	192

STRUČNI ČLANAK

Dr. sc. Džemal Hasić KOMPARATIVNOPRAVNI ASPEKTI EVROPSKOG DRUŠTVA (SE): UČEŠĆE RADNIKA I HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA BOSNE I HERCEGOVINE SA PRAVNOM STEČEVINOM EU	219
---	-----

PRIKAZ

Dr. sc. Emina Hasanagić, vanredna profesorica

**EDIN RIZVANOVIĆ, FARUK MAKSUMIĆ, POSLOVNO UGOVORNO
PRAVO, LOGOTIP D.O.O. ZA IZDAVAŠTVO I GRAFIČKU DJELATNOST,
ŠIROKI BRIJEG, 2024, 335 STR.253**

Dr. iur. Sead Bandžović

**HAMDIJA ĆEMERLIĆ, IZBORNI SISTEMI U JUGOSLAVIJI, IKD
„UNIVERSITY PRESS – IZDANJA MAGISTRAT“ I FEDERALNO
MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE/ZNANOSTI, SARAJEVO-
MOSTAR, 2024, 155 STR.256**

TABLE OF CONTENTS:

Statement on Ethics and Integrity of the Journal Review of Law & Economics.....	7
--	---

PREVIOUS ANNOUNCEMENT

Emina Hasanagić, Ph.D., Associate Professor REGULATION OF DIGITAL WORK IN THE EUROPEAN UNION LAW	13
Ramajana Demirović, Ph.D., Associate Professor ENFORCEMENT OF CHILD MAINTENANCE DECISIONS IN THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND COMPARATIVE LAW	31
Alma Džanić, Ph.D., Assistant Professor Nikola Findrik, Ph.D., Associate Professor CONSUMER PROTECTION: DEVELOPMENT AND PRACTICE	57
Amna Mustafić Grebović, Ph.M., Assistant Amra Mahmutagić, Ph.D. Associate Professor Mirjana Kevo, Ph.D. Judge DEVELOPMENT PATH AND KEY MILESTONES OF ADOPTION FROM THE INITIAL SOLUTIONS TO TODAY'S PRACTICE.....	79
Vildana Delibašić, Ph.B., Assistant PRE-TRIAL DETENTION IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: BETWEEN NECESSITY AND MODERNIZATION, MODERN ALTERNATIVES.....	103
Jasmina Gerin Pelo, Ph.M. Amar Pajo, Ph.M. MARRIAGE AS A LEGAL NORM, COHABITATION AS A SOCIAL FACT: PROVING FAMILY IDENTITY BETWEEN LAW AND REALITY	123
Nina Ratkušić, Ph.M. EUROPEAN ORDER FOR PAYMENT.....	154
Lejla Čeranić, Ph.M. INDICATORS OF LABOR EXPLOITATION IN THE CONTEXT OF HUMAN TRAFFICKING	169
Mladen Šain, LL. M. Eur. PRESENTATION OF NEW SUBSTANTIVE-LEGAL OBJECTIONS, ALLEGATIONS CONCERNING THE PROTECTION OF PUBLIC INTEREST AND THEIR FACTUAL FOUNDATION IN THE APPEAL ..	192

PROFFESIONAL ARTICLE

Džemal Hasić, Ph.D. COMPARATIVE LEGAL ASPECTS OF THE EUROPEAN COMPANY (SE): EMPLOYEE PARTICIPATION AND THE HARMONISATION OF THE LEGISLATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH THE EU ACQUIS.....	219
---	-----

PRIKAZ

Emina Hasanagić, Ph.D. Associate Professor

**EDIN RIZVANOVIĆ, FARUK MAKSUMIĆ, POSLOVNO UGOVORNO
PRAVO, LOGOTIP D.O.O. ZA IZDAVAŠTVO I GRAFIČKU
DJELATNOST, ŠIROKI BRIJEG, 2024, 335 STR. 253**

Sead Bandžović, Ph.D.

**HAMDIJA ĆEMERLIĆ, IZBORNI SISTEMI U JUGOSLAVIJI, IKD
„UNIVERSITY PRESS – IZDANJA MAGISTRAT“ I FEDERALNO
MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE/ZNANOSTI, SARAJEVO-
MOSTAR, 2024, 155 STR. 256**

Izjava o etičnosti i savjesnosti časopisa „Revija za pravo i ekonomiju“

Časopis „Revija za pravo i ekonomiju“ izdaje Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Publikacija izlazi kontinuirano od 2000. godine s periodičnošću od dva broja godišnje. Časopis je namijenjen autorima iz oblasti prava, ekonomije i srodnih društvenih nauka, koji su pozvani da svojim naučnim i stručnim radovima doprinesu razvoju i unapređenju teorijske i empirijske naučne misli u relevantnim disciplinama.

„Revija za pravo i ekonomiju“ se pridržava najviših standarda etike uredničkog rada, kao i načela Kodeksa ponašanja za urednike časopisa Komisije za izdavačku etiku (*The COPE Code of Conduct for Journal Editors*). Iskrenost, originalnost i poštenje od strane autora, kao i pravičnost, objektivnost i povjerljivost od strane urednika i recenzenata, vrijednosti su na kojima se zasniva uređivanje i izdavanje ovog časopisa.

U „Reviji za pravo i ekonomiju“ se objavljuju radovi koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzetskom postupku. Recenziji podliježu radovi koji se kategorizuju (izvorni naučni rad, prethodno saopćenje, pregledni naučni rad i stručni članak). Prikazi knjiga, osvrti i ocjene ne podliježu recenziji. Radovi koji se kategoriziraju podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji (*double-blind peer review*). Kroz proces recenziranja i uređivanja, prati se mogućnost plagiranja i falsificiranja sadržaja. U slučaju plagiranja, Redakcija izvještava autora o tome, te poduzima druge odgovarajuće mjere.

S ciljem osiguravanja visokog kvaliteta objavljenih sadržaja, utvrđuju se sljedeća etička načela uredničkog djelovanja kojih su se dužni pridržavati autori/koautori, recenzenti, glavni urednik/redakcija i izdavač „*Revije za pravo i ekonomiju*“:

Autori/koautori radova garantuju za izvornost objavljenih radova. Od autora se očekuje da riječi drugih autora, saradnika ili izvora adekvatno obilježe referencama. Autori koji predaju radove za časopis moraju garantirati da su radovi njihovo originalno autorsko djelo, te da ni dijelovi, niti cijeli rad, nisu plagirani bez navođenja korištenih izvora. Bilo koji dio rada koji predstavlja citat ili parafrazu tuđih riječi ili djela, mora biti obilježen referencom odakle je preuzet. Autori bi trebali skrenuti pažnju na potencijalne finansijske ili druge sukobe interesa koji bi mogli utjecati na rezultate ili interpretaciju njihovih radova. Ukoliko autor otkrije grešku u radu, dužan je o tome obavijestiti Redakciju, te pružiti podršku kako bi se greška odstranila ili rad povukao. Autori su također dužni radove ispraviti u skladu s preporukama recenzenata, kako bi se osigurala kvaliteta radova. Svi radovi se predaju u elektronskoj formi.

Recenzenti radove ocjenjuju anonimno na osnovu sadržaja bez obzira na etničko porijeklo, spol, seksualnu orijentaciju, državljanstvo, religijska uvjerenja ili političku filozofiju autora. Sve informacije, podaci i ideje do kojih recenzenti

dođu tokom stručne evaluacije rada moraju se tretirati kao povjerljivi i ne smiju se koristiti u lične svrhe niti saopštavati trećim licima, osim uz izričitu saglasnost urednika. Ukoliko postoji stvarni ili potencijalni sukob interesa između recenzenta i autora, koautora ili samog rukopisa, recenzent je dužan o tome blagovremeno obavijestiti urednika i uzdržati se od recenziranja takvog rada. Također, recenzent ima obavezu ukazati uredniku na svaku uočenu suštinsku sličnost ili preklapanje rukopisa s drugim objavljenim radovima, kao i na eventualne slučajeve necitiranih izvora ili plagijarizma. Radove ocjenjuju objektivno i svoju ocjenu jasno obrazlažu u obrascu za recenziju. Ukoliko recenzent primijeti da nije kvalificiran ocijeniti rad ili da nije u mogućnosti ocijeniti ga, dužan je o tome obavijestiti glavnog urednika.

Glavni i odgovorni urednik, zajedno s članovima **Redakcije**, u skladu s uređivačkom politikom časopisa i važećim zakonskim propisima odlučuju o prihvatanju i objavljivanju pristiglih priloga. Urednik je obavezan da u procesu evaluacije rukopisa postupa nepristrasno, savjesno i profesionalno, bez ikakvog oblika diskriminacije autora, te da dosljedno štiti akademski integritet i sprječava narušavanje intelektualnih i etičkih standarda. U slučaju zaprimanja pritužbi, urednik je dužan postupati u skladu s propisanim procedurama uređivačke politike, kao i osigurati objavljivanje odgovarajućih ispravki, pojašnjenja ili izvinjenja kada je to opravdano. Posebna odgovornost urednika ogleda se u očuvanju povjerljivosti identiteta recenzenata, kao i u zaštiti informacija vezanih za zaprimljene rukopise, koje se, osim autorima, recenzentima i izdavaču, ne smiju učiniti dostupnim trećim licima. Svako prijavljeno neetičko ponašanje u odnosu na objavljene radove uredništvo je dužno provjeriti, bez obzira na to kada je rad objavljen.

Izdavač je obavezan čuvati naučni ugled časopisa uz kontinuirano unapređivanje njegovog kvaliteta. Kroz postupak recenziranja osigurava se visok naučni i profesionalni standard radova objavljenih u publikaciji. Istovremeno, izdavač garantira autorima slobodu akademskog i stručnog izražavanja. U slučajevima kada se ukaže potreba, izdavač je obavezan omogućiti naknadno objavljivanje odgovarajućih ispravki, dodatnih pojašnjenja ili izvinjenja.

Statement on Ethics and Integrity of the Journal *Review of Law & Economics*

The journal *Review of Law & Economics* is published by the Faculty of Law of the Džemal Bijedić University of Mostar. The journal has been published continuously since 2000, with a frequency of two issues per year. It is intended for authors from the fields of law, economics, and related social sciences, who are invited to contribute, through their scholarly and professional works, to the development and advancement of theoretical and empirical scientific thought in relevant disciplines.

Review of Law & Economics adheres to the highest standards of editorial ethics, as well as to the principles set out in the *Code of Conduct for Journal Editors* of the Committee on Publication Ethics (COPE). Honesty, originality, and integrity on the part of authors, together with fairness, objectivity, and confidentiality on the part of editors and reviewers, constitute the fundamental values upon which the editorial and publishing practices of this journal are based.

The journal *Review of Law & Economics* publishes both peer-reviewed and non-peer-reviewed contributions. Manuscripts subject to categorization (original scientific articles, preliminary communications, review articles and professional papers) undergo a peer-review process. Book reviews, commentaries, and evaluations are not subject to peer review. Categorized manuscripts are evaluated through a double-blind peer-review procedure. Throughout the review and editorial process, particular attention is paid to the detection of plagiarism and falsification of content. In cases of identified plagiarism, the Editorial Board informs the author and undertakes appropriate further measures.

With the aim of ensuring a high quality of published content, the following ethical principles of editorial practice are established, which must be observed by authors/co-authors, reviewers, the Editor-in-Chief/Editorial Board, and the publisher of *Review of Law & Economics*:

Authors/co-authors guarantee the originality of their submitted and published works. Authors are expected to properly acknowledge the words, ideas, and contributions of other authors, collaborators, or sources by appropriate referencing. By submitting a manuscript, authors confirm that the work is their original intellectual creation and that neither the manuscript nor any of its parts has been plagiarized without proper citation of sources. Any part of the manuscript that constitutes a quotation or paraphrase of another author's work must be clearly identified and referenced. Authors should disclose any potential financial or other conflicts of interest that could influence the results or interpretation of their research. If an author discovers a significant error in a published or submitted work, they are obliged to inform the Editorial Board promptly and cooperate in correcting the error or retracting the manuscript. Authors are also required to revise their manuscripts in accordance with reviewers' recommendations

in order to ensure the quality of the published work. All manuscripts must be submitted in electronic form.

Reviewers evaluate manuscripts anonymously and solely on the basis of their content, regardless of the author's ethnic origin, gender, sexual orientation, nationality, religious beliefs, or political views. All information, data, and ideas obtained during the peer-review process must be treated as confidential and may not be used for personal benefit or disclosed to third parties without the explicit consent of the editor. If a real or potential conflict of interest exists between the reviewer and the author, co-author, or the manuscript itself, the reviewer is required to notify the editor in a timely manner and refrain from reviewing the manuscript. Reviewers are also obliged to alert the editor to any substantial similarity or overlap between the submitted manuscript and other published works of which they are aware, as well as to any cases of uncited sources or plagiarism. Reviewers must provide objective evaluations and clearly substantiate their assessments in the review report. If a reviewer determines that they are not sufficiently qualified to assess a manuscript or are unable to complete the review, they must inform the Editor-in-Chief accordingly.

The Editor-in-Chief, together with the members of the **Editorial Board**, decides on the acceptance and publication of submitted manuscripts in accordance with the journal's editorial policy and applicable legal regulations. The editor is required to conduct the manuscript evaluation process impartially, conscientiously, and professionally, without any form of discrimination against authors, while consistently safeguarding academic integrity and preventing violations of intellectual and ethical standards. In the event of complaints, the editor must act in accordance with established editorial procedures and ensure the publication of appropriate corrections, clarifications, or apologies when justified. A particular responsibility of the editor lies in preserving the confidentiality of reviewers' identities and protecting information related to submitted manuscripts, which may not be disclosed to third parties other than the authors, reviewers, and publisher. Any reported unethical behavior related to published works must be investigated by the Editorial Board, regardless of when the work was published.

The publisher is responsible for safeguarding the scholarly reputation of the journal while continuously improving its quality. Through the peer-review process, a high scientific and professional standard of published works is ensured. At the same time, the publisher guarantees authors freedom of academic and professional expression. When necessary, the publisher is obliged to enable the subsequent publication of appropriate corrections, additional clarifications, or apologies.

PREGLEDNI NAUČNI RAD

Pregledni naučni rad

Dr. sc. Emina Hasanagić, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

REGULIRANJE DIGITALNOG RADA U PRAVU EVROPSKE UNIJE¹

Sažetak: Primjena digitalne tehnologije u svijetu rada dovela je do značajnih promjena koje imaju i pozitivnu i negativnu stranu. S jedne strane, omogućavaju se veća efikasnost u poslovanju i manji troškovi, kao i fleksibilno zapošljavanje i rad od kuće odnosno van prostorija poslodavca, što može uticati pozitivno na bolju raspodjelu vremena za privatni i poslovni život radnika. S druge strane, tu je i veća nesigurnost radnika i uvođenje novih pojmova kao digitalni radnik i freelancer koji ostaju uskraćeni za osnovna radnička prava. Mnogo je otvorenih pitanja koje savremeno radno zakonodavstvo tek treba da adresira u cilju prilagođavanja novonastalim društvenim promjenama i kako bi osiguralo adekvatnu radnopravnu zaštitu radnicima koji obavljaju digitalni rad. U radu se analizira uticaj digitalizacije na proces rada, s posebnim osvrtom na reguliranje radnopravnog statusa osoba koje su uključene u ovaj oblik rada. Fokus rada je na analizi standarda Evropske unije (u daljem tekstu EU) u oblasti digitalnog rada koji predstavljaju putokaz za bosanskohercegovački integracijski put u oblasti radnog prava u svjetlu narasle upotrebe digitalne tehnologije, s obzirom na obavezu usklađivanja zakonodavstva Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu BiH) sa zakonodavstvom EU.

Ključne riječi: digitalna tehnologija, digitalizacija procesa rada, digitalni radnici, digitalne platforme, Evropska unija, standardi Evropske unije, radni odnosi.

¹ Ovaj rad je prethodno prezentiran pod naslovom “Standardi Evropske unije u oblasti digitalnog rada” na međunarodnoj naučnoj konferenciji “Bosna i Hercegovina i evropske integracije: Pravo i tehnologija - pravne dileme u digitalnom dobu” koja je održana 20 i 21.9.2025 godine u Tuzli.

Uvod

Digitalizacija je neminovno prodrla u sve sfere života, kako u društvenom i ekonomskom smislu, tako i u kontekstu organizacije rada i zapošljavanja. Prije svega generacije 21. stoljeća ne poznaju život kako u privatnom tako i u poslovnom smislu bez korištenja moderne tehnologije te društvenih medija.² Pod pojmom „digitalizacija“ se podrazumijeva masovna upotreba informatičke, komunikacione i svih vrsta elektronske tehnologije.³ Nezamisliv je život bez upotrebe digitalne tehnologije koja se rapidno razvija i napreduje.

Digitalizacija je dovela do promjena u pogledu uključivanja u organizirani rad i organizacije poslovanja odnosno poslovnih modela uz stvaranje i novih oblika rada koji se u pravilu ne mogu da uklope u postojeće kategorije pozitivno-pravnih rješenja u okviru radnih zakonodavstava.⁴

Radno pravo smatra se jednom od „najživotnijih“ grana prava, s obzirom da se odvija u realnom životnom okruženju. Ono je kao takvo prožeto društvenim, historijskim, socijalnim, ekonomskim i drugim okolnostima u kojima se rad ostvaruje.⁵

Primjena digitalne tehnologije u svijetu rada dovela je do značajnih promjena koje imaju i pozitivnu i negativnu stranu. Omogućava se veća efikasnost u poslovanju i manji troškovi, kao i fleksibilno zapošljavanje i rad od kuće odnosno van prostorija poslodavca, što može uticati pozitivno na bolju raspodjelu vremena za privatni i poslovni život radnika. Međutim, tu je i veća nesigurnost radnika i uvođenje novih pojmova kao digitalni radnik i freelancer koji ostaju uskraćeni za osnovna radnička prava. Mnogo je otvorenih pitanja koje savremeno radno zakonodavstvo tek treba da adresira u cilju prilagođavanja novonastalim društvenim promjenama.

U Evropskoj uniji je prepoznat ovaj problem nedostatka regulacije digitalnog rada i time uskraćivanja radnopravne zaštite radnika koji obavljaju takav rad, koji prije svega ostaju uskraćeni za priznavanje postojanja radnopravnog statusa i time i prava na radu, u vezi sa radom i povodom rada. Upravo radi zaštite prava digitalnih radnika i ujednačavanja zakonskih rješenja država članica u EU je usvojena Direktiva EU o poboljšanju uslova rada u platformskom radu kao prvi propis EU kojim se konačno obezbjeđuje zaštita digitalnih radnika i priznavanje radnopravnog statusa osobama koje obavljaju te poslove, te time eliminacija lažne samozaposlenosti kao značajnog problema u ovoj oblasti.

U radnom zakonodavstvu BiH nedostaju odgovarajuće odredbe o radu

2 Vidjeti: Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, „*Digitalizacija i svijet rada*“, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXV., 2022, 250.

3 Vidjeti: Jašarević Senad, „*Uticaj digitalizacije na radne odnose*“, Zbornik radova u Novom Sadu, 4/2016, 1104

4 Vidjeti: Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, *op. cit.* 250.

5 Vidjeti: Jašarević Senad, *op. cit.* 1103.

putem digitalnih platformi kojima bi se konačno riješio položaj digitalnih radnika gdje u sadašnjoj situaciji oni ostaju i dalje obespravljeni i uskraćeni za osnovna radnička prava i prava iz socijalnog osiguranja. U odredbama važećih entitetskih zakona o radu i Zakona o radu BDBiH sadržane su samo osnovne odredbe o radu na daljinu odnosno radu od kuće radnika ili u drugim prostorijama izvan poslodavačkog prostora, odnosno propisana je obaveza preciziranja određenih podataka u ugovoru o radu i zaštite i bezbjednosti radnika koji obavljaju takav rad. Značajan korak naprijed učinjen je izradom Nacrta novog Zakona o radu FBiH u koji su ugrađena rješenja iz Direktive EU. Ako Zakon bude usvojen sa ovim odredbama konačno bi se riješilo pitanje radnopravnog položaja digitalnih radnika i osigurala im se osnovna radnička prava makar u jednom dijelu države BiH, u njenom entitetu FBiH. Ovo je i u skladu sa obavezama BiH na njenom evropskom putu jer je obavezna uskladiti svoje zakonodavstvo sa pravnom stečevinom Evropske unije.

1. Razvoj digitalne tehnologije i njen uticaj na organizaciju rada i zapošljavanje

Živimo u svijetu tehnološke revolucije gdje ubrzani razvoj digitalne tehnologije utiče na sve segmente društva, pa neminovno i na svijet rada i zapošljavanja, što je značajno dovelo do promjene dosadašnjeg shvatanja organizacije rada i odvijanja procesa rada.

Svijet u kojem živimo obilježen je dinamičnim i brzim razvojem novih tehnologija, koje se nezaustavljivo šire u sve sfere ekonomije i privatnog života građana. Kako u literaturi tako i u javnom diskursu često nailazimo na pojmove poput „digitalne revolucije“, „četvrte industrijske revolucije“, i „digitalnog doba“, pri čemu se obično misli na period koji karakterizira raširena upotreba digitalnih tehnologija u raznim područjima ljudskog djelovanja: u ekonomiji, politici, interakciji među ljudima itd.⁶

U kontekstu uticaja digitalizacije na rad i zapošljavanje bitno je spomenuti mišljenje Eurofound-a – to je agencija EU za poboljšanje životnih i radnih uvjeta. Eurofound u svom izvještaju utvrđuje tri glavna smjera promjena, te smatra da ovo odgovara trima širokim kategorijama kombinovanih primjena digitalnih tehnologija u ekonomskim procesima, koje imaju različite implikacije na rad i zapošljavanje. Prvi je automatizacija rada, odnosno zamjena ljudskog rada radom (digitalnih) mašina u pogledu obavljanja određenih zadataka u okviru procesa proizvodnje i distribucije. Navodi se da iako automatizacija mašina prethodi čak i industrijskoj revoluciji, upotreba digitalnih tehnologija omogućava algoritamsko upravljanje mašinama i, stoga, mnogo više mogućnosti za automatizaciju, te

⁶ Vidjeti: Bjelinski Radić Iva, „Izazovi radnog i socijalnog prava u svjetlu digitalizacije rada“, Zagrebačka pravna revija, vol. 7., br. 3/2018, 309

da sa digitalno omogućenim mašinama i vještačkom inteligencijom, sve vrste zadataka mogu biti potencijalno automatizovane.

Kao drugi pokretač promjena u svijetu rada prema Eurofoundu jeste digitalizacija procesa, a to podrazumijeva upotrebu uređaja koji pretvaraju analognu u digitalnu informaciju (senzora) te uređaja koji pretvaraju digitalnu u analognu informaciju (uređaja za prikazivanje) kako bi se (dijelovi) fizičkog proizvodnog procesa preveli u digitalne informacije i obrnuto. Pritom se iskorištava mnogo učinkovitija i jeftinija mogućnost obrade, pohrane i komunikacije putem digitalnih informacija. Ovo je glavni način na koji su se atributi digitalne ekonomije proširili na sektore i industrije izvan IKT-a.

Treći smjer promjena odnosi se na koordinaciju putem platformi, tj. upotrebu digitalnih mreža radi koordinacije ekonomskih transakcija na algoritamski način.

Eurofound smatra da se ova tri vektora promjene oslanjaju na digitalne infrastrukture, tehnologije i vještine koje su već široko dostupne u ekonomiji, te da su u tom smislu oni očito atributi faze implementacije, a ne instalacije faze digitalne revolucije.⁷

Kao posljedica procesa digitalizacije na tržištu rada događaju se važne strukturne promjene koje se mogu svesti na prestanak potrebe za određenim poslovima i gubitak radnih mjesta, stvaranje novih radnih mjesta i potreba za novim vještinama radnika, polarizacija tržišta rada, pojava novih oblika zapošljavanja.⁸ S jedne strane, promjene koje donosi digitalizacija su dinamične te olakšavaju organizaciju rada i obavljanje zadataka u okviru različitih radnih mjesta te omogućavaju efikasnije poslovanje. Također stvaraju se i nova radna mjesta na tržištu rada i obezbijeduje povećanje zaposlenosti. S druge strane, gube se određena radna mjesta i rad ljudi zamjenjuje mašinama odnosno digitalnom tehnologijom, a javlja se i potreba za prekvalifikacijom i dokvalifikacijom radne snage kako bi mogli biti osposobljeni za obavljanje novih poslova i konkurentni na tržištu rada.

Radi uticaja digitalizacije na organizaciju rada i poslovanje poslodavačkih subjekata, odnosno uticaja na organizaciju nesamostalnih i samostalnih procesa rada od početka 21. stoljeća, svijet rada prolazi kroz velike i bitne promjene, koje se uočavaju u mogućnostima i načinima zapošljavanja u okviru organizacije procesa rada koja se prilagođava digitalnoj ekonomiji. Digitalizacija nosi mnoge prednosti i koristi. Ipak, prisutni su i negativni učinci: pritisak dostupnosti, produženo radno vrijeme koje nema adekvatnu kompenzaciju, brisanje granice između poslovnog i privatnog života, iscrpljenost i izgaranje itd.⁹

7 Eurofound, *Automation, digitalisation and platforms: Implications for work and employment*, 2018, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 15. Dostupno na: <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/automation-digitisation-and-platforms-implications-work-and-employment>

8 Vidjeti: Bjelinski Radić Iva, op. cit. 313-317.

9 Vidjeti: Gradašević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, op. cit. 250.

Informatička tehnologija omogućava da se olakša i ubrza rad, te povećava produktivnost. Sada nekadašnje ogromne mašine i fabričke hale može da zamijeni jedan robot ili jači računar. Velike arhive i tone papira danas može da pohrani jedan veći hard disk, a osim toga podaci mogu da se skladište i izvan prostorija poslodavca – u „oblacima” (tzv. Cloud tehnologija). Međutim, digitalna oprema ne zamjenjuje samo zastarjelu opremu, nego i zaposlene. Upravo zbog „digitalizacije rada” mnogi poslovi nestaju. Digitalni rad iziskuje mnogo manje stalno zaposlenih.¹⁰

2. Digitalizacija i prilagođavanje radnog zakonodavstva

Radno pravo izloženo je velikim promjenama kojima tek treba da se prilagodi. Promjene u procesu radu tiču se dvije pojave – digitalizacije rada i prekarizacije rada. Digitalizacija je omogućila drugačiju organizaciju rada i efikasnije i ekonomičnije obavljanje radnih zadataka. Prekarizacija rada je pak negativna pojava koja se odnosi na prekarizaciju položaja radnika kao rezultat stvaranja novih radnih mjesta koja se prikazuju izvan sistema radnih odnosa kao lažna samozaposlenost. Time se radnicima koji obavljaju te poslove nepravedno uskraćuje priznavanje radnopravnog statusa i radničkih prava. To je ona oblast kojoj se moderno radno pravo treba najviše posvetiti u kontekstu reguliranja digitalnog rada.

Prekarnost označava “život u neizvjesnosti i strahu od gubitka posla zbog raznih oblika nesigurnosti radnog mjesta, slabe plaćenosti, gubitka pojedinih garantovanih prava na radu i u vezi s radom. To je život pod egzistencijalnom ucjenom sa neslućenim posljedicama ne samo na čovjeka pojedinca već i na čitave društvene grupe. Kao složena, višedimenzionalna pojava, prekarnost se iskazuje na razne načine: u rasponu od osjećanja nesigurnosti i neizvjesnosti zbog radnog statusa pa do otuđenja i odsustva solidarnosti zbog izopštenosti i odbačenosti iz društva”.¹¹

Digitalizacija vodi ka promjenama u pogledu uključivanja u organizirani rad kao i organizaciju poslovanja pri tome stvarajući i nove oblike rada koji se u pravilu ne uklapaju u kategorije pozitivno-pravnih rješenja u radnim zakonodavstvima.¹²

Radno pravo je vrlo životna i dinamična grana prava koja je stalno izložena različitim društvenim i ekonomskim promjenama kojima mora da se prilagođava u što kraćem periodu kako bi radnici dobili adekvatnu zaštitu njihovog položaja, s obzirom na ulogu radnog prava kao instrumenta državnog zaštitnog zakonodavstva. Posljednjih godina upravo je digitalizacija rada ono što

¹⁰ Vidjeti: Jašarević Senad, *op. cit.* 1105.

¹¹ Vidjeti Standing, Guy (2011). *The precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic., prema Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, *op. cit.* 252.

¹² *Ibid.*, 250.

preokupira radno pravo i što nalaže korjenite intervencije zakonodavca. Javlja se pojmovi koje ranije radno zakonodavstvo nije poznavalo – digitalni radnici, platformski radnici i frilenseri.

Tako se pod pojmom „digitalni radnici“ najčešće podrazumijeva generički pojam koji obuhvata najširu grupu u koju spadaju svi radnici koji koriste informaciono-komunikacione tehnologije u obavljanju svojih radnih zadataka.¹³ Pri tome digitalni radnici uživaju znatno slabiju pravnu zaštitu nego stalno zaposleni.¹⁴ Za platformske radnike se kaže da imaju zajedničko to da koriste određene digitalne platforme kao posrednike za ostvarivanje kontakta sa potencijalnim klijentima. Tu možemo govoriti o internet platformama, koje posreduju između radnika i poslodavaca kao i svaka berza poslova, odnosno agencija za posredovanje u zapošljavanju – gdje poslodavci istaknu svoje potrebe za radnicima, dok radnici oglašavaju svoje stručne sposobnosti. Zatim postoje platforme preko kojih se pružaju specifične usluge – kao što su usluga prijevoza ili dostave, a iste imaju daleko kompleksniji odnos sa platformskim radnicima koji ih koriste, jer one ne služe samo prostom povezivanju ponude i potražnje za određenom uslugom već se iza koncepta i djelovanja ovih platformi krije značajno složeniji sistem subordinacije platformskog radnika i vlasnika platforme, koji iako faktički nije prepoznat kao radni odnos, posjeduje sve elemente da to formalno i bude.¹⁵ Frilenseri su lica koja posredstvom informaciono-komunikacione tehnologije obavljaju poslove koji se ne vežu samo za jednog poslodavca i moraju da imaju kontinuitet. Oni poslodavce najčešće pronalaze putem platformi – posrednika, mada i na druge načine (to može biti putem direktne preporuke, na društvenim mrežama i tome slično). Frilenseri mogu da imaju jednog poslodavca ili više poslodavaca istovremeno, i pri tome sa njima zaključuju ugovor o djelu ili ugovor o autorskom djelu (to se čini u skladu sa politikom poslodavca, prirodom posla kao i zakonodavstvom države koje je mjerodavno za pravni posao koji se zaključuje). Frilenseri se javljaju kao najfleksibilniji oblik rada koji redefiniše subordinaciju, nadzor nad radom radnika, radno vrijeme – zato se kaže da frilenseri imaju do sada najveću slobodu u ostvarivanju svojih radnih zadataka. S druge strane, oni su u isto vrijeme praktično potpuno obespravljeni, jer ne ostvaruju nijedno pravo koje imaju radnici, a također ni u okviru sistema socijalnog osiguranja često se ne prepoznaje ova vrsta rada.¹⁶

Tradicionalno shvatanje radnog odnosa više ne odgovara aktuelnoj situaciji koju karakterizira nastanak novih kategorija radnika te promjene u pogledu

13 Vidjeti: Lj. Reljanović Mario, M. Misailović Jovana, „*Radnopravni položaj digitalnih radnika – iskustva evropskih zemalja*“, Strani pravni život, god. LXV, br. 3/2021, 409

14 Jašarević Senad, *op. cit.* 1106.

15 *Ibidem.*

16 Vidjeti: Lj. Reljanović Mario, M. Misailović Jovana, *op. cit.* 409.

poimanja nekih bitnih aspekata radnog odnosa kao što su način obavljanja rada, radno mjesto i radno vrijeme.

S obzirom da stalno, fiksno radno mjesto i preduzeće u mnogim djelatnostima gube značaj, tako se i sve više odstupa od tradicionalnog polazišta radnog odnosa, a koji je podrazumijevao znatan broj stalno zaposlenih, koji rade u prostorijama poslodavca.¹⁷ Upravo zahvaljujući informatičkoj tehnologiji proširuje se mjesto rada, i sada se više ne vezuje samo za pogone poslodavca, već se rad obavlja u „kibernetском prostoru“, koriste se vještački alati za rad (email, web-sastanci, mreže itd.).¹⁸ Ono što radno pravo treba posebno da adresira je problem lažne samozaposlenosti. Naime svi ovi digitalni radnici često se prikazuju kao samozaposleni kad u suštini oni obavljaju rad za drugog, rade za platforme kao poslodavce i trebaju biti prepoznati kao radnici. Međutim to zahtijeva intervencije u radnom zakonodavstvu u pravcu izmjena klasičnog poimanja radnog odnosa i pojma radnik. Međutim, to nije dovoljno jer za uspješnu integraciju novog koncepta radnog odnosa u radno zakonodavstvo potrebno je korigovati tradicionalni pojam poslodavca.

Naime, kod digitalnih oblika rada često nije jasno ko je poslodavac, gdje se nalazi, da li je u pitanju neko ko samo pruža usluge povezivanja klijenata i lica koja pružaju usluge ili je „skriveni poslodavac“. Zbog toga se javlja potreba da se redefiniše i osavremeni pojam poslodavca. Ovo je jedini način da se osigura zaštita svih onih koji rade za razne „platforme“, „mreže“ i „virtuelne poslodavce“, kao i da se spriječi izbjegavanje zakonskih obaveza prema državi.¹⁹

Bitno je spomenuti primjer iz Velike Britanije gdje je 2016. godine Londonski tribunal za zapošljavanje donio presudu u skladu sa kojom se vozači koji rade za platformu „Uber“ ne smatraju samozaposlenim, nego se oni moraju tretirati kao zaposlena lica, a Uber im je poslodavac.²⁰ Također za primjer imamo i pravo SAD-a koje je počelo da se bavi ovim pitanjima prije pedesetak godina, te je kod njih u sudskoj i upravnoj praksi razvijena doktrina o „kolektivnom poslodavcu“.²¹

3. Propisi Evropske unije u oblasti digitalnog rada

Sa daljnjim razvojem digitalnih platformi u pojedinim evropskim državama postavilo se pitanje radnopravnog statusa velikog broja osoba koje pružaju usluge za te platforme, a da pri tome formalno nemaju nikakva prava na radu i u vezi sa radom regulirana državnim zaštitnim zakonodavstvom. Nakon što

¹⁷ Vidjeti: Jašarević Senad, *op. cit.* 1106.

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibid.* 1107.

²⁰ Vidjeti: *Uber drivers win key employment case*, BBC News, 28. October, 2016, <http://www.bbc.com/news/business-37802386>.

²¹ Vidjeti: Jašarević Senad, *op. cit.* 1107.

su podnošene tužbe, odnosno zahtjevi za zaštitu povrijeđenih prava, sudovi u Belgiji, Francuskoj, Italiji, Holandiji i mnogim drugim evropskim državama su donosili presude kojima su te osobe na početku sudovi nižih instanci kategorisali kao samozaposlene. Ipak, u određenom broju slučajeva sudovi viših instanci su u svojim odlukama navodili da se ove osobe trebaju smatrati zaposlenicima odnosno radnicima.²² S obzirom da nije postojala Direktiva na nivou EU nije ni bilo ujednačenog stava sudova širom Evropske unije niti jedinstvenog tumačenja radnopravnog statusa i prava digitalnih radnika. Zapaženo je da su kao osnovne karakteristike, u pojedinačnim sudskim i administrativnim odlukama, koje su se pri odlučivanju koristile za davanje statusa radnika osobama koje obavljaju rad preko digitalnih platformi, a kojima je takav rad jedini izvor prihoda, jesu subordinacija odnosno postupanje po nalogima i uputama drugog, te organizacijska i finansijska ovisnost.²³ Vidimo da subordinacija²⁴ ostaje ključni element u utvrđivanju postojanja radnopravnog statusa i u ovim novim uslovima rada pod uticajem digitalne tehnologije i pojave digitalnih radnika.

Veliki iskorak u reguliranju platformskog rada i zaštiti prava digitalnih radnika učinjen je 2024. godine usvajanjem Direktive Evropske unije o poboljšanju uslova rada u platformskom radu.²⁵ Imajući u vidu niz dilema i otvorenih pitanja koje sa sobom nosi rad putem digitalnih platformi, ali i različita tumačenja sudova u pogledu radnopravnog statusa platformskih radnika u pojedinim državama, Evropska komisija je u decembru 2021. godine pripremila Prijedlog direktive o poboljšanju uslova rada u platformskom radu²⁶, koji je kasnije i prihvaćen i usvojen.

Članom 1. Direktive utvrđena je njena svrha, a to je: *“poboljšati radne uvjete i zaštitu ličnih podataka u radu putem platformi: (a) uvođenjem mjera*

22 Vidjeti: Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, *op. cit.* 262.

23 *Ibid.* 263.

24 U teoriji subordinacija – uključivanje u proces rada je jedan od bitnih elementa pojma radnog odnosa.

Uključivanje u proces rada primljenog radnika treba omogućiti radnofunkcionalnu vezu pomoću koje se vrši uključivanje u kadrove kod poslodavca, ali i ostvarivanje prava i obaveza na radu i u vezi sa radom. Vidjeti: Dedić Sead, Gradašćević-Sijerčić Jasminka (2005.), *Radno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 167.

Bitnim elementima radnog odnosa smatraju se najznačajnije karakteristike tog odnosa, na osnovu kojih se isti razlikuje od drugih društvenih i pravnih odnosa. Vidjeti: Sinanović Faruk (2016), *Radno pravo* (drugo novelirano i prošireno izdanje), OFF SET, Tuzla, 98.

Pojam radnog odnosa smatra se jednim od najvažnijih instituta radnog prava. Od njegove sadržine kao i karaktera, zatim pravne valjanosti i bitnih elemenata zavisi rješavanje mnogih pravnih pitanja i ostvarivanje prava koja proizlaze iz rada, socijalnog osiguranja te i socijalne zaštite u određenim situacijama. Vidjeti: Žepić Božo (2001), *Radno i socijalno pravo* (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Logos, Split, 93.

25 Direktiva (EU) 2024/2831 Evropskog parlamenta i Vijeća od 23. oktobra 2024. o poboljšanju radnih uslova u radu putem platforme, Službeni list Evropske unije 2024/2831.

26 Vidjeti: Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, *op. cit.* 263.

za olakšavanje utvrđivanja pravilnog radnog statusa osoba koje rade putem platforme; (b) promicanjem transparentnosti, pravednosti, ljudskog nadzora, sigurnosti i odgovornosti u algoritamskom upravljanju u radu putem platforme; i (c) poboljšanjem transparentnosti u pogledu rada putem platforme, među ostalim u prekograničnim situacijama”.

Konačno je riješeno pitanje statusa osoba koje rade preko digitalnih platformi. Naime Direktivom se obezbjeđuje ispravna klasifikacija njihovog radnopravnog statusa i uklanja problem lažnog samozapošljavanja. Lažno samozapošljavanje je veliki problem jer radnici koji rade putem digitalnih platformi uobičajeno i najčešće su prikazivani kao samozaposlena lica iako to u najvećem broju slučajeva nisu već su to lica koja obavljaju rad za platformu i u odnosu su subordinacije kao jednog od bitnih elemenata radnog odnosa.

Tako je članom 4. Direktive riješeno pitanje utvrđivanja pravilnog radnog statusa utvrđujući da: “države članice uspostavljaju odgovarajuće i djelotvorne postupke za provjeru i osiguravanje utvrđivanja pravilnog radnog statusa osoba koje rade putem platforme, u cilju utvrđivanja postojanja radnog odnosa kako je definiran zakonom, kolektivnim ugovorima ili praksom primjenjivima u državama članicama, uzimajući u obzir sudsku praksu Suda, među ostalim primjenom pravne pretpostavke postojanja radnog odnosa u skladu s članom 5 (stav 1). Utvrđivanje postojanja radnog odnosa temelji se prije svega na činjenicama koje se odnose na stvarno obavljanje posla, uključujući upotrebu automatiziranih sistema praćenja ili automatiziranih sistema donošenja odluka u organizaciji rada putem platforme, bez obzira na to kako je odnos određen u ugovornom aranžmanu koji su uključene strane eventualno dogovorile (stav 2). Ako se utvrdi postojanje radnog odnosa, strana odnosno strane koje su odgovorne za obaveze poslodavca moraju se jasno odrediti u skladu s nacionalnim pravnim sistemima (stav 3).

Dakle ovdje je važno naznačiti da se Direktivom uvodi pravna pretpostavka radnog odnosa kada okolnosti upućuju na kontrolu i usmjeravanje, u skladu s nacionalnim pravom i kolektivnim ugovorima te uzimajući u obzir praksu Suda EU-a. U tom smislu prema članu 5. Direktive “na ugovorni odnos između digitalne radne platforme i osobe koja radi putem te platforme primjenjuje se pravna pretpostavka da se radi o radnom odnosu ako se utvrde činjenice koje upućuju na usmjeravanje i kontrolu, u skladu sa nacionalnim pravom, kolektivnim ugovorima ili praksom primjenjivima u državama članicama te uzimajući u obzir sudsku praksu Suda. Ako digitalna radna platforma želi oboriti pravnu pretpostavku, ona mora dokazati da dotični ugovorni odnos nije radni odnos kako je definiran zakonom, kolektivnim ugovorima ili praksom primjenjivima u državama članicama, uzimajući u obzir sudsku praksu Suda”.

Direktivom se znači za države članice EU-a utvrđuje obaveza na uspostavu pravne pretpostavke da su osobe koje rade putem platforme zaposlenici te digitalne platforme (a ne da su samozaposlene osobe) kako bi se na taj način

ispravila neravnoteža moći između digitalnih radnih platformi i osoba koje rade putem njih. Teret dokazivanja pri tome leži na platformi, što znači da ona treba dokazati da ne postoji radni odnos.²⁷

Analiza Evropske komisije iz 2021. godine pokazala je da postoji više od 500 aktivnih digitalnih radnih platformi kao i da taj sektor zapošljava više od 28 miliona ljudi, te se očekuje da će taj broj dostići 43 miliona u 2025. godini. Ukazano je na činjenicu da su digitalne radne platforme prisutne u brojnim privrednim sektorima, bilo da se radi o uslugama „na licu mjesta”, kao što su vožnja i dostava hrane, ili da su u pitanju usluge na internetu, kao što su programiranje i prevođenje. Premda je većina radnika koji rade putem tih platformi formalno samozaposlena, ipak postoji vjerovatnoća da je oko 5,5 miliona osoba pogrešno klasificirano.²⁸

Direktiva ima za cilj da se osigura da ljudi koji rade preko digitalnih platformi za rad mogu u potpunosti uživati radnička prava i socijalne beneficije, kao i podržati održivi rast digitalnih radnih platformi u EU. Direktiva omogućava ispravno određivanje statusa zaposlenja osoba koje rade putem takvih platformi kao i promicanje transparentnosti i pravednosti u algoritamskom upravljanju tj. automatiziranim sistemima. Direktiva olakšava onima koji rade putem digitalnih platformi za rad da iskoriste status zaposlenja kada odgovara njihovim stvarnim radnim aranžmanima kao i prava, obaveze i koristi povezane s tim. Utvrđuje se zakonska pretpostavka radnog odnosa s određenim pokazateljima za utvrđivanje ispunjava li platforma uvjete za poslodavca. Direktiva donosi pravnu sigurnost za platforme i osobe koje rade na njima, smanjujući pri tome provođenje parnica i administrativni teret.²⁹

Direktivom se osigurava da osobe koje rade putem platformi ne mogu biti otpuštene na osnovu odluke koju donosi algoritam ili sistem automatiziranog donošenja odluka. Umjesto toga, digitalne radne platforme moraju da obezbijede ljudski nadzor nad važnim odlukama koje direktno utiču na osobe koje rade putem njih. Osim toga Direktivom se uvode pravila za snažniju zaštitu podataka radnika koji rade putem platformi. Digitalnim radnim platformama zabranjuje se obrada određenih vrsta ličnih podataka, kao što su podaci o nečijem emocionalnom ili psihološkom stanju i ličnim uvjerenjima.³⁰

Prije usvajanja Direktive u EU je pitanje digitalnog rada bilo uređeno Evropskim okvirnim sporazumom o radu na daljinu³¹ zaključenim 2002. godine

27 Vidjeti: <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20240419IPR20584/parlament-usvojio-direktivu-o-radu-putem-digitalnih-platformi>. Pristupljeno: 1.12.2025.

28 *Ibidem*.

29 Vidjeti: <https://upz.hr/2023/12/27/direktiva-eu-a-o-poboljsanju-radnih-uvjeta-u-radu-na-platformama/>

30 Vidjeti: <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20240419IPR20584/parlament-usvojio-direktivu-o-radu-putem-digitalnih-platformi>

31 Framework Agreement on Telework, potpisan između European Trade Union Confederation

između evropskih socijalnih partnera. Svim uključenim stranama je ostavljen rok od tri godine od potpisivanja sporazuma da isti implementiraju. Sporazum je posebno značajan jer je to bio prvi evropski sporazum između socijalnih partnera. Ovim sporazumom je data prva definicija digitalnog rada - *telework* prema kojoj je digitalni rad oblik organizacije i/ili izvođenja rada uz upotrebu informacionih tehnologija, u okviru ugovora o radu/radnom odnosu, u kojem se posao koji bi se mogao obavljati u prostorima poslodavca redovno obavlja izvan tog prostora. Pri tome pod digitalnim radnikom se podrazumijeva svaki radnik koji obavlja digitalni rad. Međutim, ističe se da ova definicija ne obuhvata sve digitalne radnike, već samo one koji su u radnom odnosu, dok se frilenseri, samozaposleni i platformski radnici ne uklapaju u ovu definiciju.³² Ovo ne iznenađuje, budući da su sve ove navedene kategorije bile tek u početnoj fazi razvoja, ili nisu uopšte ni postojale (kao platformski radnici) u vrijeme kada je ovaj Sporazum zaključen.³³

Sporazum se fokusira na nekoliko važnih područja:³⁴

- Dobrovoljna priroda rada na daljinu. Rad na daljinu je dobrovoljan za radnika i dotičnog poslodavca. Rad na daljinu može biti obavezan kao dio početnog opisa posla radnika ili se može naknadno uključiti kao dobrovoljni aranžman. U oba slučaja, poslodavac pruža radniku na daljinu relevantne pisane informacije u skladu sa direktivom 91/533/EEZ, uključujući informacije o primjenjivim kolektivnim ugovorima, opisu posla koji će se obavljati, itd. Specifičnosti rada na daljinu obično zahtijevaju dodatne pisane informacije o stvarima kao što su odjel preduzeća kojem je radnik na daljinu dodijeljen, njegov/njen neposredni nadređeni ili druge osobe kojima on/ona može uputiti pitanja profesionalne ili lične prirode, aranžmani izvještavanja, itd.
- Uslovi rada. U vezi s uslovima rada, radnici na daljinu imaju ista prava, zagarantovana važećim zakonodavstvom i kolektivnim ugovorima, kao i uporedivi radnici u prostorijama poslodavca. Međutim, kako bi se uzele u obzir specifičnosti rada na daljinu, mogu biti potrebni posebni dopunski kolektivni i/ili individualni ugovori.
- Zaštita podataka. Poslodavac je odgovoran za poduzimanje odgovarajućih

(ETUC), Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe/The European Union of Crafts and Small and Medium-Sized Enterprises (UNICE/UEAPME) i Centre of Enterprises with Public Participation (ECPE). Dostupan na https://resourcecentre.etuc.org/sites/default/files/2020-09/Telework%202002_Framework%20Agreement%20-%20EN.pdf Pristupljeno: 20.11.2025.

32 Vidjeti: Leonova, A. (2021.) *Working Remotely: Legal and Human Resources Challenges (Comparative Analysis of the Netherlands, the Russian Federation and the EU)*. Master teza. Tilburg: Tilburg University, Law School. p. 26, prema: Lj. Reljanović Mario, M. Misailović Jovana, *op. cit.* 411.

33 *Ibidem*.

34 Sporazum o teleworku, *op. cit.* 2-3.

- mjera, posebno u vezi sa softverom, kako bi se osigurala zaštita podataka koje koristi i obrađuje radnik na daljinu u profesionalne svrhe. Poslodavac obavještava radnika na daljinu o svim relevantnim zakonima i pravilima kompanije koji se odnose na zaštitu podataka. Odgovornost je radnika na daljinu da se pridržava ovih pravila. Poslodavac posebno obavještava radnika na daljinu o: svim ograničenjima u korištenju IT opreme ili alata kao što je internet, te sankcijama u slučaju nepoštivanja.
- Privatnost. Poslodavac poštuje privatnost radnika na daljinu. Ako se uvodi bilo kakav sistem praćenja, on mora biti proporcionalan cilju i uveden u skladu s Direktivom 90/270 o vizuelnim displejima.
 - Sredstva za rad. Sva pitanja u vezi s radnom opremom, odgovornošću i troškovima jasno su definirana prije početka rada na daljinu. Kao opće pravilo, poslodavac je odgovoran za obezbjeđivanje, instaliranje i održavanje opreme potrebne za redovan rad na daljinu, osim ako radnik na daljinu ne koristi vlastitu opremu. Ako se rad na daljinu obavlja redovno, poslodavac naknađuje ili pokriva troškove direktno uzrokovane radom, posebno one koji se odnose na komunikaciju. Poslodavac pruža radniku na daljinu odgovarajuću tehničku podršku. Poslodavac ima odgovornost, u skladu s nacionalnim zakonodavstvom i kolektivnim ugovorima, u vezi s troškovima gubitka i oštećenja opreme i podataka koje koristi radnik na daljinu. Radnik na daljinu dobro se brine o opremi koja mu je dodijeljena i ne prikuplja niti distribuira ilegalni materijal putem interneta.
 - Zdravlje i sigurnost na radu. Poslodavac je odgovoran za zaštitu zdravlja i sigurnosti na radu radnika na daljinu u skladu s Direktivom 89/391 i relevantnim direktivama kćerkama, nacionalnim zakonodavstvom i kolektivnim ugovorima. Poslodavac obavještava radnika na daljinu o politici kompanije o zdravlju i sigurnosti na radu, posebno o zahtjevima za vizualne displeje. Radnik na daljinu ispravno primjenjuje ove sigurnosne politike. Kako bi se provjerilo da li se primjenjive odredbe o zdravlju i sigurnosti pravilno primjenjuju, poslodavac, predstavnici radnika i/ili nadležne vlasti imaju pristup radnom mjestu na daljinu, u granicama nacionalnog zakonodavstva i kolektivnih ugovora. Ako radnik na daljinu radi od kuće, takav pristup je podložen prethodnoj obavijesti i njegovom/njenom pristanku. Teleradnik ima pravo zatražiti inspekcijske posjete.
 - Organizacija rada. U okviru važećeg zakonodavstva, kolektivnih ugovora i pravila kompanije, radnik na daljinu upravlja organizacijom svog radnog vremena. Radno opterećenje i standardi učinka radnika na daljinu su ekvivalentni onima uporedivih radnika u prostorijama poslodavca. Poslodavac osigurava da se preduzmu mjere koje sprečavaju izolaciju radnika na daljinu od ostatka radne zajednice u kompaniji, kao

što su pružanje mogućnosti da se redovno sastaje sa kolegama i pristup informacijama kompanije.

- Osposobljavanje i usavršavanje. Radnici na daljinu imaju isti pristup usavršavanju i mogućnostima razvoja karijere kao i uporedivi radnici u prostorijama poslodavca i podliježu istim politikama ocjenjivanja kao i ovi drugi radnici. Radnici na daljinu dobijaju odgovarajuću obuku usmjerenu na tehničku opremu koja im je na raspolaganju i na karakteristike ovog oblika organizacije rada. Nadređeni radnika na daljinu i njegove/njene direktne kolege također mogu trebati obuku za ovaj oblik rada i njegovo upravljanje.
- Pitanja kolektivnih prava. Radnici na daljinu imaju ista kolektivna prava kao i radnici u prostorijama poslodavca. Nema prepreka u komunikaciji s predstavnicima radnika. Na njih se primjenjuju isti uslovi za učešće i kandidovanje na izborima za tijela koja predstavljaju radnike ili osiguravaju zastupljenost radnika. Radnici na daljinu su uključeni u budžete za određivanje pragova za tijela sa zastupljenošću radnika u skladu s evropskim i nacionalnim zakonodavstvom, kolektivnim ugovorima ili praksama. Ustanova kojoj će radnik na daljinu biti dodijeljen u svrhu ostvarivanja svojih kolektivnih prava određuje se od početka. Predstavnici radnika su informisani i konsultovani o uvođenju rada na daljinu u skladu s evropskim i nacionalnim zakonodavstvom, kolektivnim ugovorima i praksama.

4. Rad na daljinu u radnom zakonodavstvu BiH

Pitanje rada na daljinu u radnom zakonodavstvu BiH regulisano je entitetskim zakonima o radu³⁵ i Zakonom o radu Brčko Distrikta BiH³⁶. Sva tri zakona o radu sadrže samo nekolike odredbe koje ukratko tretiraju ovu materiju. Rješenja su slična, uz nešto preciznije odredbe Zakona o radu u Republici Srpskoj (u daljem tekstu RS) i Brčko distriktu BiH (u daljem tekstu BDBiH) čiji zakoni sadrže iste odredbe.

Naime u Zakonu o radu u Federaciji BiH (u daljem tekstu FBiH) članom 26. je regulisano pitanje rada izvan prostorija poslodavca, te sam član nosi taj naslov. Naznačeno je da se ugovor o radu može zaključiti radi obavljanja poslova i izvan prostorija poslodavca uz preciziranje da to može biti kod kuće radnika ili u drugom prostoru koji osigura radnik, i da treba biti u skladu sa kolektivnim ugovorom i pravilnikom o radu. Zatim se navode podaci koje treba da sadrži ovakav ugovor o radu, pored onih podataka koje inače treba da sadrži ugovor o

³⁵ Zakon o radu („Službene novine FBiH“, br. 26/2016, 89/2018, 44/2022 i 39/2024), Zakon o radu („Službeni glasnik RS“, br. 1/2016, 66/2018, 119/2021, 112/2023 i 39/2024).

³⁶ Zakon o radu („Službeni glasnik BDBiH“, br. 12/2025 - prečišćen tekst).

radu i za redovno obavljanje poslova u skladu sa zakonom o radu. U tom smislu navodi se potreba da ugovor o radu sadrži podatke o trajanju radnog vremena, vrsti poslova i načinu organiziranja rada, uvjetima rada i načinu vršenja nadzora nad radom, visini plaće za obavljeni rad i rokovima isplate, upotrebi vlastitih sredstava za rad i naknadi troškova za njihovu upotrebu, naknadi drugih troškova vezanih za obavljanje poslova i način njihovog utvrđivanja, drugim pravima i obavezama. Također prema odredbama zakona o radu ugovor se može zaključiti samo za poslove koji nisu opasni ili štetni po zdravlje radnika ili drugih lica i ne ugrožavaju radnu okolinu, u skladu sa zakonom.

U zakonu o radu RS članovima 44. i 45. regulisan je rad na daljinu, a ova Glava zakona je naslovljena *Radni odnos za obavljanje poslova van prostorija poslodavca*. Rješenja su skoro ista kao u Federaciji uz razliku da je u RS-u precizirano da ovo može biti rad na daljinu i rad od kuće, te da radnik ovakav rad obavlja sam ili sa članovima svoje uže porodice, u ime i za račun poslodavca. Ostalo je sve isto kao u FBiH.

U BDBiH rad na daljinu je regulisan članom 35 naslovljenim *Radni odnos za obavljanje poslova van prostorija poslodavca*, koji sadrži identične odredbe kao Zakon o radu RS.

Vidimo da radno zakonodavstvo BiH nije puno pažnje posvetilo radu na daljinu, te se u važećim zakonima o radu samo kratko referira na ovaj oblik rada i mogućnosti za poslodavce da na ovaj način angažuju radnu snagu i obezbijede sigurno okruženje za rad. Nema posebnih odredbi o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u radu niti o oblicima angažmana preko digitalnih platformi, tako da digitalni radnici, frilenseri i platformski radnici ostaju nezaštićeni u trenutno važećem sistemu radnih odnosa i socijalnog osiguranja u BiH.

Ovaj nedostatak u regulisanju digitalnog rada u radnom zakonodavstvu FBiH je prepoznat prilikom pripremanja Nacrta novog Zakona o radu FBiH u koji su ugrađena rješenja iz Direktive EU o poboljšanju uslova rada u platformskom radu, čime će se Zakon o radu FBiH naći među jednim od prvih evropskih zakona koji implementiraju propise EU o uređenju rada koji se odvija putem digitalnih platformi. Nadamo se da će u konačnici biti usvojen zakon u ovom tekstu koji je predložen kroz Nacrt i konačno osigurati odgovarajuću radnopravnu zaštitu digitalnim radnicima u FBiH i priznavanje osnovnih radničkih prava.

Zaključak

Živimo u svijetu tehnološke revolucije gdje ubrzani razvoj digitalne tehnologije utiče na sve segmente društva, pa neminovno i na svijet rada i zapošljavanja, što je značajno dovelo do promjene dosadašnjeg shvatanja organizacije rada i odvijanja procesa rada.

S jedne strane, promjene koje donosi digitalizacija su dinamične te olakšavaju organizaciju rada i obavljanje zadataka u okviru različitih radnih mjesta te omogućavaju efikasnije poslovanje. Također stvaraju se i nova radna mjesta na tržištu rada i obezbjeđuje povećanje zaposlenosti. S druge strane, gube se određena radna mjesta i rad ljudi zamijenjuje mašinama odnosno digitalnom tehnologijom, a javlja se i potreba za prekvalifikacijom i dokvalifikacijom radne snage kako bi mogli biti osposobljeni za obavljanje novih poslova i konkurentni na tržištu rada.

Radno pravo izloženo je velikim promjenama kojima tek treba da se prilagodi. Radno pravo je vrlo životna i dinamična grana prava koja je stalno izložena različitim društvenim i ekonomskim promjenama kojima mora da se prilagođava u što kraćem periodu kako bi radnici dobili adekvatnu zaštitu njihovog položaja. Tradicionalno shvatanje radnog odnosa više ne odgovara aktuelnoj situaciji koju karakterizira nastanak novih kategorija radnika te promjene u pogledu poimanja nekih bitnih aspekata radnog odnosa kao što su način obavljanja rada, radno mjesto i radno vrijeme.

U početku je u EU pitanje digitalnog rada bilo uređeno Evropskim okvirnim sporazumom o radu na daljinu zaključenim 2002. godine između evropskih socijalnih partnera. Ovim sporazumom je data prva definicija digitalnog rada. S obzirom da nije postojala Direktiva na nivou EU nije ni bilo ujednačenog stava sudova širom EU niti jedinstvenog tumačenja radnopravnog statusa i prava digitalnih radnika. Međutim veliki iskorak u reguliranju platformskog rada i zaštiti prava digitalnih radnika učinjen je 2024. godine usvajanjem Direktive Evropske unije o poboljšanju uslova rada u platformskom radu. Konačno je riješeno pitanje statusa osoba koje rade preko digitalnih platformi. Naime Direktivom se obezbjeđuje ispravna klasifikacija njihovog radno-pravnog statusa i uklanjanje problem lažnog samozapošljavanja. Lažno samozapošljavanje je veliki problem jer radnici koji rade putem digitalnih platformi uobičajeno i najčešće su prikazivani kao samozaposlena lica iako to u najvećem broju slučajeva nisu već su to lica koja obavljaju rad za platformu i u odnosu su subordinacije sa vlasnikom platforme što je jedan od bitnih elemenata radnog odnosa. Dakle ovdje je važno naznačiti da se Direktivom uvodi pravna pretpostavka radnog odnosa kada okolnosti upućuju na kontrolu i usmjeravanje, u skladu s nacionalnim pravom i kolektivnim ugovorima te uzimajući u obzir sudsku praksu EU-a.

Radno zakonodavstvo BiH nije puno pažnje posvetilo radu na daljinu, te se u zakonima o radu entiteta i BDBiH samo kratko referira na ovaj oblik rada i mogućnosti za poslodavce da na ovaj način angažuju radnu snagu i obezbijede sigurno okruženje za rad. Nema posebnih odredbi o upotrebi informaciono-komunikacionih tehnologija u radu niti o oblicima angažmana preko digitalnih platformi, tako da digitalni radnici, frilenseri i platformski radnici ostaju nezaštićeni u trenutno važećem sistemu radnih odnosa i socijalnog osiguranja u BiH.

Ovaj nedostatak u regulisanju digitalnog rada u radnom zakonodavstvu FBiH je prepoznat prilikom pripremanja Nacrta novog Zakona o radu FBiH u koji su ugrađena rješenja iz Direktive EU o reguliranju rada na digitalnim platformama čime će Zakon o radu FBiH biti jedan od prvih evropskih zakona koji implementiraju propise EU o uređenju rada koji se odvija putem digitalnih platformi. Nadamo se da će u konačnici biti usvojen zakon u ovom tekstu koji je predložen kroz nacrt i da će se konačno osigurati odgovarajuća radnopravna zaštita digitalnim radnicima u FBiH čime će i radno zakonodavstvo barem u dijelu BiH u ovom segmentu biti usklađeno sa standardima EU što je i obaveza na putu ka članstvu u EU.

Literatura:

a) Knjige i članci

1. Bjelinski Radić Iva, „*Izazovi radnog i socijalnog prava u svjetlu digitalizacije rada*”, *Zagrebačka pravna revija*, vol. 7., br. 3/2018.
2. Dedić Sead, Gradašćević-Sijerčić Jasminka (2005.), *Radno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
3. Gradašćević-Sijerčić Jasminka, Hadžić Mehmed, „*Digitalizacija i svijet rada*”, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LXV., 2022.
4. Jašarević Senad, „*Uticaj digitalizacije na radne odnose*“, Zbornik radova u Novom Sadu, 4/2016.
5. Lj. Reljanović Mario, M. Misailović Jovana, „*Radnopravni položaj digitalnih radnika – iskustva evropskih zemalja*”, Strani pravni život, god. LXV, br. 3/2021.
6. Sinanović Faruk (2016), *Radno pravo (drugo novelirano i prošireno izdanje)*, OFF SET, Tuzla.
7. Žepić Božo (2001), *Radno i socijalno pravo (drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje)*, Logos, Split.

b) Propisi

1. Zakon o radu („Službene novine FBiH“, br. 26/2016, 89/2018, 44/2022 i 39/2024).
2. Zakon o radu („Službeni glasnik RS“, br. 1/2016, 66/2018, 119/2021, 112/2023 i 39/2024).
3. Zakon o radu („Službeni glasnik BDBiH“, br. 12/2025 - prečišćen tekst).
4. Direktiva (EU) 2024/2831 Evropskog parlamenta i Vijeća od 23. oktobra 2024. o poboljšanju radnih uslova u radu putem platforme, Službeni list Evropske unije 2024/2831.
5. European Trade Union Confederation (ETUC), Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe/The European Union of Crafts and Small and Medium-Sized Enterprises (UNICE/UEAPME) i Centre of

Enterprises with Public Participation (ECPE), Framework Agreement on Telework.

c) Internet izvori

1. <http://www.bbc.com/news/business-37802386>.
2. <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20240419IPR20584/parlament-usvojio-direktivu-o-radu-putem-digitalnih-platformi>
3. Uber drivers win key employment case, BBC News, 28. October, 2016
4. <https://upz.hr/2023/12/27/direktiva-eu-a-o-poboljsanju-radnih-uvjeta-u-radu-na-platformama/>
5. <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/press-room/20240419IPR20584/parlament-usvojio-direktivu-o-radu-putem-digitalnih-platformi>.
6. Eurofound, Automation, digitalisation and platforms: Implications for work and employment, 2018, Publications Office of the European Union, Luxembourg, <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/automation-digitisation-and-platforms-implications-work-and-employment>

Emina Hasanagić, Ph.D., Associate Professor
Faculty of Law, Dzemal Bijedic University of Mostar

REGULATION OF DIGITAL WORK IN THE EUROPEAN UNION LAW

Abstract: The application of digital technology in the world of work has led to significant changes that have both positive and negative sides. On the one hand, it enables greater efficiency in business and lower costs, as well as flexible employment and work from home or outside the employer's premises, which can have a positive impact on a better distribution of time for the private and professional life of workers. On the other hand, there is greater insecurity for workers and the introduction of new concepts such as digital worker and freelancer who remain deprived of basic labor rights. There are many open issues that modern labor legislation still needs to address in order to adapt to new social changes and to ensure adequate labor protection for workers who perform digital work. The paper analyzes the impact of digitalization on the work process, with special emphasis on regulating the labor status of persons involved in this form of work. The focus of the work is on the analysis of European Union (hereinafter referred to as EU) standards in the field of digital work, which represent a roadmap for Bosnia and Herzegovina's integration path in the field of labor law in light of the increased use of digital technology, considering the obligation to harmonize the legislation of Bosnia and Herzegovina (hereinafter referred to as BiH) with EU legislation.

Keywords: digital technology, digitization of work processes, digital workers, digital platforms, European Union, European Union standards, labor relations.

Pregledni naučni rad

Dr. sc. Ramajana Demirović, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

**IZVRŠENJE ODLUKE O IZDRŽAVANJU DJETETA
U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM I UPOREDNOM PRAVU**

Sažetak: Pravo djeteta na izdržavanje, utemeljeno na principu porodične solidarnosti, jedno je od njegovih najznačajniji prava. Regulisano je nizom međunarodnih i regionalnih dokumenata o ljudskim/dječijim pravima kao i u pozitivnim nacionalnim zakonodavstvima. Pravo djeteta na izdržavanje u međunarodnim/regionalnim dokumentima o ljudskim/dječijim pravima se garantuje posredno, najčešće u oviru prava na životni standard primjeren djetetovom tjelesnom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju. Time se ono svrstava u grupu ekonomsko – socijalnih prava koja su po svojoj pravnoj prirodi koncipirana kao obaveze država da aktivno djeluju u cilju njihovog ostvarivanja. Države koje su ratificirale ove dokumente preuzimaju međunarodnopravnu obavezu da relevantnim nacionalnim pravilima osiguraju mehanizme za njegovu zaštitu i ostvarivanje. U bosanskohercegovačkom, kao i u uporednom pravu, ono se nastoji zaštititi i ostvariti različitim pravnim mehanizmima uspostavljenim u okviru porodičnog, procesnog, izvršnog, obligacionog, krivičnog i međunarodnog privatnog prava. Autorica u radu analizira pravna sredstva u okviru izvršnog procesnog prava budući da brojne statistike ukazuju na značajan procenat djeca koja *de facto* ne uspijevaju naplatiti izdržavanje od roditelja i drugih članova porodice kao dužnika izdržavanja. Na kraju analize ukazuje se na potencijalne uzroke raskoraka između pravne regulative i prakse, te moguće pravce i mehanizme njihovog otklanjanja.

Ključne riječi: izdržavanje djeteta, prinudno izvršenje, izvršna isprava, sredstva izvršenja, organ starateljstva, pravo na primjeren životni standard.

Uvod

Pravo djeteta na izdržavanje, utemeljeno na principu porodične solidarnosti, jedno je od njegovih najznačajnijih i najstarijih prava. Egzistira od najranijih vremena, s tim što su se tokom historije mijenjali i evoluirali način normiranja i osnov iz kojeg je ono proizilazilo. Ostvarivanjem ovog prava se kreira materijalna podloga za realizaciju čitavog spektra drugih prava djeteta. Pravo djeteta na izdržavanje u međunarodnim/evopskim dokumentima o ljudskim pravima

se garantuje posredno, najčešće u oviru prava na životni standard primjeren djetetovom tjelesnom, mentalnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju. Time se ono svrstava u grupu ekonomsko – socijalnih prava koja su po svojoj pravnoj prirodi koncipirana kao obaveze država da aktivno djeluju u cilju njihovog ostvarivanja. Države koje su ratificirale ove dokumente preuzimaju međunarodnopravnu obavezu da ih implementiraju u nacionalnim okvirima, tj. da ih ugrade u nacionalne zakone i na taj način osiguraju njihovo poštovanje, zaštitu i ostvarivanje.

Pozitivnopravno uređenje prava djeteta na izdržavanje u Bosni i Hercegovini omogućava njegovo ostvarivanje i zaštitu kroz mehanizme uspostavljene u okviru porodičnog, izvršnog, obligacionog, krivičnog i međunarodnog privatnog prava.

U domaćem pravu, pravo djeteta na izdržavanje štiti se materijalnopravnim i procesnopravnim odredbama. Izdržavanje djeteta je u prvom redu porodičnopravni institut. Roditelji imaju prirodnu, moralnu i pravnu obavezu da djetetu osiguraju uslove za egzistenciju. Kada roditelji ovu obavezu ne izvršavaju zbog različitih razloga, ostali zakonom predviđeni srodnici su, na temelju principa porodične solidarnosti, obavezni osigurati sredstva za izdržavanje. Izostankom realizacije ove obaveze unutar porodice, teret izdržavanja djeteta prelazi na državu, što je posljedica principa društvene solidarnosti i izraz ustavnog načela posebne zaštite djece i porodice. Pravo djeteta na izdržavanje štiti se i u okviru krivičnog zakonodavstva kojim je predviđena krivična odgovornost za izbjegavanje obaveze davanja izdržavanja.

Unatoč postojanju odredbi kojima se barem na legislativnom nivou štiti pravo djeteta na izdržavanje, statistike pokazuju da je izuzetno veliki broj djece koja ne ostvaruju ovo pravo¹, što svakako treba biti alarmirajuće za društvo, pravnu nauku i sudsku praksu da se ozbiljnije pozabave ovim problemom.

Problem neplaćanja izdržavanja za dijete je uvijek aktuelni problem sa kojim se, u većoj ili manjoj mjeri, suočavaju gotovo sve države u svijetu. Svakako je izraženiji i kompleksniji u pravnim sistemima koji su suočeni i opterećeni sa brojnim ekonomskim i socijalnim poteškoćama. Ono što čini razliku među njima je stepen odgovornosti prema djeci, odnosno sposobnost i spremnost države da identifikira ovaj problem i uloži maksimalne napore i resurse za njegovo otklanjanje ili barem ublažavanje.

¹ Rezultati istraživanja Udruženja samohranih roditelja „Ponos“ iz Banja Luke je pokazalo da 90% roditelja ne izmiruje redovno obavezu izdržavanja djeteta ([https://radiosarajevo.ba/metromahala/ teme/rs-cak-90-roditelja-ne-placa-alimentaciju/126224](https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/rs-cak-90-roditelja-ne-placa-alimentaciju/126224), 20. 11. 2025.). Slično stanje sudske prakse zabilježeno je npr. i u Srbiji gdje je evidentno da je kada sje riječ o pokrenutim izvršnim postupcima iz odnosa roditelja djeca, ubjedljivo naveći procenat otpada upravo na izvršenje odluka o izdržavanju (oko 80%). Detaljnije u: Vavan, Zoran, *Izvršenje sudskih odluka iz odnosa roditelja i dece*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta UNION u Beogradu, Beograd, 2019, str. 180.

Budući da se pravo djeteta na izdržavanje u najvećem broju slučajeva ne ostvaruje donošenjem odluke u parničnom postupku i proteže se na izvršni postupak, u radu se razmatraju ključna pitanja postupka izvršenja odluke o izdržavanju djeteta, kao što su subjekti i struktura postupka, te predmeti i sredstva prinudnog izvršenja potraživanja izdržavanja. Uz to se iz perspektive uporednog zakonodavstva objašnjavaju i određene nove tendencije normiranja tzv. *efikasnih mjera* kojima se posredno vrši pritisak na izvršenika da dobrovoljno izvršava ovu obavezu. Detaljnom i pažljivom analizom postojećih rješenja izvode se zaključci o njihovim eventualnim nedostacima i predlažu rješenja za uspostavljanje efikasnijeg mehanizma naplate potraživanja koji će biti u funkciji potpunije zaštite prava djeteta.

1. Izvršenje odluke o izdržavanju djeteta

Odluka ili druga ekvivalentna isprava o izdržavanju djeteta može se izvršiti dobrovoljno tako što će dužnik izdržavanja postupiti na zahtijevani način ili putem prinudnog izvršenja. Postojanje pravosnažne sudske odluke kojom se roditelju ili drugom zakonom predviđenom licu nalaže plaćanje određenog novčanog iznosa na ime izdržavanja djeteta ne pruža garancije da će dužnik zaista i ispuniti svoju obavezu, odnosno plaćati izdržavanje na koje je ga je sud obavezao. Dobrovoljno izvršenje se ne može sa potpunom sigurnošću očekivati ni u slučajevima kada je brak razveden sporazumno ili je u parničnom postupku (bračnom, maternitetskom/paternitetskom ili u postupku iz odnosa roditelja i djece) ili izvan postupka (pred organom starateljstva i notarom) postignut sporazum roditelja o visini izdržavanja za dijete. Čitav je niz razloga zbog kojih se odluke o izdržavanju ne provode, a kao najučestaliji u pravnoj teoriji se ističu: neinformisanost roditelja - zakonskog zastupnika djeteta o mogućnostima koje ima na raspolaganju u izvršnom postupku, nedovoljno korištenje ovlaštenja organa starateljstva da pokrene izvršni postupak, različiti postupci i aktivnosti roditelja - dužnika izdržavanja usmjerene na neplaćanje izdržavanja, odnosno odugovlačenje u izvršavanju ove obaveze (mijenjanje ili skrivanje prebivališta, odlazak u inostranstvo, napuštanje zaposlenja) itd.²

Ukoliko dužnik izdržavanja u paricionom roku³ ne postupi po dispozitivu pravosnažne sudske odluke ili druge ekvivalentne isprave (notarski obrađene isprave ili zapisnika organa starateljstva o sporazumu roditelja o visini izdržavanja

2 Korać, Radoje, *Izdržavanje djece od strane roditelja u pravu SFRJ*, doktorska disertacija, Titograd, 1981, str. 191.

3 Paricioni rok predstavlja rok za ispunjenje zahtjeva koji parnični sud određuje u dispozitivu kondemnatorne presude i njegovim protekom nastupa izvršnost presude. Keča, Ranko i Knežević, *Paricioni rok u srpskom parničnom postupku*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, vol. 49, br. 1., Novi Sad, 2015, str. 50.

za dijete), dijete će svoje pravo ostvarivati u postupku prinudnog izvršenja po pravilima izvršnog sudskog postupka.

Za slučaj izostanka dobrovoljnog izvršenja odluke o izdržavanju djeteta, gotovo sva evropska zakonodavstva predviđaju neki oblik njenog prinudnog izvršenja putem suda, izvršitelja, specijalizovane agencije ili kombinovanog sistema koji podrazumijeva najčešće angažman dva tijela (suda i izvršitelja).⁴

Postupak prinudnog izvršenja odluka o izdržavanju je u bosanskohercegovačkom pravu uređen: Zakonom o izvršnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine⁵ (u daljem tekstu: ZIPBiH), Zakonom o izvršnom postupku Republike Srpske⁶ (u daljem tekstu: ZIPRS) i Zakonom o izvršnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁷ (u daljem tekstu: ZIPBD), te manjim brojem odredbi kojima su neposredno ili posredno uređena pojedina pitanja ovog postupka sadržanim u porodičnom zakonodavstvu. Sva tri porodična zakona - Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine⁸ (u daljem tekstu: PZBiH), Porodični zakon Republike Srpske⁹ (u daljem tekstu: PZRS) i Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁰ (u daljem tekstu: PZDB) sadrže pravila o pokretanju izvršnog postupka radi izvršenja odluke o izdržavanju djeteta od organa starateljstva i suda.¹¹ Uz to, porodično zakonodavstvo sadrži i odredbe o sudskoj nadležnosti u postupku izvršenja odluka o izdržavanju, o žalbi

4 S obzirom na prihvaćeni model izvršenja sudskih odluka, evropska zakonodavstva se mogu sistematizovati u četiri grupe: sudski sistem organizacije (*Court-oriented System*), zastupljen npr. u austrijskom, španskom i danskom pravu; sistem izvršitelja (*Bailiff-oriented System*), prihvaćen npr. u francuskom, portugalskom, belgijskom, holandskom, luksemburškom i škotskom zakonodavstvu; mješoviti/kombinovani sistem (*Mixed System*), zastupljen npr. u njemačkom i engleskom zakonodavstvu; administrativni sistem (*Administrative System*), karakterističan za švedsko i finsko zakonodavstvo (Hess, Burkhard, *Comparative Analysis of the National Reports in*: Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005, str. 33 – 36).

5 Zakon o izvršnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“ br. 32/03, 52/03 - ispravka, 33/06, 39/06 - ispravka, 39/09, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 15/12 – odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije BiH“, br. 35/12 i 46/16, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 42/18 i „Službene novine Federacije BiH“ br. 19/25).

6 Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12 i, 67/13, 98/14, 5/17 – odluka US, 58/18- rješenje US BiH i 66/18).

7 Zakon o izvršnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 39/13, 47/17 i 2/21).

8 Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 35/2005, 41/2005 - ispravka, 31/2014 i 32/2019 - odluka Ustavnog suda).

9 Porodični zakon Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/2023, 27/24, 20/25 – Odluka Ustavnog suda i 61/2025)

10 Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 3/2007).

11 čl. 239. st. 2. i 358. PZBiH; čl. 256. st. 2. i 259. st. 3. PZRS; čl. 217. st. 2. i 284. st. 3. PZBD.

na rješenje o izvršenju i o sredstvu izvršenja radi izdržavanja na plati i drugim stalnim novčanim primanjima dužnika izdržavanja¹² i učešću organa starateljstva u ovim postupcima¹³.

1.1. Subjekti postupka prinudnog izvršenja odluke o izdržavanju djeteta

U postupku prinudnog izvršenja učestvuju: sud, tražilac izvršenja i izvršenik.

Stvarno nadležni za vođenje izvršnog postupka, tj. za određivanje i provođenje ovog postupka su općinski sudovi u Federaciji BiH, osnovni sudovi u Republici Srpskoj i Osnovni sud Brčko distrikta BiH u Brčko distriktu BiH.¹⁴

Određenje mjesne nadležnosti suda zavisi od sredstva i predmeta izvršenja (čl. 4. st. 2. ZIPFBiH/ZIPRS). Ukoliko se izvršenje predlaže na novčanim potraživanjima izvršenika, nadležan je sud na čijem području je prebivalište izvršenika, odnosno njegovo boravište ukoliko izvršenik nema prebivalište u Federaciji BiH/Republici Srpskoj/Brčko distriktu BiH, kao i sud na čijem području je prebivalište ili boravište izvršenikovog dužnika. Izuzetno, nadležan je i sud na čijem području je prebivalište ili boravište tražioca izvršenja zakonskog izdržavanja (čl. 136. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 5, st. 1, t. 2. ZIPBD). Pored toga, za određivanje i provođenje izvršenja radi ostvarivanja izdržavanja iz plate i stalnih novčanih primanja dužnika mjesno je nadležan, osim suda koji je opće mjesno nadležan za izvršenika, i sud koji je opće mjesno nadležan za poslodavca koji isplaćuje platu, odnosno za isplatioca drugih stalnih novčanih primanja, te sud koji je sudio u prvom stepenu u postupku u kojem je donesena izvršna isprava (čl. 370. PZFBiH). Intencija zakonodavca je da se povjeriocu izdržavanja olakša pokretanje postupka, kako bi u što kraćem vremenskom periodu ishodio realizaciju svog potraživanja. Porodični zakon RS i Porodični zakon BD ne sadrže odredbe o mjesnoj nadležnosti suda u postupku prinudnog izvršenja odluka o izdržavanju.

Kada se izvršenje zahtijeva na pokretnim stvarima, biće nadležan općinski/osnovni sud u mjestu gdje se stvari nalaze, a ako to mjesto nije poznato, nadležan je općinski/osnovni sud na čijem području je prebivalište ili boravište izvršenika¹⁵.

12 čl. 359. i 370 – 372. PZFBiH; čl. 288. st. 2. PZRS.

13 čl. 281. st. 2. PZFBiH; čl. 256. st. 2. PZBD.

14 Vidjeti: čl. 27, st. 5. Zakona o sudovima Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", br. 38/2005, 22/2006, 63/2010, 72/2010 - ispravka, 7/2013, 52/2014 i 85/2021 – u daljem tekstu: ZSFBiH); čl. 30. Zakona o sudovima Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 37/2012, 14/2014 - odluka Ustavnog Suda, 44/2015, 39/2016 - odluka Ustavnog Suda i 100/2017- u daljem tekstu: ZSRS) i čl. 4. ZIPBD.

15 Čl. 114. i 115. ZIPFBiH/ZIP RS; čl. 5. st. 1. t. 1. ZIPBD.

Odlučivanje o prijedlogu za izvršenje i provođenje izvršenja na nekretninama u nadležnosti je suda na čijem području se nalazi nekretnina.¹⁶

Izvršni postupak u prvom stepenu vodi i odluke donosi sudija pojedinac (čl. 11. st. 1. ZIPFBiH/ZIP RS; čl. 13. st. 1. ZIPBD), a u drugom stepenu odlučuje vijeće od trojice sudija. To nije izričito normirano, ali proizilazi iz gore navedenih odredbi zakona o sudovima, s obzirom da u njima nije normirano vođenje izvršnog postupka samo u prvom stepenu).

Kada je riječ o uporednom pravu, različita uređenja sistema izvršenja odluka u građanskim stvarima podrazumijevaju i različitu nadležnost tijela zaduženih za provođenje odluka o izdržavanju djeteta. Tako je za izvršenje odluka o izdržavanju, kao i drugih ekvivalentnih izvršnih isprava, u slovenačkom pravu nadležan općinski sud¹⁷, u srbijanskom pravu je novelom Zakona o izvršenju i obezbeđenju iz 2019. godine (u daljem tekstu: ZIORS)¹⁸ ova nadležnost je sa osnovnih sudova prešla na javne izvršitelje¹⁹ dok su u hrvatskom pravu nadležni općinski sud i finansijska agencija u ovisnosti od toga šta je predloženo kao predmet izvršenja²⁰. S druge strane, u švedskom pravu nadležnost za provođenje izvršenja pripada Službi za izvršenje²¹, u njemačkom pravu nadležnost za

16 Čl. 67. ZIPFBiH/ZIP RS; čl. 5, st. 1. t. 1. ZIPBD.

17 Čl. 5. Zakon o izvršbi in zavarovanju Slovenije/Zakon o izvršenju i osiguranju Slovenije ("Uradni list RS", št. 3/07 – uradno prečišćeno besedilo, 93/07, 37/08 – ZST-1, 45/08 – ZArbit, 28/09, 51/10, 26/11, 17/13 – odl. US, 45/14 – odl. US, 53/14, 58/14 – odl. US, 54/15, 76/15 – odl. US, 11/18, 53/19 – odl. US, 66/19 – ZDavP-2M, 23/20 – SPZ-B, 36/21, 81/22 – odl. US, 81/22 – odl. US in 100/25 – ZS-1, u daljem tekstu: ZIZSL).

18 Zakon o izvršenju i obezbeđenju Republike Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 106/2015, 106/2016 - autentično tumačenje, 113/2017 - autentično tumačenje, 54/2019, 9/2020 - autentično tumačenje, 10/2023 - dr. zakon i 91/2025).

19 Čl. 4, st. 1. ZIORS normira da je sud je isključivo nadležan za izvršenje činjenja koje može preduzeti samo izvršni dužnik, nečinjenja ili trpljenja (čl. 363, 364. i 366.), vraćanje zaposlenog na rad i izvršenje izvršnih isprava u vezi s porodičnim odnosima, osim naplate zakonskog izdržavanja. Ova vrsta izvršnog postupka u vezi sa porodičnom obavezom izdržavanja se sprovodi prema pravilima izvršenja radi ostvarenja novčanog potraživanja. Opširnije u: Tasić, Anđelija, *Izvršenje odluka o izdržavanju dece - Srpsko zakonodavstvo i praksa*, Zbornik radova s V. međunarodnog savjetovanja „Aktualnosti građanskog procesnog prava – nacionalna i usporedna pravnoteorijska i praktična dostignuća“, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2019, str. 161-178; Vavan, Zoran, *Postupci izvršenja sudskih odluka u vezi sa porodičnim odnosima – analiza normativnog supstrata*, Pravni život, Broj 4/2024/ Godina LXIV, Beograd, 2024, str. 15 – 16.

20 U skladu sa čl. 526. i 527, st. 3. Obiteljskog zakona Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23 i 156/23 – u daljem tekstu: ObZH), za provođenje izvršenja odluke o izdržavanju nadležan je sud ako su predmet izvršenja plaća ili druga stalna novčana primanja. Međutim, u smislu čl. 209, st. 1. Ovršnog zakona Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 93/14, 55/16, 73/17, 131/20, 114/22 i 06/24 - u daljem tekstu: OZH), za izvršenje potraživanja izdržavanja nadležna je Finansijska agencija ako su predmet izvršenja novčana sredstva po računu. Ako je predmet izvršenja nekretnina dužnika izdržavanja, prema čl. 79. OZH nadležan je sud u mjestu gdje se nekretnina nalazi.

21 Vidjeti: Poglavlje 1., dio 3. Zakona o izvršenju Švedske/*Utsökningsbalk* (SFS nr: 1981:774) Åndrad: t.o.m. SFS 2016:254 – u daljem tekstu: UBS).

izvršenje je podijeljena između izvršitelja (*Gerichtsvolzieher*) i izvršnog suda koji djeluje preko sudskih službenika (*Rechtspfleger*). Za izvršenje na pokretnoj imovini nadležni su izvršitelji, dok je u postupka izvršenja na nepokretnoj imovini i potraživanjima izvršenika nadležan izvršni sud odnosno sudski službenici.²²

Tražilac izvršenja je osoba koja je pokrenula postupak radi izvršenja nekog potraživanja, te osoba u čiju korist je taj postupak pokrenut po službenoj dužnosti.²³ Uloga tražioca izvršenja odluke o izdržavanju prvenstveno pripada djetetu kojeg zastupa roditelj kao zakonski zastupnik ili organ starateljstva. U smislu važećih porodičnopravnih odredbi, organ starateljstva će pokrenuti postupak radi izvršenja odluke o izdržavanju maloljetnog djeteta ako to ne čini roditelj (čl. 239, st. 2. PZ FBiH/čl. 288, st. 2. PZRS/čl. 217. st. 2. PZBD). Ovlaštenja organa starateljstva na pokretanja je u funkciji potpunije zaštite prava djeteta na izdržavanje, naročito u slučajevima kada roditelj s kojim dijete živi ne pokreće ovaj postupak zbog npr. postojanja ličnih nesuglasica sa drugim roditeljem, potiskujući tako interes djeteta u drugi plan. U funkciji pravovremenog reagovanja organa starateljstva za slučaj da dužnik izdržavanja ne izvršava svoju obavezu u cjelosti ili djelomično, normirana je obaveza organa starateljstva da vodi evidenciju odluka i sporazuma o izdržavanju djece i roditelja i provjerava izvršavanje obaveze plaćanja izdržavanja (čl. 242. PZFBiH/čl. 289. PZRS). U literaturi se naglašava da uspješnoj realizaciji ovih obaveza bi trebalo doprinijeti i izvršavanje obaveze suda da sve odluke o izdržavanju djeteta dostavlja organu starateljstva.²⁴ Praktični značaj navedenog zakonskog rješenja, kao i njegov stvarni domet, uvjetovani su mjerom u kojoj organi starateljstva zaista u svojoj praksi koriste ovlaštenje da iniciraju postupak izvršenja.²⁵

Izvršenik je osoba protiv koje se potraživanje ostvaruje (čl. 2. st. 3. ZIPFBiH/ZIPRS/ čl. 2. st. 4. ZIPBD). U ulozi izvršenika pojavljuje se najčešće roditelj, a rjeđe drugi zakonom predviđeni srodnik (dužnik izdržavanja) kome je pravosnažnom i izvršnom presudom naloženo plaćanje izdržavanja ili čija dužnost proizilazi iz sporazuma sklopljenog pred organom starateljstva ili notarom.

²² Čl. 808. i 828. Zakonika o građanskom postupku/*Zivilprozessordnung* (*Federal Law Gazette I*, p. 3202/2006, 431/2007, 3786/2013, 4607/2021 – daljem tekstu: ZPO).

²³ Vidjeti čl. 2. st. 2. ZIPFBiH.

²⁴ Bubić, Suzana i Traljić, Nerimana, *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 163.

²⁵ Nisu dostupni precizni statistički podaci o broju izvršnih postupaka koje su inicirali organi starateljstva, međutim pojedini posredni pokazatelji (npr. visok udio djece koja ne ostvaruju pravo na naplatu izdržavanja) upućuju na mogući zaključak da predmetno zakonsko rješenje u praksi nije proizvelo namjeravani učinak.

1.2. Pokretanje i tok postupka izvršenja odluke o izdržavanju djeteta

Postupak prinudnog izvršenja se u pravilu pokreće prijedlogom tražioca izvršenja, a kada je to izričito određeno zakonom, moguće ga je pokrenuti i po službenoj dužnosti, te po prijedlogu lica ili organa (čl. 3. st. 1. i 2. ZIPFBiH/ZIPRS/ZIPBD). Shodno tome, postupak izvršenja odluke o izdržavanju djeteta može pokrenuti dijete putem zakonskog zastupnika, organ starateljstva i sud po službenoj dužnosti. Mogućnost suda da po službenoj dužnosti pokrene postupak za izvršenje odluke o izdržavanju djeteta nije jednako uređeno u našem porodičnom zakonodavstvu. Prema čl. 358. PZFBiH sud može po službenoj dužnosti donijeti odluku o izvršenju i provesti izvršenje u onim predmetima u kojima je ovlašten po službenoj dužnosti pokrenuti postupak u kojem je donesena izvršna isprava. S tim u vezi, sud može po službenoj dužnosti donijeti odluku o izvršenju i provesti izvršenje ukoliko je o izdržavanju djeteta odlučeno po službenoj dužnosti u bračnom, postupku kojim utvrđuje materinstvo ili očinstvo kao i u drugim slučajevima odvojenog života roditelja²⁶. Mogućnost suda da po službenoj dužnosti pokrene i provede postupak prinudnog izvršenja odluke o izdržavanju djeteta nije predviđena u Porodičnom zakonu RS²⁷ i Porodičnom zakonu BD. Mišljenja smo da bi bilo oportuno (barem na normativnom nivou) u kontekstu potpunije zaštite najboljeg interesa djeteta *de lege ferenda* ovu mogućnost suda da po službenoj dužnosti pokrene izvršni postupak, predvidjeti i u preostalim porodičnim zakonima imajući u vidu da oba ova zakona normiraju mogućnost suda da po službenoj dužnosti adheziono odlučuje o izdržavanju djeteta.²⁸

Prijedlogom za izvršenje tražilac izvršenja od nadležnog suda zahtijeva prinudno ostvarivanje izdržavanja utvrđenog izvršnom ispravom. Obligatorni elementi prijedloga za izvršenje su: izvršna isprava na osnovu koje se traži izvršenje, tražilac izvršenja i izvršenik, potraživanje čije se ostvarenje traži, sredstvo kojim izvršenje treba provesti, predmet izvršenja ako je poznat, kao i druge podatke koji su potrebni za provođenje izvršenja (čl. 36. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 43. st. 1. ZIP BD).

²⁶ Vidjeti čl. 308, st. 1. i 2. PZFBiH.

²⁷ Ranije rješenje Porodičnog zakona Republike Srpske iz 2002. (čl. 259) predviđalo je obavezu suda da po službenoj dužnosti pokrene izvršni postupak radi naplate izdržavanja isključivo u slučajevima kada se plata, penzija ili stalna novčana renta iz kojih se izdržavanje ostvaruje nalaze u inostranstvu. Navedeno rješenje je napušteno u novom Porodičnom zakonu Republike Srpske iz 2023. godine.

²⁸ Sud će po službenoj dužnosti odlučiti i o izdržavanju djeteta kada odlučuje o vršenju roditeljskog prava ili o povjeravanju djeteta nekom drugom licu ili odgovarajućoj organizaciji ili ustanovi, te kada u sporu za utvrđivanje očinstva utvrdi da je tuženi otac djeteta (čl. 295. PZRS) odnosno kada u postupku u kojem donosi odluku kojom utvrđuje da brak ne postoji ili se poništava ili razvodi i odlukom kojom utvrđuje majčinstvo ili očinstvo, te u drugim slučajevima odvojenog života roditelja djeteta (čl. 279. PZBD).

U većini uporednih zakonodavstava ovaj postupak se inicira zahtjevom zainteresovane strane. Hrvatsko, srbijansko i slovenačko zakonodavstvo predviđaju pokretanje postupka na isti način kako i našem pravu – prijedlogom tražioca izvršenja i po službenoj dužnosti (čl. 3. ZIORS; čl. 2. ZIZSL) odnosno prijedlogom drugog tijela ili lica koje nije nositelj potraživanja (čl. 3. OZRH). U švedskom pravu je omogućeno podnošenje usmenog ili pismenog zahtjeva za izvršenje s tim da tražilac izvršenja može, uz dozvolu nadležnog tijela, podnijeti zahtjev za izvršenje putem sredstava za elektronsku obradu podataka (pogl. 2. dio 1. UB).

Sud može odrediti izvršenje samo na osnovu izvršne isprave.²⁹ Izvršna isprava u postupku prinudne realizacije izdržavanja djeteta može biti: pravosnažna i izvršna sudska presuda³⁰, sporazum roditelja o visini doprinosa za izdržavanje djeteta zaključen pred organom starateljstva ili pred notarom u formi notarski obrađene isprave (čl. 238. PZ FBiH/čl. 216. PZ BD). Slično rješenje je ranije bilo sadržano i u čl. 275. Porodičnog zakona RS iz 2002. godine, odnosno sporazum roditelja o visini izdržavanja za dijete zaključen pred organom starateljstva je imao svojstvo izvršne isprave. Donošenjem Porodičnog zakona RS-a 2023. godine, navedeno rješenje je izmijenjeno na način da će sud nastojati da se roditelji sporazumiju o izdržavanju djeteta, odnosno o povećanju doprinosa za izdržavanje djeteta kada to zahtijevaju povećane potrebe djeteta ili to omogućavaju bolje materijalne prilike roditelja, pa ako sporazum bude postignut, unosi se u izreku presude (čl. 289, st. 1. i 2.). Ovom izmjenom je unesen veći stepen kontrole sporazuma roditelja o izdržavanju djeteta i smanjena mogućnost za različite vidove manipulacija.

Sudsko poravnanje ne može biti osnov za određivanje izvršenja. Nasuprot tome, pojedina zakonodavstva (npr. njemačko, hrvatsko, makedonsko, slovenačko) omogućavaju okončanje alimentacionog postupka sudskom nagodbom, pa u tim zakonodavstvima ono može biti izvršni naslov. Švedskim Zakonom o izvršenju je propisano da se pisana izjava sastavljena u prisustvu dva svjedoka koja se odnosi na izdržavanje u skladu sa Zakonom o braku i Zakonom o roditeljstvu može izvršiti kao pravosnažna presuda (pog. 3. odjeljak 19. st. 1).

29 Izvršnom ispravom, u smislu važećih zakona o izvršnom postupku, smatraju se: izvršna odluka suda/sudsko poravnanje, izvršna odluka donesena u upravnom postupku i poravnanje u upravnom postupku ako glasi na ispunjenje novčane obaveze, ukoliko zakonom nije drukčije određeno, izvršna notarska isprava i druge isprave koje su zakonom određene kao izvršne isprave (čl. 23, st. 1. ZIPFBiH/ZIPRS/25, st. 1. ZIPBD).

30 Sudska odluka kojom se nalaže plaćanje izdržavanja je izvršna ako je postala pravosnažna i ako je protekao rok za dobrovoljno ispunjenje koji teče od dana dostave odluke izvršeniku, a završava se istekom posljednjeg dana određenog sudskom odlukom, ako zakonom nije drukčije određeno (čl. 25. ZIP FBiH/ZIP RS/čl. 27, st. 1. ZIPBD).

Strukturu izvršnog postupka čine dvije faze ili stadija koji su u nadležnosti istog suda: faza odlučivanja o prijedlogu za izvršenje odnosno faza određivanja izvršenja i faza provođenja izvršenja.³¹

1.2.1. Odlučivanje o prijedlogu za izvršenje

U prvoj fazi izvršnog postupka nadležni sud utvrđuje ispunjenost procesnih pretpostavki za izvršenje i donosi odluku o prijedlogu za izvršenje. Obaveza suda je da donese ovu odluku u roku od osam dana (čl. 15. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 14. ZIPBD). Predviđanje kratkog roka za donošenje rješenja o izvršenju izraz je načela hitnosti koje karakteriše postupke iz porodičnih odnosa.

Nakon razmatranja prijedloga tražioca izvršenja, ukoliko su ispunjeni zakonom propisani uslovi, sud će donijeti rješenje o izvršenju. U rješenju o izvršenju će naznačiti: izvršnu ispravu na osnovu koje se izvršenje određuje, tražioca izvršenja i izvršenika, potraživanje koje se ostvaruje, sredstvo i predmet izvršenja, te druge podatke potrebne za provođenje izvršenja. Rješenje obavezno sadrži i pouku o pravnom lijeku (čl. 39. st. 1. i 5. ZIP FBiH/ZIPRS/ čl. 47, st. 1. i 5. ZIPBD).

Rješenje o izvršenju se dostavlja strankama (tražiocu izvršenja i izvršeniku), kao i drugim subjektima u zavisnosti od toga na kojem predmetu je dozvoljeno izvršenje. Tako će se rješenje kojim se dozvoljava izvršenje na novčanim potraživanjima izvršenika dostaviti i izvršenikovom dužniku, a rješenje o izvršenju na sredstvima na računu izvršenika i banci (čl. 40, st. 4. ZIPFBiH/RS; čl. 48. st. 4. ZIP BD). Ukoliko je određeno izvršenje na pokretnim stvarima izvršenika, rješenje se dostavlja izvršeniku prilikom preduzimanja prve izvršne radnje, a ako stvar nije u njegovom posjedu ono se dostavlja i osobi kod koje se stvar nalazi (čl. 40, st. 7. ZIPFBiH/ZIPRS; čl. 48, st. 7. ZIPBD).

Nakon donošenja rješenja o izvršenju slijedi stadij njegovog provođenja, u okviru kojeg se preduzimaju izvršne radnje nakon čega se tražilac izvršenja namiruje.

1.2.2. Provođenje izvršenja

U ovom stadiju postupka provode se izvršne radnje. Potraživanje izdržavanja je novčano potraživanje, pa stoga podliježe primjeni pravila izvršnog postupka o izvršenju radi naplate novčanog potraživanja.

Sredstva izvršenja su zakonom određena kao izvršne radnje ili sistem takvih radnji kojima se po zakonu potraživanje prinudno ostvaruje (čl. 6. st. 1. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 7, st. 1. ZIPBD). U smislu važećih zakona o izvršnom postupku, radi namirenja novčanog potraživanja tražiocu izvršenja na raspolaganju stoje

³¹ U literaturi se ističe da je upravo ovakva struktura izvršnog postupka glavni uzrok njegove neefikasnosti. (Zoroska-Kamilovska, Tatjana, *Reforme sistema izvršenja u državama regiona – konceptualne sličnosti i razlike, kontroverze i dileme*, Zbornik radova „Harmonizacija građanskog prava u regionu“, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, 2013, str. 467.).

sljedeća sredstva: zapljena, procjena i prodaja izvršenikovih pokretnih stvari (čl. 118. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 136. ZIPBD); zabilježba izvršenja u zemljišnoj knjizi, utvrđivanje vrijednosti nepokretnosti, prodaja nepokretnosti (čl. 68. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 85. ZIP BD); *pljenidba i prijenos novčanog potraživanja izvršenika* (čl. 139. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 158. ZIPBD); *prijenos sredstava koja se vode na računu banke* (čl. 166. ZIPFBiH/ZIP RS/čl. 188. ZIPBD); *zapljena i prijenos izvršenikovog potraživanja za predaju pokretnih stvari ili nekretnina te prodaja stvari* (čl. 178. ZIPFBiH/ZIPRS; čl. 199. ZIPBD); *pljenidbom dionice, njezinom procjenom i prodajom* (čl. 188. ZIPFBiH/ZIPRS; čl. 208. ZIPBD); *pljenidbom i unovčenjem drugih izvršenikovih imovinskih prava poput patenta, tehničkog unapređenja, plodouživanja i sl.* (čl. 193. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 213. ZIP BD). *S tim u vezi, predmet izvršenja*³² mogu biti novčana potraživanja izvršenika, novčana sredstva na bankovnom računu, pokretne i nepokretne stvari te druga imovinska prava.

U uporednom pravu izvršenje radi namirenja djetetovog potraživanja izdržavanja je moguće provesti sličnim sredstvima i predmetima izvršenja. Na istim predmetima se radi namirenja izdržavanja može provesti prinudno izvršenje npr. u srbijanskom (čl. 150, 217, 256, 299 i 311. ZIORS) i njemačkom pravu (§§ 864, 803, 829 i 830 – 830a. dZPO). U hrvatskom pravu sadržano je nešto drugačije rješenje. Naime, u skladu sa čl. 527, st. 3. Obiteljskog zakona Republike Hrvatske, izvršenje radi ostvarenja potraživanja izdržavanja se može provesti na plaći i drugim stalnim novčanim primanjima te na novčanim sredstvima po računu. Dakle, postupka provođenja izvršenja će razlikovati u ovisnosti od toga šta je u konkretnom slučaju određeno kao predmet izvršenja. Ako se izvršenje provodi na plaći i drugim stalnim novčanim primanjima, taj postupak se provodi prema pravilima ObZH-a. S druge strane, ako su predmet izvršenja novčana sredstva po računu, izvršenje se provodi po pravilima OZH-a. Izvršenje se u hrvatskom pravu može provesti i procjenom vrijednosti i prodajom nekretnine³³. U belgijskom pravu izdržavana osoba može pokrenuti postupak prinudnog izvršenja na pokretnoj i nepokretnoj imovini dužnika izdržavanja (čl. 1494. Zakonika o sudovima) i na plati (čl. 1539. Zakonika o sudovima). U dijelu uporednog zakonodavstva kao što su češko, slovačko i talijansko, pored standardnih sredstava i predmeta izvršenja, predviđene su i određena posredna sredstva izvršenja kada je u pitanju prinudno izvršenje odluka o izdržavanju djeteta. Riječ je o tzv. *efikasnim mjerama* poput privremenog odbijanja izdavanja ili oduzimanja vozačkih dozvola ili putnih isprava. Tako češko zakonodavstvo kao jedan od načina izvršenja u slučajevima koji se odnose na izvršenje radi izdržavanja maloljetnog djeteta predviđa privremeno oduzimanje vozačke

32 Predmet izvršenja su stvari i prava na kojima se po zakonu može provesti izvršenje radi ostvarivanja potraživanja (čl. 6, st. 2. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 7, st. 2. ZIPBD).

33 Vidjeti čl. 80 b. OZH.

dozvole dužnika izdržavanja.³⁴ U slovačkom pravu izvršenje se može provesti posredno putem privremenog oduzimanja vozačke dozvole. Sudski izvršitelj može naložiti oduzimanje vozačke dozvole svakom ko ne postupi u skladu sa sudskim rješenjem o izdržavanju. Sudski izvršitelj dostavlja izvršne naloge za oduzimanje vozačke dozvole nadležnoj policijskoj upravi. Kada više ne postoje osnove za prinudno izvršenje, sudski izvršitelj odmah izdaje nalog za vraćanje vozačke dozvole.³⁵ Talijanskim Zakonom o putnim ispravama³⁶ predviđeno je da se putna isprava može oduzeti licu koje je u inostranstvu i ne može dokazati da plaća izdržavanje koje je naloženo sudskom odlukom u korist njegovog maloljetnog djeteta (čl. 12).³⁷

Privremeno odbijanje izdavanja ili oduzimanje vozačkih ili drugih dozvola i putnih isprava je posredno sredstvo izvršenja koje ima za cilj izvršiti pritisak

34 Nacionalni izvještaj Češke Republike – porodično izdržavanje, str. 5., dostupan na: https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/family-maintenance/cz_en, 20. 11. 2025.

35 Podatak preuzet sa: https://e-justice.europa.eu/content_maintenance_claims-47-sk-hr.do?member=1#toc_10, pristup 17.2.2017.

36 *La legge del 21 novembre 1967 (n. 1185), come modificata dalla n. 3 del 2003* (dostupan na: http://www.esteri.it/mae/doc/11185_1967.pdf, pristup 17.2.2017).

37 U vezi s ovom odredbom Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je u predmetu *Battista p. Italije* (Aplikacija br. 43978/09 od 2.12.2014) utvrdio postojanje povrede prava na slobodu kretanja iz čl. 2. Protokola br. 4. uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Naime, podnositelj aplikacije, talijanski državljanin sa prebivalištem u Italiji, je u toku postupka za razvod braka zatražio od nadležnog suda da mu odobri izdavanje nove putne isprave na kojoj će biti navedeno ime jednog od njihovo dvoje djece, čemu je njegova supruga prigovorila ističući da ne doprinosi za izdržavanje djece (§ 6). Podnositeljev zahtjev je odbijen uz obrazloženje da bi bilo neadekvatno izdati mu putnu ispravu imajući u vidu imperativ zaštite prava djece da primaju alimentaciju te da postoji opasnost da bi podnositelj odlaskom u inostranstvo mogao izbjeći svoju obavezu plaćanja izdržavanja (§ 7). U novembru 2007. godine podnositelju predstavke je oduzeta postojeća putna isprava i poništena lična karta za putovanje u inostranstvo (§§ 8. i 9). Podnositelj je uložio žalbu tvrdeći da mu je povrijeđeno pravo na slobodu kretanja (§ 10). Žalbeni sud je odbio podnositeljevu žalbu uz obrazloženje da nije platio izdržavanje, što je okolnost koja predstavlja zakonitu osnovu da se podnositelju odbije izdavanje pasoša, u skladu s najboljim interesom djeteta (§14). U avgustu 2012. godine podnositelj je podnio zahtjev nadležnom sudu da se djeci izdaju nove putne iprave (§ 17), što je sud odbio navodeći da postupak za razvod još nije okončan te da je njegova supruga s kojom djeca žive prigovorila njegovom zahtjevu (§§ 18. i 19). ESLJP je utvrdio povredu prava na slobodu kretanja (§ 49) jer se automatsko određivanje mjere kojom se zabranjuje izdavanje putne isprave na neodređeno vrijeme i bez uzimanja u obzir individualne situacije podnositelja ne može smatrati nužnim u demokratskom društvu (§48). Nadalje je Sud konstatovao da u pitanjima naplate dugovanja za izdržavanje postoji saradnja na evropskom i međunarodnom nivou, što talijanske vlasti nisu uzele u obzir u konkretnom slučaju (§ 45), već su se ograničili na utvrđivanje da podnositelj odlaskom u inostranstvo može izbjeći obavezu plaćanja izdržavanja. Na taj način je podnositelj bio podvrgnut automatskoj blanketnoj mjeri, čije trajanje nije bilo ograničeno (§ 47). Osim toga, Sud je konstatovao da nacionalni sudovi nisu od 2008. godine preispitali razloge za određivanje ove mjere, niti njenu proporcionalnost (§47).

Presuda je dostupna na:

na dužnika izdržavanja da izmiri svoju obavezu. Smatramo da bi normiranje u domaćem pravu upravo ove i drugih vrsta efikasnih mjera izvršenja (npr. zadržavanje povrata poreza) moglo doprinijeti efikasnom ostvarivanju prava na izdržavanje. Pri eventualnom budućem normiranju ovih sredstava izvršenja potrebno je precizirati vrstu mjera, pretpostavke i redoslijed njihovog provođenja.

Najčešće se izvršenje odluke o izdržavanju predlaže na novčanim potraživanjima izvršenika. Favoriziranje ovog predmeta izvršenja u odnosu na ostale predmete (npr. na pokretnim ili nepokretnim stvarima) je razumljivo jer je najjednostavnije i najekonomičnije, budući da ne iziskuje dodatni utrošak vremena i novčanih sredstava koje izaziva npr. popis, pljenidba, čuvanje i prodaja pokretnih stvari ili nekretnina.³⁸

Pojam novčanih potraživanja izvršenika obuhvata: potraživanja po osnovu radnog odnosa (plata i naknada plate), penzije, invalidnine, razne vidove rente, naknade štete, zakupnine koju izvršenik ostvaruje kao zakupodavac, autorske naknade koje ostvaruje kao autor i slično.³⁹

*Što se tiče uporednog zakonodavstva, interesantno je rješenje švedskog zakonodavca koji je omogućio izvršitelju da se opredijeli za najadekvatnije sredstvo izvršenja zahvaljujući raspoloživim informacijama iz elektronske baze podataka.*⁴⁰ Svaki dužnik ima svog izvršitelja koji vodi podatke o svim njegovim dugovanjima i s tim u vezi može blagovremeno utvrditi da li je dužnik prezadužen i shodno tome isplanirati plaćanje dugova.⁴¹

U skladu sa načelom socijalnosti⁴², određena novčana potraživanja mogu biti izuzeta od izvršenja, odnosno izvršenje na njima može biti ograničeno po obimu. Opće je pravilo da su od izvršenja izuzeta primanja po osnovu zakonskog izdržavanja, ukoliko se ne radi o potraživanjima iste vrste, te potraživanja po osnovu poreza, taksi i doprinosa propisanih zakonom (čl. 137. ZIP FBiH/ZIP RS). Ova odredba istovremeno privileguje potraživanja po osnovu zakonskog

38 Jašarspahić, Šida i Dabić Jovičić, Bogdanka, *Modul 4: izvršna i upravna oblast*, VSTV BiH/J.U. Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH/J.U. Centar za edukaciju sudija i tužilaca RS, Sarajevo, 2009, str. 78. (dostupno na: <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/pocetna-obuka/235-modul-4-iigod-izvrna-i-upravna-oblast/file>, 5.10.2025).

39 Hašić, Enes i Buljubašić, Edin, *Izvršenje na novčanim potraživanjima izvršenika*, Pravna riječ, br. 11/2007, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka, 2007, str. 200.

40 W.A. Kennett, *The enforcement of judgements in Europe*, Oxford University Press, 2000, str. 89.

41 Ibid.

42 Načelo socijalnosti podrazumijeva postojanje izvjesnih ograničenja u izvršenju na imovini dužnika. Manifestuje se kroz institut izuzeća od izvršenja odnosno ograničenja izvršenja na stvarima i pravima koja služe za zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba izvršenika i njegove porodice, kao i sredstvima koja mu služe za obavljanje samostalne djelatnosti (U tom smislu: Keča, Ranko, *O osnovnim načelima zakona o izvršenju i obezbeđenju*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 1/2012, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012, str. 152).

izdržavanja općenito, a time i djetetovog postraživanja po osnovu zakonskog izdržavanja. U tom smislu, izvršenje radi izdržavanja djeteta se može provesti i na potraživanjima izdržavanja izvršenika. Prema Zakonu o izvršnom postupku BD znatno je širi obim primanja izuzetih od izvršenja u odnosu na onaj predviđen u zakonu o izvršnom postupku u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, a između ostalog izuzeta su od izvršenja primanja po osnovu zakonskog izdržavanja (čl. 155).

Uporedna zakonodavstva također poznaju institut izuzeća od izvršenja u cilju zaštite izvršenika. Tako su u srbijanskom pravu pored ostalog od izvršenja izuzeta primanja po osnovu zakonskog izdržavanja (čl. 257. st. 1. ZIO RS).⁴³ Slično predviđa i slovenačko zakonodavstvo (čl. 101. st. 1. ZIZ SL). Djetetovo potraživanje po osnovu zakonskog izdržavanja je naročito privilegovano u hrvatskom Ovršnom zakonu. Naime, pored toga što je propisano da su od izvršenja izuzeta primanja po osnovu zakonskog izdržavanja (čl. 172. st. 1), predviđeno je da su od izvršenja izuzeti i utvrđeni iznosi za izdržavanje djeteta uplaćeni na poseban račun kod banke (čl. 172. st. 10). Pravila o izuzeću u njemačkom zakonodavstvu su veoma složena, budući da dio primanja izuzetih od izvršenja nije određen fiksno već se određuje u zavisnosti od visine primanja i broja osoba koje imaju zakonsko pravo primati izdržavanje od izvršenika (§ 850c st. 2. i § 850d u vezi sa § 850a dZPO). Radi olakšavanja određivanja obima primanja izuzetih od izvršenja predviđena je i tablica granica izuzeća (§ 850c st. 1. dZPO). Ako se izvršenje provodi na temelju zahtjeva za izdržavanje ili zahtjeva koji se temelji na namjerno počinjenoj povredi (*unerlaubte Handlung*), u skladu s § 850.d i 850.f dZPO nadležni sud može, na temelju zahtjeva izdržavanog lica, utvrditi različite iznose koji će biti izuzeti od izvršenja. Dužnik izdržavanja može zahtijevati i utvrđivanje drugog iznosa ako ima posebne potrebe u skladu s § 850f st. 1. dZPO. Račun dužnika izdržavanja se može izuzeti od izvršenja shodno § 850k dZPO. Riječ je o tzv. „P - računu“ (*P-Konto*). Ovo izuzeće ima za cilj da zaštiti razuman životni standard izvršenika i članova njegove porodice. Osim toga, dodatnu zaštitu uživaju dječiji doplatak i određena plaćanja iz sistema socijalnog osiguranja. U posebnim slučajevima (npr. postojanje posebnih potreba izvršenika uslijed bolesti) iznos na računu koji je izuzet od izvršenja može prilagoditi sud nadležan za izvršenje (§ 850k st. 4.dZPO). U švedskom pravu se izvršenje može provesti samo na dijelu plate ili sredstvima

43 Prema čl. 257. ZIORS, osim primanja po osnovu zakonskog izdržavanja, od izvršenja su izuzeta primanja po osnovu naknade štete zbog narušenja zdravlja, novčane rente zbog potpune ili djelimične nesposobnosti za rad i novčane rente za izdržavanje koje je izgubljeno uslijed smrti dužnika izdržavanja (stav 1); primanja na osnovu novčane naknade za tjelesno oštećenje prema propisima o invalidskom osiguranju (stav 2); primanja koja se ostvaruju prema propisima o socijalnoj zaštiti (stav 3); primanja na osnovu privremene nezaposlenosti (stav 4); primanja na osnovu dodatka na djecu (stav 5); primanja na osnovu stipendije i pomoći učenicima i studentima (stav 6); potraživanja čiji je prenos zakonom zabranjen (stav 7).

na bankovnom računu koja prelaze iznos potreban za izdržavanje izvršenika ili njegove porodice (pogl. 5. dio 1. t. 7. UB).

Što se tiče ograničenja izvršenja na novčanom potraživanju, u našem zakonodavstvu su predviđeni maksimalni iznosi do kojih je moguće provesti izvršenje na pojedinim potraživanjima. Tako se do iznosa od jedne polovine (1/2) može provesti izvršenje na plati, nadoknadi umjesto plate, nadoknadi za skraćeno radno vrijeme i nadoknadi zbog umanjenja plate i penzije, primanja po osnovu nadoknade zbog tjelesnog oštećenja prema propisima o invalidskom osiguranju, primanja po osnovu socijalne pomoći, primanja po osnovu privremene nezaposlenosti, primanja po osnovu dodatka na djecu, primanja po osnovu stipendije i pomoći učenicima i studentima i nadoknadi za rad osuđenika (čl. 138. st. 1. ZIPFBiH/ZIPRS/čl. 157, st. 1. ZIPBD). Navedena ograničenja izvršenja izvršenja na novčanim potraživanjima izvršenika primjenjuju se samo ako potraživanja ne prelaze iznos od 1.000,00 KM mjesečno. Potrebno je naglasiti da, za razliku od ZIPFBiH-a i ZIPRS-a, ZIPBD sadrži drugačije rješenja kada je riječ o ograničenju izvršenja na novčanim potraživanjima koja prelazi iznos od 1000,00KM mjesečno. Naime, u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, na dijelu potraživanja koji prelazi 1.000,00 KM mjesečno izvršenje se može provesti do iznosa od dvije trećine (2/3) potraživanja (čl. 138, st. 4. ZIPFBiH/čl. 138, st. 2. ZIPRS), dok se u Brčko distriktu BiH, na preostalom dijelu potraživanja izvršenje može provesti bez ograničenja (čl. 157, st. 2. ZIPBD.)

Rješenja ovog pitanja u uporednom pravu nisu jedinstvena. U hrvatskom zakonodavstvu radi prinudne naplate potraživanja izdržavanja za dijete izvršenje se može provesti do tri četvrtine (3/4) plate, dok se u drugim slučajevima prinudne naplate izdržavanja izvršenje može provesti do jedne polovine (1/2) prosječne mjesečne isplaćene neto zaposlenom u pravnim osobama Republike Hrvatske za ptoteklu godinu (čl. 173. st. 1. OZH). Pravo na izdržavanje je privilegovano i u slučajevima izvršenja na plati izvršenika koja je manja od prosječne mjesečne neto plate u Republici Hrvatskoj, budući da se u ovom slučaju izvršenje može provesti do iznosa 1/3 plate izvršenika, a ako je u pitanju izvršenje po osnovu zakonskog izdržavanja do 1/2 (čl. 173. st. 2. OZH). U srbijanskom pravu opće je pravilo da se izvršenje na plati ili zaradi, naknadi zarade, naknadi plate i penziji može se provesti u visini do 2/3, a ako je njihov iznos jednak ili manji od minimalne zarade utvrđene u skladu sa zakonom, izvršenje se može provesti do njihove polovine (čl. 258. st. 1. ZIORS). Primanja po osnovu invalidnine, ortopedskog dodatka i invalidskog dodatka mogu biti predmet izvršenja samo do visine od 1/2 i to samo radi namirenja potraživanja na osnovu zakonskog izdržavanja, naknade štete zbog narušenja zdravlja, novčane rente zbog potpune ili djelimične nesposobnosti za rad i novčane rente za izdržavanje koje je izglubljeno uslijed smrti dužnika izdržavanja (čl. 258. st. 3. ZIORS).

Izvršenje na novčanim potraživanjima provodi se pljenidbom i prijenosom potraživanja.

Pljenidba se provodi dostavom rješenja o izvršenju izvršenikovom dužniku i smatra se da je provedena danom dostave rješenja o izvršenju. Rješenjem o izvršenju se izvršenikovom dužniku zabranjuje ispunjenje novčanog potraživanja koje izvršenik ima prema njemu, a izvršeniku se istovremeno zabranjuje da to potraživanje naplati ili da inače raspolaze njim i zalogom koji je dat za njegovo osiguranje (čl. 141. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 160. st. 1. ZIP BD).

Nakon pljenidbe slijedi prijenos potraživanja. Obzirom da je moguć prijenos radi naplate i umjesto isplate, tražilac izvršenja je dužan u prijedlogu za izvršenje naznačiti da li predlaže prijenos potraživanja radi naplate ili umjesto isplate.⁴⁴

Posebnim zakonskim odredbama je normirano izvršenje na plaći i drugim stalnim novčanim primanjima. Rješenjem o izvršenju na plati određuje se pljenidba određenog dijela plaće i nalaže se poslodavcu koji izvršeniku isplaćuje plaću da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati odnosno isplaćuje tražiocu izvršenja nakon izvršnosti rješenja o izvršenju, ako zakonom nije drugačije određeno (čl. 159. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 181. st. 1. ZIP BD). U slučajevima u kojima pravo na zakonsko izdržavanje prema istom izvršeniku ima više osoba, a ukupni iznos potraživanja prelazi dio plaće koji može biti predmet izvršenja, izvršenje se određuje i provodi u korist svakog od takvih tražilaca izvršenja srazmjerno visini njihovih potraživanja (čl. 160. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 182. st. 1. ZIP BD).

Kada je riječ o prinudnom izvršenju na sredstvima na izvršenikovim računima kod banke, predviđeno je nekoliko pravila zavisno od toga da li se sredstva vode na transakcijskom, tekućem, deviznom ili drugom računu. Rješenjem o izvršenju na novčanim sredstvima koja se vode na transakcijskom računu izvršenika nalaže se banci da novčani iznos za koji je izvršenje određeno prenese s transakcijskog računa izvršenika na transakcijski račun tražioca izvršenja, a za potraživanja za koja nije propisana naplata preko žiroračuna kod banke da isplati taj iznos tražiocu izvršenja u gotovom novcu (čl. 166. st. 2. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 188. st. 2. ZIP BD). Izvršenje na novčanom potraživanju koje po drugom računu (tekućem ili žiroračunu, deviznom računu), izuzev transakcijskog, pripada izvršeniku određuje se tako što se rješenjem o izvršenju nalaže banci da novčani iznos za koji je određeno izvršenje isplati tražiocu izvršenja nakon izvršnosti rješenja o izvršenju. To rješenje ima dejstvo rješenja o izvršenju kojim su određeni zapljena novčanog potraživanja i prijenos radi naplate (čl. 166. st. 3. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 188. st. 3. ZIP BD).

⁴⁴ Prijenos radi naplate je oblik izvršenja kojim se određena prava i potraživanja izvršenika prenose na tražioca izvršenja (čl. 151. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 173. ZIP BD) dok kod prijenosa umjesto isplate zaplijenjeno potraživanje izvršenika u cjelosti prelazi na tražioca izvršenja sa svim pravnim posljedicama cesije (čl. 157. st. 1. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 179. st. 1. ZIP BD). U praksi je zastupljeniji prijenos radi isplate jer pruža veće garancije tražiocu izvršenja da će namiriti svoje potraživanje, budući da se prijenosom umjesto isplate gasi obaveza izvršenika, neovisno o tome da li je tražilac izvršenja uspio namiriti svoje potraživanje. (Hašić, E. i Buljubašić, E., op. cit., str. 203 – 204.).

Izvršenje na nekretninama radi naplate izdržavanje je načelno moguće. Međutim, recentnim izmjenama i dopunama propisa o izvršnom postupku uvedena su i određena ograničenja na nekretninama.⁴⁵ Tako u smislu čl. 79. ZIFBBIH od izvršenja su izuzete sljedeće nekretnine: poljoprivredno zemljište zemljoradnika u površini do 5.000 m²; nekretnina koja predstavlja jedini dom izvršenika odnosno nekretnina ili drugi objekat koji služi isključivo za stanovanje izvršenika i članova njegove uže porodice u mjestu prebivališta izvršenika i članova njegove uže porodice. Uz to, ne može biti predmet izvršenja nekretnina ukoliko je ukupna visina potraživanja iz izvršne ili vjerodostojne isprave manja od 1/3 tržišne vrijednosti nekretnine. Mogućnost odstupanja od navedenih ograničenja izvršenja na nekretninama predviđena je ukoliko je izvršenik pristao na izvršenje na toj nekretnini ili ukoliko je na predmetnoj nekretnini prethodno voljom izvršenika zasnovano založno pravo.⁴⁶

U dijelu uporednog zakonodavstva izvršenje na novčanim potraživanjima izvršenika provodi se slično kao i u našem pravu. U hrvatskom pravu se izvršenje na novčanim potraživanjima izvršnog dužnika provodi pljenidbom i prijenosom potraživanja (čl. 174. st. 1. OZH). Prijedlogom za izvršenje se može zahtijevati i samo pljenidba, ali u tom slučaju izvršilac je dužan u roku od tri mjeseca od dana dostavljanja rješenja o pljenidbi, odnosno kada mu je dostavljeno obavještenje o očitovanju izvršenikova dužnika ili o tome da se nije očitovao u određenom roku, podnijeti zahtjev za prijenos potraživanja (čl. 174. st. 2. OZH). Ukoliko izvršilac ne podnese prijedlog u tom roku, izvršenje će se obustaviti (čl. 174. st. 3. OZH). U srbijanskom zakonodavstvu, pravo na izdržavanje je privilegovano kod izvršenja na zaradi i drugim stalnim novčanim primanjima budući da izvršni povjerioci koji potražuju zakonsko izdržavanje, novčanu rentu zbog potpune ili djelimične nesposobnosti za rad ili novčanu rentu za izdržavanje koje je izgubljeno uslijed smrti dužnika izdržavanja, imaju prvenstvo u namirenju nad ostalim izvršnim povjeriocima i kada je izvršenje radi namirenja ostalih izvršnih povjerilaca već počelo (čl. 292. ZIORS). Djetetovo potraživanje izdržavanja je na sličan način privilegovano i u hrvatskom pravu, obzirom da se izvršenje radi namirenja izdržavanja ima provesti na plaći i drugim stalnim novčanim primanjima prije izvršenja radi naplate svih drugih potraživanja, neovisno o vremenu njihova nastanka (čl. 527, st. 3. ObZH).

⁴⁵ O problematici prinudnog namirenja potraživanja znatno manje vrijednosti naspram vrijednosti nekretnine nekretnine i relevantnoj praksi ESLJP-a opširnije vdjeti u: Radončić, Dženana, *Pravo na dom izvršenika u postupku prinudnog namirenja na stambenoj nekretnini izvršenika*, Godišnjak Pravnog fakulteta, Godina V, broj 5, Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2021, str. 207 – 237; Aras Kramar, Slađana, *Zaštita ovršenika u svjetlu novina u ovrsi na nekretnini*, Pravni vijesnik, sv.33, br 3-4, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2017, str. 9-39.

⁴⁶ Ovim ograničenjima štiti se pravo na dom izvršenika odnosno sprječava prodaja nekretnine u besecjenje (vidjeti: Ibid.).

1.2.3. Pravni lijek

Nezadovoljna stranka u izvršnom postupku može na rješenje o izvršenju uložiti pravni lijek. Redovni pravni lijekovi u izvršnom postupku su: prigovor i žalba. Žalba protiv rješenja donesenog u prvom stepenu može se izjaviti samo onda kada je to zakonom određeno (čl. 12. st. 1. i 2. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 15. st. 1. i 2. ZIP BD). Tražilac izvršenja žalbu može izjaviti i protiv rješenja kojim je prijedlog za izvršenje odbačen ili odbijen (član 46. st. 3. ZIP FBiH/ZIP RS). Rok za njihovo ulaganje je osam dana od dana dostavljanja rješenja protiv kojeg se izjavljuju prigovor ili žalba. Razlozi za izjavljivanje prigovora su taksativno određeni⁴⁷ važećim zakonima o izvršnom postupku dok se na žalbene razloge shodno primjenjuju odredbe zakonā o parničnom postupku o žalbi na rješenje.

Prigovor se izjavljuje sudu koji je donio rješenje, koji i odlučuje o njemu (čl. 12. st. 3. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 15. st. 3. ZIP BD)

Prigovor i žalba ne zaustavljaju tok izvršnog postupka, ali se rok za namirenje tražioca izvršenja odlaže do donošenja odluke po prigovoru. Od ovog pravila predviđen je izuzetak upravo kada je riječ o izvršenju radi izdržavanja. U tom slučaju može doći do namirenja tražioca izvršenja i prije donošenja odluke po prigovoru (čl. 12. st. 5. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 15. st. 5. ZIP BD). Sud je dužan donijeti odluku po prigovoru u roku od 15 dana od dana ispunjavanja uvjeta za odlučivanje o njemu (čl. 15. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 14. st. 1. ZIP BD).

Mogućnost ulaganja pravnih lijekova na rješenje o izvršenju predviđeno je i uporednom pravu. U makedonskom pravu postoji mogućnost ulaganja samo jednog pravnog lijeka – prigovora zbog nepravilnosti prilikom provođenja izvršenja u subjektivnom roku od 3 dana od saznanja za učinjenu nepravilnost,

⁴⁷ Prigovor protiv rješenja o izvršenju se može podnijeti iz razloga koji spriječavaju izvršenje, a naročito ako: isprava na osnovu koje je doneseno rješenje o izvršenju nije izvršna isprava, ili isprava nije stekla svojstvo izvršnosti; je izvršna isprava na osnovu koje je doneseno rješenje o izvršenju ukinuta, poništena, preinačena ili na drugi način stavljena van snage, odnosno ako je na drugi način izgubila svoju djelotvornost ili je utvrđeno da je bez učinka; su se stranke, javnom ili prema zakonu ovjerenom ispravom sastavljenom nakon nastanka izvršne isprave, sporazumjele da neće na osnovu izvršne isprave trajno ili za određeno vrijeme tražiti izvršenje; je protekao rok u kojem se prema zakonu može tražiti izvršenje; je izvršenje određeno na predmetu koji je izuzet od izvršenja, odnosno na kojem je mogućnost izvršenja ograničena; tražilac izvršenja nije ovlašten tražiti izvršenje na osnovu izvršne isprave odnosno nije ovlašten tražiti izvršenje protiv izvršenika; nije ispunjen uvjet koji je određen izvršnom ispravom, osim ako zakonom nije drukčije propisano; je potraživanje prestalo na osnovu činjenice koja je nastala u vrijeme kad je izvršenik nije više mogao istaći u postupku iz kojeg potiče odluka, odnosno ako je potraživanje prestalo na osnovu činjenice koja je nastala nakon zaključenja sudskog ili upravnog poravnanja; je na osnovu činjenice koja je nastala u vrijeme kad je dužnik nije više mogao istaći u postupku iz kojeg potiče odluka, odnosno ako je na osnovu činjenice koja je nastala nakon zaključenja sudskog ili upravnog poravnanja, trajno ili za određeno vrijeme, odgođeno, zabranjeno, izmijenjeno ili na drugi način onemogućeno ispunjenje potraživanja; je nastupila zastarjelost potraživanja o čemu je odlučeno izvršnom ispravom (čl. 47. ZIP FBiH/ZIP RS; čl. 59. ZIPBD).

a najkasnije u roku od 15 dana od dana kada je rješenje provedeno⁴⁸. Hrvatski Ovršni zakon predviđa mogućnost ulaganja žalbe na prvostepeno rješenje o izvršenju, dok se prigovor može uložiti na rješenje o izvršenju na temelju vjerodostojne isprave (čl. 11. st. 1. i 2). Slično je rješenje prihvaćeno i u srbijanskom zakonodavstvu (čl. 24. ZIO RS). U slovenačkom pravu protiv prvostepene odluke u izvršnom postupku moguće je uložiti žalbu u roku od 8 dana od dana dostavljanja prvostepene odluke (čl. 9. ZIZSL). U švedskom pravu, u svrhu pojednostavljenja izvršenja, osim mogućnosti preispitivanja odluke po žalbi stranaka, Služba za izvršenje može i po službenoj dužnosti preispitivati svoju odluku (staviti van snage odluku o oduzimanju sredstava, osloboditi dužnika odlaska na sud i sl.).⁴⁹

U pravnoj teoriji se ističe da mogućnost izjavljivanja pravnog lijeka koja gotovo u pravilu rezultira dvostepenošću izvršnog postupka, skupa sa stadijem davanja dozvole za izvršenje, čini izvršni postupak neefikasnim i zapravo „predstavlja dupliranje parničnog postupka“.⁵⁰

2. Umjesto zaključka

Pojednostavljenje i veću efikasnost postupka prinudnog izvršenja odluka o izdržavanju realno je očekivati jedino u sklopu sveobuhvatne reforme izvršnog prava u Bosni i Hercegovini.⁵¹ Međutim, određenim zakonodavnim intervencijama moguće je dodatno osnažiti i zaštititi pravo djeteta na izdržavanje. U tom smislu kao prijedlozi pojedinih izmjena i dupuna mogu poslužiti neka rješenja i iskustva iz uporednog prava. Tako bi svakako bilo korisno normirati prvenstvo namirenja

48 Zoroska-Kamilovska, T., op. cit., str. 470.

49 Andersson, Torbjörn and Fridén, Hugo, *National report: Sweden* in: Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005, str. 234.

50 Zoroska-Kamilovska, T., op. cit., str. 467, bilj. 63.

51 Radna grupa za unapređenje izvršnog postupka, formirana od strane Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH, 2012. godine je izradila niz zaključaka o mogućim pravcima buduće reforme izvršnog postupka u BiH. Jedan od najznačajnijih zaključaka odnosi se na potrebu usvajanja potpuno novog modela izvršenja odluka u građanskim stvarima po uzoru na švedski administrativni model. To podrazumijeva konstituisanje Službi državnih izvršilaca koji bi preuzeli značajan dio kompetencija suda u izvršnom postupku, dok bi sud i dalje imao nadležnost, između ostalog, za provođenje odluka u porodičnim stvarima koje se odnose na predaju djeteta, dodjelu staranja i sl. Izvršenje na novčanim potraživanjima, dionicama i pokretnim stvarima bi provodile pomenute Službe. (prema: Zoroska-Kamilovska, T., op. cit., str. 466). Za pretpostaviti je da je razlog izbora švedskog modela izvršenja odluka u građanskim stvarima kome se u našem pravu dugoročno treba težiti, je taj što se ovaj sistem smatra jednim od najefikasnijih evropskih sistema izvršenja (opširnije o švedskom modelu izvršenja vidjeti: Andenas, Mads and Nazzini, Renato, *Market Integration, the Harmonization Process, and Enforcement Practices in the EU Member States* in Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005, str. 97).

potraživanja izdržavanja za dijete u odnosu na zahtjeve ostalih tražilaca izvršenja, zatim razmotriti mogućnost inkorporiranja tzv „efikasnih mjera“ odnosno „posrednih“ sredstva izvršenja (kao što su npr. privremeno odbijanje izdavanja i oduzimanje vozačkih dozvola, zadržavanje poreza i slično) kojima bi se na posredan način utjecalo na izvršenika da izmiri svoju obavezu izdržavanja koju ima prema djetetu. Uz to, postoji i prostor za uanprjeđenje postojećeg mehanizma nadzora nad izvršavanjem obaveze izdržavanja. Zakonski okvir za efikasan sistem nadzora nad izvršavanjem obaveze izdržavanja djeteta u našem zakonodavstvu već postoji i ogleda se u obavezi organa starateljstva da vodi evidencije o sudskim odlukama i sporazumima o izdržavanju djeteta, što mu omogućava da iskoristi svoja ovlaštenja u pogledu pokretanja postupka njihovog prinudnog izvršenja ukoliko ustanovi da to ne čini roditelj s kojim dijete živi. Poboľšanju mehanizma nadzora nad izvršavanjem odluka i sporazuma o izdržavanju djeteta bi se moglo doprinijeti dodatnim obavezivanjem organa starateljstva da po prijemu odluke ili sporazuma o izdržavanju pismeno obavijesti sve strane na koje se odluka ili sporazum odnose o njihovim pravima i dužnostima na način kako je to propisano u hrvatskom pravu.⁵² Organ starateljstva bi u tom smislu trebao pismeno obavijestiti roditelja ili drugo lice s kojim dijete živi da su dužni obavijestiti ovaj organ o eventualnom neplaćanju ili neurednom plaćanju izdržavanja i upoznati ih sa zakonskim mogućnostima koje im stoje na raspolaganju u pogledu prinudne realizacije dječijeg izdržavanja. Pored obavješćavanja povjerioca izdržavanja, organ starateljstva bi trebao pismeno upozoriti dužnika izdržavanja na sankcije koje mu mogu biti izrečene zbog neplaćanja izdržavanja i mogućnost podnošenja prijave radi utvrđivanja njegove krivične odgovornosti zbog neplaćanja izdržavanja. Preduslov za dosljednu primjenu ovog mehanizma nadzora je, jačanje finansijskih i kadrovskih kapaciteta centara za socijalni rad.

Mišljenja smo ipak da bi najveći iskorak u suprotstavljanju problemu otežanog ostvarivanja prava na izdržavanje bilo usvajanje nekog od modela akontativnog plaćanja dječijeg izdržavanja. Ovaj model, koji se već neko vrijeme zagovara u domaćoj pravnoj teoriji⁵³, široko je rasprostranjen u uporednom pravu, a na njegovom uvođenju insistiraju i nevladine organizacije i zainteresovane društvene grupe. Akontativno plaćanje izdržavanja može biti u nadležnosti posebnog fonda ili se isplaćivati direktno iz budžetskih sredstava odgovarajuće teritorijalno-političke jedinice.⁵⁴ U uporednom pravu nema općeprihvaćenog rješenja i države se opredjeljuju za model koji najviše odgovara

⁵² Vidjeti čl. 319. ObZH.

⁵³ O neophodnosti usvajanja modela akontativnog plaćanja izdržavanja i s tim u vezi osnivanja alimentacionih fondova vidjeti: Bubić, Suzana, *Sistem akontativnog plaćanja izdržavanja za djecu – moguće rješenje za smanjenje rizika od siromaštva*, Zbornik radova - XII Međunarodno savjetovanje „Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse“, Neum, 21 - 23. 6. 2013, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 160 – 164.

⁵⁴ Ibid., str. 157.

datom društveno-političkom i ekonomskom kontekstu. Tako je moguće da isplatu vrše direktno vladine agencije, zatim fondovi koji su pod indirektnom kontrolom države ili posebni fondovi.⁵⁵ Neovisno o prihvaćenom modelu, cilj je osigurati kontinuirani priliv finansijskih sredstava za održavanje djeteta, a time i doprinijeti ostavriivanju prava djeteta na primjeren životni standard.

Određeni koraci ka uspostavljanju modela akontativnog plaćanja izdržavanja u Federaciji BiH su preduzeti još 2014. godine kada je Vlada Federacije BiH godine naložila Federalnom ministarstvu pravde da, kao predlagač i obrađivač Porodičnog zakona FBiH, dopuni član 237⁵⁶ s ciljem jasnijeg određivanja nadležnosti, te da pristupi izradi podzakonskog akta koji će detaljnije urediti pitanje načina osiguravanja sredstava iz Budžeta FBiH namijenjenih izdržavanju djeteta. Zaduženo je bilo Federalno ministarstvo finansija da, u saradnji sa Federalnim ministarstvom pravde i Federalnim ministarstvom rada i socijalne politike razmotri mogućnost formiranja alimentacionog fonda i Vladi dostavi prijedlog rješenja ovog problema.⁵⁷ Federalno ministarstvo rada i socijalne politike je sredinom 2024. godine je koordiniralo izradu nacrt Studije o opravdanosti osnivanja Porodičnog fonda Federacije Bosne i Hercegovine.⁵⁸ S druge strane, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske saopštilo je da je Vlada Republike Srpske na sjednici 2. oktobra 2025. godine usvojila Zaključak kojim su nadležne institucije zadužene da pripreme prijedlog zakona o alimentacionom fondu i dostave Vladi na usvajanje po hitnom postupku⁵⁹. Mada je riječ o prvim konkretnijim aktivnostima ka rješavanju ovog pitanja, one pružaju nadu da će se država napokon uhvatiti u koštac sa ovim problemom. Koliko vremena će biti potrebno da dođe do njegove konačne realizacije ostaje da se vidi.

55 Ristov, Angel i Micković, Dejan, *Izdržavanje supružnika i djece nakon razvoda braka u evropskim zakonodavstvima*, Zbornik radova Dani porodičnog prava “Aktuelna problematika porodičnopravne teorije i prakse”, Godina IX, broj 9, Pravni fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić”, Mostar, 2021, str. 302.

56 Čl. 237. PZFBiH: Kad sud utvrdi da roditelji i druge osobe koje su obavezne davati izdržavanje nisu u mogućnosti podmirivati potrebe izdržavanja djeteta, obavijestit će o tome organ starateljstva koji je dužan osigurati sredstva za izdržavanje djeteta iz budžetskih sredstava Federacije.

57 Vidjeti: Institucija ombudmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2019. godinu*, Banja Luka, 2020, str. 86, fn. 364 (dostupan na: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudmsmen_doc2020051813152592bos.pdf, 15. 12. 2025.)

58 Vidjeti: <https://fbihvlada.gov.ba/hr/fmrsp-studija-o-opravanosti-osnivanja-porodicnog-fonda-obuhvata-i-problem-naplate-alimentacija>, 18. 12.2025.

59 Vidjeti: <https://www.euronews.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/38227/ministarstvo-zdravlja-vlada-rs-usvojila-zakljucak-da-se-pripremi-prijedlog-zakona-o-alimentacionom-fondu>, 15. 12. 2025.

Literatura

a) Knjige, članci i publikacije:

1. Andenas, Mads and Nazzini, Renato, *Market Integration, the Harmonization Process, and Enforcement Practices in the EU Member States* in Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005.
2. Andersson, Torbjörn and Fridén, Hugo, *National report: Sweden* in: Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005.
3. Aras Kramar, Slađana, *Zaštita ovršenika u svjetlu novina u ovrsi na nekretnini*, Pravni vijesnik, sv.33, br 3-4, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Osijek, 2017.
4. Aras Slađana, *Uzdržavanje djece - Sudski alimentacijski postupci u domaćem i poredbenom pravu*, Zagreb, 2013.
5. Bubić, Suzana i Traljić, Nerimana, *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Satajevo, 2007.
6. Bubić, Suzana, *Sistem akontativnog plaćanja izdržavanja za djecu – moguće rješenje za smanjenje rizika od siromaštva*, Zbornik radova - XII Međunarodno savjetovanje "Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse", Neum, 21 - 23. 6. 2013, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2013.
7. Hašić, Enes i Buljubašić, Edin, *Izvršenje na novčanim potraživanjima izvršenika*, Pravna riječ, br. 11/2007, Udruženje pravnika Republike Srpske, Banja Luka, 2007.
8. Hess, Burkhard, *Comparative Analysis of the National Reports* in: Andenas, Mads, Hess, Burkhard and Oberhammer, Paul (ed.), *Enforcement Agency Practice in Europe*, The British Institute for Comparative Law, London, 2005.
9. Institucija ombudmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine, *Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2019. godinu*, Banja Luka, 2020.
10. Jašarspahić, Šida i Dabić Jovičić, Bogdanka, *Modul 4: izvršna i upravna oblast*, VSTV BiH/J.U. Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH/J.U. Centar za edukaciju sudija i tužilaca RS, Sarajevo, 2009.
11. Keča, Ranko i Knežević, Marko, *Paricioni rok u srpskom parničnom postupku*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, vol. 49 , br. 1., Novi Sad, 2015,

12. Keča, Ranko, *O osnovnim načelima zakona o izvršenju i obezbeđenju*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, br. 1/2012, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.
13. Korać, Radoje, *Izdržavanje djece od strane roditelja u pravu SFRJ*, doktorska disertacija, Titograd, 1981.
14. Radončić, Dženana, *Pravo na dom izvršenika u postupku prinudnog namirenja na stambenoj nekretnini izvršenika*, Godišnjak Pravnog fakulteta, Godina V, broj 5, Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2021.
15. Ristov, Angel i Micković, Dejan, *Izdržavanje supružnika i djece nakon razvoda braka u evropskim zakonodavstvima*, Zbornik radova Dani porodičnog prava "Aktuelna problematika porodičnog prava teorije i prakse", Godina IX, broj 9, Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru, 2021.
16. Tasić, Anđelija, *Izvršenje odluka o izdržavanju dece - srpsko zakonodavstvo i praksa*, Zbornik radova s V. međunarodnog savjetovanja o aktualnostima građanskog procesnog prava, Pravni fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2019.
17. Vavan, Zoran, *Izvršenje sudskih odluka iz odnosa roditelja i dece*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta UNION u Beogradu, Beograd, 2019.
18. Vavan, Zoran, *Postupci izvršenja sudskih odluka u vezi sa porodičnim odnosima – analiza normativnog supstrata*, Pravni život, Broj 4/2024/ Godina LXIV, Beograd, 2024,
19. W.A. Kennett, *The enforcement of judgements in Europe*, Oxford University Press, 2000.
20. Zoroska-Kamilovska, Tatjana, *Reforme sistema izvršenja u državama regiona – konceptualne sličnosti i razlike, kontroverze i dileme*, Zbornik radova „Harmonizacija građanskog prava u regionu“, Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo, 2013.

b) Pravni propisi:

1. Obiteljski zakon Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 103/15, 98/19, 47/20, 49/23 i 156/23)
2. Ovršni zakon Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 93/14, 55/16, 73/17, 131/20, 114/22 i 06/24)
3. Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 3/2007).
4. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“, br. 35/2005, 41/2005 - ispravka, 31/2014 i 32/2019 - odluka Ustavnog suda).
5. Porodični zakon Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 17/2023, 27/24, 20/25 – Odluka Ustavnog suda i 61/2025)

6. Zakon o izvršbi in zavarovanju Slovenije/Zakon o izvršenju i osiguranju Slovenije(“UradnilistRS”, št.3/07–uradno prečiščenobesedilo, 93/07, 37/08–ZST-1, 45/08 –ZArbit, 28/09, 51/10, 26/11, 17/13 – odl. US, 45/14 – odl. US, 53/14, 58/14 – odl. US, 54/15, 76/15 – odl. US, 11/18, 53/19 – odl. US, 66/19 – ZDavP-2M, 23/20 – SPZ-B, 36/21, 81/22 – odl. US, 81/22 – odl. US in 100/25 – ZS-1)
7. Zakon o izvršenju i obezbeđenju Republike Srbije („Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 106/2015, 106/2016 - autentično tumačenje, 113/2017 - autentično tumačenje, 54/2019, 9/2020 - autentično tumačenje, 10/2023 - dr. zakon i 91/2025)
8. Zakon o izvršenju Švedske/*Utsökningsbalk* (SFS nr: 1981:774) Ändrad: t.o.m. SFS 2016:254
9. Zakon o izvršnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 39/13, 47/17 i 2/21)
10. Zakon o izvršnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“ br. 32/03, 52/03 - ispravka, 33/06, 39/06 - ispravka, 39/09, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 15/12 – odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije BiH“, br. 35/12 i 46/16, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 42/18 i „Službene novine Federacije BiH“ br. 19/25)
11. Zakon o izvršnom postupku Republike Srpske („Službeni glasnik RS”, br. 85/03, 64/05, 118/07, 29/10, 57/12 i, 67/13, 98/14, 5/17 – odluka US, 58/18-rješenje US BiH i 66/18)
12. Zakon o sudovima Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 38/2005, 22/2006, 63/2010, 72/2010 - ispravka, 7/2013, 52/2014 i 85/2021)
13. Zakon o sudovima Republike Srpske (“Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 37/2012, 14/2014 - odluka Ustavnog Suda, 44/2015, 39/2016 - odluka Ustavnog Suda i 100/2017)
14. Zakonik o građanskom postupku Njemačke /*Zivilprozessordnung (Federal Law Gazette I*, p. 3202/2006, 431/2007, 3786/2013, 4607/2021)

c) Internet izvori:

1. (<https://radiosarajevo.ba/metromahala teme/rs-cak-90-roditelja-ne-placa-alimentaciju/126224>, 20. 11. 2025.
2. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/12388/Disertacija-Zoran-Vavan.pdf?sequence=7&isAllowed=y>, 20.11.2025.
3. https://e-justice.europa.eu/topics/family-matters-inheritance/family-maintenance/cz_en, 20. 11. 2025.
4. http://www.esteri.it/mae/doc/11185_1967.pdf, 20. 10. 2025.

5. [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"languageisocode\":\[\"BOS\"\],\"appno\":\[\"43978/09\"\],\"documentcollectionid2\":\[\"CHAMBER\"\],\"itemid\":\[\"001-154937\"\]},](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) 25.10.2025.
6. <http://www.rs.cest.gov.ba/index.php/pocetna-obuka/235-modul-4-iigod-izvrna-i-upravna-oblast/file>, 5.10.2025.
7. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592bos.pdf, 15. 12. 2025.
8. <https://fbihvlada.gov.ba/hr/fmrsp-studija-o-opravanosti-osnivanja-porodnog-fonda-obuhvata-i-problem-naplate-alimentacija>, 18. 12.2025.
9. <https://www.euronews.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/38227/ministarstvo-zdravlja-vlada-rs-usvojila-zakljucak-da-se-pripremi-prijedlog-zakona-o-alimentacionom-fondu>, 15. 12. 2025.

Ramajana Demirović, Ph.,D, associate professor
Faculty of Law, University „Džemal Bijedić“ of Mostar

ENFORCEMENT OF CHILD MAINTENANCE DECISIONS IN THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AND COMPARATIVE LAW

Abstract: The child's right to maintenance, founded on the principle of family solidarity, is one of the child's most significant rights. It is regulated by numerous international and regional human/children's rights instruments, as well as by positive national legislation. In international and regional human/children's rights documents, the child's right to maintenance is guaranteed indirectly, most often within the framework of the right to a standard of living adequate for the child's physical, mental, spiritual, moral, and social development. As such, it belongs to the group of economic and social rights which, by their legal nature, are conceived as obligations of states to act actively in order to ensure their realization. States that have ratified these instruments assume an obligation under international law to secure, through relevant national regulations, mechanisms for its protection and realization. In Bosnian and Herzegovinian law, as well as in comparative law, this right is protected and realized through various legal mechanisms established within family law, procedural law, enforcement law, the law of obligations, criminal law, and private international law. In this paper, the author analyzes legal remedies within enforcement procedural law, given that numerous statistics indicate a significant percentage of children who *de facto* fail to collect maintenance from parents and other family members as maintenance debtors. At the end of the analysis, potential causes of the discrepancy between legal regulation and practice are identified, as well as possible directions and mechanisms for overcoming them.

Keywords: child maintenance, enforcement proceedings, enforceable instrument, means of enforcement, guardianship authority, right to an adequate standard of living

Pregledni naučni rad

Doc. dr. sc. Alma Džanić

Prof. dr. sc. Nikola Findrik, vanredni profesor

Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać, Bosna i Hercegovina

ZAŠTITA POTROŠAČA: RAZVOJ I PRAKSE

Sažetak: Standard i kvaliteta života prioritet je svakog društva i ekonomije. Ljudi treba da imaju mogućnost donošenja odluka koje će doprinijeti ostvarivanju bolje kvalitete života. Potrošnja, odnosno kupovina roba i usluga, zauzimaju veliki dio svakodnevnog života. Stoga je i zaštita potrošača i informiranost potrošača o njihovim pravima u ovoj domeni iznimno važna. Zaštita potrošača i njihovih prava u Bosni i Hercegovini sve više dobija na značaju, ali i dalje je značajno slabija u odnosu na zaštitu potrošača i pripadajućih prava u zemljama Europske unije. Ovim radom analiziraju se i kompariraju razvijeni sistemi zaštite potrošača sa tradicijom razvoja potrošačkih prava, pravni okviri, prekršajna i krivična zaštita, institucionalni nosioci zaštite, postignuća i budući pravci razvoja unutar Europske unije, sa sistemom zaštite potrošačkih prava u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: zaštita potrošača, konzumerizam

Uvod

Predmet ovog rada je zaštita potrošača, njen nastanak i razvoj, primjena, pravna regulativa, nosioci zaštite i budući pravci razvoja. U modernom svijetu pretjerane kupovine i potrošnje, potrošači se nalaze u nepovoljnom položaju u odnosu na velike međunarodne korporacije. Kao pojedinci, potrošači teško mogu zaštititi svoja prava bez odgovarajuće pomoći i informacija, jer nisu dovoljno jaki da se sami „suprotstave“ velikim kompanijama. Rad definira pojam konzumerizma sa aspekta društvenog pokreta za zaštitu potrošača, potom historijski razvoj, začetke i razloge nastanka politike zaštite potrošača.

Cilj rada je prikazati značaj zaštite potrošača u kontekstu suvremenog društva na nivou Europske unije (EU), te posebno Bosne i Hercegovine (BiH), kroz analizu osnovnih potrošačkih prava, uobičajenih problema sa kojima se potrošači susreću, značaju edukacije i informiranja, uloge organizacija i institucija koje se bave zaštitom potrošača. Kroz analizu zakonskih rješenja, institucionalnih mehanizama i stepena informiranosti potrošača, rad nastoji

ukazati na trenutne izazove s kojima se potrošači suočavaju, kao i na potrebu za jačanjem njihove pravne i ekonomske sigurnosti. Nadalje, cilj rada je i potaknuti svijest o važnosti aktivnog učešća potrošača u zaštiti vlastitih prava, te naglasiti ulogu države, organizacija i institucija za zaštitu potrošača i tržišnih subjekata u izgradnji fer i transparentnog tržišnog okruženja.

1. Pojmovno određivanje konzumerizma i njegovo višestruko značenje

Riječ konzumerizam potječe od engleske riječi „*consumerism*“ - potrošnja, odnosno riječi „*consumer*“, a znači potrošač. Konzumerizam možemo posmatrati sa različitih aspekata – ekonomskog, pravnog, političkog, sociološkog, psihologijskog. Stoga i pojam konzumerizam možemo definirati sa različitih aspekata i vrlo često same definicije nisu povezane, već naprotiv, one se u svome značenju suprotstavljaju.

U ekonomskoj nauci, konzumerizam predstavlja ekonomske politike kojima je cilj potaknuti potrošnju, odnosno stav prema kojem slobodan izbor potrošača treba diktirati ekonomsku strukturu društva. U gotovo svim definicijama konzumerizma ističe se „visok nivo potrošnje“. Ovakvo značenje konzumerizma kroz „visok nivo potrošnje“ steklo je popularnost od 1970-ih, a definiralo je konzumerizam na sljedeće načine: konzumerizam je sebično i neozbiljno sakupljanje proizvoda ili to je ekonomski materijalizam; konzumerizam je ekonomski i društveni poredak koji se temelji na stvaranju i poticanju želje za kupnjom roba i usluga u što većem obimu;¹ konzumerizam je tržišna sila koja uništava individualnost i šteti društvu.² Britanski sociolog Colin Campbell u djelu *Elusive Consumption* definira konzumerizam kao „društveni fenomen koji se očituje u trenutku kada potrošnja postaje visoko na listi ljudskih prioriteta, ... ali i sama svrha ljudskog postojanja“.³

U ovome radu naglasak je stavljen na „konzumerizam“ kao društveni pokret za zaštitu potrošača. Upravo i prvo značenje pojma konzumerizam opisuje napore i borbu potrošača za svoje interese. Do ranih 1970-ih, to je bilo i jedino općeprihvaćeno značenje pojma konzumerizam koje su ekonomisti Sjedinjenih Američkih Država (SAD) tada definirali kao:⁴

- Koncept prema kojem potrošači trebaju biti informirani pri donošenju odluka na tržištu. Prakse, kao što je testiranje proizvoda, čini potrošače informiranim.

1 Swagler, R. *Modern Consumerism*, u: Stephen Brobeck, *Encyclopedia of the Consumer Movement*, ABC-Clío, Sanata Barbara, California, 1997., str. 172-173.

2 Swagler, R., *Evolution and Applications of the Term Consumerism: Theme and Variations*, *Journal of Consumer Affairs*, Wiley-Blackwell, 28, 1994., str. 350.

3 Campbell, C., *Elusive Consumption*, Berg Publishers, Oxford, 2004., str. 1.

4 Swagler, R., 1994., op. cit., str. 348-349.

- Društveni pokret kome je cilj predstavljati interese potrošača, odnosno pokret za zaštitu potrošača kroz više sigurnosne standarde, kvalitetu proizvoda, te zabranu lažnog oglašavanja.
- Organizirani pokret građana i vladinih agencija čiji je cilj postizanje prava i moći potrošača u odnosu na prodavce.
- Koncept koji od tržišta zahtijeva odgovornost za osiguranje socijalne pravde kroz poštenu ekonomsku praksu. Zakoni i regulative koji štite potrošača čine proizvode sigurnijim.
- Polje proučavanja, reguliranja ili interakcije potrošača sa tržištem. Pokret potrošača je društveni pokret koji se odnosi na postupke i sve osobe unutar tržišta.

2. Historija konzumerizma kao pokreta za zaštitu potrošača

Zaštita potrošača se smatra gotovo jednako starom koliko i samo tržište. Još u drevnoj Indiji oko 3200. godina prije nove ere postojala su određena prava koja su štitila kupce od nepravednih poslovnih postupaka trgovaca i poslodavaca. U nekim kasnijim dokumentima, poput Manu Smriti (*Zakoni Mana/engl. Laws of Manu; jedan od najvažnijih pravnih tekstova u Hinduizmu*) detaljno su bila propisana pravila kojima se osiguravala zaštita potrošača. Zanimljivo je i to da je Indija u suvremenom periodu tek 1986. godine donijela svoj prvi zakon o zaštiti potrošača.⁵

Iako se aktivnosti na zaštiti potrošača mogu pratiti još od stare Indije, Grčke i Rima, preko srednjeg vijeka, pa do potrošačkih pokreta u 18. stoljeću (posebno u SAD-u), smatra se da se moderna filozofija konzumerizma razvila tek u 20. stoljeću u SAD-u. Tada se javila potreba za organiziranom zaštitom potrošača, budući da pojedinac nije bio ravnopravan sugovornik velikim kompanijama. Političku podršku konzumerizam u SAD-u dobija 1962. godine, a tadašnji američki predsjednik, John Fitzgerald Kenedy, je u obraćanju Kongresu izjavio: „Svi smo mi po svojoj prirodi potrošači“.⁶

Sa aspekta zaštite potrošača, konzumerizam možemo promatrati kao grupnu aktivnost nezavisnih organizacija, vlada i biznisa stvorenih da zaštite potrošača. Najznačajnije grupe koje su kroz historiju od početka konzumerizma štitile potrošače i pokušavale da riješe probleme potrošača mogu se svrstati u tri grupe: *institucije vlasti*, odnosno državni organi i agencije djeluju kroz zakonsku regulativu; *kompanije* utječu putem konkurencije i samoregulacije; *organizacije*

5 Prasad A. R., *Historical Evolution of Consumer Protection Law in India*, Journal of Texas Consumer Law, Vol. 11, br. 3, 2007., str. 132-136.

6 Veljković, S., *Zaštita potrošača u Republici Srbiji u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Marketing, Vol. 44, br. 1, 2013., str. 51.

potrošača imaju primarnu ulogu u osiguravanju informacija potrošačima kako bi mogli donijeti adekvatne odluke.⁷

2.1. Razlozi nastanka konzumerizma

Konzumerizam nastaje kao odgovor potrošača, vladinih i nezavisnih institucija na sve veći pritisak kompanija i proizvođača. To je zaštita potrošača od neprimjerenih (neetičkih) radnji svih pojedinaca i organizacija sa kojima ulaze u proces razmjene.⁸

Suvremeni oblici zaštite potrošača javljaju se na inicijativu potrošača kroz *sporazume između proizvođača, posrednika i potrošača*. Razlozi pojave konzumerizma su:

- Veliki utjecaj propagande na potrošače, posebno na djecu. Posebna zabrinutost nastaje pojavom suvremenih tehničkih sredstava i mogućnošću većeg komunikacijskog utjecaja na podsvjesni dio uma. Ovo se odnosi posebno na djecu koja nemaju čvrsto formirane stavove i mišljenja i kojima se se može putem propagande i komunikacije manipulirati.
- Shvaćanje proizvođača da će maksimalni profit ostvariti samo ako uzmu u obzir zahtjeve potrošača o poštenom informiranju, mogućnosti izbora, etičkim i moralnim ponašanjem.
- Općom brigom za društvene probleme koje niti jedan sudionik u procesu reprodukcije ne može sam riješiti, ali zajednički ih mogu poboljšati.
- Promjena stavova potrošača rezultirala je znatno većom uključenosti u organizacije koje se bave zaštitom potrošača.⁹

2.2. Faze razvoja konzumerizma

Konzumerizam kao pokret za zaštitu potrošača prolazi sljedeće faze razvoja:¹⁰

- Početno razdoblje – „Muckraking razdoblje“
- Razdoblje kontinuirane brige za potrošače
- Moderni pokret za zaštitu potrošača
- Suvremeni pokret za zaštitu potrošača – deregulacija i samoregulacija

Početno razdoblje – „Muckraking razdoblje“ – početak potreba za organiziranom zaštitom potrošača javlja se kao odgovor na knjigu „The Jungle“ Upton Sinclair, u kojoj autora navodi šokantan podatak iz mesne industrije (o padu radnika u liniji za preradu mesa, a vlasnik nije zaustavio proizvodnju, nego

⁷ Kesić, T., *Ponašanje potrošača*, Zagreb, 1999., str. 429.

⁸ Maričić, R.B., *Ponašanje potrošača*, 9. izdanje, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2011., str. 617.

⁹ Kesić, T., op. cit., str. 429.

¹⁰ Martinović, M., Majić, J. O., Pirić, V., Arambašić, S., Miličević, K., *Marketing 3* – udžbenik za 3. razred ekonomske škole, MATE, Zagreb, 2013., str. 63.

se pretpostavlja da je meso završilo na tržištu). Kao rezultat reakcije potrošača na knjigu, Američki kongres je 1906. godine donio Zakon o kontroli mesa, a odmah poslije formirana je Agencija za kontrolu i označavanje lijekova i hrane, te Federalna trgovinska komisija (FTC). To su bile prve zakonske odredbe koje su štitile interes potrošača.

Razdoblje kontinuirane brige za potrošače karakterizira se kao vrijeme pokretanja akcija protiv netačnih i obmanjujućih propagandnih poruka. Naime, pred Američkim kongresom većina izlaganja iz ove sfere odnosila se na neistinitu propagandu, nesigurne proizvode hrane, kozmetike i lijekova. Ova izlaganja su se manifestirala u želji da se pojača akcija Federalne trgovinske komisije sa ciljem podizanja tužbi protiv lažnih propagandnih poruka i informacija i obmanjujućih trgovačkih praksi. Trgovinska komisija SAD-a nije potpuno koristila sve mogućnosti do 1970-ih godina, kada se javlja potreba zaštite djece od zloupotrebe u informiranju.

Moderni pokret za zaštitu potrošača – najveći pomak u zaštiti potrošača bio je za vrijeme američkog predsjednika John F. Kennedyja, koji je 1962. godine predložio, a Američki Kongres usvojio Zakon o zaštiti potrošača utemeljen na četiri osnovna prava: *pravo na sigurnost* koje se temelji na zaštiti od proizvoda koji su štetni po zdravlje potrošača; *pravo na informaciju* podrazumijeva zaštitu potrošača od lažnih i obmanjujućih poruka, te osigurava tačno i jasno označavanje proizvoda i slične oblike informiranja; *pravo na izbor* predstavlja mogućnost izbora među većim brojem proizvoda i usluga; *pravo da se potrošačeva riječ čuje i uvažava* osigurava se na način da se predstavnici potrošača uključuju u tijela proizvođača, posrednika i vladinih institucija radi sudjelovanja u donošenje svih odluka koje bi mogle biti štetne za potrošača i okoliš u kojem živi.¹¹ Moderni pokret za je izrazito plodonosno razdoblje kada su u pitanju zakonski i drugi akti koji štite interese potrošača u Americi. U 1970-im je nastavljen trend zaštite potrošača u smislu zahtjeva za punom informacijom i označavanjem sastojaka proizvoda na pakovanju. Formirano je nekoliko agencija i komisija čiji je isključivi cilj bila zaštita interesa potrošača, a to su: Komisija za kontrolu sigurnosti proizvoda sa ciljem postavljanja sigurnosnih standarda kako bi zaštitila potrošača od mogućnosti povreda pri rukovanju pojedinim proizvodima; Agencija za zaštitu okoliša (EPA engl. Environmental Protection Agency) zadužena za donošenje i primjenu standarda u zaštiti okoliša (prije svega, zaštita je bila usmjerena protiv velikih industrijskih zagađivača vode, zraka, šume i slično); administracija koja je bila zadužena za sigurnost na poslu imala je za cilj zaštitu zdravlja zaposlenih u radnim prostorima, posebno u procesima koji su poznati po štetnim efektima na zdravlje čovjeka.¹²

Suvremeni pokret za potrošača – deregulacija i samoregulacija – za vrijeme administracije američkog predsjednika Reagana tokom 1980-ih, a i kasnije, došlo

¹¹ Kesić, T., op. cit., str. 430.

¹² Todorović, Lj., *Zaštita potrošača i konkurencije na tržištu u BiH*, Fineks, Banja Luka, 2006.

je do deregulacije što je za posljedicu imalo smanjenje značaja konzumerizma. Također, znatno je smanjen proračun Federalne trgovinske komisije i drugih agencija koje su se bavile zaštitom potrošača. Prema pojedinim stavovima, *samokontrola poduzeća* smatrala se daleko značajnijom od zakonske regulative, pa su tako kompanijama prepuštane odluke o zaštiti potrošačkih interesa. Na taj način, potrošači su se ponovno susretali sa istim problemima kakvi su postojali 1970-ih godina. Ti problemi odnosili su se na: nesigurne proizvode, neadekvatne usluge i popravke nakon kupovine, neodgovarajuće rješavanje žalbi potrošača, nemogućnost kontrole propagandnih tvrdnji pogrešno označavanje proizvoda.¹³

2.3. Međunarodna dimenzija konzumerizma

Prvi Zakon o zaštiti potrošača (engl. Consumer Product Safety Act) donesen je 1972. godine u SAD-u. Međutim, konzumerizam nije samo američki ili lokalni fenomen. Od 1983. godine, 15. mart se obilježava kao „Svjetski dan prava potrošača“. Dvije godine, kasnije, 9. aprila 1985. godine Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je „Smjernice za zaštitu potrošača“ koje obuhvataju *osam osnovnih potrošačkih prava* i pružaju okvir za jačanje nacionalnih politika u zaštiti interesa potrošača.¹⁴

Obilježavanje Svjetskog dana prava potrošača ima za cilj da skrene pažnju na zloupotrebe i pruži platformu za djelovanje organizacija i agencija potrošača u svim zemljama. Redovni kongres Međunarodne organizacije za zaštitu potrošača „Consumers International“ koji se na određenu temu održava svake treće godine, predstavlja forum na kojem se izgrađuju i jačaju organizacije i institucije potrošača širom svijeta.

Na početku 21. stoljeća konzumerizam je prisutan u svim zemljama svijeta. Posebno je izražen u društvima u kojima su potrošači obrazovaniji i svjesniji svojih potrošačkih prava, odnosno u društvima sa višim životnim standardom, razvijenijom općom kulturom i kulturom trgovanja. Međutim, u posljednjim decenijama 20. stoljeća organiziranje potrošača postaje institucionalna praksa i u manje razvijenim zemljama. U uvjetima globalizacije svjetskog tržišta javlja se fenomen globalnog potrošača. Globalni potrošač je obrazovan, informiran, probirljiv, gotovo razmažen jer se za njega bore globalni konkurenti, unutar horizontalne i vertikalne konkurencije u okviru iste kategorije proizvoda. Osposobljen je da bira, procjenjuje kvalitet i vrijednuje svoj izbor, postaje pokretač kreiranja globalnih rješenja za zaštitu potrošača bez obzira na mjesto prebivališta i obavljanje trgovinske dimenzije. Stoga se politika zaštite potrošača

¹³ Kesić, T., op. cit., str. 432.

¹⁴ Maričić, R.B., *Ponašanje potrošača*, 7. izdanje, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2005., str. 517.

sve intenzivnije definira u skladu s tokovima globalizacije svjetskog tržišta i globalnim tehnološkim razvojem.¹⁵

3. Zaštita potrošača i područja zaštite potrošač

Osnovna područja od interesa zaštite potrošača, odnosno glavna pitanja kojima se bavi zaštita potrošača su: osnovna prava potrošača, kvalitet proizvoda, organizacije potrošača, ciljevi i zadaci zaštite potrošača u suvremenom društvu, zaštita ekonomskih interesa potrošača, informiranje i obrazovanje potrošača, zaštita okoliša.

3.1. Osnovna prava potrošača

Generalna skupština Ujedinjenih nacija donijela je 9. aprila 1985. godine „Rezoluciju broj 39/248“ kojom se ustvari prvi put na globalnom nivou utvrđuju Smjernice o zaštiti potrošača. Rezolucija nije obvezujuća, ista je potaknula zemlje članice da zakonski urede ovu oblast. Pored mnogih ciljeva u oblasti zaštite potrošača, ovom rezolucijom su istaknuta i osnovna prava potrošača koja vlade zemalja članica UN-a treba da ispoštuju. Ključna prava potrošača na početku 21. stoljeća su sljedeća:¹⁶

- *Pravo na zadovoljenje osnovnih životnih potreba* (gdje se prije svega misli na dostupnost najnužnijih proizvoda i usluga hrane, odjeće, obuće, stambenog prostora, zdravstvene zaštite, obrazovanja, odgovarajuće higijene i slično).
- *Pravo na sigurnost u rukovanju proizvoda* odnosno na zaštitu od proizvoda, proizvodnih procesa i usluga štetnih po život i zdravlje potrošača.
- *Pravo na informiranost* (potrošač ima pravo da raspolaže činjenicama od značaja za pravilan izbor i zaštitu).
- *Pravo na izbor proizvoda* (mogućnost izbora između većeg broja proizvoda i usluga po pristupačnim cijenama i uz odgovarajući kvalitet).
- *Pravo na odgovor* – da se čuje glas potrošača (potrošači ne bi trebali biti samo pasivno uočeni, već aktivno zastupljeni kroz zaštitu svojih interesa u procesu donošenja i sprovođenja politike zaštite potrošača, kao i u razvoju novih proizvoda i usluga).
- *Pravo na obeštećenje*.
- *Pravo na obrazovanje* (pravo na stjecanje znanja i sposobnosti potrebnih za pravilan i pouzdan izbor proizvoda i usluga uz razvijanje svijesti o odgovornostima i osnovnim pravima potrošača).
- *Pravo na zdravu životnu sredinu* (pravo na život i rad u okruženju koje ne predstavlja opasnost zdravlju sadašnjih i budućih generacija).

¹⁵ Golubović, M.V., *Marketing menadžment*, 5. izdanje, Megatrend univerzitet primjenjenih nauka, Beograd, 2004., str. 45

¹⁶ Veljković, S., op. cit., str. 52

Paralelno sa potrošačkim pravima definirana su i neka pravila kojih se trebaju pridržavati sva udruženja potrošača i potrošači generalno, a ona se odnose na:

- Svjesnost (dostizanje kritičnog nivoa svjesnosti) odnosno da se potrošači probude i usmjere u pogledu ostvarivanja kvaliteta proizvoda i usluga.
- Uključenost i akcija – da uzmu stvari u svoje ruke, a ne samo da puko promatraju situaciju.
- Društvena odgovornost – da se sve aktivnosti na zaštiti interesa potrošača odvijaju vodeći računa o djelovanju na sve druge građane, a ne samo na određenu grupu ili pojedince.
- Ekološka odgovornost – da svojim akcijama na rješavanju prava ljudi (potrošača) i udruženja ne ugroze životnu sredinu.
- Solidarnost – najbolja i najefikasnija akcija putem kooperacije/udruživanja napora kroz zajedničke aktivnosti raznih grupa potrošača (građana) koji su udruženi jači, a ne da se udruženja suprotstavljaju jedni drugima.¹⁷

3.2. Osnovni problemi potrošača

Mnogo je istraživanja u oblasti uzroka nezadovoljstva potrošača, ali se smatra da su osnovni problemi potrošača sljedeći:¹⁸

- Nedovoljna informiranost potrošača – neposredna je posljedica dinamičnog i brzog širenja tržišta potrošnje i pojave novih proizvoda i usluga; proizvodi i usluge koje potrošač može da kupi na tržištu povećali su se po količini i složenosti.
- Neadekvatnost proizvoda – često se dovodi u vezu s očekivanjima potrošača; potrošači kupuju očekivanja, a ne materijalna dobra.
- Ravnodušnost i neodgovornost institucija – posebno su u nepovoljnom položaju siromašni i ugroženi slojevi stanovništva.
- Ograničeni dohodak – iako je posljednjih decenija porastao životni standard stanovništva, potrošači su uvijek suočeni sa ograničenim dohotkom u kupovini proizvoda i usluga, a razlog za to su: rast inflacije i bolji kvalitet života zahtijeva kupovinu mnogo novih i skupih proizvoda i usluga.
- Briga o najsiriromašnijim – očigledno da ovaj problem nije riješen ni brzim privrednim i društvenim razvojem u svijetu u posljednjem periodu.

3.3. Organizacije potrošača

Organizacije potrošača su nezavisne organizacije koje okupljaju građane u cilju informiranja i pomaganja u ostvarivanju prava potrošača. Na svjetskoj

¹⁷ Idem.

¹⁸ Maričić, R.B., op. cit., 2011., 430-431.

razini djeluje Međunarodno udruženje potrošača (engl. Consumers International) koje je krovna organizacija potrošača u svijetu. Okuplja više od 260 potrošačkih organizacija iz preko 100 zemalja. Kroz međusobnu suradnju i partnerstvo sa drugim grupama bavi se ključnim društvenim i ekonomskim problemima potrošača kao što su siromaštvo, loša državna politika, nesigurnost hrane, civilne nesuglasice i nedostatak investicija.¹⁹ Međunarodno udruženje potrošača prikuplja informacije, vrši edukacije i obuke, pruža tehničku pomoć, pokreće nove inicijative i daje podršku razvoju politike zaštite potrošača. Glavni fokus je na oblastima hrane, standarda i trgovine. Također, prati pregovore i odluke u ovim oblastima koje donose tri globalne organizacije: Svjetska zdravstvena organizacija (WHO), Komisija Codex Alimentarius i Međunarodna organizacija za standardizaciju (ISO).²⁰

Prema podacima Međunarodnog udruženja potrošača, najveći broj potrošačkih organizacija djeluje u Japanu, Sjedinjenim Američkim Državama i Italiji. U zemljama Europske unije organizacije za zaštitu potrošača su vrlo aktivne, a ulažu se značajni naponi da se pitanje zaštite potrošača podigne na međunarodni nivo. Tokom posljednjih godina pod utjecajem zajedničkih interesa sve je izraženija tendencija ka objedinjavanju potrošačkih organizacija, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou.²¹

3.4. Ciljevi i zadaci zaštite potrošača u suvremenom društvu

Primarni ciljevi sistema zaštite potrošača ogledaju se u unaprijeđenju životnog standarda, ostvarivanju i zaštiti prava i interesa potrošača, jačanju svijesti o njihovim građanskim pravima, razvijanju partnerskog odnosa između države, institucija za zaštitu potrošača i samih potrošača, te osiguravanju ravnoteže na tržištu.²²

Iako se u svakoj zemlji zadaci zaštite potrošača određuju u skladu sa domaćom tradicijom, stepenom razvijenosti društva, pravnim i institucionalnim okvirima, u suštini svi sistemi imaju slične ciljeve:

- Razvoj i unaprijeđenje sistema pravne zaštite kako bi se obezbjedila vladavine prava i ostvarila jednakost svih građana pred zakonom.
- Jačanje demokratskih vrijednosti i aktivnije uključivanje civilnog društva u procesu zaštite potrošača.
- Stvaranje institucionalnih uvjeta za funkcioniranje jedinstvenog sistema zaštite na svim nivoima.

¹⁹ <http://consumerinternational.org/who-we-are/>

²⁰ Živković, R., *Ponašanje i zaštita potrošača u turizmu*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009., str. 218

²¹ <http://consumerinternational.org/who-we-are/>

²² Melović, B., Radović, M., *Zaštita potrošača u eri modernog poslovanja – inostrana iskustva i primjer Crne Gore*, Ekonomske ideje i praksa, Beograd, 2013., str. 76.

- Podsticanje suradnje između državnih organa, regulatornih tijela, organizacija potrošača i privrednih subjekata.
- Obezbeđivanje prostora za partnersku suradnju i aktivno uključivanje organizacija potrošača u procese donošenja odluka koje se tiču njihovih prava i interesa.
- Kreiranje ugodnijih uvjeta za informiranje potrošača, njihovo educiranje i podizanje svijesti o pravima, ali i obavezama na tržištu.
- Podsticanje privrednih subjekata da posluju transparentno u skladu sa etičkim principima i standardima kvaliteta čime se jača povjerenje potrošača.
- Omogućavanje pristupa rezultatima istraživanja, analizama tržišta i inovacijama u zakonodavstvu radi bolje zaštite potrošača.
- Obezbeđivanje različitih oblika stručne prakse i pravne pomoći, kao i institucionalne podrške u ostvarivanju prava potrošača.²³

3.5. Zaštita ekonomskih interesa potrošača

Pristup proizvodima i uslugama obezbeđuje se svim potrošačima jednako, uz zabranu bilo kakve diskriminacije. Pri kupovini proizvoda ili davanju usluga mora se osigurati da potrošač dobije:

- Proizvode u tačnoj mjeri ili količini i da mu se omogući da provjeri tu tačnost.
- Količini proizvoda koju traži kad je ta količina na raspolaganju ako zakonom ili drugim propisom nije drugačije određeno.
- Proizvode ili usluge propisanog, odobrenog ili deklariranog kvaliteta, po ugovorenim cijenama formiranim temeljem propisa o cijenama.
- Proizvode sa pratećom dokumentacijom u skladu sa zakonom, tehničkim i drugim propisom.
- Proizvode ili usluge u ugovorenom roku.²⁴

3.6. Informiranje i obrazovanje potrošača

Potrošači imaju pravo na obrazovanje sa ciljem sticanja znanja o svojim osnovnim pravima, načinima ostvarivanja tih prava i obavezama. Na taj način potrošač postaje aktivan učesnik na tržištu, sposoban da prepozna kvalitetne proizvode i usluge, da izbjegne manipulativne prakse, te da donese pravilan i pouzdan izbor pri kupovini.²⁵

Osim obrazovanja, potrošači imaju pravo da budu jasno, tačno i razumljivo informirani o: svojstvima i karakteristikama proizvoda koje kupuju i usluga koje koriste; načinu korištenja i održavanju proizvoda i usluga; mogućim rizicima

²³ Ibid, str. 77.

²⁴ Živković, R., op. cit., str. 224.

²⁵ Ibid, str. 225.

prilikom upotrebe proizvoda; pravima koje im pripadaju u slučaju reklamacije, povrata ili zamjene proizvoda.²⁶

3.7. Zaštita okoliša

Koncept održivog razvoja (engl. sustainable development) podrazumijeva tri jednako važna stuba razvoja: ekonomski, društveni i ekološki koji su međusobno povezani i jednako važni. Ovaj koncept zagovara ekonomski rast koji ne iscrpljuje prirodne resurse, koji je društveno pravedan i socijalno osjetljiv, te se brine za očuvanje okoliša.

Zaštita okoliša je primarna tema suvremenog društva, jer utječe na kvalitet života sadašnjih, ali i budućih generacija. Briga o okolišu nije i ne smije biti samo odgovornost vlada i institucija, već svakog pojedinca svaki dan. Svakodnevne odluke o štednji resursa, poput električne energije, smanjenja korištenja proizvoda i stvaranja otpada, smanjuju negativne posljedice na okoliš. Edukacija i informiranje, podizanje znanja i svijesti iz ove oblasti je presudno za donošenje odgovornih odluka građana.

4. Sistem zaštite potrošača Vijeća Europe i Europske unije

Rezolucijom Vijeća Europe od 14. aprila 1975. godine postavljen je su osnovne odrednice zaštite potrošača. One svoje osnove vuku iz američkog Zakona o pravima potrošača, uz manje prilagodbe europskim okolnostima. Rezolucijom je definirano pet osnovnih prava potrošača: *pravo na sigurnost proizvoda i zaštitu zdravlja; pravo na obeštećenje; pravo na zaštitu ekonomskog interesa; pravo na reprezentativnost; pravo na upućenost i edukaciju.*²⁷ Kasnije su ova prava dopunjavana i preciznije definirana. Od 1999. godine, uvjetno rečeno, započinje evolucija pravnog okvira zaštite potrošača u EU. Najšira područja djelovanja sistema zaštite potrošača obuhvataju: potrošačke reklame, neregulirane ugovore i kvalitet proizvoda.²⁸

Politika EU za zaštitu potrošača obuhvata četiri glavna cilja: *zaštitu od ozbiljnih rizika i prijetnji* koje pojedinac ne može riješiti; *omogućavanja izbora* na temelju jasnih, tačnih i dosljednih informacija; *zaštitu potrošačkih prava* i pristup brzim i učinkovitim načinima rješavanja sporova sa trgovcima; *usklađenost potrošačkih prava s privrednim i društvenim promjenama*, posebno u sektorima hrane, energije, finansija, prijevoza i digitalnom sektoru.²⁹

Suvremeni izazovi privrede i društva koje je nametnula globalizacija, uvjetovali su određivanje prioriteta u oblasti zaštite potrošača. Danas je u

26 Vidi npr. član 3. Zakona o zaštiti potrošača u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 49/04, 25/06) – u daljnjem tekstu: ZZZP.

27 Kesić, T. op. cit., str. 438.

28 Turčinović, T., *Pravo Evropske unije*, Megatrend, Beograd, 2005., str. 168.

29 Šteler, M., *Zaštita potrošača*, Regionalna Privredna komora, Pančevo, str. 2.

Europskoj uniji potrošač na prvom mjestu, jer on svojim aktivnostima potiče privredni rast i društvene promjene.³⁰

4.1. Prava potrošača u Europskoj uniji

Prava potrošača u EU mogu se klasificirati u nekoliko osnovnih skupina. Ova klasifikacija obuhvata prava vezana za sigurnost proizvoda i zaštitu zdravlja, kao i prava ekonomske sigurnosti potrošača.³¹

Pravo na sigurnost proizvoda i zaštitu zdravlja – obaveza proizvođača i dobavljača da proizvode samo one proizvode koji su sigurni za upotrebu. Donesen je ogroman broj pojedinačnih propisa koji se odnose na obaveznu kontrolu proizvoda: prehrambenih, igračaka i ostalih proizvoda koji se koriste u kućanstvu.

Ekonomska sigurnost potrošača – posebno definiranim mjerama EU štite se potrošači od neposlušnih kompanija. Komisija je prihvatila Direktivu o obmanjujućoj propagandi, pogrešnim informacijama o proizvodu, neistinitim podacima u vezi sa uslugom ili kreditom. Prema ovim rješenjima potrošač se ima pravo žaliti sudu, a proizvođač mora dokazati ispravnost svojih aktivnosti.

Pravo potrošača na informacije – potrošači imaju pravo dobiti tačne, istinite i potpune informacije o proizvodima koje koriste ili namjeravaju kupiti. Obavezno označavanje proizvoda, deklaracije i upute za upotrebu od značaja su za zaštitu interesa potrošača.

Pravo potrošača na zastupnike – potrošač ima pravo izraziti nezadovoljstvo sa proizvodom i ostvariti pravo na pritužbu i popravak kupljenog proizvoda. Dva osnovna oblika ostvarivanja prava su: pravo na mogućnost povrata novac ili popravku proizvoda na koji se potrošač žalio; stvaranje većeg broja komunikacijskih kanala na raspolaganju potrošaču. Predstavnici potrošača nalaze se u svim tijelima EU relevantnim za donošenje odluka koje su od interesa za potrošače. Također i na nacionalnim razinama postoje različite organizacije potrošača čiji je primarni zadatak štititi interese potrošača. Konsultativno tijelo unutar EU daje osnovu i poticaj članicama EU kako trebaju usmjeravati i svoje mjere zaštite potrošača.

Pravo na zaštitu okoliša – Pokret zaštite okoliša je prvi put obilježen 1970. godine. Cilj ovog pokreta bio je smanjenje zagađenosti, zaštita zraka i voda, zaštita radne i životne sredine. Ovaj pokret je bio povezan sa pokretom potrošača, jer je rastuća potreba za većim brojem proizvoda direktno povezana sa povećanim zagađenjem okoliša.

Pravo nacionalnih manjina na zaštitu svojih interese – studije potvrđuju činjenicu da su siromašniji potrošači manje informirani i u težem položaju u odnosu na bogatije potrošače. Kao rezultat toga, često kupuju proizvode slabijeg

30 <https://www.europarl.europa.eu/factsheet/en/sheet/47/consumer-protection-measures>

31 Kesić, T., op. cit., str. 444.

kvaliteta, ali po višoj cijeni, jer nemaju mogućnost kupovine na veliko, te njihovi interesi traže posebnu zaštitu.

4.2. Nosioi zaštite potrošača u Europskoj uniji

Nosioi zaštite potrošača u EU djeluju na različitim nivoima, od institucija Europske unije do nacionalnih tijela i nevladinih organizacija čime se osigurava sveobuhvatna i višeslojna zaštita. Na taj način potrošačima se osiguravaju visoki standardi sigurnosti, transparentnosti i pravičnosti na jedinstvenom tržištu, dok se istovremeno jača povjerenje, potiče fer konkurenciji i doprinosi stabilnom razvoju europske privrede.

Nosioi zaštite potrošača u EU su:³²

- Europski parlament: odbor za okoliš, javno zdravlje i sigurnost hrane; odbor za unutrašnje tržište i zaštitu potrošača, te privredni i socijalni odbor.
- Vijeće Europske unije: zapošljavanje, socijalna politika, zdravlje i zaštita potrošača.
- Europska komisija – Opća uprava za zdravstvo i potrošače: zaštita potrošača, sigurnost hrane.
- Europski privredni i socijalni odbor: Stručna skupina za zapošljavanje, socijalna pitanja.
- Odbor regije: Povjerenstvo za prirodne resurse (NAT).
- Agencije EU: Izvršna agencija za potrošače, zdravlje i hranu; EFSA – Europska agencija za sigurnost hrane; Europski ured za zaštitu potrošača; RAPEX – sistem za brzu razmjenu informacija o sigurnosti proizvoda.
- Udruženja potrošača na nacionalnim razinama i na razini EU.

4.3. Budućnost politike zaštite potrošača u Europskoj uniji

Politika zaštite potrošača u Europskoj uniji treba da pomogne građanima da se lakše prilagode suvremenom dobu i izazovima koje donose tehnološke, društvene i tržišne promjene. Stoga, Europska komisija u agendi za potrošače postavlja stratešku viziju i prioritete djelovanja. *Prvi prioritet* se odnosi na *jačanje sigurnosti potrošača*, kako bi proizvodi i usluge koji dolaze na tržište bili sigurni i pouzdani. *Drugi prioritet* naglašava *važnost znanja i svjesnosti*, pa se potrošačima, ali i trgovcima želi povećati svijest o pravima i obavezama u okviru EU, uz snažnu podršku potrošačkih udruženja. *Treći prioritet* usmjeren je na *provedbu i dosljednu primjenu zakona o zaštiti potrošača* kroz suradnju sa nadležnim nacionalnim tijelima. Poseban naglasak stavljen je na ciljane provjere, uklanjanje nepoštenih poslovnih praksi i jačanje efikasnosti postojećih mjera. *Četvri prioritet* obuhvata *praćenje društvenih i ekonomskih promjena* uz stalnu prilagodbu propisa. Time se želi osigurati da potrošači u EU, posebno u

³² <https://www.beuc.eu/who-we-are>

digitalnom okruženju imaju jednostavan, zakonit i povoljan pristup proizvodima i uslugama.³³

U namjeri EU da zaštita potrošača i dalje bude važan dio zajedničkog tržišta, a kako bi svi građani imali ista prava i sigurnost bez obzira na promjene koje donose globalizacija i moderni razvoj, „Planom za potrošače“ podupiru se interesi potrošača u pet ključnih sektora: *hrana* (osigurati održivost i sigurnost); *energija* (omogućiti potrošačima najbolju vrijednost za novac na liberaliziranom tržištu i bolje upravljanje potrošnjom energije); *finansije* (zaštititi finansijske interese potrošača i pružiti im instrumente potrebne za upravljanje finansijama); *prijevoz* (prilagoditi propise modernim načinima putovanja i poduprijeti održivu mobilnost); *digitalni sektor* (rješavati probleme s kojima se suočeni potrošači i omogućiti njihovu zaštitu na internetu).³⁴

5. Bosna i Hercegovina i sistem zaštite potrošača

Historija zaštite potrošača u Bosni i Hercegovini se može podijeliti na dva perioda: onaj u kome je Bosna i Hercegovina bila u sastavu Jugoslavije, te period od 1995. godine. U prvom periodu prvi oblici zaštite potrošača javljaju se u vrijeme racionalnih metoda dirigirane distribucije roba, neposredno iza Drugog svjetskog rata, u obliku inspektora čiji zadatak je bio da sprječavaju nepravilan odnos trgovine prema potrošačima.³⁵

Prvi vidovi organizirane zaštite potrošača u Bosni i Hercegovini su savjeti potrošača koji se formiraju 1955. godine kao reakcija na ekonomsko djelovanje trgovine koje je bilo u potpunom neskladu sa društvenim karakterom posrednika između proizvođača i potrošača.³⁶

Do Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Zakona o udruženom radu 1974. godine među bosanskohercegovačkim autorima (ni ekonomistima, ni pravnicima), gotovo da i nema interesa za oblast zaštite potrošača.³⁷

5.1. Značajni zakoni za potrošače u Bosni i Hercegovini

U današnje vrijeme zaštita potrošača u Bosni i Hercegovini regulirana je kroz niz zakona na državnom i entitetskim nivoima, čime se nastoji osigurati veći stepen sigurnosti, kvalitete i pravičnosti na tržištu. Ovi zakoni postavljaju

33 <http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-an-economy-that-works-for-people>

34 Europska unija, Politike Europske unije, *Potrošači – potrošač na prvom mjestu*, 2014., str. 12.

35 Ćećez, M., Maksimović, S., *Dohodovni odnos u teoriji i praksi*, Ekonomski institut i Svjetlost, Sarajevo, 1985., str. 181.

36 Stanković, S., *Organizacija i rad savjeta potrošača: Još uvijek neorganizovan uticaj potrošača na rad trgovne*, Sarajevo, 1957., str. 273.

37 Ćećez, M., op. cit., str. 181.

okvir u kojem se štite prava potrošača, uređuju obaveze trgovaca i pružatelja usluga te omogućava nadzor nad zakonitošću tržišnih aktivnosti.

Najznačajniji zakoni su: zakoni koji se odnose na potrošače, zakoni iz oblasti trgovine kojima se uređuje promet roba i usluga, zakoni iz oblasti prehrambene sigurnosti koji se odnose na standarde i zdravstvenu ispravnost proizvoda.

Također, značajnu ulogu imaju i zakoni o nadzoru nad tržištem kojima se regulira nadgledanje zakonitosti poštenja poslovanja i o općoj sigurnosti proizvoda kojima se nastoji osigurati da se na tržištu nalaze proizvodi sigurni za krajnje potrošače.

5.2. Prava potrošača u Bosni i Hercegovini

Član 3. ZZP, usklađen sa deset direktiva EU, propisuje osnovna prava potrošača.³⁸

Pravo pristupa osnovnim robama i uslugama – trgovac je dužan postupati u skladu s dobrim poslovnim običajima te da prema svim potrošačima postupi jednako. Članom 7. ZZP propisano je načelo zabrane diskriminacije bilo kojeg potrošača. Također je u dijelu ovog Zakona, koji obrađuje ekonomske usluge od općeg interesa kao što su isporuka energije (plin, grijanje), vode, telekomunikacijske usluge, poštanske usluge i javni transport, određeno da su te usluge u režimu ugovornog odnosa što potrošaču daje pravnu sigurnost.³⁹

Pravo na obrazovanje o pitanjima potrošača – članom 116. ZZP propisano je da se obrazovanje potrošača vrši putem posebnih kurseva, seminara i savjetovanja, sredstava javnog informiranja (TV, radio, štampa) te specijalnih publikacija za obrazovanje potrošača.

Pravo na sigurnost i zaštitu života i zdravlja – trgovci su ovlašteni stavljati na tržište samo proizvode koji zadovoljavaju visoke standarde utvrđene propisima tehničkog zakonodavstva i standardima. Osim općih pravila o sigurnosti proizvoda koji se primjenjuju na sve proizvode, posebni propisi predviđaju sigurnosne standarde za određene grupe proizvoda kao što su igračke, kozmetika, električni uređaji i slično. Osim što imaju dužnost stavljati na tržište samo sigurne proizvode, proizvođači su dužni obavijestiti potrošače o uobičajenim i predvidljivim rizicima upotrebe njihovog proizvoda.

Pravo na informiranost – potrošaču se mora omogućiti komparacija proizvoda ili usluga koje se nude na tržištu kako bi on mogao donijeti odluku o kupovini. Potrošač mora biti informiran o svojstvima ponuđenog proizvoda, cijeni te uvjetima prodaje. Na izabranom uzorku proizvoda trgovac je dužan prikazati rad proizvoda i dokazati njegovu ispravnost. Ako to nije moguće, obaveza trgovca je da potrošaču da detaljne upute i obavijesti o proizvodu koji prodaje.⁴⁰

³⁸ Član 3. ZZP.

³⁹ Član 33-38. ZZP

⁴⁰ Član 15. ZZP

Pravo na izbor – se u ZZP-u spominje na više mjesta. U slučajevima kada potrošač otkrije nedostatke na proizvodu, potrošač od trgovca može tražiti zamjenu proizvoda, povrat uplaćenog iznosa ili da trgovac otkloni nedostatke na proizvodu o svom trošku. Pravo na jednostrani raskid ugovora potrošač ima kod ugovora zaključenih van poslovnih prostorija, kod prodaje na osnovu ugovora na daljinu i kod vremenskog zakupa turističkog objekta.⁴¹

Pravo na iznošenje stava – trebalo bi garantirati da interesi potrošača budu podržavani prilikom izrade i provođenja vladine politike, odnosno kod kreiranja zakona i podzakonskih propisa na svim nivoima vlasti, a koji zadiru u ekonomske interese i prava potrošača, na način da u izradi ovih propisa učestvuju predstavnici nevladinog sektora kroz javni dijalog i konsultacije.⁴²

Pravo na nadoknadu štete i kompenzaciju – proizvođač je odgovoran za nedostatke na robu koji postoje u trenutku prijenosa rizika na potrošača bez obzira da li je on svjestan ove činjenice u skladu sa odredbama zakona kojima se uređuju ugovorni odnosi u BiH.

Pravo na život i rad u zdravom i održivom okolišu – podrazumijeva živjeti i raditi u okolišu koji ne prijeti dobrobiti sadašnjih i budućih generacija.⁴³

5.3. Nosioци zaštite potrošača u Bosni i Hercegovini

U poglavlju XVII (članovi 98-116.) ZZP utvrđuju se nosioce zaštite potrošača:

- Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH,
- Ombudsman za zaštitu potrošača,
- Vijeće za zaštitu potrošača BiH,
- Konkurencijsko vijeće BiH,
- Nadležni organi entiteta i Brčko distrikta BiH,
- Uredi za konkurenciju i zaštitu potrošača u FBiH i RS,
- Udruženja potrošača,
- Obrazovne institucije i mediji,
- Inspekcijски i drugi organi u skladu sa zakonom.⁴⁴

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH ima vodeću ulogu u zaštiti potrošača. Ono izrađuje i koordinira godišnji program, surađuje sa entitetskih organima, Brčko distriktom, Konkurencijskim vijećem i udruženjima potrošača. Nadalje, prati stanje u ovoj oblasti, predlaže izmjene propisa i vodi evidenciju dodijeljenih javnih poslova.

41 Član 91-92., ZZP.

42 Član 3., ZZP.

43 Član 4., ZZP.

44 Član 98-116., ZZP.

5.4. Državni godišnji programi za zaštitu potrošača

U skladu sa članom 99. ZZP, u oblasti zaštite potrošača, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, između ostalog koordinira izradu i provođenje državnog godišnjeg programa za zaštitu potrošača. Prvi Državni godišnji program izrađen je za period 2008-2011. godine. Nakon što se pripremi državni godišnji program u nadležnom odjelu Ministarstva, isti razmatra Vijeće za zaštitu potrošača, a potom ga usvaja Vijeće ministara BiH. Od 2009. godine donosi se jedinstveni državni godišnji program za zaštitu potrošača BiH s ciljem unaprijeđenja kvaliteta života građana i usklađivanja oblasti zaštite potrošača sa zakonodavstvom Europske unije.⁴⁵

5.5. Krivična i prekršajna zaštita potrošača

U posljednje dvije decenije, pravo zaštite potrošača u Bosni i Hercegovini doživjelo je određene izmjene. Kada je riječ o izvorima kojima se štite potrošači, posebno valja istaći ZZP, ali i niz drugih zakona kojima se ujedno štite i potrošači, kao što su Zakon o obligacionim odnosima,⁴⁶ Zakon o hrani,⁴⁷ Zakon o općoj sigurnosti proizvoda⁴⁸ i niz drugih zakona.

Zaštita potrošača, generalno gledano, počiva na ideji da je potrošač u ugovornom odnosu s trgovcem slabija strana te je zbog toga cilj prava zaštite potrošača raznim mehanizmima zaštite potrošača postići ravnopravnost između tih subjekata. Ta se zaštita potrošača ostvaruje normativnim rješenjima koja za potrošača stvaraju razna subjektivna prava, koja su privatnopravnog karaktera, a njihovo ostvarenje ovisi prvenstveno o dispoziciji samih potrošača. S druge strane, i javno pravo štiti potrošače kroz sistem normi krivičnog i prekršajnog prava, te kroz upravno pravo. To pokazuje da je sistem zaštite prava potrošača nejedinstven, što se najbolje može uočiti kroz postojanje različitih pravnih puteva ostvarenja zaštite potrošača (npr. pojedinačna i kolektivna zaštita potrošača čl. 453a. do 453h. Zakona o parničnom postupku⁴⁹ u parničnim postupcima pred općinskim sudovima, zaštita u upravnom postupku pred nadležnim organima, na primjer nadležnost graničnih inspektora kod nadzora ispravnosti i kvaliteta hrane pri uvozu iz čl. 22. Zakona o hrani ili nadležnosti tržišne inspekcije iz brojnih propisa na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini (prekršajnopravna i krivičnopravna zaštita potrošača).

Radi zaštite prava potrošača u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine propisana su krivična djela i prekršaji. Najstroži delikt kojim se štite prava

⁴⁵ <http://www.mvteo.gov.ba/lang=bs>

⁴⁶ „Službeni list SFRJ“, broj: 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, „Službeni list R BiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94 i „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 29/03 i 42/11.

⁴⁷ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 50/04.

⁴⁸ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 102/09.

⁴⁹ „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 53/03, 73/05, 19/06 i 98/15.

potrošača je krivično djelo obmana kupaca, čl. 265. KZ FBiH, čl. 272. KZ RS, čl. 259. KZ BD BiH, neovlašteno korištenje tuđeg modela i uzorka, čl. 263. KZ FBiH, čl. 261. KZ RS, čl. 257. KZ BD BiH neovlaštena upotreba tuđe tvrtke čl. 264. KZ FBiH, čl. 260. KZ RS, čl. 258. KZ BD BiH i druga. Krivičnim djelima se štite najznačajnije društvene vrijednosti, čime je i naš zakonodavac propisujući pomenuta krivična djela osigurao najstroži vid pravne zaštite pravima potrošača.

Ipak, zaštita potrošača se u najvećem obimu osigurava kroz propisivanje brojnih prekršaja. Tako, ZZP propisuje veliki broj prekršaja čiji učinitelji mogu biti trgovci i dobavljači, kako pravne osobe, tako i trgovac – fizička osoba. Neki od tih prekršaja su neisticanje cijena proizvoda na jasan, vidljiv, čitak i jednoobrazan način, nepredavanje dokumentacije (podataka o garancijama i uslugama poslije prodaje i druge informacije), neisporuka robe u ugovorenom roku i slično. Drugi propisi također određuju brojne prekršaje iz oblasti zaštite prava potrošača. Tako, Zakon o hrani u čl. 69, 70. i 71. propisuje nekoliko prekršaja za pravne i fizičke osobe koji se direktno odnose na zaštitu potrošača, poput stavljanja na tržište zdravstveno neispravne hrane ili hrane neodgovarajuće kvalitete. I Zakon o općoj sigurnosti proizvoda u čl. 13. i 14. sadrži nekoliko težih i lakših prekršaja čiji učinitelji mogu biti pravne i fizičke osobe ili poduzetnici.

Detaljnija analiza krivičnih djela i prekršaja prevazilazi okvire ovog rada. Iako je na normativnom planu, uz pomenute neujednačenosti i nejedinstvenost, pravna zaštita prava potrošača na zavidnom nivou, ostaje, s jedne strane, implementacija postavljenih ciljeva, a, s druge strane, i harmonizacija našeg prava s pravnom stečevinom Europske unije. Jedan od zahtjeva jeste i osiguranje učinkovitih, proporcionalnih i odvraćajućih sankcija, na primjer kao što je navedeno u i čl. 24. Direktive 2011/83/EU o pravima potrošača.⁵⁰

5.6. Primjena Zakona o zaštiti potrošača u Bosni i Hercegovini

Iako je ZZP donesen još 2006. godine njegova praktična primjena je značajnoj mjeri kasnila i do danas nije u potpunosti zaživjela. Jedan od ključnih razloga za ovakvo stanje jeste nedovoljna informiranost i neosposobljenost samih potrošača da u praksi ostvaruju svoja prava. Iako Zakon jasno propisuje niz obaveza za trgovce, te definiira mehanizme zaštite potrošača, nedostatak svijesti, edukacije i institucionalne podrške dovodi do toga da potrošači u mnogim slučajevima ne znaju na koji način mogu zaštititi svoja prava.

S druge pak strane, nerijetko se ističe i problem nedosljednog provođenja zakonskih odredbi od strane nadležnih institucija, što dodatno usporava procese pune primjene Zakona. Tako na primjer, prema odredbama člana 19. ZZP, potrošač ima pravo na adekvatnu uslugu i odgovarajući kvalitet proizvoda, a trgovac je dužan da u slučaju nepravilno izvršene usluge istu ponovno obavi ili ispravi nedostatke. Međutim, u praksi se često dešava da potrošači zbog neravnoteže u odnosu snaga, nedostatka informacija ili straha od komplikacije

⁵⁰ Službeni list Europske unije, broj: L 304/2011, L 326/2015 i L 328/2019.

ne koriste ovo pravo na adekvatan način. Zbog toga se može zaključiti da sama sama egzistencija Zakona nije dovoljna. Njegova uspješna primjena zahtijeva razvijenu spoznaju potrošača, aktivan rad institucija i spremnost trgovaca da dosljedno poštuju zakonske obaveze.

Zaključak

Konzumerizam označava visok nivo potrošnje, ali i borbu potrošača za svoja prava. Historijski gledano, zaštita prava potrošača suvremenog doba nastaje na području Sjedinjenih Američkih Država. Moderni pokret za zaštitu potrošača počinje u SAD-u sredinom 1960-ih godina, snažan razvoj doživljava 1970-ih, te nakon stagnacije tokom 1980-ih, dolaskom suvremenih trendova ponovno jača.

Primarna zaštita potrošača ogleda se u ostvarenju prava potrošača u odnosu na proizvođače i posrednike. To su prava na informacije, zaštitu zdravlja, mogućnost izbora, sigurnost u procesu kupovine i konzumiranje proizvoda. Potrošači danas sve češće postavljaju pitanja o tome šta se nalazi u hrani koju jedu, koliko je nešto štetno za okoliš, kako reklame utječu na djecu i slično. Ipak još uvijek je potrebno više informiranosti, edukacije i svijesti o zaštiti prava, kako bi potrošači znali kakva prava uopće imaju i kako ih mogu ostvariti. Nivo zaštite potrošača u određenim zemljama svijeta i Europskoj uniji je značajno veći nego u Bosni i Hercegovini zbog razvijenijeg zakonodavnog okvira i mehanizma provedbe. Potrošači u Bosni i Hercegovini imaju niži nivo informiranosti o svojim pravima, što direktno utječe na njihovu sposobnost da zaštite svoja potrošačka prava. U zaštiti potrošačkih prava u Bosni i Hercegovini kao problem se navodi i nedosljedno provođenja zakonskih odredbi od strane nadležnih institucija. Sistem zaštite prava potrošača je nejedinstven što se najbolje može uočiti kroz postojanje različitih pravnih puteva ostvarenja zaštite potrošača. Veća ili potpuna zaštita prava potrošača podrazumijeva informiranost i osposobljenost potrošača, rad institucija i svijest proizvođača i trgovaca da poštuju zakonske odredbe.

Zaštita potrošača ima važnu ulogu u suvremenom društvu jer doprinosi pravnoj sigurnosti, povjerenju građana i ekonomskoj ravnoteži. Iako zakoni i strategije jasno definiraju zaštitu potrošača, u praksi to često izostaje zbog neadekvatnog provođenja. Potrošači su pasivni, institucije djeluju sporo, neadekvatno i nekoordinirano. Dodatno, kod privrednih subjekata profit često nadjačava poslovnu etiku i društvenu odgovornost. Kako zaštita potrošača ne bi bila samo deklarativni cilj, potrebno je veća institucionalnost ove oblasti uz veće učešće građana i odgovornost privrede.

Zaštita potrošača predstavlja nužnost i nezaobilazan segment suvremenog društva, ne samo zbog obaveza usklađivanja sa međunarodnim standardima i preporukama, već i zbog stvaranja pretpostavki za unaprijeđenje privrednog razvoja i podizanje općeg kvaliteta života građana.

Literatura

Knjige i članci:

1. Campbell, C., *Elusive Consumption*, Berg Publishers, Oxford, 2004.
2. Ćećez, M., Maksimović, S., *Dohodovni odnos u teoriji i praksi*, Ekonomski institut i Svjetlost, Sarajevo, 1985.
3. Europska unija, Politike Europske unije, *Potrošači – potrošač na prvom mjestu*, 2014.
4. Golubović, M.V., *Marketing menadžment*, 5. izdanje, Megatrend univerzitet primjenjenih nauka, Beograd, 2004.
5. Kesić, T., *Ponašanje potrošača*, Zagreb, 1999.
6. Maričić, R.B., *Ponašanje potrošača*, 7. izdanje, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2005.
7. Maričić, R.B., *Ponašanje potrošača*, 9. izdanje, CID Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2011.
8. Martinović, M., Majić, J. O., Pirić, V., Arambašić, S., Miličević, K., *Marketing 3 – udžbenik za 3. razred ekonomske škole*, MATE, Zagreb, 2013.
9. Melović, B., Radović, M., *Zaštita potrošača u eri modernog poslovanja – inostrana iskustva i primjer Crne Gore*, Ekonomske ideje i praksa, Beograd, 2013.
10. Prasad A. R., *Historical Evolution of Consumer Protection Law in India*, Journal of Texas Consumer Law, Vol. 11, br. 3, 2007.
11. Stanković, S., *Organizacija i rad savjeta potrošača: Još uvijek neorganizovan uticaj potrošača na rad trgovne*, Sarajevo, 1957.
12. Swagler, R., *Evolution and Applications of the Term Consumerism: Theme and Variations*, Journal of Consumer Affairs, Wiley-Blackwell, 28, 1994.
13. Swagler, R. *Modern Consumerism*, u: Stephen Brobeck, *Encyclopedia of the Consumer Movement*, ABC-Clio, Sanata Barbara, California, 1997.
14. Šteler, M., *Zaštita potrošača*, Regionalna Privredna komora Pančevo
15. Veljković, S., *Zaštita potrošača u Republici Srbiji u procesu pridruživanja Europskoj uniji*, Marketing, Vol. 44, br. 1, 2013.
16. Todorović, Lj., *Zaštita potrošača i konkurencije na tržištu u BiH*, Fineks, Banja Luka, 2006.
17. Turčinović, T., *Pravo Evropske unije*, Megatrend, Beograd, 2005.
18. Živković, R., *Ponašanje i zaštita potrošača u turizmu*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.

Pravni izvori:

1. Direktiva 2011/83/EU o pravima potrošača (Službeni list Europske unije, broj: L 304/2011, L 326/2015 i L 328/2019)

2. Krivični zakon BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18, 46/21, 31/23 i 47/23)
3. Krivični zakon Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 19/2020 - prečišćen tekst, 3/24 i 14/24)
4. Krivični zakon FBiH („Službene novine FBiH“ broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17, 31/23 i 58/25)
5. Krivični zakon FBiH („Službene novine FBiH“, broj 43/98, 2/99, 15/99, 29/00 i 59/02)
6. Krivični zakonik RS („Službeni glasnik RS“, broj 64/17, 104/18 – odluka US, 15/21, 89/21, 73/23, 105/24 – odluka US, 19/25, 31/25, 85/25 – odluka US)
7. Zakon o hrani („Službeni glasnik BiH“, broj 50/04)
8. Zakon o obligacionim odnosima („Službeni list SFRJ“, broj: 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, „Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94 i „Službene novine F BiH“, broj: 29/03 i 42/11)
9. Zakon o općoj sigurnosti proizvoda („Službeni glasnik BiH“, broj 102/09)
10. Zakon o parničnom postupku („Službene novine FBiH“, broj: 53/03, 73/05, 19/06 i 98/15)
11. Zakon o zaštiti potrošača u BiH („Službeni glasnik BiH“, broj 49/2004, 25/06)

Internet izvori:

1. <https://www.beuc.eu/who-we-are>
2. <http://www.consumerinternational.org/who-we-are/>
3. <https://www.europarl.europa.eu/factsheet/en/sheet/47/consumer-protection-measures>
4. <http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-an-economy-that-works-for-people>
5. <http://www.mvteo.gov.ba/lang=bs>

Alma Džanić, Ph.D.

Nikola Findrik, Ph.D., associate professor

Faculty of Law, University of Bihac

CONSUMER PROTECTION: DEVELOPMENT AND PRACTICE

Abstract: Quality of life and standard is a priority for every society and economy. People should have the ability to make decisions that will contribute to a better quality of life. Consumption, or the purchase of goods and services, takes up a large part of everyday life. Therefore, the protection of consumers and information about their rights in this domain are extremely important. The protection of consumers and their rights in Bosnia and Herzegovina is gaining more and more importance, but it is still significantly weaker compared to the protection of consumers and their rights in the countries of the European Union. This paper analyzes and compares developed consumer protection systems with the tradition of developing consumer rights, legal frameworks, misdemeanor and criminal protection, institutional bearers of protection, achievements and future directions of development within the European Union, with the consumer rights protection system in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: consumer protection, consumerism

Pregledni naučni rad

MA Amna Mustafić Grebović, asistentica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Dr. sc. Amra Mahmutagić, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Dr. sc. Mirjana Kevo, sutkinja

Kantonalni sud u Mostaru

**PUT RAZVOJA I KLJUČNE PREKRETNICE USVOJENJA OD
ZAČETNIH RJEŠENJA DO DANAŠNJE PRAKSE**

Sažetak: Institut usvojenja u porodičnom pravu predstavlja jednu od najstarijih i najznačajnijih pravnih institucija čiji razvojni put odražava promjene u društvenim, kulturnim i pravnim sistemima kroz historiju. Njegova geneza pokazuje kako se, od prvih oblika uređenja u antičkim društvima, usvojenje transformisalo u institut savremenog prava, kojem je temeljna svrha zaštita najboljeg interesa djeteta i ostvarivanje prava na porodični život. Analiza ključnih razvojnih faza i prekretnica omogućava dublje razumijevanje načina na koji su se društvene vrijednosti, pravni sistemi i međunarodni standardi oblikovali i usmjeravali praksu usvojenja. Najraniji oblici usvojenja mogu se identifikovati već u antičkom pravu, naročito u rimskom pravu, gdje je imalo prvenstveno imovinsko-političku funkciju i predstavljalo institut kojim se štitio interes porodice, a ne nužno interes usvojenog djeteta. Ovakva svrha instituta usvojenja održala se kroz vijekove u mnogim tradicionalnim pravnim sistemima. Srednji vijek i feudalno društvo donijeli su drugačiju dinamiku. Iako institut usvojenja nije bio u potpunosti ukinut, njegova važnost značajno je oslabila, budući da se nasljednopravni odnosi u većoj mjeri osiguravaju kroz drugačije mehanizme, a crkveno pravo dominira u porodičnopravnim pitanjima. Tek sa formiranjem modernih nacionalnih država i kodifikacija u 19. vijeku, usvojenje ponovo dolazi u fokus pravnog sistema. Ovaj period obilježava normativno uređenje instituta u građanskim kodifikacijama, gdje i dalje dominira imovinsko-pravni aspekt, ali se istovremeno počinje prepoznavati i značaj porodično-socijalne funkcije. Prijelomna tačka u razvoju instituta usvojenja nastupa u 20. vijeku, kada dolazi do temeljne transformacije njegove svrhe i sadržaja. Nakon Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica snažno afirmiše principe zaštite djeteta, naročito kroz Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka i Konvenciju o pravima djeteta. Usvojenje se više ne posmatra primarno kroz prizmu interesa odraslih, već kroz zaštitu prava i interesa djeteta. U savremenom porodičnom pravu, usvojenje je

izgrađeno na načelu najboljeg interesa djeteta, što podrazumijeva da svaka odluka u postupku usvojenja mora biti vođena procjenom da li je ona najpovoljnija za dijete.

Ključne riječi: usvojenje, porodično pravo, najbolji interes djeteta, porodica, rimsko pravo, zaštita djeteta

Uvod

Usvojenje je poseban oblik porodično-pravne zaštite djece bez roditeljskog staranja, kojim se zasniva roditeljski odnos. Tokom historije, cilj i obilježja usvojenja pretrpjeli su značajne promjene. Ranije je usvojenje bilo isključivo u službi interesa pojedinaca bez djece ili muških potomaka, koji su usvojenjem željeli produžiti porodični kult, ime i rod. Osnajivanjem prava djeteta, primarni cilj usvojenja postaje zbrinjavanje djece bez roditelja, postepeno se ukida mogućnost usvajanja punoljetnih osoba, a uvodi se potpuno usvojenje s ciljem potpune integracije djeteta u novu porodicu.

Danas se ovaj institut, s jedne strane, javlja kao oblik najkompetentnije i najkompletnije zaštite djece koja su se stjecajem okolnosti našla bez roditeljske ljubavi, brige i skrbi, dakle, kao oblik zbrinjavanje takve djece.¹ S druge strane, ovo se može smatrati oblikom ostvarivanja slobodnog roditeljstva, koji omogućava pojedincima da zadovolje svoj roditeljski nagon. Prihvatanjem tuđeg djeteta kao vlastitog, i pričajući mu roditelje, dom i porodicu, primjenjuje se načelo rimskog prava *adoptio naturam imitatur*.

Konvencija o pravima djeteta utvrđuje obavezu države da osigura posebnu zaštitu djeci lišenoj roditeljskog staranja i da osigura smještaj takve djece u odgovarajuće alternativne porodice i ustanove.² Također, utvrđuje da usvojenje treba da bude realizovano u skladu s najboljim interesom djeteta, uz saglasnost nadležnih vlasti i mjere zaštite djeteta.³

Pogled u historiju upućuje na činjenicu da je usvojenje kao faktički odnos egzistiralo i u vremenima koja su prethodila nastanku države i prava.⁴ Usvojenje je institucija prisutna već kod primitivnih naroda, koja u svom izvornom obliku nije predstavljala samo utjehu za roditelje bez djece, sentimentalnu iluziju ili moralno zadovoljstvo, kakvo je bilo prisutno kod rimske ustanove hranjenika, već i privilegiju stjecanja građanskog statusa stranaca. Također, to je značilo

1 Jakovac-Lozić, D., *Posvojenje*, Split, 2000., str. 32.

2 Član 20. Konvencije o pravima deteta, UN, 1989. godine (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br.15/1990 i Službeni list SRJ, br. 4/96 i 2/97).

3 Član 21. Konvencije o pravima deteta, UN, 1989. godine (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br.15/1990 i Službeni list SRJ, br. 4/96 i 2/97).

4 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 1.

primanje novog člana u političko-religiozni konzorcij, s identičnim obvezama, kao jamstvo njegovog kontinuiteta i snage.⁵

1. Razvojni put instituta usvojenja

Usvojenje je institucija za koju možemo reći da ima dugotrajnu historiju, a kao faktički odnos postojalo je i u vremenu koje je prethodilo nastanku države i prava. Već Hammurabijev zakonik⁶, Ešnunski zakonik⁷ i Gortinski zakonik⁸ sadrže propise o usvojenju. U svom prvobitnom obliku javljalo se kao uzimanje stranaca, progonjenih osoba i ratnih zarobljenika u gens, s ciljem jačanja gensa, u pogledu njegove kolektivne radne i odbrambene sposobnosti.⁹ Imalo je i religijski karakter, s obzirom na to da se vjerovalo da onaj ko umre, a iza sebe

5 Lacruz Berdejo, J.L., Sancho Rebullida, F.A., Rivero Hernandez, F., *Derecho de familia*, tercera edicion, Vol. 2, Barcelona, 1989., str. 174.

6 Hamurabijev zakonik predstavlja najpoznatiji i najbolje sačuvani zakonik drevne Mezopotamije. Pisan je klinastim pismom. Hamurabijev zakonik pronađen je 1901. godine u iranskom gradu Suzi (oblast starog Elama) od strane Jean-Jacques de Morgan, gdje ga je kao ratni plijen oteo elamićanski kralj Šutruk Nahunt. Tekst je ispisan na stijeni od crnog diorita, visokoj 2,62 m. Sadrži oko 282 zakonske odredbe koje regulišu različite aspekte društvenog, privatnog i javnog života. Regulise imovinska prava, porodične odnose, trgovinu, radne obaveze i kazne za krivična djela. Prava i obaveze definisani su u skladu s društvenim statusom, razlikujući slobodne građane, sluge i robove. Što se tiče porodičnih odnosa, regulisani su na vrlo specifičan način, prilagođen društvenim normama tadašnjeg Babilona, te sadrži odredbe o braku, razvodu i pravima djece u slučaju razvoda, nasljednim pravima između članova porodice i, između ostalog, o usvojenju unutar šire porodice.

7 Ešnunski zakonik, starobabilonski pravni akt donesen oko 1720. godine p.n.e., predstavlja jedan od najranijih sačuvanih izvora pravnih normi u mezopotamskom društvu. Zakonik je prvenstveno regulisao imovinska pitanja, trgovinu, dužničke obaveze, radne odnose i krivična djela, pružajući uvid u svakodnevni život i društvenu strukturu tog perioda. Porodični odnosi također su bili obuhvaćeni, posebno brak, prava djece i nasljedstvo, a institut usvojenja u savremenom smislu riječi nije bio predviđen. Fokus je bio na legitimnoj djeci i očuvanju porodične linije.

8 Gortinski zakonik je najpotpuniji sačuvani epigrafski izvor starogrčkog, dorskog prava, nastao sredinom 5. vijeka p. n. e. u polisu Gortin na Kritu, nedaleko od Festosa. Tekst je uklesan na četiri kamena bloka koja su činila zidove sudnice. Zakonik se sastoji od dvanaest kolumna, od kojih svaka regulise različita pravna područja. Prve kolumne odnose se na sudski postupak, zaštitu svojine nad robovima, krivično pravo i zaštitu porodičnog morala. Kolumne III–IX uređuju složene svojinske, nasljedne i porodičnopravne odnose, dok kolumne X–XI sadrže odredbe o adopciji. Posljednje kolumne donose dopunske odredbe i različita pravna pitanja. Gortinski zakonik odražava transformaciju patrijarhalne porodice i jačanje privatne svojine. Posebno mjesto zauzima institut epiklerata, gdje kćerka-nasljednica, u odsustvu braće, stiče prava na očevo imanje, ali uz uslov da se uda za bliskog rođaka. Pravni položaj žene u zakonu je primjetno povoljniji nego u atinskom i rimskom pravu. Sveukupno, Gortinski zakonik predstavlja ključan izvor za razumijevanje grčkog prava i porodičnih odnosa, uključujući i regulaciju adopcije, te odražava promjene u društvenim, imovinskim i pravnim strukturama svog vremena.

9 Na primjer, ubica pripadnika stranog gensa, kojem je prijetila osveta od gentila ubijenog, mogao se spasiti od krvne osvete na način da bude usvojen u gens ubijenog. Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 2.

ne ostavi potomstvo koje će mu odavati pogrebne počasti, osuđen je na vječnu usamljenost u zagrobnom životu.¹⁰ Prisutno je u zakonodavstvima starog Egipta, Sparte, Atine i Rima, dok u srednjovjekovnom pravu gotovo potpuno iščezava, pa ni pravni izvori ni običajno pravo ne ukazuju na njegovo postojanje. Bilo je prisutno kod istočnih država drevne Mezopotamije, Egipta i Indije, kao i kod zapadnih država robovlasničkog perioda (helensko i rimsko pravo).¹¹

2. Usvojenje u državama Starog Istoka

Već je spomenuto da je usvojenje bilo prisutno u pravima starih država. Kada govorimo o istočnim državama robovlasničkog doba, prvenstveno se misli na mezopotamske države, naročito na Babilon, Asiriju, Egipat i Indiju. Usvojenje u asirskom i babilonskom pravu služilo je za uspostavljanje srodničkog, a ne samo roditeljskog odnosa, dok je u starom Egiptu služilo kao način osiguranja nasljednika, inkorporiranjem određenih osoba u porodicu. U tom smislu, najvažniji dokumenti koji regulišu usvojenje su spomenuti Hammurabijev zakonik¹² iz 17. vijeka p.n.e., kao i Ešnunski zakonik¹³ iz 2000. godine p.n.e. Osim navedenih zakonika, u literaturi se spominje i zakonik Lipit-Ishtar iz 19. vijeka p.n.e. i zakonik Ur-Nammu.¹⁴

Usvojenje kao jedan od najrasprostranjenijih pravnih instituta često je služio kao način kojim se prikrivalo pretvaranje slobodnih ljudi u kućne robove.¹⁵

U asirskom i babilonskom pravu usvojenik je mogao biti usvojen ne samo kao sin ili kćerka, nego kao i brat, unuk, pa čak i otac.¹⁶ Pored proširenja ili stvaranja vlastitog potomstva, usvojenje je imalo i druge ciljeve, kao što je postavljanje nasljednika, legitimacija vanbračne djece, oslobođenje robova i uspostavljanje doživotnog izdržavanja.¹⁷ Dakle, nezavisno od toga da li je postojalo biološko

10 Lacruz Berdejo, J.L., Sancho Rebullida, F.A., Rivero Hernandez, F., *op.cit.*, 1989., str. 174.

11 Alinčić, M., et al., *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2001., str. 295.

12 Hammurabijev zakonik sadrži 282 člana, te obuhvata raznovrsnu pravnu materiju i reguliše veoma složene porodične, vlasničke, obaveznopravne i krivičnopravne propise, a sadrži i propise o sudstvu. Kandić, Lj., *Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava*, Beograd, 1983., str. 34.

13 Ovaj zakonik je gotovo u cijelosti sačuvan i sadrži samo jednu odredbu o usvojenju, sadržanu u članu 35. koji nalaže da usvojilac djeteta dvorske robinje treba dvoru dati odgovarajuću naknadu. Višić, M., *Zakonici drevne Mesopotamije*, Sarajevo, 1989., str. 102.

14 Zakonik Lipit-Ishtar sačuvan je u fragmentima i poznat uglavnom zahvaljujući kamenoj ploči pronađenoj u Mezopotamiji. Iako je sačuvano manje dijelova u poređenju sa Zakonikom Ur-Nammu, ovaj zakonik ima veliki značaj jer pruža uvid u društvene norme i pravila tog vremena, uključujući regulisanje pitanja imovine, braka i drugih aspekata života. Zakonik Ur-Nammu sačuvan je djelimično – obuhvata uvodni dio i oko dvadesetak propisa, među kojima se ne nalaze odredbe koje se odnose na usvojenje djece.

15 Višić, M., *op.cit.*, 1989., str. 93.

16 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 4.

17 Bastaić, K., Krizman, B., *Opća historija države i prava*, Zagreb, 1977., str. 44.

potomstvo, porodica je imala pravo na usvajanje druge djece koja bi ovim činom stjecala ista prava, prvenstveno nasljedna, kao i biološka djeca. Usvojenje se uvijek zasnivalo uz određenu formu - prisustvo svjedoka i darivanje usvojiocu poklona od strane usvojenika, u znak zahvalnosti za stjecanje prava koja bi dobio usvojenjem. Otac je imao široka ovlaštenja kada se radilo o usvojenoj djeci, mogao je, na primjer, raskinuti usvojenje i vratiti dijete, a ako usvojenik nije priznavao novu porodicu, mogao ga je jednostavno otjerati.¹⁸

Hammurabijev zakonik je najpoznatiji i najbolje sačuvani zakonik drevne Mezopotamije.¹⁹ Ovaj Zakonik imao je utjecaj na brojne buduće zakone, neposredno, kao što je Mojsijev zakonik, ili ipak posredno, kao što je preko helenskih zakonika imao na Zakonik XII ploča kojim zapravo počinje rimska književnost.²⁰ Materija usvojenja regulisana je u okviru devet zakonskih odredbi.²¹ Prema Hammurabiju, usvojenje je moglo biti raskidivo i neraskidivo, u zavisnosti od:

- Dužine trajanja usvojenja – ukoliko bi čovjek usvojio dijete i nazvao da sinom, te ga odgojio, usvojenje je bilo neraskidivo, međutim, ako čovjek usvoji sina, a on nakon toga ozlijedi oca ili majku, usvojenje je bilo raskidivo.²²
- Stepenu truda, zalaganja i rada koje usvojlac uloži u podizanju, odgoju i podučavanju usvojenika²³
- Okolnost je li usvojlac uvrstio usvojenika među svoju djecu i da li ga izdržava.²⁴

Ukoliko bi došlo do raskida usvojenja bez krivice usvojenika, usvojlac je bio dužan osigurati mu jednu trećinu svoje imovine, isključujući dio polja,

18 Conteneau, G., *Babilon i Asirija*, Zagreb, 1978., str. 20.

19 Sastoji se od tri glavne cjeline. U prvom dijelu kralj Hammurabi opisuje svoju ulogu i odgovornost prema narodu, naglašavajući da mu je vlast dana od bogova s ciljem uspostavljanja pravde i reda na zemlji. Ovim dijelom ističe svoje božansko porijeklo vlasti te obavezu zaštite slabijih od jačih. Drugi dio zakonika obuhvata konkretne zakonske odredbe i čine samu srž Hammurabijevog zakonika. Ovi propisi regulišu različite aspekte društvenog i pravnog života, uključujući imovinske odnose, porodična pitanja, trgovinu, ugovore, kao i sankcije za različite prekršaje. U trećem, završnom dijelu, Hammurabi se obraća svojim podanicima, pozivajući ih na poštivanje zakona i život u skladu s božanskim poretom. On obećava zaštitu, blagostanje i božansku naklonost onima koji se pridržavaju propisa, dok prijeti prokletstvima i kaznama svima koji ga krše ili osporavaju. Na ovakav način Hammurabi potvrđuje da je zakon temelj reda, pravde i jedinstva u njegovom kraljevstvu.

20 Višić, M., *op.cit.*, 1989., str. 97.

21 Član 185.-193. Hammurabijevog zakonika, dostupno na: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>

22 Član 185. i 186. Hammurabijevog zakonika

23 Član 188. i 189. Hammurabijevog zakonika

24 Član 190. Hammurabijevog zakonika

vrta i kuće.²⁵ Ako bi usvojenik, sin ljubavnika ili ljubavnice, uvrijedio usvojioaca rekavši mu da ono nije njegovo dijete, odsjekao bi mu se jezik²⁶, a ukoliko bi napustio usvojioce i otišao u svoj očinski dom, izvadilo bi mu se oko.²⁷

U starom Egiptu usvojenje je bilo jedan od načina da se svojom voljom određena osoba isključi ili druge osobe uključe u nasljedni red. Sačuvan je papirus u kojem je muž usvojio ženu, čime joj je dodijelio nasljedstvo, na štetu svojih pobočnih srodnika.²⁸

U Indiji je postojalo pet oblika usvojenja, a kao usvojenik se spominje samo muško dijete, što se opravdava ciljem usvojenja, a to je produžetak porodice. Usvojenje se javljalo u različitim situacijama – kada roditelji daju sina na usvojenje drugoj osobi, zatim ako siročće naplatno prihvati status sina, ako se radi o napuštenom djetetu koje se iz vlastitih pobuda ponudi da bude usvojeno.²⁹ Inače, porodica u Indiji tradicionalno je obuhvatala gospodara kuće, njegovu ženu i djecu, kao i sve rođake s očeve strane, uključujući i usvojenu djecu. Usvajanjem je sin stjecao ista prava kao biološki potomak, a sam čin usvojenja bio je praćen svečanošću. Budući da je muškarac, kao glava porodice, uvijek težio da ima sina, nije bilo rijetko da se usvajaju i pojedinci u starijoj životnoj dobi.

3. Shvatanje i uloga ustanove usvojenja u rimskom pravu

Usvojenje je, kao društvena i pravna ustanova, tokom vremena mijenjalo ciljeve i pojavne oblike. Prvobitnu bračnu zajednicu u Rimu su sačinjavali braća sa svojim ženama i njihovim potomcima, a od vremena Zakonika XII ploča, porodica se sastojala isključivo od jednog bračnog para i njihovih potomaka.³⁰ Osnovni koncept rimske porodice je pater familias, kao glava kućanstva, pa je s obzirom na to rimska porodica obuhvatala sve članove kućanstva koji su pod vlašću pater familiasa. Patria potestas nesumnjivo predstavlja specifičnost rimskog prava, a može se definisati kao vlast porodičnog starješine nad ukućanima, odnosno nad ženom, robovima i slobodnim članovima porodice, koja u sebi sadrži i lična i imovinska ovlaštenja.³¹ Članovi porodice bili su povezani vjerskim, ekonomskim i interesnim vezama, jer u zatvorenoj kućnoj

25 Član 191. Hammurabijevog zakonika

26 Član 192. Hammurabijevog zakonika

27 Član 193. Hammurabijevog zakonika

28 Stanojević, O., *Istorija političkih i pravnih institucija (Stari Istok i Grčka)*, Beograd, 1982., str. 71.

29 Auboyer, J., *Indija do VIII stoljeća*, Zagreb, 1979., str. 45.

30 Čović, A., *Razvoj usvojenja kroz istoriju i savremeni pravni i društveni izazovi u oblasti zaštite djece bez roditeljskog staranja*, Revija za evropsko pravo: XXV, 2023., str. 47.

31 Stanojević, O., *Rimsko pravo*, Beograd, 2001., str. 141.

privredi nisu mogli opstati bez porodice.³² Usvojenje u starom Rimu bilo je u službi zaštite interesa i ciljeva usvojioca i njegove porodice, a ne zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, kao što je slučaj danas.

Produženje porodice bilo je, u prvoj fazi razvoja rimske pravne historije, osnovni cilj usvojenja, koje je imalo svoju religijsku podlogu.³³ Pater familias bio je odgovoran za očuvanje kulta predaka, kao i obilježavanje sjećanja na pretke. Iz ovog razloga nije se smjelo dopustiti izumiranje porodice, jer se u tom slučaju ne bi mogao održavati kult predaka, što se smatralo velikom tragedijom za Rimljane, pa se porodica proširivala uvođenjem novih osoba u porodicu putem usvojenja.³⁴

Usvojenje je imalo i druge ciljeve, kao što je osiguranje nasljednika, što podrazumijeva prelazak imovine s pater familiasa bez potomaka na usvojenika. Ovo je bilo uobičajeno među rimskim porodicama visokog statusa, zbog poznatog problema vladajućeg sloja u Rimu – neplodnosti i poteškoće da se održi brojnost djece.³⁵ I rimski vladari su se koristili ovom ustanovom, usvajajući istaknute vojskovođe i političare, u cilju osiguranja nasljednika prijestolja, ukoliko nisu imali biološke potomke, ili čak ako su nastojali spriječiti njihov dolazak na prijestolje.³⁶

Postizali su se i brojni drugi društveni i politički ciljevi.³⁷ U kasnijim etapama razvoja rimske države, plebejci su mogli biti adoptirani od strane patricija, kako bi stekli viši društveni položaj i ostvarili uspješniju karijeru.³⁸

3.1. Adrogatio i adoptio

Rimska pravna historija ukazuje na to da se dosta rano pojavila ideja o tome da se položaj sina u porodici ili *filius familiae* može steći ne samo rođenjem, nego

32 Više u: Smiljanić, D., *Brak kroz istoriju*, Narodna knjiga, Beograd, 1955.

33 Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1977., str. 84.

34 Rimska religija se izvorno sastojala od porodičnih kultova. Kult predaka je zapravo značio da svaki pater familias poslije svoje smrti postaje božanstvo koje poštuju njegovi nasljednici. Ako otac ima nekoliko sinova, oni poslije njegove smrti postaju starješine tri nove porodice, ali sve te nove porodice poštuju zajedničkog pretka kao božanstvo, kao i sve druge zajedničke pretke. Čović, A., *op.cit.*, 2023., str. 48.

35 Lewis, A., Slavery, Family and Status, u: Johnston, D., *The Cambridge Companion to Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., str. 159.

36 Prokop, A., *Porodično pravo - Usvojenje*, Zagreb, 1963., str. 17.

37 Poznati slučaj adrogacije bila je adrogacija Clodiusa, rođenog u patricijskoj porodici, koji je dogovorio vlastitu adrogaciju od strane plebejca kako bi se mogao kvalifikovati na izborima kao plebejski tribun. Ciceron je kao glavni neprijatelj Clodiusa kritikovao njegov nezakonit postupak adrogacije, ali je odobrio sami čin iz postupka adrogacije - davanje pristanka adrogiranog u postupku adrogacije, zbog načelnog rimskog pravila da se nikome ne može uskratiti nezavisnost bez njegovog pristanka. Lewis, A., *op. cit.*, 2015., str. 160., Lindsay, H., *Adoption and succession in Roman law*, Newcastle Law Review, 1998., str. 62.

38 Stanojević, O., *op.cit.*, 2001., str. 144.

i usvojenjem. Jedan od načina da se pravnim poslovima poslije rođenja dođe pod *patriam postestatem* bile adopcija i adrogacija.³⁹ Na ovaj način usvojene osobe stječu pravni položaj djece.⁴⁰ Usvojenje osobe *sui iuris* nazivalo se adrogacijom, a prelazak osobe *alieni iuris* iz jedne porodice u drugu nazivao se adopcijom. U širem smislu adrogatio i adoptio zajednički se nazivaju adoptio.⁴¹ Ipak, ove dvije vrste usvojenja razlikovale su se kako po prirodi, tako i po formi.

3.1.1. Adrogatio

Adrogacija je kao oblik usvojenja osobe *sui iuris* starija ustanova od adopcije.⁴² Veže se za doba prije reformi Servija Tulija, odnosno za gentilno uređenje i njegove kurijatske skupštine. Ovom vrstom usvojenja mogli su se koristiti isključivo patriciji, a vršila se u kurijatskoj skupštini ili *comitia curiata*, po odluci skupštine – *lex curiata*. Za Rimljane je adrogacija značila da gubitak radne snage i na taj način jedan gens slabi, dok se drugi obnavlja. Adrogacija, dakle, ima svoje kolektivno dejstvo, jer se ne tiče samo pojedinca, već je izumiranje jednog gensa ili porodice koja se svorila unutar gensa bila je zainteresovana čitava zajednica.⁴³ Shodno tome, odobrenje za adrogaciju trebao je dati i rimski narod pred skupštinom, pod vodstvom pontifex maximusa, koji je pitao za razloge adrogacije i tražio saglasnost osobe koja će se adrogirati.

I samo uvođenje stranca u gens bilo je pitanje od interesa čitave zajednice. Zbog ovakvog učešća naroda nazivala se još i *adrogatio per populum*. Akt adrogacije bio je popraćen i religijskim ritualom u kojem se usvojenik odricao svoje porodice i porodičnog kulta, a prihvatao porodicu i porodična božanstva usvojioca.⁴⁴ Strogi uslovi koje je zahtijevala adrogacija bili su opravdani njenom posljedicom – a to je prestanak postojanja jedne porodice i napuštanje dosadašnjeg kulta porodice. Kasnije, u doba republike, adrogacija se izvršavala pred 30 liktora i pontifeksom, a u carsko doba na temelju carevog dopuštenja – *per rescriptum principis*.⁴⁵

Samo odrastao muškarac *sui iuris* bio je podoban za adrogaciju, imajući u vidu da je jedino on mogao osnovati novu porodicu i produžiti postojeću, kao i imati patria potestas nad ženom i djecom. Shodno tome, žene i maloljetnici nisu bili podobni niti za adrogaciju niti su sami mogli adrogirati, budući da nisu bili nosioci očinske vlasti, a i zbog same svrhe ovog instituta, a to je produženje

39 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 10.

40 Horvat, M., Petrak, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., str. 94.

41 Horvat, M., *op.cit.*, 2000., str. 80.

42 Engels, F., *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, 1958., str. 150.

43 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str.10.

44 Ignjatović, M., Kitanović, T., *Evolucija ustanove usvojenja od Rimskog do savremenog prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2014., str. 165.

45 Horvat, M., Petrak, M., *op. cit.*, 2022., str. 94.

porodice i kulta predaka. Adrogacijom je adrogirani postajao osoba alieni iuris.⁴⁶ Adrogacija se reflektovala i na pravni položaj osoba koje su se nalazile pod očinskom vlašću, uključujući i ženu i djecu, koji su zajedno s pater familiasom i njegovom imovinom, podređenom patria potestatu, prelazili pod vlast adroganta. Svaka osoba obuhvaćena adrogacijom aktom adrogacije doživljavala je capitis deminutio minima, budući da je mijenjala svoju agnatsku porodicu. Ipak, ovo obilježje nije bilo specifično isključivo za adrogaciju, jer se isto pravno dejstvo odnosilo i na slučaj adopcije.

Inače, za zasnivanje adrogacije morale su biti ispunjene određene pretpostavke: adrogant je morao imati najmanje 60 godina, nije smio imati vlastitih potomaka i morao je biti stariji od adrogirane osobe.⁴⁷ Postojanje vlastite djece kao prepreka za zasnivanje usvojenja kategorija je koja se u različitim razdobljima mijenjala. Na primjer, u Gajevo doba, moglo se uz biološku djecu imati i usvojenju, a u Ciceronovo vrijeme, samo onaj ko nije mogao imati vlastite djece mogao je posegnuti za usvojenjem.⁴⁸ Inače, cilj ovakvog ograničenja je zaštita interesa bioloških potomaka, kako bi očuvali svoju imovinu i zaštitili od potencijalnog ugrožavanja imovine usvajanjem.

Što se tiče imovine adrogiranog, adrogant nije sticao pravo vlasništva, kako je bilo u najstarijem periodu rimske pravne historije, nego pravo uživanja. S obzirom na to da usvojenik ovim aktom gubi svoju poslovnu sposobnost, bilo je neophodno regulisati imovinske odnose.⁴⁹

Adrogacija se odražavala i na sferu nasljeđivanja. Usvojenik je postajao intestatski nasljednik usvojioca i njegovih srodnika, a s druge strane, usvojilac i njegovi srodnici stjecali su zakonska prava prema usvojeniku. Također, postojala je adrogacija za slučaj smrti, kao izvedeni oblik adrogacije putem testamenta. Imala je suspenzivni učinak sve do smrti ostavioca, a u trenutku njegove smrti, osoba sui iuris preuzima položaj sina i nasljednika, ukoliko je tako određeno samim testamentom.⁵⁰

Osim žena i nedoraslih, spominje se da u vrijeme kurijatskih skupština ni plebejci nisu mogli biti adrogirani, a niti adrogirati.⁵¹

Vremenom je adrogacija pretrpjela značajne promjene, koje su se odrazile i na sadržaj i na postupak. Žene su mogle biti adrogirane u doba cara Dioklecijana, u kojem slučaju je dolazilo samo do uzajamnog nasljednog prava između žene i adrogiranog djeteta, ne i patriam potestatem, dok je muškoj djeci ispod dobi

46 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 11.

47 Bilo je potrebno da adrogant bude barem 18 godina stariji od adrogirane osobe, kako bi se oponašao roditeljski odnos između usvojenika i usvojenog.

48 De Coulanges, F., *Antička država*, Beograd, 1956., str. 37.

49 Ignjatović, M., Kitanović, T., *op.cit.*, 2014., str. 166.

50 Borkowski, J. A., Du Plessis, P., *Textbook on Roman Law*, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford, 2016., str.137.

51 Prokop, A., , *op.cit.*, 1963., str. 13.

puberteta ova mogućnost data pod vladavinom Antoninusa Piusa.⁵² Pitanje vremena kada su se plebejci mogli služiti adrogacijom u literaturi je sporno, ali nije isključeno da su tu mogućnost stekli u trenutku kada su dobili *ius conubii* sa patricijima.⁵³ U Justinijanovom pravu je adrogacija dobila novo značenje, iz razloga što nije više imala za cilj samo produženje porodice i porodičnog kulta, nego se pojavljuje kao zamjena za vlastito potomstvo ili utjeha za izgubljeno dijete, čime dobiva potpuno novu dimenziju.⁵⁴

Istovremeno s adrogacijom, rimsko pravo poznavalo je i adopciju, kao drugi oblik usvojenja. Naziv ovog instituta više puta se promijenio – najstariji poznati naziv je *datio in adoptionem*, a nešto poslije *adoptio in specie*, pri čemu se naglašava da se radi o usvojenju u užem smislu u odnosu na adrogaciju.⁵⁵ Kasnije je u upotrebu ušao jednostavno naziv *adoptio*. Za adopciju su bili podobni i muškarci i žene, i punoljetne i maloljetne osobe, patriciji i plebejci. Kada se patrijarhalna porodica učvrstila kao proizvodna jedinica sa privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju, interes gensa prešao je u drugi plan.⁵⁶ Dolazi do postepenog propadanja gentilnog uređenja, a jačanja političke uloge centurijatskih skupština, koje su vršile klasiranje građana po imetku.⁵⁷

3.1.2. Adoptio

Adopcija je pravni čin usvojenja osoba *alieni iuris*, kojim osoba pod vlašću *pater familias*a prelazi u vlast novog porodičnog starješine. Za razliku od adrogacije, samo usvojena osoba dolazi pod novu *patriam potestatem*, a ne i cijela njegova porodica. Realizovala se u vrlo složenom postupku, koji se sastojao iz dvije faze: raskidanje dotadašnje i zasnivanje nove očinske vlasti, putem fiktivne prodaje u obliku mancipacije, što govori o tome da je vlas *pater familias*a nad djecom bila identična vlasti nad stvarima. Uzimajući u obzir da je riječ o robovlasničkoj državi koja se temelji na nejednakosti građana i neravnopravnosti spolova, da bi se ukinula očinska vlast, muškarac se tri puta fiktivno prodavao, a za adopciju žene bila je dovoljna jednokratna prividna prodaja.⁵⁸ Nakon prve i druge prodaje prividni kupac puštao bi sina na slobodu, a sin se vraćao pod očinsku vlast. Nakon treće prodaje ne bi ga više oslobađao, ali je prestajala dotadašnja očinska vlast, te su se tada potencijalni usvojilac i dotadašnji *pater familias* mogli obratiti magistratu, koji je u prividnoj parnici

52 Borkowski, J. A., Du Plessis, P., *op. cit.*, 2016., str. 137.

53 Prokop, A., *op.cit.*, 1963., str. 13.

54 Buckland, W.W., *A Text Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, University Press of Cambridge, Cambridge, 1966, str. 123.

55 Mitić, M., *Rimsko statusno i porodično pravo sa elementima procedure*, Beograd, 1983., str. 208.

56 Čović, A., *op.cit.*, 2023., str. 49.

57 Prokop, A., *op.cit.*, 1963., str. 15.

58 Ignjatović, M., Kitanović, T., *op.cit.*, 2014., str. 167.

in iure cessio dosuđivao adoptiranog novom pater familiasu. Nakon toga, otac, dijete i usvojilac odlazili su kod pretora gdje je usvojilac tvrdio da je dijete njegovo, a otac nije osporavao, pa je pretor dijete dosuđivao adoptantu.⁵⁹ Fiktivnu prodaju je pratio religijski ritual, u kome se osoba koja se adoptira odricala ranijih porodičnih božanstava i prihvatila nova, čime je simbolično postajala agnatski srodnik i punopravni član porodice adoptanta.⁶⁰

Ako bi nakon trokratne prodaje sin bio reemancipiran ocu, a ne oslobođen, otac bi imao sina *in mancipio*. U ovom slučaju je otac umjesto treće osobe bio tuženi u prividnom postupku.⁶¹ Rezultat tog postupka bila je ponovna uspostava očinske vlasti, ali ne s prijašnjim statusom, nego novim.⁶²

Kao i adrogacija, adopcija je imala za cilj osigurati osobu koja će produžiti porodicu, njen kult i imovinu.

U Justinijanovom pravu adopcija je dobila svoj potpuni oblik, kada se uvode dva oblika usvojenja: potpuno usvojenje ili *adoptio plena* i nepotpuno usvojenje ili *adoptio minus plena*, u zavisnosti od toga da li se radi o descendentu (npr. unuk ili vanbračno dijete) ili stranoj osobi, te da li dolazi do potpunog integrisanja u novu porodicu ili se zadržavaju veze sa ranijom porodicom.

Kod *adoptio plena* dolazilo je do konstituisanja očinske vlasti usvojioca nad usvojenikom i nastanka uzajamnih nasljednih prava, čime je nastupao poptuni učinak usvojenja.

Kod *adoptio minus plena* samo je adoptirani stjecao pravo zakonskog nasljeđivanja, pri čemu se nije raskidala ni ranija očinska vlast niti nasljedno pravo prema ranijoj porodici.

Što se tiče forme usvojenja, Justinijan je znatno pojednostavio postupak adopcije. Bio je dovoljan ugovor dotadašnjeg imaoca vlasti s usvojiocem, pred magistratom, uz uslov da se adoptirani ne protivi adopciji.

4. Razvoj usvojenja u helenskom pravu

Usvojenje u helenskom svijetu javlja se još u tzv. „Homerovom dobu“⁶³, zatim gortinskom i spartanskom, pa sve do atenskog prava. Homerovo doba je već poznavalo ovaj pravni institut⁶⁴, čija je priroda bila specifična i različita od

⁵⁹ Čović, A., *op.cit.*, 2023., str. 49.

⁶⁰ Stanojević, O., *op.cit.*, 2001., str. 144.

⁶¹ Horvat, M., Petrak, M., *op. cit.*, 2022., str. 95.

⁶² Lewis, A., *op. cit.*, 2015., str. 160.

⁶³ Homerovo doba odnosi se na razdoblje između 900. i 700. godine p.n.e. i na njegove epove Ilijadu i Odiseju, čiji se značaj ne može zanemariti, zbog mogućnosti da se uz pomoć istih jasno i nedvosmisleno može prepoznati prethistorija određenih pravnih ustanova. Avramović, S., *Evolucija slobode testiranja u antičkom grčkom pravu*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Beograd, 1981., str. 25.

⁶⁴ „Tako se napatih mnogo i izmučih okolo tebe / Misleći, kako meni nijesu bogovi dali / Porod, te

one koja se kasnije razvijala u grčkom pravu. Zapravo, radi se o jednom praobliku kasnijeg usvojenja, a kojim se zasnivao odnos sličan odnosu roditelja i djece, uključujući obavezu pružanja pomoći i podrške, pogotovo u starosti.⁶⁵ Ono što je poznato jeste da se radilo o pravnom odnosu *inter vivos* čiji su pravni učinci odmah počinjali – usvojenik se uvođio u porodicu momentom usvojenja, a naglasak još uvijek nije bio na motivima i posljedicama usvojenja.

Prema Gortinskom zakoniku⁶⁶, normativnom aktu polisa Gortine iz 5. vijeka p.n.e., kao usvojenik mogao se pojaviti srodnik, ali i strana osoba koja nije u srodstvu sa usvojiocem, kao i onda kada je usvojilac imao biološku djecu, a žene i maloljetnici nisu mogli usvajati. Akt usvojenja je imao svoju formu.⁶⁷ Usvojenik je mogao steći svu imovinu usvojioca samo ukoliko on nije imao biološke djece.⁶⁸ Opoziv se vršio u istoj formi u kojoj je bilo i zaključeno.⁶⁹ Sama činjenica da je postojala jednostavna mogućnost opoziva usvojenja, govori o tome da usvojenje u Gortini nije imalo snažne posljedice niti društveni značaj kao u Ateni i Rimu. Ipak, kasnije su se počeli jasnije prikazivati imovinskopravni i nasljednopravni učinci, a postojanje bioloških sinova postala je prepreka za usvojenje – usvojilac je mogao usvojenjem izabrati nasljednika ukoliko nije imao sinova, a ako je imao kćer, mogao joj je izabrati muža, istovremeno ga usvajajući.⁷⁰

Prije Solonovih reformi u 6. vijeku p.n.e., usvojenje je moralo biti *inter vivos* i odnosilo se samo na najbliže srodnike. Tek je Solon dopustio usvajanje

tebe posinih, Ahileju bozima slični / Da bi odvrćao smrt i ruglo jednoć od mene.“ Homer, *Ilijada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987., str. 182.

„Biti ćete mom Telemahu sinu drugovi i braća.“ Homer, *Odiseja*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987., str. 216.

65 De Coulanges, F., *Antička država*, Beograd, 1956., str. 37.

66 Gortinski zakonik je jedini u cijelosti sačuvan i autentičan izvor za izvučavanje ranogrčkog prava, prava kretskog i drugih polisa. Ovaj zakonik, uklesan na kamene ploče, sastojao se od **dvanaest kolumni teksta** koje obuhvataju različite pravne oblasti, poput porodičnog, imovinskog i nasljednog prava. Posebno su značajne **deseta i jedanaesta kolumna**, koje se odnose na pitanja **usvojenja**, čime Gortinski zakonik pruža dragocjen uvid u pravne običaje i društvene odnose antičke Grčke.

67 „Neka se usvojenje vrši na agori kada su sakupljeni građani, sa kamena sa kojeg se govori. A usvojilac neka prinese svojoj hetariji žrtvu i vrč vina.“ Roby, H.J., *The Twelve Tables of Gortyn*, Law Quarterly Review 2, 1886., str. 331.

68 „A ako (usvojenik) dobije svu imovinu i ne postoje bračna djeca, neka prema bogovima i prema ljudima ispunjava sve obaveze usvojioca, kako je propisano za bračnu djecu. A ako ne želi ispunjavati kako je propisano, imovina neka pripadne epibalontima...“ Roby, H.J., *op.cit.*, 1886., str. 331.

69 A ako usvojilac želi, može opozvati usvojenje na agori, s kamena s kojeg se govori kada su sakupljeni građani; a neka uplati deset statera u sudnici, a mnamon (kozmosa) za strance, neka ih da opozvanom. Roby, H.J., *op.cit.*, 1886., str. 331.

70 Alinčić, M., et al., *Obiteljsko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2001., str. 296-297.

stranaca, te dolazi do uspostavljanja veze između usvajanja i izražavanja slobode testamentarnog raspolaganja.

U Sparti, krajem 9. i početkom 8. vijeka p.n.e. usvojenje se zasnivalo pred spartanskim kraljevima, a postojao je i Zakon o usvajanju djece, prema kojem je usvojenje bilo usmjereno prvenstveno na ostvarivanje nasljednopravnih posljedica.⁷¹

U atenskom pravu primarni učinci usvojenja bili su nasljednopravni. Usvojenik nije mogao usvojiti, ukoliko nije imao svojih potomaka, jer bi u tom slučaju imovina pripadala srođnicima usvojioca.

Nakon peloponeskih ratova u 5. i 4. vijeku p.n.e., pored usvojenja inter vivos, javlja se i testamentarno usvojenje pri kojem se nasljednopravni učinci stavljaju u prvi plan, i čiji učinak nije nastupao odmah, nego tek trenutkom smrti ostavioca. Ipak, usvojenik koji je bio usvojen putem usvojenja za života ostavioca, imao je povoljniji položaj, s obzirom na to da se između njih već uspostavila zajednica života. Nakon smrti usvojioca, ulazio je u posjed njegove imovine, jednako kao i biološki sin, za razliku od ostalih zakonskih nasljednika i usvojenika iz testamentarnog usvojenja, koji su morali postaviti svoj nasljednopravni zahtjev.⁷²

Inače, usvojenje inter vivos bilo je dvostrani pravni akt za koji se trebala postići saglasnost usvojioca i usvojenika, odnosno njegovog oca ili staraoca, kojim je dolazilo do raskida veze sa biološkom porodicom i zasnivanja nove sa usvojiocem. Za razliku od toga, testamentarno usvojenje je bio jednostani pravni akt testatora, za koji usvojenik nije ni morao znati dok ne dođe do smrti ostavioca.⁷³ Kao i kod zasnivanja, za opoziv usvojenja inter vivos potrebna je bila saglasnost usvojenika, dok se kod testamentarnog moglo jednostrano opozvati od strane testatora.

5. Usvojenje u srednjem vijeku

U srednjem vijeku je usvojenje gotovo u potpunosti iščezlo. Za to je postojalo više razloga. Najprije, srednjovjekovna porodica djetetu nije obraćala posebnu pažnju, jer je imala prvenstveno ekonomsku, a ne emotivnu funkciju. Zatim, zbog izuzetno jakog utjecaja Katoličke crkve u tom vremenu, koja nije dopuštala usvajanje. U razdoblju feudalizma brakovi su se zaključivali crkvi, po vjerskim pravilima, a legitimno potomstvo moglo je proizaći samo iz braka koji je sklopljen na ovaj način. Ovome u prilog nije išlo usvojenje koje je imalo svjetovni karakter i zasnivalo se ugovorom privatnog prava. Krvna veza i porijeklo bili su relevantni prilikom određivanja društvenog položaja i privilegija plemstva, a kako se usvojenje nije zasnivalo na ovakvoj vezi, bilo je društveno

⁷¹ Avramović, S., *op.cit.*, 1981., str. 122.

⁷² Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 9.

⁷³ De Coulanges, F., *op. cit.*, 1956., str. 37.

neprihvatljivo. Također, radi se o razdoblju u kojem su ljudi imali mnogo vlastite djece, kojoj su morali osigurati egzistenciju i zaštititi njihove imovinske interese, pogotovo niži slojevi koji su teško živjeli.⁷⁴

Ipak, prema pojedinim autorima⁷⁵, usvojenje kao primanje na mjesto djeteta postojalo je u germanskom pravu. Kod Franaka postojala je ustanova pod nazivom *affatoma*, a kod nordijskih naroda pod nazivom *ateleiding*, kojom se omogućavalo stvaranje nasljednopravnih veza između oca, odnosno usvojioca, i odabranog sina, odnosno usvojenika, ali ne i između njihovih srodnika. Stare simboličke forme usvojenja počele su nestajati u srednjem vijeku, a pod utjecajem rimskih i germanskih ideja razvija se posinjenje, koje je bilo slično *adoptio minus plena* iz razdoblja Justinijana. Usvojilac je morao biti barem 15 ili 18 godina stariji od usvojenika, usvojenje je poprimilo ugovorni karakter, a nasljedna prava je imao samo usvojenik, koji nije raskidao vezu sa svojom biološkom porodicom.

O postojanju usvojenja u srednjem vijeku svjedoče i pojedini sačuvani talijanski statuti (*Status Pise*, *Bologne*, *mletački statuti*).⁷⁶

6. Usvojenje u novom vijeku

Francuska revolucija je sa sobom donijela društvene, političke, kulturne i privredne promjene, koje su se značajno reflektovale na porodičnopravnu oblast, pa tako i na usvojenje. Novonastala društveno-politička situacija dovela je do pojave velikog broja izvora unutar kojih je usvojenje ozvaničilo svoj povratak u zakonodavstvo. Za razliku od feudalnog prava, buržasko pravo je od samog početka poznavalo institut usvojenja, te su prvi buržoaski zakonici usvojenje prihvatili kao koncepciju koja s porijeklom iz kasnog rimskog prava. Vremenom dolazi do koncepcijskog preobražaja, posebno u pogledu materijalnih pretpostavki za zasnivanje usvojenja.

Regulisanje usvojenja razlikovalo se od zakonika do zakonika. Tako je, na primjer, u Francuskom građanskom zakoniku usvojenje normirano s vrlo ograničenim učincima, pa se gotovo nije ni moglo primjenjivati.⁷⁷ Isti slučaj bio je sa talijanskim zakonikom iz 1865., rumunskim iz 1864., kolumbijskim iz 1867. i urugvajskim iz 1868. godine.⁷⁸ Pojedini zakonici su u potpunosti isključili usvojenje, kao što je holandski iz 1836., portugalski iz 1877., čileanski iz 1857., argentinski iz 1871. i gvatemalski iz 1926. godine, dok su pojedini uveli usvojenje kao pravni institut i detaljno ga regulisali – na primjer Njemački

74 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 17.

75 Lacruz Berdejo, J.L., Sancho Rebullida, F.A., Rivero Hernandez, F., *op.cit.*, 1989., str. 174.

76 Alinčić, M., et al., *Obiteljsko pravo*, Birotehnika, Zagreb, 1994., str. 257.

77 Van Gysel, A. Ch., *Notes du cours de Droit des personnes*, Brisel, 1993., str. 93.

78 Jakovac-Lozić, D., *op.cit.*, 2000., str. 18.

građanski zakonik, Švicarski građanski zakonik i Luksemburški građanski zakonik.

Francuski građanski zakonik iz 1804. godine, Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine, Njemački građanski zakonik iz 1896. godine i Švajcarski građanski zakonik iz 1907. godine, prvobitno su regulisali nepotpuno usvojenje, odnosno zasnivanje srodničkog odnosa između usvojioca i usvojenika i njegovih potomaka, uz zadržavanje veze sa roditeljima i ostalim biološkim srođnicima.

Primarni cilj usvojenja bio je, pod utjecajem kasnog rimskog prava, produženje porodice bez bioloških potomaka, a što je vidljivo iz propisa koji su regulisali da usvojilac može biti samo osoba bez djece.

Jedan od uslova za usvojenje bio je i određena starosna dob usvojioca, i najčešće 50 godina života, jer se smatralo da je u određenim godinama izvjesno da usvojilac neće dobiti vlastite potomke i da mu je neophodno omogućiti produženje njegove porodice. Ujedno, na ovaj način su se štitili i interesi bioloških potomaka u pogledu njihovih nasljednih prava koja su mogla biti ugrožena, ukoliko bi eventualno došlo do njihovog rođenja. Međutim, ovakva starosna granica vremenom se snižavala, posebno u zakonicima donesenim nakon Prvog i Drugog svjetskog rata, kada je veliki broj djece ostao bez roditeljskog staranja, u svrhu pomoći i zaštite ratne siročadi. Također, vremenom se pokazalo da u ovom životnom dobu supružnici rijetko bili zainteresovani za usvojenje, iako su bili u mogućnosti da pruže materijalnu sigurnost i adekvatne uslove za život i razvoj, njihove mogućnosti angažovanja i ulaganja u pogledu staranja, bile su znatno smanjene. Ipak, ovaj uslov je pogodovao usvojenju punoljetnih lica, s obzirom da njima nije bilo potrebno neposredno staranje.

Što se tiče dobi usvojenika, mogla se usvojiti samo punoljetna osoba, sve do Prvog svjetskog rata, kada se počinje propisivati mogućnost usvajanja maloljetnih lica, čak u pojedinim zemljama propisivano je usvajanje isključivo maloljetnika, u svrhu zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja.⁷⁹ S druge strane, zakonodavstva socijalističkih zemalja u samom početku su institut usvojenja normirale kao institut za zaštitu i zbrinjavanje maloljetne djece, pa su u tom smislu imale odredbe o nužnosti i korisnosti usvojenja maloljetnika, sve zemlje osim Mađarske, koja je normirala da usvojenje ne smije biti štetno za usvojenika, odnosno za javni interes.⁸⁰

Kako bi se oživjelo rimsko načelo *adoptio naturam imitatur*, buržoaska prava zahtijevala su između ovih lica određenu razliku u godinama, najčešće 18 godina, kao što je zahtijevao Austrijski građanski zakonik, ali je bilo i drugačijih rješenja, kao na primjer u Srpskom građanskom zakoniku, koji je predviđao razliku od 15 godina.

⁷⁹ Prokop, A., *op.cit.*, 1963., str. 21.

⁸⁰ Čović, A., *Razvoj usvojenja kroz istoriju i savremeni pravni i društveni izazovi u oblasti zaštite djece bez roditeljskog staranja*, *Revija za evropsko pravo*: XXV, Kragujevac, 2023., str. 51.

Pojedini buržoaski pravni sistemi su predviđali i dodatne uslove, kako bi spriječili zloupotrebu ove ustanove, kao što je isti spol usvojioca i usvojenika.⁸¹ Pored ovoga, ponekad se zahtijevala i pripadnost istoj rasi ili religiji.

U pogledu forme, usvojenje se, prema Austrijskom građanskom zakoniku i Njemačkom građanskom zakoniku,⁸² zasnivalo putem ugovora između usvojioca i usvojenika, odnosno njegovog zakonskog zastupnika, te se ovakav ugovor podnosio sudu na potvrđivanje. Nadležnost suda je bila ograničena na ispitivanje ispunjenosti materijalnih i formalnih pretpostavki, bez prava da slobodno odlučuje da li će potvrditi usvojenje ili ne. Koncept ugovora vremenom se sve više napuštao u pravcu jačanja uloge državnih organa u postupku zasnivanja usvojenja, pa su buržoaski građanski zakonici pretrpjeli promjene u pogledu društvene svrhe, ali i forme. Za razliku od ovakvih rješenja, pojedini zakonici predviđali su nadležnost administrativnih organa ili, čak, testament usvojioca.

7. Usvojenje u bosansko-hercegovačkom pravu u periodu od Drugog svjetskog rata do danas

Usvojenje na području Bosne i Hercegovine imalo je dugu tradiciju još od srednjeg vijeka, kada su porodične odnose uređivali običaji i snažan utjecaj crkve i vjerskih institucija. Tokom osmanskog perioda usvojenje nije bilo formalno regulisano, ali su ga određivali običajno pravo u ruralnim sredinama i šerijatske norme u urbanim područjima, pri čemu je nasljedno pravo imalo ključnu ulogu. Tek dolaskom Austro-Ugarske usvojenje postaje pravno uređen postupak, uz uvođenje formalnih procedura i razvoja prvih institucija socijalne zaštite. Nakon raspada Monarhije, normativni okvir se nastavlja razvijati u okviru Kraljevine Jugoslavije, stvarajući temelje za kasnije uređenje usvojenja u Bosni i Hercegovini.

Zakon o usvojenju iz 1947. godine⁸³ vrijedio je preko 25 godina na području cijele bivše Jugoslavije. 1965. godine došlo je do izmjena i dopuna ovog Zakona, pa mu je promijenjen i naziv u Osnovni zakon o usvojenju.⁸⁴ Iako je u materiji usvojenja imao niz kvalitetnih pravnih rješenja, ipak su postojali određeni nedostaci. Primjera radi, interesi usvojenika stavljeni su dosta ispred interesa usvojlaca. Usvojioci nisu imali mogućnost zasnivanja potpunog usvojenja niti upisa kao roditelje usvojenika u službene evidencije. Na ovaj način usvojenje je posmatrano isključivo kao pravni akt, bez svog psihološkog i socijalnog aspekta. – ovdje nedostaje malo konteksta. Zašto je to bilo tako i

Kada je ranih sedamdesetih godina došlo do ustavnih reformi, porodičnopravna materija ustupljena je u nadležnost federalnih jedinica, tako da

81 Prokop, A., *Usvojenje u zakonodavstvu FNRJ*, Zagreb, 1948., str. 26.

82 Član 179. ABGB; član 1752. BGB

83 *Službeni list FNRJ*, br. 30/47

84 *Službeni list SFRJ*, br. 10/1965

su od 1971. godine sve donijele svoje porodično zakonodavstvo. Temelj ovog instituta bio je Ustav bivše SFRJ iz 1974. godine, koji je garantovao posebnu društvenu zaštitu maloljetnicima o kojima se roditelji nisu brinuli.

U Bosni i Hercegovini primjenjivao se Porodični zakon SR BiH iz 1979. godine⁸⁵, koji je svoj četvrti dio posvetio materiji usvojenja. Uvedena su dva oblika usvojenja – potpuno i nepotpuno usvojenje. Zaštita interesa usvojenika ostala je prioritet, ali je u većoj mjeri zaštićen i interes usvojlaca, najprije kroz odredbu i normiranje potpunog usvojenja, kao i kroz mogućnost upisa usvojlaca kao roditelja usvojenika u matičnu knjigu rođenih. Donošenjem prečišćenog teksta 1989. godine znatno su poboljšana ranija rješenja, posebno u sferi ličnih i nasljednopravnih odnosa usvojenika.

Važno je spomenuti i Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka iz 1948. godine, koja je postavlja temelje zaštite djeteta, naglašavajući pravo svakog djeteta na posebnu njegu i pomoć. Na tim principima kasnije je izgrađena i Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine, koja usvojenje prepoznaje kao jedan od načina ostvarivanja prava djeteta na porodični život i zaštitu. Konvencija posebno ističe da se usvojenje mora vršiti isključivo u najboljem interesu djeteta, uz poštivanje njegovog identiteta, porijekla i prava na mišljenje, čime međunarodna zajednica potvrđuje da je dijete nosilac vlastitih prava, a ne samo objekat zaštite.

Parlament Federacije BiH je na sjednici Predstavničkog doma 9. februara 2005. godine i sjednici Doma naroda 3. marta 2005. godine donio Porodični zakon Federacije BiH⁸⁶, koji sadrži novine i promjene kao što su veća prava u pogledu roditeljskog statusa i usklađivanje sa Konvencijom o pravima djeteta koju su donijele UN 1989. godine, te time promoviše i unaprjeđuje zakonska rješenja koja se odnose na usvojenje. Donošenjem navedenog Zakona usvojenje postaje institut koji ima prvenstveno funkciju zaštite djece bez roditeljskog staranja i postupanja u njihovom najboljem interesu. Regulisan je multidisciplinarni pristup kroz obavezu organa starateljstva da po službenoj dužnosti pribavlja mišljenje odgovarajućih organizacija i stručnjaka, kao što je socijalni radnik, psiholog, ljekar, pedagog i slično.⁸⁷ Također, regulisano je i da će se dijete smjestiti u porodicu budućih usvojioca, prije donošenja rješenja o zasnivanju usvojenja, na period od šest mjeseci, kako bi se lakše utvrdilo da li je usvojenje u njegovom najboljem interesu, pod ličnim nadzorom organa starateljstva.⁸⁸

Na osnovu svega navedenog evidentno je da je usvojenje institut sa dugotrajnom i bogatom tradicijom, koji je doživio značajnu evoluciju od samog nastanka pa do danas.

⁸⁵ Službeni list SRBiH, br. 21/1979 i 44/1989

⁸⁶ Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 35/2005, 41/2005 – ispr., 31/2014 i 32/2019 – odluka US

⁸⁷ Ibid., član 106.

⁸⁸ Ibid., član 110.

Usvojilac može biti državljanin Bosne i Hercegovine, ali je ovo pravo relativno dostupno i strancima.⁸⁹

Danas je institut usvojenja regulisan kroz više zakona: Porodični zakon Federacije BiH⁹⁰, Porodični zakon Republike Srpske⁹¹, te Porodični zakon Brčko Distrikta⁹².

Porodično zakonodavstvo predviđa dvije vrste usvojenja, potpuno⁹³ i nepotpuno.⁹⁴ Usvojenje se može zasnovati samo ako je u interesu usvojenika⁹⁵, a šta je najbolji interes djeteta u postupku zasnivanja usvojenja utvrđuje nadležni organ starateljstva. U domaćem zakonodavstvu moguće je usvojiti samo maloljetno dijete, odnosno nepotpuno se može usvojiti dijete do navršene 18. godine života,⁹⁶ a potpuno do 10. godine života.⁹⁷

Osim toga, primjenjuju se i Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom⁹⁸, kao i međunarodni dokumenti poput revidirane Evropske konvencije o usvojenju. Pored njih, značajnu ulogu imaju i drugi domaći i međunarodni pravni akti i propisi. U našem pravu, usvojenje se definiše kao poseban oblik porodično-pravne zaštite djece bez roditelja ili bez odgovarajućeg roditeljskog staranja, kojim se zasniva roditeljski, odnosno srodnički odnos,⁹⁹ odnosno usvojenjem između usvojioca i usvojenika uspostavljaju se odnosi koji postoje između roditelja i djece, s ciljem da se djetetu koje se usvaja pruže uslovi života kakve imaju djeca koja žive u porodici.¹⁰⁰

Zaključak

Zahvaljujući svom izuzetnom značaju za društvo, usvojenje je tokom cjelokupne pravne historije bilo podvrgnuto posebnom pravnom uređenju. Porijeklo ove pravne i socijalne institucije može se pratiti još od najranijih oblika organizovanog ljudskog društva, pa sve do savremenog doba. U antičkom Rimu, usvojenje je imalo pretežno funkcionalnu svrhu, te je omogućavalo pater

89 Ibid, član 95. stav 1-3.

90 Ibid.

91 Službeni glasnik Republike Srpske, br. 54/2002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – Odluka US

92 Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, br. 23/2007.

93 Član 113. PZ FBiH, član 185. PZ RS, član 96. PZ BD BiH

94 Član 117., PZ FBiH, član 182. PZ RS, član 100. PZ BD BiH

95 Član 93. stav 1. PZ FBiH, član 166. PZ RS, član 78. stav 1. PZ BD BiH

96 Član 103. stav 1. PZ FBiH, član 176. stav 1. PZ RS, član 87. stav 1. PZ BD BiH

97 Član 101. PZ FBiH, član 180. PZ RS, član 86. stav 1. PZ BD BiH

98 Službene novine FBiH, br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US BiH, 45/2016, 19/2017 - dr. zakon, 40/2018, 52/2022 - dr. zakon, 16/2023 i 60/2023 - dr. zakon

99 Član 91. Porodičnog zakona FBiH-

100 Član 11. Porodičnog zakona Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 17/2023, 27/2024, 20/2025 - odluka US i 61/2025

familiasu bez potomstva da osigura kontinuitet porodice i očuva porodični kult. Kroz ovaj institut, porodice bez bioloških nasljednika uspijevale su da izbjegnu gašenje loze. Tokom feudalnog perioda, razvoj ovog instituta je gotovo stagnirao, međutim, razvojem građanskog prava i utjecaja buržoaske ideologije, usvojenje se ponovo afirmiše. Rani evropski građanski zakoni, zasnovani na rimskoj pravnoj tradiciji, štitali su prije svega interese odraslih osoba bez djece, omogućavajući im da kroz usvojenje obezbijede nasljednike i prenesu svoju imovinu.

U tom duhu, zakonske norme su predviđale tzv. nepotpuno usvojenje, koje nije u potpunosti prekidalo odnose između usvojenika i njegove biološke porodice, niti je uspostavljalo potpune rodbinske veze sa porodicom usvojioca. Međutim, poslije ratova koji su obilježili 20. vijek i ostavili veliki broj dece bez roditeljskog staranja, dolazi do temeljne promene u pristupu ovoj pravnoj instituciji. Od tog perioda, umjesto imovinskog i formalnog aspekta, usvojenje se sve više posmatra kao sredstvo za zaštitu interesa deteta i njegovo trajno zbrinjavanje u novoj porodici, a ne kao pravni instrument za nastavak loze. Počinje se razvijati koncept potpunog usvojenja, kojim usvojenik postaje punopravni član nove porodice, s istim pravima i obavezama kao biološko dijete.

Savremeni pravni sistemi prepoznaju usvojenje prvenstveno kao oblik porodičnog prava i socijalne zaštite djece bez adekvatnog roditeljskog staranja. Ovaj institut se smatra najpoželjnijim načinom trajnog zbrinjavanja dece iz te kategorije, budući da usvojenik postaje punopravni član porodice usvojioca, preuzimajući status rođenog deteta. Takvo porodično okruženje pruža stabilne uslove za cjelokupan razvoj deteta, kako sa psihološkog, tako i sa fizičkog aspekta. Doprinos savremenih psiholoških istraživanja dodatno jača značaj usvojenja, jer naglašavaju važnost porodičnog ambijenta i emocionalne sigurnosti u ranom djetinjstvu za pravilan psihički i emocionalni razvoj. Uspostavljanje trajnih i stabilnih emocionalnih veza, bilo sa biološkim ili adoptivnim roditeljima, ključno je za formiranje zdrave i uravnotežene ličnosti deteta.

Prednosti koje proističu iz usvojenja su višestruke. Usvojenom djetetu se omogućava život u sigurnom i toplom porodičnom okruženju, dok usvojioci dobijaju priliku da pruže ljubav, brigu i podršku, ispunjavajući time svoju potrebu za roditeljstvom, naročito kada je ona prethodno ostala neostvarena biološkim putem. Ipak, savremeni zakoni ne isključuju mogućnost usvojenja ni u slučajevima kada usvojioci već imaju svoju djecu. Normativni okvir koji reguliše usvojenje postavljen je tako da definiše osnovne principe i prioritete u postupku usvojenja, sa ciljem usklađivanja i zaštite prava i interesa svih učesnika - djeteta, usvojioca i biološke porodice.

Savremeni izazovi instituta usvojenja ogledaju se u balansiranju između interesa djeteta, prava bioloških roditelja i prava potencijalnih usvojioca. Pitanja transparentnosti postupaka, etičnosti međunarodnih usvojenja, prava djeteta na poznavanje vlastitog porijekla te granica državne intervencije i

dalje ostaju predmetom intenzivnih rasprava u akademskoj i praktičnoj sferi. I dalje postoji potreba kontinuiranog usklađivanja nacionalnih zakonodavstava sa međunarodnim standardima, razvoja pravnih i socijalnih mehanizama koji osiguravaju prava usvojenika, podizanja društvene svijesti, kao i podrške u prevazilaženju različitih izazova povezanih sa usvojenjem.

U zaključku, historijski razvoj instituta usvojenja pokazuje kontinuiranu transformaciju od imovinskog i političkog instrumenta ka sofisticiranom pravnom institutu usmjerenom prvenstveno na zaštitu prava djeteta. Analiza ključnih faza i prekretnica jasno potvrđuje da je usvojenje danas jedan od najhumanijih oblika porodičnog pravnog staranja, čija svrha nadilazi privatne interese i postaje refleksija univerzalnih vrijednosti zaštite ljudskih prava i dostojanstva djeteta.

Literatura:

1. Alinčić, Mira, Bakarić-Abramović, Ana, Hlača, Nenad, Hrabar, Dubravka, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 1994.
2. Alinčić, Mira, Bakarić-Abramović, Ana, Hrabar, Dubravka, Jakovac-Lozić, Dijana, Korać, Aleksandra, *Obiteljsko pravo*, Zagreb, 2001.
3. Auboyer, Jeannine, *Indija do VIII stoljeća*, Naprijed, Zagreb, 1979.
4. Avramović, S., *Evolucija slobode testiranja u antičkom grčkom pravu*, doktorska disertacija, Pravni fakultet Beograd, 1981.
5. Bastaić, Konstantin, Krizman, Bogdan, *Opća historija države i prava*, Informator, Zagreb, 1977.
6. Bechtel, E. A., *Study of the Roman Law of Adoption*, Northwestern Law Review, vol. 4, br. 2, 1896.
7. Berdejo, Jose Luis Lacruz, Rebullida, Francisco de Asis Sancho, Hernandez, Francisco Rivero, *Derecho de familia*, tercera edicion, Vo. 2, Libreria Bosch, Barcelona, 1989.
8. Buckland, William Warwick, *A Text Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, At the University Press of Cambridge, Cambridge, 1966.
9. Conteneau, Georges, *Babilon i Asirija*, Zagreb, 1978.
10. Čović, Ana, *Razvoj usvojenja kroz istoriju i savremeni pravni i društveni izazovi u oblasti zaštite djece bez roditeljskog staranja*, *Revija za evropsko pravo*: XXV, Kragujevac, 2023.
11. Du Plessis, Paul, *Borkowski's Textbook on Roman Law*, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford, 2016.
12. Engels, Friedrich, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, 1958.
13. Fustel De Coulanges, *Antička država*, Beograd, 1956.
14. Homer, *Ilijada*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
15. Horvat, Marijan, Petrak, Marko, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.

16. Horvat, Marijan, Rimsko pravo, Zagreb, 1977.
17. Ignjatović, Milan, Kitanović, Tatjana, Evolucija ustanove usvojenja od rimskog do savremenog prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2014.
18. Jakovac-Lozić, Dijana, Posvojenje, Split, 2000.
19. Kandić, Ljubica, Odabrani izvori iz opšte istorije države i prava, Beograd, 1983.
20. Lewis, Anadrew, Slavery, Family and Status, u: Johnston, D., The Cambridge Companion to Roman Law, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
21. Lindsay, Hugh, Adoption and succession in Roman law, Newcastle Law Review, 1998.
22. Marković, Lazar, Porodično pravo, II knjiga, Beograd, 1920.
23. Mitić, Mihailo, Rimsko statusno i porodično pravo sa elementima procedure, Beograd, 1983.
24. Prokop, Ana, Porodično pravo - Usvojenje, Zagreb 1963.
25. Prokop, Ana, Usvojenje u zakonodavstvu FNRJ, Zagreb, 1948.
26. Prokop, Ana, Usvojenje, Zagreb, 1963.
27. Roby, Henry John, The Twelve Tables of Gortyn, Law Quarterly Review 2, 1886.
28. Smiljanić, Dragoslav, Brak kroz istoriju, Narodna knjiga, Beograd, 1955.
29. Stanojević, Obrad, Istorija političkih i pravnih institucija (Stari Istok i Grčka), Naučna knjiga, Beograd, 1982.
30. Stanojević, Obrad, Rimsko pravo, Beograd, 2001.
31. Van Gysel, Alain-Charles, Notes du cours de Droit des personnes, Bruxelles, 1993.
32. Višić, Marko, Zakonici drevne Mesopotamije, Sarajevo, 1989.

Pravni propisi:

1. Osnovni zakon o usvojenju (Službeni list SFRJ, br. 10/1965)
2. Porodični zakon Brčko Distrikta BiH (Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, br. 23/2007.).
3. Porodični zakon Federacije BiH (Službene novine FBiH, br. 35/2005, 41/2005 – ispr., 31/2014 i 32/2019 – odluka US)
4. Porodični zakon Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 54/2002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019 – Odluka US).
5. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom (Službene novine FBiH, br. 36/1999, 54/2004, 39/2006, 14/2009, 7/2014 - rješenje US BiH, 45/2016, 19/2017 - dr. zakon, 40/2018, 52/2022 - dr. zakon, 16/2023 i 60/2023 - dr. zakon)

6. Zakon o porodičnim odnosima Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, (Službeni list SR BiH, br. 21/1979 i 44/1989)
7. Zakon o usvojenju (Službeni list FNRJ, br. 30/47)
8. Konvencija o pravima djeteta, UN, 1989. (Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br.15/1990 i Službeni list SRJ, br. 4/96 i 2/97).

Internet izvori:

1. Hammurabijev zakonik, dostupno na: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>

Amna Mustafić Grebović, Ph.M., assistant

Faculty of Law, University „Džemal Bijedić“ Mostar

Amra Mahmutagić, LL.D., Associate Professor

Faculty of Law, University „Džemal Bijedić“ Mostar

Mirjana Kevo, Ph.D., Judge

Cantonal Court in Mostar

DEVELOPMENT PATH AND KEY MILESTONES OF ADOPTION FROM THE INITIAL SOLUTIONS TO TODAY'S PRACTICE

Summary: The Institute of Adoption in Family Law represents one of the oldest and most significant legal institutions whose development path reflects changes in social, cultural and legal systems throughout history. Its genesis shows how, from the first forms of arrangement in ancient societies, adoption was transformed into an institute of modern law, the fundamental purpose of which is to protect the best interests of the child and realize the right to family life. The analysis of key developmental stages and milestones enables a deeper understanding of how social values, legal systems and international standards have shaped and guided the practice of adoption. The earliest forms of adoption can be identified already in ancient law, especially in Roman law, where it had primarily a property-political function and was an institute that protected the interests of the family, and not necessarily the interests of the adopted child. This purpose of the institution of adoption has been maintained throughout the ages in many traditional legal systems. The Middle Ages and feudal society brought a different dynamic. Although the institution of adoption was not completely abolished, its importance significantly weakened, since inheritance relations are ensured to a greater extent through different mechanisms, and church law dominates in family law matters. Only with the formation of modern nation-states and codifications in the 19th century, adoption again comes into the focus of the legal system. This period is marked by the normative organization of the institute in civil codifications, where the property-legal aspect continues to dominate, but at the same time the importance of the family-social function is also beginning to be recognized. The turning point in the development of the adoption institute occurred in the 20th century, when there was a fundamental transformation of its purpose and content. After the Second World War, the international community strongly affirmed the principles of child protection, especially through the Universal Declaration of Human Rights and the Convention on the Rights of the Child. Adoption is no longer seen primarily through the prism of the interests of adults, but through the protection of the rights and interests of the child. In modern family law, adoption is built on the principle of the best interests of the

child, which implies that every decision in the adoption process must be guided by an assessment of whether it is the most favorable for the child.

Keywords: adoption, family law, best interests of the child, family, Roman law, child protection

Pregledni naučni rad

Bacc. iur. Vildana Delibašić, asistentica

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

**PRITVOR U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE: IZMEĐU
NUŽNOSTI I MODERNIZACIJE, SAVREMENE ALTERNATIVE**

Sažetak: Autorica se u radu bavi institutom pritvora kao jednom od mjera ograničavanja prava na slobodu i sigurnosti svakog pojedinca u krivičnom procesnom pravu Federacije Bosne i Hercegovine. Polazeći od teorijskog i normativnog određenja pojma pritvora, rad prikazuje njegovu svrhu, zakonske razloge i trajanje, kao i međunarodne pravne standarde koji uređuju zaštitu prava pritvorenih osoba. Također, analizirana je primjena odredbe kućnog pritvora uz elektronski nadzor kao savremene alternative tradicionalnom obliku pritvora, uvedene u zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine 2020. godine, u cilju modernizacije sistema i usklađivanja s evropskim pravnim okvirima. Prednosti ove mjere u smislu humanosti, ekonomičnosti i učinkovitosti postupka istaknute su kroz komparativni prikaz rješenja u evropskim državama. Kako bi se osigurala ravnoteža između zaštite društva i poštivanja ljudskih prava, rad naglašava nužnost primjene pritvora na dosljedan, transparentan i restriktivan način, s prednošću prema blažim mjerama.

Ključne riječi: pritvor, određivanje pritvora, elektronski nadzor, kućni pritvor, ljudska prava

Uvod

Pritvor, kao jedan od načina ograničavanja prava na slobodu i ličnu sigurnost, koja je regulisana u međunarodnim dokumentima kao što su Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, spada među najrestriktivnije mjere koje država može poduzeti te stoga zahtijeva posebnu pažnju u osiguravanju da se koristi samo u skladu sa načelima vladavine prava, pravne sigurnosti, srazmjernosti i zaštite od proizvoljnosti. Ovaj rad bit će usmjeren u pravcu analiziranja pojma i primjene instituta pritvora, sa teorijskog, legislativnog i aspekta sudske prakse, i to pritvora kao procesne prinudne mjere osiguranja prisustva osumnjičenog, odnosno optuženog te nesmetanog vođenja krivičnog postupka. Također, rad će se fokusirati na mjeru elektronskog nadzora kao savremenu i inovativnu mogućnost alternative za tradicionalni pritvor za određene pritvorske osnove koja je 2020.

godine uvedena u Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, koja bi trebala češćom upotrebom doprinijeti zaštiti ljudskih prava i efikasnosti krivičnog postupka u Bosni i Hercegovini. Pritvor nije samo pravni, već i društveni institut, jer njegovo neopravdano ili prekomjerno korištenje može dovesti do ozbiljnih posljedica po pojedinca, ali i po povjerenje građana u pravosudni sistem. Stoga, analiza pritvora podrazumijeva razumijevanje njegove svrhe i granica, kao i uticaja na osiguranje pravičnosti krivičnog postupka. Nekoliko američkih studija iz 2019. godine ukazuju na nedostatak pristupa odgovarajućoj pravnoj pomoći i na nedovoljnu ili ograničenu dostupnost materijala u predmetu, što osumnjičenicima i optuženicima otežava osporavanje naloga o pritvoru.¹ Postojećim standardima i mjerama zaštite, pritvor se nastoji uskladiti s osnovnim ljudskim pravima, čime se dodatno potvrđuje njegova kompleksnost i značaj u savremenim pravnim okvirima. Ključna svrha člana 5. jest spriječiti proizvoljno ili neopravdano lišenje slobode.² Pravo na slobodu i sigurnost od najveće je važnosti u „demokratskom društvu“ u smislu Konvencije.³ U okviru ovog rada, bit će izložen komparativni prikaz mjera procesne prinude u pozitivnim pravnim rješenjima država koje su uvele kućni pritvor uz elektronski nadzor za pojedine pritvorske osnove i pod određenim uslovima. Pritvor, kao institut krivičnog procesnog prava, često je predmet polemika, budući da predstavlja balans između dva suprotstavljena interesa, prava pojedinca na slobodu i potreba društva da osigura pravdu i javni red. Kroz ovaj rad, razmotrit će se i specifični izazovi s kojima se susreću pravosudni sistemi u primjeni pritvora, uključujući pitanja zloupotrebe pritvora i trajanja pritvorske mjere. Cilj rada je ponuditi pregled i kritičku analizu ovog značajnog pravnog instituta te prijedloge iz komparativnog prava kako bi se doprinijelo boljem razumijevanju njegovog mjesta i uloge u modernim pravnim sistemima.

1. Pritvor

1.1. Pojam pritvora

Pritvor kao preventivno lišavanje slobode predstavlja prinudno zadržavanje osumnjičenog, odnosno optuženog na određenom mjestu, koje je obezbijeđeno stražom ili drugom vrstom nadzora uz provođenje određenog režima izvršenja

1 Heard, C., Fair, H., *Pre-trial detention and its over-use: Evidence from ten countries*, Institute for Crime & Justice Policy Research, 2019. Dostupno na: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf

2 McKay protiv Ujedinjenog Kraljevstva, predstavka br. 543/03, presuda od 3. oktobra 2006. godine, stav 30.

3 Medvedyev i drugi protiv Francuske, predstavka br. 3394/03, presuda od 29. marta 2010. godine, stav 76.; Ladent protiv Poljske, predstavka br. 11036/03, presuda od 18. juna 2008. godine, stav 45.

prিতवора i postupanja s pritvorenicima.⁴ Značaj slobode je prepoznat kao jedan od osnovnih dobara čovjeka, ali tu se iskazuje i dvostruka priroda zakona u oblasti ograničenja slobode, sadržana u suštini vladavine prava: kapacitet zakona da svakog pojedinca zaštititi od samovolje drugih članova društva bez obzira na položaj na hijerarhijskoj ljestnici vlasti, kao i mogućnost njenog ograničenja samo u slučajevima predviđenim zakonom, a kao posljedica nepoštivanja zakona.⁵ Složenost i delikatnost primjene pritvora u krivičnom postupku proizilazi iz činjenice da pritvor kao mjera procesne prinude po svojoj suštini direktno sukobljava interes efikasnog vođenja krivičnog postupka, a time i efikasne zaštite društva od kriminaliteta, sa interesom zaštite ustavom garantovanih prava i sloboda osumnjičenog odnosno optuženog. Pritvor, za razliku od zatvora koji je posljedica pravosnažne odluke o krivici, nosi u sebi konotaciju provizornosti i nije utemeljen na utvrđenoj krivici, već na sumnji i specifičnim potrebama krivičnog postupka.⁶ Isto je i sa zadržavanjem, pojmom koji sugerise kratkoću trajanja lišenja slobode koja mu je inherentna. Pravo na slobodu predstavlja temeljno ljudsko pravo, čiji središnji dio čini *habeas corpus* postupak, koje u određenim situacijama, pod određenim uslovima, može biti ograničeno, i upravo zato što nije apsolutno, pravo na slobodu jeste istovremeno i značajan objekat posebne zaštite pravnog poretka. Stoga je oduzimanje slobode kretanja osumnjičenom ili optuženom, koji je u toku krivičnog postupka pod presumpcijom nevinosti, u cilju nesmetanog odvijanja krivične procedure, moguće samo pod određenim precizno definisanim uslovima koji se tiču zakonitosti, legitimnosti, neophodnosti i srazmjernosti. Dužnost je svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji im pružaju pravnu pomoć da trajanje pritvora svedu na najkraće neophodno vrijeme i da postupaju sa naročitom hitnošću ako se osumnjičeni odnosno optuženi nalazi u pritvoru. Formulisanje ovih uslova nije predmet isključivo nacionalne pravne regulative, nego je, zbog opštecivilizacijskog značaja, već decenijama podložno međunarodnopravnoj standardizaciji i nadnacionalnom mehanizmu kontrole primjene definisanih standarda. U skladu sa članom 146. Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine⁷, ovaj institut ima za cilj osiguranje nesmetanog vođenja krivičnog postupka i prisustva osumnjičenog, te se pritvor može odrediti ako postoji osnovana sumnja da je određena osoba učinila krivično djelo i ako se ona krije ili postoje druge

4 Ilić, M., *Krivično procesno pravo*, Beograd, 2001, str. 142.

5 Kolaković-Bojović, M., „Ograničenje trajanja pritvora – između zaštite i povrede ljudskih prava“, u: Bejatović, S. (ur.), *Pritvor i druge mjere obezbjeđivanja prisustva okrivljenog*, OEBS, Beograd, 2019., str. 330.

6 Josipović, I., *Istražni zatvor vs. pritvor: reforma ili restauracija*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 15, br. 2, 2008., str. 924.

7 Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, br. 35/2003, 56/2003 – ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020.

okolnosti koje ukazuju na opasnost od bjekstva, ako postoji osnovana bojazan da će uništiti, sakriti, izmijeniti ili krivotvoriti dokaze ili tragove važne za krivični postupak ili ometati postupak uticajem na svjedoke, saučesnike ili prikrivače, ako naročite okolnosti opravdavaju bojazan da će ponoviti ili dovršiti krivično djelo ili učiniti krivično djelo kojim prijeti za koje je propisana kazna zatvora od najmanje tri godine ili teža kazna, kao i u vanrednim okolnostima kada se radi o posebno teškom krivičnom djelu za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, ukoliko bi puštanje na slobodu predstavljalo stvarnu prijetnju narušavanju javnog reda. Pritvor se koristi kao krajnja mjera kada druge, manje restriktivne mjere procesne prinude nisu dovoljne za ostvarivanje svrhe postupka. Važno je napomenuti da se pritvor ne smije koristiti kao oblik kazne, budući da je osoba u pritvoru još uvijek pod pretpostavkom nevinosti do pravosnažne presude. Način i uvjeti izvršenja pritvora moraju biti usklađeni s osnovnim ljudskim pravima, uključujući pravo na dostojanstvo i humane uvjete zadržavanja. Evropski sud za ljudska prava posebno insistira na tome da pritvor ne smije biti neproporcionalan u odnosu na prirodu i ozbiljnost djela, te da mora trajati što je kraće moguće. Osim što ima pravne, pritvor ima i značajne psihološke i društvene posljedice, kako na pritvorenika, tako i na njegovu porodicu i širu zajednicu, što dodatno naglašava potrebu za njegovom pažljivom i restriktivnom primjenom. U izvjesnom smislu primjena pritvora odražava socijalne i ekonomske nejednakosti svijeta. Pritvor se češće primjenjuje i duže traje u post-konfliktnim i ekonomski nerazvijenim zemljama nestabilnog pravnog poretka, a generalno u većoj mjeri pogađa građane nižeg socio-ekonomskog statusa, zatim pripadnike etničkih i religioznih manjina i strance.

1.2. Međunarodni pravni standardi i instrumenti relevantni za primjenu pritvora

Međunarodni pravni standardi značajni za primjenu mjere pritvora garantuju pravo na slobodu i bezbjednost i određuju u kojim situacijama ovo pravo može biti ograničeno, odnosno kada neko može biti lišen slobode. Razvijali su se pod okriljem UN i kroz regionalne adaptacije osnovnih UN dokumenata te razvoj novih. Značajna je Preporuka Odbora ministara Vijeća Evrope CM/REC(2014)4 o elektronskom nadzoru⁸, koja posebno naglašava ulogu elektronskog nadzora kao alternativne mjere pritvoru, ukazujući na njegovu bit, odnosno da se koristi isključivo kao krajnja mjera, pri čemu elektronski nadzor predstavlja manje invazivno sredstvo obezbjeđenja prisustva osumnjičenog odnosno optuženog i prevencije ponavljanja djela. Identificira se i rizik od takozvanog „širenja

⁸ Preporuka CM/Rec(2014)4 donesena je od Odbora ministara Vijeća Evrope 19. februara 2014. godine na 1192. zasjedanju zamjenika ministara, kao normativni dokument koji državama članicama daje smjernice i principe za primjenu elektronskog nadzora u krivičnom pravosuđu. Temelji se na međunarodnim standardima ljudskih prava i služi za razvoj zakonodavstva, politike i prakse u ovoj oblasti, naglašavajući potrebu za zakonskom regulacijom, proporcionalnošću i sudskom kontrolom pri korištenju elektronskog nadzora, posebno kao alternative pritvoru.

mreže“ (*net-widening*), kojim se skreće pažnja na opasnost da elektronski nadzor počne neopravdano mijenjati situacije u kojim osoba ne bi bila lišena slobode, čime bi se narušilo načelo supsidijarnosti. Preporuka stavlja akcenat na obavezu država da osiguraju zaštitu privatnosti i dostojanstva osobe pod nadzorom, kao i da primjena elektronskog nadzora kao alternative pritvoru mora da ostane u okvirima standarda ljudskih prava i pojedinačnih okolnosti svakog slučaja. Osim spomenutog, najvažniji pravni akti međunarodne zajednice od značaja i za primjenu pritvora su: Opšta deklaracija o ljudskim pravima (1948.), UN Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenici (1957.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.), Osnovni principi zaštite svih pritvorenih i zatvorenih lica (1988.), UN Konvencija protiv torture i drugih surovih, nehumanih i ponižavajućih kazni ili postupaka (1984.), UN Bazični principi za postupanje pravnik (1990.), UN Standardna minimalna pravila za mjere alternativne zavodskim mjerama (Tokijska pravila, 1990.), UN Pravila o zaštiti maloljetnika lišenih slobode (Havanska pravila, 1990.), Principi efikasnog istraživanja i dokumentovanja mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kazni (Istanbulski protokol, 1999.), UN pravila za postupanje sa ženama zatvorenicama i za nezavodske mjere za žene počinioce krivičnih djela (Bangkoška pravila, 2010.), UN Principi i smjernice za dostupnost pravne pomoći u krivičnopravnim sistemima iz 2012., UN standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenici (Nelson Mandela pravila) iz 2015., Evropska konvencija o ljudskim pravima iz 1950., Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (1987.), Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka (1948.), Afrička povelja o pravima čovjeka i naroda (1981.), Opšta islamska deklaracija o ljudskim pravima (1981.). Većina ovih akata, osim što, pored ostalog, definiše standarde primjene mjere pritvora, ustanovljava i posebne mehanizme praćenja njihove praktične primjene putem posebnih tijela, koja redovno razmatraju nacionalne periodične izvještaje i putem redovnih ili *ad hoc* posjeta penitencijarnim ustanovama država potpisnica prate primjenu propisa i daju preporuke za unapređenje prakse.

1.3. Procesno krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini i institut pritvora

Kako bi zaštitio pravo na ličnu slobodu od neopravdanih i nepotrebnih ograničenja, zakonodavac u BiH propisuje da se pritvor može odrediti isključivo pod zakonom utvrđenim uvjetima i samo kada se ista svrha ne može postići blažim mjerama. U skladu s pravilima člana 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima, pritvor kao privremena mjera kojom se ograničava sloboda osumnjičenog ili optuženog, prije pravosnažne sudske odluke, regulisan je procesnim zakonodavstvom na sljedeći način: definišu se razlozi za određivanje pritvora, određuje sudska nadležnost za donošenje odluke o pritvoru te nalaže ukidanje pritvora i puštanje na slobodu čim prestanu razlozi za njegovo izricanje,

propisuje maksimalno trajanje pritvora, utvrđuje obaveza hitnog postupanja svih nadležnih organa uključenih u krivični postupak, predviđa pravo na naknadu štete u slučaju neosnovanog lišenja slobode i uređuje pravila za izvršenje pritvora.⁹

2. Zakonski razlozi za određivanje pritvora prema ZKP FBiH

Član 5.1(c) Evropske konvencije o ljudskim pravima predviđa postojanje osnovane sumnje prije hapšenja, odnosno pritvaranja. U predmetu protiv Ujedinjenog Kraljevstva iz 1990. godine, Evropski sud za ljudska prava objasnio je pojam osnovane sumnje na sljedeći način: „postojanje činjenica ili informacija koje bi objektivan posmatrač smatrao dovoljnim da, na osnovu njih, vjeruje da je data osoba počinila krivično djelo“¹⁰. Činjenice ili informacije na koje se sudija oslanja trebale bi biti dovoljne da opravdaju makar prvobitno lišavanje slobode koje vrši policija, nastavak istražnih radnji i zadržavanje po nalogu tužioca. Postojanje optužnice ne predstavlja formalan preduvjet za to. Sumnje moraju biti potkrijepljene objektivnim, provjerljivim dokazima. U nedostatku bilo kakve konkretne izjave, informacije ili pritužbe, nejasne ili široke reference na zakonsku odredbu ili nejasnih dokaza o slučaju u službenim dokumentima i presudama, ne može se smatrati dovoljnim za potkrepljivanje osnovanosti sumnje. Osim postojanja kvalificiranog oblika sumnje, odnosno osnovane sumnje koja je u čl. 21. ZKP FBiH definisana kao sumnja zasnovana na prikupljenim dokazima koji upućuju na zaključak da je izvršeno krivično djelo, potrebno je alternativno ispunjenje najmanje jednog od četiri posebnih, taksativno navedenih pritvorskih razloga.

2.1. Bojazan od bjekstva

Član 146. ZKP FBiH u st. 1. tački a) navodi mogućnost određivanja pritvora ako se osumnjičeni ili optuženi krije ili ako postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bjekstva. Mada ne postoji precizna međunarodna formula koja bi pomogla da se utvrdi da li bi osumnjičena ili optužena osoba mogla pobjeći, Evropski sud smatra da se mora ocijeniti nekoliko faktora. Oni se mogu odnositi na visinu zapriječene kazne, dokaze o prethodnim slučajevima bjekstva u vezi drugih krivičnih djela te konkretne dokaze o planovima o bjekstvu. Skrivanjem osumnjičeni ili optuženi najčešće započinje bjekstvo, mada skrivanje nerijetko predstavlja i pripremu za realizaciju bjekstva. Sudski organ trebao bi u razmatranje uzeti karakter optuženog, njegov moral, mjesto stanovanja, radni status, finansijsku situaciju, porodične veze, kao i kontakte u inostranstvu ili

⁹ Sijerčić-Čolić, H., *Krivično procesno pravo*, Knjiga I, peto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet u Sarajevu, 2019, str. 281.

¹⁰ Fox, Campbell and Hartley protiv Ujedinjenog Kraljevstva, predstavka br. 12244/86; 12245/86 i 12383/86, presuda od 30. augusta 1990. godine, stav 32.

nepostojanje veze sa državom u kojoj se krivično goni.¹¹ Odsutnost prijavljenog stalnog prebivališta osobe nije dovoljna da dovede do zaključka o postojanju rizika od bijega.¹² U jednom predmetu pred općinskim sudom, dvije osobe osumnjičene su da su počinile djelo uništenja i oštećenja tuđe stvari i zadržane u pritvoru zbog bojazni da će vršiti utjecaj na svjedoke i bojazni od bjekstva. U obrazloženju rješenja stajalo je da opravdane okolnosti ukazuju na to da bi osumnjičeni ukoliko bi bili pušteni na slobodu mogli pobjeći, odnosno napustiti teritorij BiH, na koji način bi bili nedostupni pravosudnim tijelima BiH i tako onemogućili krivično gonjenje. Naime, osumnjičeni NN je državljanin BiH i RH, a kako su oba osumnjičena neoženjena te nisu vezana za navedeno područje pa su razlozi za određivanje pritvora po članu 146., st. 1., tačka a) ZKP FBiH opravdani.¹³ Dvojno državljanstvo, ili čak indicija o njegovom postojanju, diktira određivanje pritvora u Bosni i Hercegovini, dok se pri tome ne uzimaju u obzir drugi kriteriji za korištenje ovog osnova. Iz obrazloženja presude jednog od redovnih sudova u BiH: “Kada su u pitanju posebni pritvorski razlozi za produženje mjere pritvora prema osumnjičenim [B. H.] i [Š. E.] iz osnova člana 146. st. 1. tačka a) ZKP FBiH, tj. da bi se boravkom na slobodi dali u bjekstvo i na taj način postali nedostupni organima gonjenja, isti po mišljenju ovoga suda postoje, s obzirom na činjenicu da osumnjičeni na području Ruske Federacije čiji su državljani pored državljanstva BiH koje također posjeduju, imaju veoma vrijedne nekretnine. Tako osumnjičeni [B. H.] u gradu Ekaterinburg posjeduje dva stana, sa adresom prebivališta [...], dok je osumnjičeni [Š. E.] nastanjen u [...] i vlasnik je dvije firme [...] u gradu Tume. Osim toga, obojica osumnjičenih su u braku sa državljanicama Ruske Federacije, sa kojim imaju zajedničku djecu, a čije stalno prebivalište nije u Bosni i Hercegovini. Osim toga, osumnjičeni [B. H.] prilikom svog saslušanja izjavio je da su on i osumnjičeni [Š. E.] u postupku kupovine dva apartmana u Dubaiju ukupne vrijednosti 400.000,00 USD za koje su već dali kaparu. Dodatno iz raspoloživih dokaza u spisu i nalaza i mišljenja vještaka ekonomske struke evidentno je da su osumnjičeni radnjama koje im se stavljaju na teret protivpravno pribavili više miliona KM te da shodno tome imaju značajna raspoloživa novčana sredstva koja u dosadašnjem toku postupka još uvijek nisu oduzeta niti obezbijeđena, a kojim sredstvima bi mogli pokriti eventualne različite troškove bjekstva i skrivanja (kupovina avionskih karata, novih putničkih vozila koja bi upotrijebili za bjekstvo i sl.)”.¹⁴

11 Becciev protiv Moldavije, predstavka br. 9190/03, 4. oktobra 2005. godine, stav 58.

12 Sulaoja protiv Estonije, predstavka br. 55939/00, presuda od 15. februara 2005. godine, stav 64.

13 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Zakon i praksa u primjeni mjera ograničenja slobode: Opravdanost mjere pritvora u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, avgust 2008.

14 Ustavni sud Bosne i Hercegovine, *Vodič za obrazloženu sudsku odluku*, Sarajevo, 2018., Odluka o dopustivosti i meritumu broj AP-4176/16 od 6. decembra 2016. godine.

2.2. Bojazan od ometanja krivičnog postupka

Član 146. ZKP FBiH u st. 1. tački b) navodi mogućnost određivanja pritvora ako postoji osnovana bojazan da će uništiti, sakriti, izmijeniti ili krivotvoriti dokaze ili tragove važne za krivični postupak ili ako naročite okolnosti ukazuju da će ometati krivični postupak uticajem na svjedoke, saučesnike ili prikrivače. Osnova ovog pritvorskog razloga leži u opasnosti od ometanja ili opstrukcije krivičnog postupka od strane osumnjičenog, a koja se može očitovati kroz onemogućavanje dokazivanja uništavanjem, skrivanjem, izmjenom ili falsifikovanjem dokaza ili tragova krivičnog djela, kao i uticanjem na svjedoke ili saučesnike. Naprimjer, u predmetu u kojem je osoba osumnjičena za pokušaj ubistva, pljačku i silovanje, puka tvrdnja pravosudnih organa tužene države da bi optuženi bio u sporazumu sa saučesnikom, koji se nije nalazio u pritvoru, ocijenjena je kao nedovoljna da opravda produženje pritvora.¹⁵ U jednom slučaju iz BiH, redovni sud je zaključio: “boravkom na slobodi ovi osumnjičeni bi mogli stupiti u kontakt i sa svjedocima koji su dali svoje izjave na okolnosti predmetnih radnji, budući da, nakon što su upoznati sa činjenicom da se terete za teško krivično djelo sa visokom zapriječenom kaznom, odnosno da su u ovom procesnom trenutku isti postali svjesni svog položaja, kao i da je upoznat sa sadržajem iskaza svjedoka koji ga terete, sve ukazuje da bi isti imali jak motiv da utiču na svjedoke, a sve s ciljem obezbjeđenja povoljnijeg procesnopravnog položaja i umanjenja ili izbjegavanja odgovornosti. S tim u vezi, sud cijeni bitnim istaći i činjenicu da se osumnjičeni nalaze *de facto* u procesnoj, a obzirom na sadržaj dokaza u spisu i u činjeničnoj zajednici, u kakvoj situaciji bi uticaj jednog od osumnjičenih na svjedoka predmetnih događaja, bio od nesumnjive koristi i za ostale optužene.”¹⁶ U navedenom predmetu koji se odnosi na krivično djelo zločina protiv čovječnosti, sud je zaključio da osumnjičeni, ako bi bili pušteni na slobodu, mogu uticati na svjedoke i time ometati istragu. Sud nije polazio od apstraktnih pretpostavki, već je dostavio konkretne i relevantne razloge, zasnovane na sadržaju dokaza i činjenicama iz spisa, opravdavajući time postojanje pritvorskog razloga predviđenog članom 132. st. 1. tačka b) ZKP BiH. Rješenjima o pritvoru trebalo bi biti obrazloženo da li postoje posebne okolnosti koje opravdavaju bojazan da bi data osoba mogla, ako ostane na slobodi, utjecati na svjedoke ili saučesnike. Kao i kod prethodno navedenog razloga, i ovdje je neophodno da opasnost od opstrukcije krivičnog postupka bude potkrijepljena konkretnim činjenicama i okolnostima slučaja. Sama mogućnost izricanja strožije kazne ne može opravdati zaključak suda da će osumnjičeni ili optuženi ometati postupak, dok obrazloženje da će osumnjičeni ili optuženi uništiti, sakriti,

¹⁵ Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, *ibid.*, vidi, naprimjer, Mansur protiv Turske, predstavka br. 16026/90, presuda od 8. juna 1995

¹⁶ Ustavni sud Bosne i Hercegovine, *ibid.*, Odluka o dopustivosti i meritumu broj AP-5190/17 od 27. februara 2018.

izmijeniti ili krivotvoriti dokaze zbog toga što nije priznao krivicu za djelo koje mu se stavlja na teret, predstavlja kršenje pretpostavke nevinosti i ni pod kojim uvjetima ne može biti legitiman razlog za lišenje slobode, odnosno određivanje pritvora. Opasnost od koluzije (dogovaranja radi ometanja postupka) obično se smanjuje kako postupak napreduje. Mogućnost uništenja materijalnih dokaza, kao i uticaj na svjedoke, opada tokom postupka i najčešće nestaje nakon što su dokazi prikupljeni, a svjedoci saslušani.¹⁷ Stoga, u kasnijim fazama postupka, koluzionarna opasnost uglavnom nije legitiman razlog za zadržavanje osumnjičenog ili optuženog u pritvoru.

2.3. Potreba za sprječavanjem vršenja krivičnih djela

Član 146. ZKP FBiH u st. 1. tački c) navodi mogućnost određivanja pritvora ako naročite okolnosti opravdavaju bojazan da će ponoviti krivično djelo ili da će dovršiti pokušano krivično djelo ili da će učiniti krivično djelo kojim prijeti, a za ta krivična djela može se izreći kazna zatvora tri godine ili teža kazna. Opasnost od daljeg vršenja krivičnih djela (iteracijska opasnost) podrazumijeva da postoje okolnosti koje ukazuju da će osumnjičeni odnosno optuženi u kratkom vremenskom periodu ponoviti krivično djelo ili dovršiti pokušano krivično djelo ili učiniti krivično djelo kojim prijeti. Budući da recidivizam krši i zadire u temeljna ljudska prava građana, zakonodavac je propisao ovu mjeru radi zaštite sigurnosti ljudi. Krivično djelo koje ponavlja može biti isto ili iste vrste, dok krivično djelo koje je osumnjičenom ili optuženom stavljeno na teret i završilo pokušajem može biti dovršeno. Tokom svih navedenih radnji osumnjičenog odnosno optuženog, nužno je da izražena prijetnja bude očita i shvaćena kao ozbiljna.¹⁸ U jednom Rješenju Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine navedeno: „Ispitujući preostale žalbene prigovore, ovaj sud najprije ističe da se okolnosti izvršenja koje čine obilježja datog krivičnog djela mogu uzeti u obzir pri ocjeni postojanja posebnih pritvorskih razloga u smislu odredbe člana 146. st. 1. tačka c) ZKP FBiH, samo ako se radi o okolnostima koje nisu nužne za zaključak o postojanju (na nivou osnovane sumnje) elemenata konkretnog krivičnog djela. Imajući u vidu navedeno, ovaj sud nalazi da iz predmetnog spisa proizlazi da se optuženom stavlja na teret da je izvršio dva krivična djela Razbojništvo iz člana 289. st. 2. u vezi sa st. 1. i u vezi sa čl. 31. i 54. KZ FBiH, na način da je u prvom slučaju njegov saizvršitelj mldb. S.Š., sa kojim je postupao po prethodnom dogovoru, upotrijebio hladno oružje – nož da oštećenom nanese tjelesne povrede, dok je kod drugog krivičnog djela optuženi osnovano sumnjiv da je upotrijebio metalni lanac dužine oko 1m, kojim je zadao udarac oštećenom u predio lijeve noge. S tim u vezi, prvostepeni sud na strani 6. obrazloženja pobijane odluke navodi:

¹⁷ Josipović, I., *Istražni zatvor vs. pritvor: reforma ili restauracija*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol. 15, br. 2, 2008, str. 930.

¹⁸ Živadinović, T., *Zakonski osnovi za određivanje pritvora prema ZKP-u i sudskoj praksi u Republici Srbiji*, Kultura polisa, 21(3), 2024, str. 198.

„Sama priroda i način učinjenja krivičnog djela razbojništva, upotrebom hladnog oružja noža, odnosno metalnog lanca, uz upotrebu sile, nanoseći strah oštećenim, dozivajući ih, ukazuju na postojanje naročitih okolnosti koje opravdavaju bojazan da bi optuženi boravkom na slobodi mogao ponoviti krivično djelo“. Iz navedenog slijedi da je svoj zaključak o postojanju posebnih pritvorskih razloga iz člana 146. st. 1. tačka c) ZKP FBiH, prvostepeni sud zasnovao i na okolnostima koje predstavljaju bitne elemente krivičnih djela bez kojih predmetna krivična djela ne bi postojala u takvom obliku, a na kojim okolnostima se, kako je to već navedeno, takav zaključak ne može zasnivati, na što je opravdano ukazano žalбом branitelja optuženog.¹⁹ Opasnost od daljeg vršenja krivičnih djela kao razlog za određivanje pritvora jeste legitiman u kontekstu specijalne prevencije, mada u izvjesnoj mjeri otvara pitanje povezanosti ovog razloga i potrebe da se pritvaranjem obezbijedi prisustvo osumnjičenog odnosno optuženog u krivičnom postupku.²⁰

2.4. Potreba za očuvanjem sigurnosti građana ili imovine

Član 146. ZKP BiH u st. 1. tački d) navodi mogućnost određivanja pritvora ako u vanrednim okolnostima, ako se radi o krivičnom djelu za koje se može izreći kazna zatvora deset godina ili teža kazna, a koje je posebno teško s obzirom na način izvršenja ili posljedice krivičnog djela, ako bi puštanje na slobodu rezultiralo stvarnom prijetnjom narušavanja javnog reda. Pozivanje na opasnost po javni red i mir sa čisto apstraktne tačke gledišta, samo s obzirom na težinu krivičnog djela koje je navodno počinio osumnjičeno odnosno optuženi nije dovoljno. Pritvor iz ovih razloga je legitiman samo ukoliko je moguće dokazati da bi se ostankom na slobodi, ili puštanjem osumnjičenog odnosno optuženog na slobodu zaista mogla uznemiriti javnost i narušiti javni red, a produženje pritvora u ovom slučaju bi bilo opravdano samo ukoliko bi javni red zaista i dalje ostao ugrožen. Pored toga, u predmetu I.A. protiv Francuske, Evropski sud razjasnio je da nije dovoljno puko pozivanje na apstraktan način na prirodu datog krivičnog djela, okolnosti pod kojima je počinjeno i eventualne reakcije porodice žrtve.²¹ Bezbjednost lica protiv koga se vodi postupak može biti osnov za određivanje pritvora za neko vreme samo u izuzetnim okolnostima u vezi

19 Rješenje Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj 09 0 K 034115 19 Kž 2 od 30. jula 2019. godine, <https://advokat-prnjavorac.com/krivicno-procesno-pravo-u-BiH-sudskoj-praksi.html>, pristupljeno 11. decembra 2025.

20 Protivnici ovog pritvorskog osnova ističu da preventiva potpada pod policijsku preventivnu djelatnost, te pritvor određen po ovom osnovu za osumnjičenog odnosno optuženog postaje parakazna za neko neučinjeno krivično djelo, što opet može da ima i određene moralne i procesne posljedice počev od teškoća kod formiranja prognoze o budućem ponašanju osumnjičenog odnosno optuženog.

21 Labita protiv Italije, predstavka br. 26772/95, presuda od 6. aprila 2000. godine, stav 130.; Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (No. 2), predstavka br. 74025/01, presuda od 6. oktobra 2006. godine, stav 70.

sa prirodom krivičnih djela koja su u pitanju, uslovima pod kojima su izvršena i s obzirom na kontekst u kojem su počinjena. To bi mogli biti slučajevi kada građani demonstriraju i protestima ometaju rad suda, pojavljivanje osumnjičenog odnosno optuženog u javnosti koja dodatno provocira javnost i izaziva reakcije koje mogu negativno da utiču na pravičnost postupka i ometaju njegov tok a što je sve praćeno i u sredstvima javnog informisanja.

3. Ovlasti suda

Sud ima potpunu ovlast u pogledu određivanja, produžavanja i ukidanja pritvora. Prema domaćem procesnom pravu, u skladu sa članom 145. st. (2) ZKP FBiH, pritvor određuje ili produžava sud na prijedlog tužioca a nakon što sud prethodno sasluša osumnjičenog odnosno optuženog na okolnosti razloga zbog kojih se pritvor predlaže, osim u slučaju iz člana 146. st. (1) tačka a) ovog Zakona, a to je ako se osumnjičeni odnosno optuženi krije ili ako postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bjekstva. U skladu sa članom 145. st. (3) ZKP FBiH, tužilac je dužan podnijeti prijedlog za produženje pritvora najmanje pet dana prije isteka roka. Prema članu 148. st. (1) ZKP FBiH, pritvor se određuje rješenjem suda, a na prijedlog tužitelja. Kada je riječ o trajanju pritvora u istrazi, prije donošenja rješenja o određivanju pritvora sudija za prethodni postupak će preispitati osnovanost zahtjeva za određivanje pritvora. Po rješenju sudije za prethodni postupak pritvor može trajati najduže mjesec dana od dana lišenja slobode. Poslije tog roka osumnjičeni se može zadržati u pritvoru samo na osnovu rješenja o produženju pritvora, prema članu 149. st. (1) ZKP FBiH. U toku istrage, a prije isteka roka trajanja pritvora, sudija za prethodni postupak može rješenjem ukinuti pritvor po prethodnom saslušanju tužitelja. Protiv tog rješenja tužitelj može podnijeti žalbu vijeću iz sastavljenom od trojice sudija, koje je dužno donijeti odluku u roku od 48 sati, prema članu 150. ZKP FBiH.

4. Elektronski nadzor kao alternativa tradicionalnom pritvoru

4.1. Elektronski nadzor u krivičnom procesnom pravu evropskih zemalja

Pritvor osumnjičenih, odnosno optuženih osoba nosi značajne dodatne troškove u usporedbi s manje restriktivnim mjerama koje ispunjavaju ciljeve pritvora, pri čemu je važno naglasiti da se pritvor može odrediti tokom cijelog krivičnog postupka, pa čak i nakon izricanja osuđujuće presude, te da se određuje zbog različitih pritvorskih osnova, a ne isključivo zbog okolnosti koje ukazuju na opasnost od bjekstva. Stručno lice rukuje prijemnikom, uređajem kojim se daljinski prati kretanje osumnjičenog odnosno optuženog i njegov položaj u

prostoru.²² Troškovi koji se javljaju su neposredni i posredni. Glavni neposredni trošak je trošak samog zatvaranja, koji je znatno veći od alternativa, čak i u zemljama koje imaju veoma funkcionalne zatvorske sisteme, kada je riječ o finansiranju. U Engleskoj i Walesu, naprimjer, mjesto u zatvoru košta oko 90 funti dnevno, elektronski nadzor košta oko 13 funti.²³ Novac potrošen na pritvaranje i boravak pritvorenika u domaćem kontekstu bi se mogao umjesto toga usmjeriti racionalnije na duže staze, naprimjer u javne službe koje se bave programima prevencije kriminaliteta, resocijalizacije i rehabilitacije osuđenih lica, čime bi se dugoročno mogao smanjiti nivo recidivizma i rasteretiti pritvorske jedinice, ali i zatvorski sistem. U Zapadnoj Evropi elektronski nadzor podrazumijeva korelaciju s kućnim pritvorom, što znači da osumnjičeni odnosno optuženi ostaje kod kuće, osim u slučajevima kada je potrebno da je na programima liječenja ili odlaska na posao.²⁴ Neke od država članica EU koje u svojim zakonima i upotrebi već imaju elektronski nadzor kao alternativu pritvoru su Francuska, Belgija, Nizozemska, Hrvatska, Portugal, Grčka i Italija.²⁵ Sve navedene države kućni pritvor uz elektronski nadzor uračunavaju u izdržavanje kazne ukoliko osoba bude osuđena, a Evropski sud za ljudska prava je u presudi Guzzardi protiv Italije²⁶ naglasio da lišavanje slobode nije ograničeno na klasični slučaj pritvora nakon hapšenja ili osude, već može poprimiti brojne druge oblike. Uvjeti za primjenu elektronskog nadzora su uglavnom prikladno mjesto stanovanja, funkcionalna telefonska linija i održivo zanimanje (posao, školovanje i sl.). Osumnjičeni ili optuženi i punoljetne osobe koje borave u istom domu moraju pristati na postavljanje tehničkih sredstava nadzora, obzirom da se tim modelom pritvora osobi ograničava sloboda kretanja, što bi značilo da svoje vrijeme provodi skoro isključivo u domu.

4.1.1. Republika Hrvatska

Odredbama Zakona o kaznenom postupku Republika Hrvatska²⁷ (nadalje ZKP RH) predviđa upotrebu elektronskog nadzora kao alternative pritvoru

22 Bejatović, S., *Mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (pojam, ratio legis predviđanja, vrste, opšta pravila primene i iskustva u primeni država regiona)*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019.

23 House of Commons Committee of Public Accounts, *Offender Monitoring: Fifteenth Report of Session 2017–19* (House of Commons Paper No. 458), 2018.

24 Aljinović, M., *Primjena elektroničkog nadzora u pojedinim europskim zemljama*, Policija i sigurnost (Zagreb), god. 32, br. 2, 2023, str. 151.

25 Confederation of European Probation (CEP), *Alternatives to pre-trial detention*, dostupno na: <https://www.cep-probation.org/topics/alternatives-to-pre-trial-detention/> (pristupljeno 5. 11. 2025.)

26 Guzzardi protiv Italije, predstavka br. 7367/76, presuda od 6. novembra 1980. godine, stav 95.

27 Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske, Narodne novine br. 152/2008, 76/2009, 80/2011, 91/2012, 143/2012, 56/2013, 145/2013, 152/2014, 70/2017, 126/2019, 130/2020, 80/2022, 36/2024, 72/2025.

tj. istražni zatvor u domu, pa u članku 121. st. (2) navodi: "Istražni zatvor u domu uz koji je sud odredio primjenu elektroničkog nadzora izvršava nadležna ustrojstvena jedinica ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa uz pomoć policije na čijem se području izvršava.". Elektronski nadzor prilikom istražnog zatvora u domu predstavlja najnoviji instituti krivičnog zakonodavstva Republike Hrvatske i kao takvom mu tek predstoji konkretnija implementacija u praksi. „Istražni zatvor u domu (uz elektronički nadzor)“ institut je koji je u Republici Hrvatskoj uređen odredbama od članka 119. do članka 121. ZKP RH. Analizom zakonskih rješenja dolazimo do činjenice da su ove zakonske odredbe propisane samo za određene kategorije, pa u skladu sa člankom 119. st. (1) ZKP RH, „sud može odrediti istražni zatvor u domu protiv trudne žene, osobe s tjelesnim nedostacima koje joj onemogućuju ili bitno otežavaju kretanje, osobe koja je navršila 70 godina života te u onim slučajevima kada to sud ocijeni iznimno opravdanim, ako je za ostvarenje svrhe istražnog zatvora dovoljna zabrana okrivljeniku da se udaljuje iz doma“. Na temelju članka 119., st. (4) i (5) ZKP RH, konstatuje se da je institut istražnog zatvora sa elektronskim nadzorom strogo normativno ograničen i podvrgnut sudskoj kontroli. Sud može u iznimnim situacijama odobriti privremeno udaljavanje osobe iz doma, isključivo u jasno propisanim okolnostima, i to kada je takvo udaljavanje nužno radi liječenja osobe ili kada postoje posebne okolnosti čije bi neodobravanje moglo dovesti do teških posljedica po život, zdravlje ili imovinu (čl. 119. st. (4) ZKP RH). Istovremeno, zakonodavac izričito propisuje da će se u slučaju da se osoba udalji iz doma protivno sudskoj zabrani ili na drugi način ometa provođenje istražnog zatvora u domu, protiv nje odrediti istražni zatvor, uz obavezno prethodno upozorenje sadržano u rješenju o određivanju ove mjere (članak 119. st. 5. ZKP RH). Ovakvo rješenje potvrđuje da se istražni zatvor u domu primjenjuje kao izuzetak, uz jasno definisane posljedice svake povrede sudskih ograničenja. U komparativnom kontekstu, ovakva rješenja otvaraju pitanje da li se u hrvatskom zakonodavstvu istražni zatvor u domu koristi prvenstveno kao izuzetak motivisan humanitarnim razlozima, a ne kao sistemski instrument dekarceracije u skladu sa savremenim evropskim standardima.

4.1.2. Republika Francuska

U francuskom pravu, i u kontekstu sudske istrage, član 142-5 Zakona o krivičnom postupku propisuje da „elektronski nadzirani kućni pritvor može odrediti, uz pristanak ili na zahtjev dotične osobe, istražni sudac ili sudac odgovoran za puštanje na slobodu i pritvor ako će optuženik biti osuđen na kaznu zatvora od najmanje dvije godine ili težu kaznu.“, „također se može provesti u sistemu smještaja pod mobilni elektronski nadzor, putem postupka predviđenog članom 763-12, ako je optuženik počinio kazneno djelo kažnjivo sa sedam godina zatvora za koje se provodi društveno i sudsko praćenje.“ Član 142-12-1 Zakona o krivičnom postupku nadalje propisuje da se elektronski nadzirani kućni

prитвор (ARSEM) može одредити када је оптуженик оптужен за насилје или пријетње, казније са најмање пет година затвора, почињене против супружника, ванбрачног партнера или партнера узаног „пактом грађанске солидарности“, или против његове дјеце или дјеце његовог супружника, ванбрачног партнера или партнера. Ове одредбе примјењују се и на бившег супружника, ванбрачног партнера или партнера у „пакту грађанске солидарности“.²⁸ Претензија француског законодавца да везује тежину кривичних дјела оsumнјичених односно оптужених у поступку и поставља висок праг за запријећене казне, у значајној мјери може довести до селективне и сузене употребе овог института. С друге стране, прецизно нормирање случајева у којима се може користити електронски надзирани кућни притвор, доприноси већој правној сигурности, али истовремено сузавља простор за индивидуализацију мјере у конкретним процесним ситуацијама.

4.1.3. Република Италија

Стална пренапућеност затвора и притворских јединица у Италији више је пута критикована и осуђена од стране Европског суда за људска права због кршења члана 3. Европске конвенције о људским правима, који забрањује нечовјечно или понижавајуће поступање. У овом ванредном контексту, законодавац је интервенисао Законодавном уредбом бр. 341 од 24. новембра 2000., уводећи члан 275-bis Закона о кривичном поступку²⁹, који предвиђа могућност примјене електронског уређаја за праћење (тзв. „електронске наруквице“) на оsumнјиченике или осуђенике који су под мјером опреза кућног притвора. Кориштење овог уређаја захтијева претходни пристанак заинтересоване стране и намијењен је праћењу поштивања наметнутих захтјева прије доношења коначне пресуде. Relevantна одлука препушта се надлежном суду, који мора процijenити друштвену опасност појединца и адекватно оправдати мјеру. У недостатку пристанка оsumнјиченика, судач ће одредити примјену мјере опреза у облику притвора. Експериментална употреба уређаја датира из 2001. године и покренута је у неколико талијанских градова: Риму, Милану, Болоњи, Напуљу и Реддио Калабрији, с циљем електронског праћења особа у кућном притвору.³⁰ Министарство унутрашњих послова Италије је 2003. године одобрило уговор с предузећем Telecom Italia о испоруци 2000 електронских уређаја за надзор. Први уређаји радили су прилично рудиментарно, још нису били опремљени GPS-ом, већ су преносили сигнал управљачкој јединици инсталираној у кући, која је телефоном била повезана с најближим сједиштем карабинјера или државне полиције. То је активирало узбуну

28 Council of Europe, European Committee on Crime Problems (CDPC), Compilation of Comments by Delegations to the Draft Recommendation on Electronic Monitoring and its Draft Commentary, Strasbourg, novembar 2013. године

29 Codice di procedura penale Italiano, Предсједнички декрет од 22. септембра 1988. године, бр. 447, на снази од 24. октобра 1989.

30 <https://www.ilpensieromediterraneo.it/nellera-della-tecnologia-il-bracciale-elettronico/>; приступљено 16. децембра 2025.

ako bi se prekoračio utvrđeni perimetar.³¹ Upotreba elektronskih narukvica se povećala, s 2808 aktiviranih narukvica u 2021. godini, 3357 u 2022. godini i 5695 do kraja 2023. godine.³²

4.2. Kućni pritvor uz elektronski nadzor u krivičnom procesnom pravu Federacije Bosne i Hercegovine

Budući da je u oktobru 2020. godine donesen Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH“ broj 74/20), članom 144a Zakona o krivičnom postupku propisano je da se kućni pritvor sa elektronskim nadzorom može, na obrazloženi prijedlog tužioca, odrediti prema osumnjičenom, odnosno optuženom, ako postoji osnovana sumnja da je učinio krivično djelo i jedan ili više razloga iz člana 146. st. (1) tač. a), c) i d) ovog zakona ukoliko se svrha koja se želi postići određivanjem odnosno produženjem pritvora može ostvariti primjenom kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom. Uvođenjem instituta kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom, Federacija Bosne i Hercegovine napravila je značajan iskorak u pravcu modernizacije sistema mjera ograničenja slobode, usklađujući se sa savremenim evropskim standardima u oblasti krivičnog procesnog prava. Zakon predviđa institut kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom, dok Pravilnik o načinu provođenja elektronskog nadzora³³ konkretizira način njegove provedbe i nadzora. U članu 15. st. (1) Pravilnika se navodi da „ukoliko se aktivira alarm zbog prekoračenja intervala tolerancije, ovlaštene službene osobe kaznenopopravnog zavoda izlaze na lice mjesta radi provjeravanja razloga aktiviranja alarma. Ukoliko se pritvorenik pod elektronskim nadzorom ne odazove na pozive službenih osoba kaznenopopravnog zavoda koje se nalaze na ulaznim vratima prostorija kućnog pritvora, odnosno ako se prilikom dolaska na lice mjesta službenih osoba kaznenopopravnog zavoda pritvorenik pod elektronskim nadzorom ne zatekne u prostorijama kućnog pritvora, o tome se izvješćuje nadležni sud i tužilaštvo“. Također, istim zakonom je propisano da se kućni pritvor sa elektronskim nadzorom ne može odrediti osumnjičenom ili optuženom za krivična djela protiv braka, porodice i omladine prema osobama koje s njim žive u istom domaćinstvu, što daje ovoj odredbi prvenstveno zaštitnu funkciju zbog osiguravanja sigurnosti i integriteta žrtava i sprječavanja mogućnosti nastavka nasilja ili vršenja psihičkog pritiska u kućnim uslovima, u skladu s članom 144a st. (8) ZKPF BiH. Ovom odredbom je uvažena obaveza koju

31 <https://www.ilpost.it/2024/07/14/storia-braccialetto-elettronico/>; pristupljeno 16. decembra 2025.

32 https://www.senato.it/showdoc?leg=19&tipodoc=Resaula&id=1455805&idoggetto=0&part=doc_dc-allegatoa_aa-sezionetit_iariasda151bdr; pristupljeno 16. decembra 2025.

33 Pravilnik o načinu provođenja kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom, broj 02-02-2-3129/20, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 10. novembra 2021., Službene novine Federacije BiH, br. 92/21.

Bosna i Hercegovina ima prema Istanbulskoj konvenciji i praksama Evropskog suda za ljudska prava (npr. Opuz protiv Turske³⁴), koje naglašavaju dužnost države da poduzme sve neophodne mjere zaštite žrtava porodičnog nasilja. Ovakvo regulisanje demonstrira kako integracija tehnologije u krivičnopravni okvir može funkcionisati kao proaktivni mehanizam zaštite žrtava, na način da mijenja tradicionalni koncept mjera ograničenja slobode u pravcu sigurnosne i procesne harmonije između prava pojedinca i kolektivne zaštite. Svaki kanton snosi troškove pritvora Federalnom ministarstvu pravde, a u 2020. godini je dnevni trošak jednog pritvorenika u pritvorskoj jedinici iznosio 40KM, dok elektronski nadzor iznosi oko 22KM, čime se minimizira fiskalno opterećenje kantonalnih budžeta. U skladu sa članom 14. st. (4) Pravilnika, za elektronsko praćenje se koristi uređaj u vidu narukvice, koji se stavlja pritvoreniku na zglob ruke, ili eventualno na drugi način mu ga pričvršćuje stručno lice koje pri tom daje detaljna uputstva o načinu rada uređaja. Ova mjera predstavlja dokaz da savremeno krivično pravo ne mora birati između sigurnosti društva i prava pojedinca, nego se može uspostaviti dinamika i balans između obje komponente koje su od krucijalne važnosti i ne smiju se međusobno isključivati.

Zaključak

Pritvor se nekada u javnosti, a po pravilu, prije svega u laičkoj javnosti za određena veoma teška krivična djela, često i očekuje ili priželjkuje, ali se ne smije zaboraviti, a to prije svega važi za odgovornu stručnu javnost, da pritvor svakako nije kazna. Sud u prvoj liniji mora biti imun na uticaje javnosti, a naročito političke javnosti ili bilo koje druge grane vlasti, te i kada je riječ o pritvoru, a u stvari, baš naročito kada se radi o pritvoru, striktno imati u vidu da je njegova osnovna dužnost da pravično vodi krivični postupak, što uključuje i dosljednu zaštitu ljudskih prava i sloboda. Pritvor se stoga, ni u kom slučaju ne smije rutinski određivati, a naročito se dužinom trajanja pritvora, ne smije na jedan faktički način, u izvjesnoj mjeri prejudicirati buduća odluka suda u pogledu postojanja krivice osumnjičenog odnosno optuženog. Pored toga što je mjera pritvora *ultima ratio*, ona se i dalje u praksi izuzetno mnogo, i čini se u ne malom broju slučajeva, neopravdano određuje. Imajući u vidu karakter pritvora, opšta pravila u primjeni mjera i posljedice koje za sobom povlači onaj koji je neosnovano određeni, u određivanju mjere pritvora sudovi bi morali da budu restriktivniji, da prednost daju blažim mjerama, prije svega mjeri izvršenja kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom i jemstva. Iako trajanje pritvora treba da bude i u određenoj proporciji u odnosu na kaznu koja je propisana za konkretno krivično djelo, sudovi ne bi trebalo da dozvole da pritvor u krivičnom postupku postane značajan element prilikom izbora kazne i dužine trajanja kazne zatvora, a što se izbjegava i propisivanjem vremena trajanja pritvora u svim fazama krivičnog

34 Opuz protiv Turske, predstavka br. 33401/02, presuda od 9. juna 2009. godine, stav 82.

postupka. U državama koje imaju preopterećene kako zatvorske kapacitete, tako i pritvorske jedinice, kao što je to slučaj u bosanskohercegovačkom društvu, upravljanje i funkcionisanje sistema sa ograničenim finansijskim resursima mora biti veoma racionalno. Budući da ZKP FBiH predviđa da se elektronski nadzor za kućni pritvor može odrediti za tri od četiri pritvorska razloga, ova mjera, ukoliko bude u široj upotrebi, nosi ekonomske prednosti i ima potencijal da rastereti budžet, pritom dajući jednako efikasne rezultate kao klasični oblik pritvora. Ukoliko se bude primjenjivao dosljedno, transparentno i pod institucionalnom kontrolom, kućni pritvor sa elektronskim nadzorom može predstavljati značajan iskorak i pokazatelj usklađenosti krivičnog procesnog pravosuđa sa evropskim standardima.

Literatura

Knjige, priručnici i članci

1. Aljinović, M., *Primjena elektroničkog nadzora u pojedinim europskim zemljama, Policija i sigurnost (Zagreb)*, god. 32, br. 2, 2023.
2. Bejatović, S., *Efikasnost krivičnog postupka kao međunarodni pravni standard (stanje u Srbiji i mere unapređenja)*, u: *Organizacija pravosuđa i efikasnost sudske zaštite (Evropski standardi i stanje u Srbiji – krivičnopravni aspekt)*, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, LVIII redovno godišnje savetovanje Udruženja, Zlatibor, 2018.
3. Bejatović, S., *Mere obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku (pojam, ratio legis predviđanja, vrste, opšta pravila primene i iskustva u primeni država regiona)*, Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd, 2019.
4. Confederation of European Probation (CEP), *Alternatives to pre-trial detention*, dostupno na: <https://www.cep-probation.org/topics/alternatives-to-pre-trial-detention/> (pristupljeno 5. novembra 2025.)
5. Heard, C., Fair, H., *Pre-trial detention and its over-use: Evidence from ten countries*, Institute for Crime & Justice Policy Research, 2019. Dostupno na: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/pre-trial_detention_final.pdf
6. House of Commons Committee of Public Accounts, *Offender Monitoring: Fifteenth Report of Session 2017–19 (House of Commons Paper No. 458)*, 2018.
7. Ilić, M., *Krivično procesno pravo*, Beograd, 2001.
8. Josipović, I., *Istražni zatvor vs. pritvor: reforma ili restauracija, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, vol. 15, br. 2, 2008.
9. Kolaković-Bojović, M., „Ograničenje trajanja pritvora – između zaštite i povrede ljudskih prava“, u: Bejatović, S. (ur.), *Pritvor i druge mjere obezbjeđivanja prisustva okrivljenog*, OEBS, Beograd, 2019.

10. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, *Zakon i praksa u primjeni mjera ograničenja slobode: Opravdanost mjere pritvora u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, avgust 2008.
11. Sijerčić-Čolić, H., *Krivično procesno pravo*, Knjiga I, peto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Univerzitet u Sarajevu, 2019.
12. Soković, S., *Pritvor kao najteža mera obezbeđenja prisustva okrivljenog u krivičnom postupku – međunarodni pravni standardi*, Beograd, 2019.
13. UN Office on Drugs and Crime, *Report of the Secretary-General on the State of Crime and Criminal Justice Worldwide*, 2014.
14. Živadinović, T., *Zakonski osnovi za određivanje pritvora prema ZKP-u i sudskoj praksi u Republici Srbiji*, *Kultura polisa*, 21(3), 2024.

Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava

1. Aksoy protiv Turske, predstavka br. 21987/93, presuda od 18. decembra 1996.
2. Becciev protiv Moldavije, predstavka br. 9190/03, 4. oktobra 2005. godine
3. Guzzardi protiv Italije, predstavka br. 7367/76, presuda od 6. novembra 1980.
4. Fox, Campbell and Hartley protiv Ujedinjenog Kraljevstva, predstavka br. 12244/86; 12245/86 i 12383/86, presuda od 30. augusta 1990.
5. Hirst protiv Ujedinjenog Kraljevstva (No. 2), predstavka br. 74025/01, presuda od 6. oktobra 2006.
6. Labita protiv Italije, predstavka br. 26772/95, presuda od 6. aprila 2000.
7. Ladent protiv Poljske, predstavka br. 11036/03, presuda od 18. juna 2008.
8. Mansur protiv Turske, predstavka br. 16026/90, presuda od 8. juna 1995.
9. McKay protiv Ujedinjenog Kraljevstva, predstavka br. 543/03, presuda od 3. oktobra 2006.
10. Medvedyev i drugi protiv Francuske, predstavka br. 3394/03, presuda od 29. marta 2010.
11. Opuz protiv Turske, predstavka br. 33401/02, presuda od 9. juna 2009.
12. Sulaoja protiv Estonije, 55939/00, 15. februar 2005.

Pravni propisi

1. Codice di procedura penale Italiano, Predsjednički dekret od 22. septembra 1988. godine, br. 447.
2. Pravilnik o načinu provođenja kućnog pritvora sa elektronskim nadzorom, broj 02-02-2-3129/20, Federalno ministarstvo pravde, Sarajevo, 10. novembra 2021., Službene novine Federacije BiH, br. 92/21.

3. Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 152/2008, 76/2009, 80/2011, 91/2012, 143/2012, 56/2013, 145/2013, 152/2014, 70/2017, 126/2019, 130/2020, 80/2022, 36/2024, 72/2025.
4. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije BiH, br. 35/2003, 56/2003 – ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020

Praksa domaćih sudova i međunarodni dokumenti

1. Council of Europe, European Committee on Crime Problems (CDPC), *Compilation of Comments by Delegations to the Draft Recommendation on Electronic Monitoring and its Draft Commentary*, Strasbourg, novembar 2013.
2. Preporuka CM/Rec(2014)4 Odbora ministara Vijeća Evrope 19. februara 2014.
3. Rješenje Vrhovnog suda Federacije Bosne i Hercegovine, broj 09 0 K 034115 19 Kž 2 od 30. jula 2019. godine, <https://advokat-prnjavorac.com/krivicno-procesno-pravo-u-BiH-sudskoj-praksi.html>, pristupljeno 11. decembra 2025.
4. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, *Vodič za obrazloženu sudsku odluku*, Sarajevo, 2018., Odluka o dopustivosti i meritumu broj AP-4176/16 od 6. decembra 2016.
5. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, *Vodič za obrazloženu sudsku odluku*, Sarajevo, 2018., Odluka o dopustivosti i meritumu broj AP-5190/17 od 27. februara 2018.

Internetski izvori

1. <https://www.ilpost.it/2024/07/14/storia-braccialetto-elettronico/>; pristupljeno 16. decembra 2025.
2. https://www.senato.it/showdoc?leg=19&tipodoc=Resaula&id=1455805&idoggetto=0&part=doc_dc-allegatoa_aa-sezionetit_iariasda151bdr; pristupljeno 16. decembra 2025.

Vildana Delibašić, Ph.B., assistant

Faculty of Law, Džemal Bijedić University of Mostar

PRE-TRIAL DETENTION IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: BETWEEN NECESSITY AND MODERNIZATION, MODERN ALTERNATIVES

Summary: In her paper, the author deals with the institution of detention as one of the measures limiting the right to freedom and security of every individual in the criminal procedural law of the Federation of Bosnia and Herzegovina. Starting from the theoretical and normative definition of term detention, the paper presents its purpose, legal reasons and duration, as well as international legal standards that govern the protection of the rights of detained people. Also, the application of the provision of home confinement with electronic monitoring as a modern alternative to the traditional form of detention, introduced into the legislation of the Federation of Bosnia and Herzegovina in 2020, was analyzed, with the aim of modernizing the system and harmonizing it with European legal frameworks. The advantages of this measure in terms of humanity, economy and efficiency of the procedure are highlighted through a comparative presentation of solutions in European countries. In order to ensure a balance between the protection of society and respect for the human rights of detainees, the work emphasizes the necessity of applying detention in a consistent, transparent and restrictive manner, with a preference for milder measures.

Key words: pre-trial detention, detention order, electronic monitoring, home confinement, human rights

Pregledni naučni rad

MA Jasmina Gerin Pelo

Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

MA Amar Pajo

**BRAK KAO PРАВNA NORMA, VANBRAČNA ZAJEDNICA KAO
DRUŠTVENA ČINJENICA: DOKAZIVANJE PORODIČNOG
IDENTITETA IZMEĐU ZAKONA I STVARNOSTI**

Sažetak: Rad analizira odnos između braka kao pravne norme i vanbračne zajednice kao društvene činjenice, istražujući porodicu kao dinamičan konstrukt oblikovan zakonom, kulturnim vrijednostima i svakodnevnim praksama. Kroz interdisciplinarni pristup temeljen na teorijama Giddensa, Becka, Baumana i Habermasa, te analizom zakonskih propisa Federacije Bosne i Hercegovine, rad razmatra napetosti između pozitivnopravnih normi i stvarnih društvenih praksi. Cilj istraživanja je ispitati kako vanbračne zajednice oblikuju porodični identitet i kako preispituju pojam legitimnog zajedništva unutar savremenog društva. Metodološki okvir obuhvata komparativnu analizu pravnih normi i socioloških interpretacija, uz analizu svakodnevnih praksi. Poseban fokus stavljen je na poteškoće dokazivanja postojanja vanbračne zajednice, koje se pokazuje kao jedno od najspornijih pitanja savremenog porodičnog prava. Rezultati istraživanja ukazuju na to da porodični identitet nije statičan, već kontinuirano rekonstruiran, te da vanbračne zajednice često posjeduju veći legitimitet od formalnih pravnih normi. Rad doprinosi razumijevanju transformacije porodičnih identiteta i potrebi za fleksibilnijim pristupom pravnom regulisanju porodice u savremenom društvu.

Ključne riječi: porodica, brak, vanbračna zajednica, pravna norma, društvena činjenica, identitet

Uvod

Porodica, kao temeljna društvena institucija, historijski je predstavljala jedan od najstabilnijih oblika društvenog poretka i nosilac je kulturne reprodukcije vrijednosti, identiteta i društvenih normi. Tradicionalno, brak je u većini pravnih sistema svijeta bio jedini formalno priznat oblik porodičnog zajedništva, dok su vanbračne zajednice često bile marginalizovane i lišene institucionalnog priznanja. Međutim, u savremenim društvima, obilježenim ubrzanim procesima globalizacije, individualizacije i transformacije intimnih odnosa, ovaj klasični

model doživljava značajne promjene.¹ Pitanje koje se pritom nameće jeste da li postojeći pravni okvir u dovoljnoj mjeri obuhvata pluralizam porodičnih praksi i identiteta, ili je neophodno reinterpretiranje i prilagođavanje normativnih okvira novim društvenim realnostima.

Savremeni pristupi porodici zahtijevaju interdisciplinarno promišljanje koje prevazilazi granice pravne dogmatike. Porodica se više ne shvata isključivo kao pravna kategorija, već i kao društveni i simbolički prostor u kojem se pregovaraju odnosi moći, emocija, pripadnosti i identiteta. Dok pravo nastoji uspostaviti normativnu jasnoću, institucionalnu stabilnost i predvidivost, sociološke teorije ukazuju na dinamičnost i refleksivnost porodičnih odnosa². Porodica se stoga može promatrati kao hibridni entitet – istovremeno pravna činjenica i društvena praksa, spoj formalne regulacije i svakodnevnog iskustva zajedništva. Ovaj relacijski pristup omogućava sagledavanje porodice ne kao statičnog i homogeno definisanog entiteta, već kao prostor u kojem se pregovaraju odnosi moći, pripadnosti, emocija i identiteta.

Vanbračna zajednica posebno ilustruje raskorak između zakonske norme i društvene stvarnosti. Porodično zakonodavstvo Federacije Bosne i Hercegovine, slično zakonodavstvima drugih evropskih država, nastojalo je pravno afirmisati vanbračne zajednice i u određenim segmentima ih izjednačiti s brakom. Sudska praksa razotkriva paradoks pravnog sistema: iako je vanbračna zajednica normativno priznata, njeno faktičko dokazivanje ostaje proces pravne verifikacije društvene stvarnosti – u kojem sud pokušava formalizovati ono što po svojoj prirodi izmiče institucionalnoj formi.³Ove dinamike naglašavaju da formalna pravna validnost često koegzistira s moralnim, simboličkim i emocionalnim dimenzijama zajedništva, pri čemu društvena legitimizacija vanbračnih zajednica može nadmašiti zakonsku regulaciju.

Sociološki i pravni diskursi zajednički ukazuju da porodica nije samo pravni konstrukt, već i prostor refleksivnog identiteta, u kojem se konstituišu norme ponašanja, vrijednosti i međuljudski odnosi. Giddens⁴ ističe da su savremeni porodični odnosi karakterisani visokom stopom refleksivnosti i individualizacije, dok Beck⁵ ukazuje na rizik od institucionalne fragmentacije, u

1 Beck, U. *The brave new world of work*, Cambridge - Polity Press, 2000.

Giddens, A. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*, Cambridge - Polity, 1992.

2 Bauman, Z. *Globalization: The Human Consequences*, Cambridge - Polity Press, 1998.

Habermas, J. *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*, Boston - Beacon Press, 1984.

3 Connell, R. *Gender: In World Perspective*, Cambridge - Polity Press, 2009.

Zimman, L., Davis J. L. i Raclaw, J. (ur.), *Queer Excursions: Retheorizing Binaries in Language, Gender, and Sexuality*, New York - Oxford University Press, 2014.

4 Giddens, *The Transformation of Intimacy*

5 Beck, *The Brave New World of Work*

kojoj formalni zakonski okviri ne prate sve društvene promjene. Bauman⁶ dodaje da je savremena porodica "tekuća" institucija, podložna stalnoj transformaciji u kontekstu promjena društvenih, ekonomskih i kulturnih uslova. U tom smislu, porodica se može razumjeti i kao prostor pregovaranja između institucionalnih normi i svakodnevnih praksi, gdje se legitimitet zajedništva konstituiše kroz simultano djelovanje prava, društvenih normi i subjektivnih iskustava.

Cilj ovog rada je ispitati način na koji se porodični identitet formira na spoju pravne norme i društvene prakse, analizirajući interakciju između braka i vanbračne zajednice. Poseban fokus stavljen je na pitanje u kojoj mjeri emocionalne, simboličke i moralne dimenzije zajedništva mogu biti podjednako relevantne kao formalna pravna regulacija. Metodološki okvir rada temelji se na komparativnoj analizi Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, kao i drugih propisa koji uređuju porodični status i s njim povezane aspekte pravnog položaja vanbračnih partnera, uz primjenu teorijskih uvida iz sociologije porodice, uključujući Giddensa (1992), Becka (2000), Baumana (1998, 2001) i Habermasa (1984). Na ovaj način istraživanje nastoji pružiti integrisan uvid u porodicu kao višeslojnu i dinamičnu društvenu instituciju, koja se kontinuirano konstituiše kroz dijalog između zakona, društvenih praksi i kulturnih normi.

1. Hibridni porodični identitet u savremenim društvima: između normative regulative, svakodnevnih praksi i simboličke interakcije

Porodični identitet u savremenim društvima pojavljuje se kao kompleksan društveni konstrukt koji se razvija na spoju institucionalnih normi, kulturnih vrijednosti i svakodnevnih praksi. Iako pravo nastoji definisati porodicu kao formalno uređenu jedinicu, sociološki uvidi ukazuju da je porodica mnogo više od pravne institucije – ona je simbolički i moralni prostor u kojem se reflektuju društvene promjene, vrijednosni pomaci i kolektivne predodžbe o zajedništvu. Dakle, u sociološkom smislu, porodica je dinamičan entitet koji prevazilazi formalno – pravne institucije braka i reflektuje se u interakcijama, društvenim ulogama i emocionalnim vezama koje članovi zajednice kontinuirano razvijaju i održavaju Giddens⁷. Giddens⁸ naglašava da su „intimni odnosi u modernom dobu refleksivni; oni zahtijevaju kontinuirano pregovaranje, komunikaciju i refleksiju o vlastitim željama i očekivanjima“, čime ukazuje da porodični identitet nije unaprijed dat, već je rezultat stalnog konstruisanja i performativnog učvršćivanja zajedničkog života. Upravo se u toj refleksivnosti ogleda suštinska transformacija porodičnih odnosa, jer identitet porodice postaje proizvod stalne interakcije, a ne unaprijed zadani obrazac. Tako porodica prestaje biti rigidna kategorija i prerasta u polje otvorenih značenja u kojem se individualne i kolektivne težnje međusobno prepliću. Ova dvoznačnost između zakonskog i društvenog okvira

6 Bauman, Z. *The Individualized Society*, Cambridge - Polity Press, 2001.

7 Giddens, *The Transformation of Intimacy*

8 Ibid, 56

čini porodični identitet hibridnim konceptom koji istovremeno pripada i sferi normativnog poretka i sferi svakodnevnog iskustva.

U klasičnoj sociološkoj tradiciji, Talcott Parsons⁹ je porodicu shvatao kao funkcionalnu jezgru društva, koja obezbjeđuje socijalizaciju i emocionalnu stabilnost pojedinaca, te time održava društveni poredak. Međutim, u kontekstu kasne modernosti, ova stabilnost postaje upitna. Porodične strukture više ne djeluju isključivo kao instrumenti društvene reprodukcije, već i kao prostori pregovaranja identiteta. Time se otvara jaz između formalnog – onoga što pravo propisuje – i empirijskog – onoga što se živi i praktikuje. Taj jaz potvrđuje da pravna definicija porodice ima ograničenu deskriptivnu moć u odnosu na dinamične i pluralne oblike zajedništva koje karakterišu savremena društva.

Sociološka teorija kasnog 20. stoljeća ukazuje da institucije, uključujući porodicu, više ne mogu biti posmatrane kao statične strukture, već kao komunikativni sistemi koji se stalno transformišu. Niklas Luhmann¹⁰ objašnjava da institucije poput porodice funkcioniraju kroz komunikacijske kodove povjerenja, ljubavi i brige, a ne isključivo kroz pravne propise. U tom smislu, zakon djeluje kao okvir koji ograničava, ali ne i u potpunosti određuje porodični identitet. Ono što porodicu čini stvarnom društvenom činjenicom nije samo njena pravna validacija, već socijalna interakcija i simbolička razmjena koja se odvija unutar nje. Luhmann time naglašava da je porodica autonomni podsistem društva koji se reprodukuje vlastitim komunikacijskim obrascima, što znači da njeno postojanje ne zavisi u potpunosti od zakonskih formi.

Slično tome, Jürgen Habermas¹¹ u okviru teorije komunikativnog djelovanja ističe da porodica pripada „životnom svijetu“ (Lebenswelt), u kojem se normativna očekivanja, moralne vrijednosti i identiteti oblikuju kroz dijalog, razumijevanje i zajedničko djelovanje. U tom smislu, porodični identitet se ne može svesti na institucionalni model braka, jer on uključuje i afektivne, moralne i diskurzivne dimenzije koje nadilaze formalne kategorije. Habermasova perspektiva posebno je važna jer pokazuje da se normativna stabilnost porodice ne postiže putem zakona, nego kroz međusobno priznanje i komunikativnu racionalnost unutar zajednice. Porodični identitet je, dakle, rezultat neprestanog procesa društvenog razumijevanja i samopotvrđivanja, a ne statična kategorija.

Ovakva perspektiva približava se i kulturno-antropološkom razumijevanju porodice. Mary Douglas¹² porodicu shvata kao mikrosimbolički sistem u kojem se društveni poredak ogleda kroz rituale, navike i obrasce ponašanja. Porodični identitet, prema Douglas, ne proizlazi samo iz pravnog statusa, već iz kulturne simbolike kojom se određuje šta znači „biti porodica“. Upravo

9 Parsons, T i Bales, R. F. *Family, Socialization and Interaction Process*, New York - Free Press, 1955.

10 Luhmann, N. *Love as Passion: The Codification of Intimacy*, Harvard University Press, 1982.

11 Habermas, J. *Moral Consciousness and Communicative Action*, MIT Press, 1990.

12 Douglas, M. *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*, Barrie & Rockliff, 1970.

zato, granice porodice nikada nisu čvrste – one se neprekidno redefinišu u skladu s promjenama društvenih normi i moralnih orijentacija. U savremenim društvima, ova simbolička fluidnost dovodi do pluralizacije porodičnih formi: od tradicionalnih brakova do vanbračnih zajednica, partnerskih odnosa bez djece ili porodičnih mreža temeljenih na emocionalnoj i ekonomskoj solidarnosti.

Teoretičari poput Pierpaola Donatija¹³ dodatno razvijaju ideju porodice kao relacijske institucije. Donati tvrdi da se porodični identitet gradi kroz odnose uzajamnosti i moralne obaveze, a ne kroz formalno priznate strukture. U tom smislu, pravo ima sekundarnu funkciju – ono može da prepozna, ali ne i da proizvede društvenu realnost porodice. Porodični identitet se stoga pojavljuje kao emergentna društvena činjenica, koja nastaje iz praksi solidarnosti, brige i zajedničkog djelovanja, te reflektuje promjene u kolektivnim vrijednostima. Donatijev relacijski pristup omogućava dublje razumijevanje porodice kao prostora u kojem se prepliću pravna normativnost i moralna autonomija.

Napetost između zakonskog okvira i društvene stvarnosti svjedoči o tome da porodični identitet funkcioniše kao hibridni konstrukt – s jedne strane, zakon nudi formalni okvir i štiti određena prava, a s druge strane, stvarni identitet porodice proizilazi iz interakcija, trajnih praksi i emocionalne povezanosti članova. Ovakva teorijska pozicija nalazi potvrdu i u feminističkim i postmodernim interpretacijama porodice. Judith Stacey¹⁴ naglašava da „savremene porodice nalikuju kaleidoskopu, u kojem se tradicionalne i nove forme zajedništva prepliću i međusobno transformišu“. Navedena metafora kaleidoskopa ukazuje na to da porodica više nije zatvoreni sistem, već otvoreno polje identiteta i pripadnosti. Pravni sistem, koji se temelji na stabilnosti i predvidivosti, teško može obuhvatiti ovu dinamičnost, jer ona proizilazi iz spontanosti i prilagodljivosti ljudskih odnosa. Stacey poziva na napuštanje ideje jedinstvenog modela porodice i na prihvatanje pluraliteta porodičnih konfiguracija kao društveno legitimnih.

Iz toga proizilazi da je interdisciplinarni pristup nužan: pravo osigurava normativnu stabilnost, dok sociološki uvidi omogućavaju razumijevanje fluidnih oblika zajedničkog života. Samo kroz takvu dvostruku prizmu moguće je zahvatiti kompleksnu stvarnost porodičnog identiteta, koji se istovremeno kreira između zakona i svakodnevnog društvenog iskustva. Kombinacija ovih perspektiva omogućava da se bolje razumiju hibridni i nestandardni oblici porodičnog života koji obilježavaju savremena društva. Na taj način, porodica se može promišljati kao otvoreni koncept, podložen stalnim transformacijama, ali i kao temeljna društvena kategorija koja oblikuje iskustvo pripadanja.

Savremeni porodični identitet, stoga, treba razumjeti kao dinamičan, refleksivan i višedimenzionalan konstrukt, koji se formira između zakonskih odredbi i svakodnevne prakse. Pravo osigurava formalni okvir, ali stvarni život

¹³ Donati, P. *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences*, Routledge, 2011.

¹⁴ Stacey, J. *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*, Boston - Beacon Press, 1996, 9

porodice odvija se u polju društvenih interakcija, simboličkih značenja i moralnih obaveza. Kako ističe Luhmann¹⁵, institucije ne opstaju zbog svojih normativnih struktura, već zbog komunikacija koje ih svakodnevno potvrđuju. Porodični identitet se tako može posmatrati kao procesualna kategorija, koja nastaje kroz dijalog između pravne regulacije i društvene stvarnosti.

Upravo u tom dijalogu između zakona i iskustva otkriva se suština porodičnog identiteta: on nije samo pravni status, nego živa društvena činjenica koja se oblikuje kroz prakse brige, solidarnosti i zajedničkog života. Razumijevanje porodice u savremenom kontekstu zahtijeva napuštanje rigidnih pravnih klasifikacija i prihvatanje njene interdisciplinarne prirode, koja povezuje pravo, sociologiju, etiku i kulturu. Samo kroz takvu slojevitu perspektivu moguće je u potpunosti sagledati porodični identitet – kao pojam koji istovremeno pripada sferi normativnog poretka i sferi življene društvene stvarnosti.

2. Normativni okvir i pravni status vanbračnih partnera u Federaciji Bosne i Hercegovine

Iako sociološki uvid naglašava dinamičnost i refleksivnost porodičnog identiteta, za sveobuhvatno sagledavanje položaja vanbračnih partnera ključno je analizirati propise kojima je uređena ova oblast. Važeće zakonodavstvo uspostavlja jasnu normativnu arhitekturu koja strukturira prava i obaveze partnera, čime ne samo da pruža zaštitu interesa, nego i konstituiše institucionalni model porodične realnosti. Pravna regulative osim što formalno prepoznaje vanbračne zajednice, stvara pravni okvir unutar kojeg partneri mogu ravnopravno ostvarivati svoja prava, u skladu sa savremenim društvenim praksama i promjenjivim oblicima porodičnog života.

Savremeni obrasci zajedničkog života bez formalnog zaključenja braka postaju sve učestaliji među građanima, dok važeće zakonodavstvo omogućava njihovu formalnu validaciju, pružajući im pravnu sigurnost, čime se normativna regulativa usklađuje sa stvarnim društvenim praksama i pluralizmom porodičnih identiteta, te se istovremeno potvrđuje fleksibilnost pravnog uređenja u odgovoru na dinamiku savremenih društvenih transformacija.

Uređenje statusa vanbračnih partnera u Federaciji Bosne i Hercegovine, zasniva se na više međusobno povezanih zakonskih propisa, koji zajedno oblikuju način na koji se ova zajednica definiše, priznaje i štiti u pravnom sistemu. Budući da se pitanja porodičnih odnosa, imovinskih prava, socijalne zaštite i procesnih procedura ne nalaze u jednom jedinstvenom aktu, već su raspoređena u više posebnih zakona, razumijevanje položaja vanbračnih partnera zahtijeva sagledavanje cjelokupne normativne regulative. U tom smislu, Porodični zakon Federacije BiH (PZ F BiH)¹⁶ predstavlja polaznu tačku, pri čemu njegovo

¹⁵ Luhman, *Love as Passion: The Codification of Intimacy*

¹⁶ "Službene novine FBiH", br. 35/2005, 41/2005 - ispravka., 31/2014 i 32/2019 - odluka Ustavnog Suda

tumačenje treba promatrati u kontekstu šireg zakonodavnog okvira, kojima se uređuju prava i obaveze partnera.

Naime, važeće zakonske odredbe, naročito one sadržane u PZ F BiH predviđaju da vanbračna zajednica, ukoliko ispunjava određene, zakonom propisane uslove – može imati pravne posljedice slične onima koje proizlaze iz bračne zajednice.¹⁷ U pojedinim pravnim situacijama, naročito kada su u pitanju prava i obaveze partnera, zakon tretira vanbračne zajednice ravnopravno s bračnim, osiguravajući im formalno-pravnu zaštitu i jednakost u ostvarivanju porodičnih prava. Ovakav normativni pristup jasno pokazuje da zakonodavac nastoji pratiti savremene društvene tokove, te da zakonske odredbe nisu statične, već se razvijaju i prilagođavaju stvarnim životnim okolnostima građana, omogućavajući efektivnu zaštitu partnera i prepoznavanje vanbračnih zajednica kao legitimnog oblika porodičnog života.¹⁸

3. Analiza relevantnih zakonskih propisa

Analiza položaja vanbračnih partnera podrazumijeva razmatranje propisa kojim se uređuje njihov status unutar porodične zajednice, što zahtijeva detaljno sagledavanje relevantnih zakonskih normi. Posebnu važnost u tom kontekstu ima Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (PZ FBiH), koji već u članu 1. pruža jasnu i sveobuhvatnu definiciju porodice, određujući je kao „životnu zajednicu roditelja i djece, drugih krvnih srodnika, srodnika po tazbini, usvojlaca i usvojenika, te osoba iz vanbračne zajednice ako žive u zajedničkom domaćinstvu“.

17 Institucija vanbračne zajednice u Bosni i Hercegovini, osim Federacije BiH, pravno je prepoznata i u njenim drugim administrativnim jedinicama - Republici Srpskoj i Brčko Distriktu. Iako postoji zajednički stav da se vanbračna zajednica smatra oblikom porodičnog života koji može proizvoditi određene pravne posljedice, svaki od ovih entiteta i Distrikt ima vlastite zakonske propise koji tu zajednicu definišu i uređuju na specifičan način. Te razlike u zakonskom uređenju postaju naročito značajne u situacijama kada vanbračni partneri nastoje ostvariti prava koja proizlaze iz njihove zajednice, kao što su pravo na zajedničku imovinu, pravo na izdržavanje ili ostvarivanje roditeljskih prava. U praksi, to znači da ostvarivanje tih prava može zavisiti od toga u kojem entitetu ili distriktu partneri žive i gdje se konkretna pravna situacija procjenjuje.

18 Prema posljednjem popisu stanovništva u Federaciji BiH, evidentirano je ukupno 9.443 vanbračnih zajednica, od kojih 4.580 bez djece i 4.863 sa djecom. Federalni zavod za statistiku napominje da prilikom prikupljanja podataka nije utvrđivana dužina trajanja zajedničkog života, što je ključni zakonski uslov za priznavanje vanbračne zajednice – po zakonu, zajednica života mora trajati najmanje tri godine ili kraće ako postoji zajedničko dijete. Stoga je broj vanbračnih zajednica potrebno tumačiti s rezervom, jer nije isključeno da su neki parovi bili zajedno kraće od propisanog roka, a ipak su evidentirani kao zajednica. S obzirom na društvene trendove i promjene u porodičnim odnosima, može se pretpostaviti da se broj vanbračnih zajednica od tada značajno povećao. Paragraf. - Porodični zakon FBiH: “Vanbračna zajednica nastaje nakon najmanje tri godine zajedničkog života...” 2017. Preuzeto s <https://www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/09102017/09102017-vijest6.html>

Ova zakonska odredba pokazuje da je pojam porodice shvaćen široko – on ne obuhvata samo roditelje i djecu, krvne i tazbinske srodnike, te usvojioce i usvojenike, već i partnere koji žive u vanbračnoj zajednici. Time se vanbračna zajednica nedvosmisleno afirmiše kao pravno relevantan oblik porodičnog života, sa svim pripadajućim društvenim i pravnim implikacijama. Međutim, zakon pritom jasno naglašava jedan važan uslov – da bi se vanbračna zajednica smatrala ravnopravnom bračnoj, partneri moraju živjeti u zajedničkom domaćinstvu. Drugim riječima, tek kroz stvarni, svakodnevni zajednički život, odnosno, dijeljenje obaveza, troškova i briga – partneri stiču status članova porodice u smislu zakona. Time se porodica ne posmatra samo kao formalna, pravna institucija, već kao zajednica koja se gradi i održava kroz zajednički život i međusobnu podršku. Takav pristup je razumljiv i opravdan, jer sprečava moguće zloupotrebe koje bi mogle nastati kada bi se brak i vanbračna zajednica izjednačili bez jasnih kriterija – poput neosnovanog sticanja imovinskih prava, nasljedstva ili drugih socijalnih i porodičnih beneficija.

Dok PZ F BiH definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca,¹⁹ zakonodavac istovremeno daje posebnu definiciju vanbračne zajednice, određujući je kao životnu zajednicu žene i muškarca koji nisu u braku, niti u vanbračnoj zajednici s drugom osobom, pri čemu njeno trajanje mora biti najmanje tri godine, osim ako je u toj zajednici rođeno zajedničko dijete.²⁰ Kao što je vidljivo iz same definicije, pored osnovnog uslova koje Zakon postavlja za priznavanje vanbračnih partnera kao članova porodice (zajedničkog života u domaćinstvu), definicija vanbračne zajednice dodatno precizira i njeno trajanje, čime se osigurava da takva zajednica bude pravno prepoznata, da proizvede odgovarajuće pravne posljedice i da partnerima pruža sigurnost i zaštitu njihovih prava u skladu sa zakonom.²¹

Ovakva formulacija vanbračne zajednice za njeno priznavanje i valjanost, jasno je razlikuje od prolaznih ili nestabilnih veza, te afirmiše stabilnost,

19 Član 6. PZ F BiH; Prema članovima 7. i 8. PZ F BiH brak se sklapa saglasnom izjavom žene i muškarca pred matičarom, koji djeluje kao državni službenik, pri čemu partneri, nakon sklapanja braka pred matičarom, imaju mogućnost zaključivanja braka i pred vjerskim službenikom. Zakon dalje precizira da za postojanje braka moraju biti ispunjeni određeni uvjeti: partneri moraju biti različitog spola, dati svoj pristanak i izjaviti ga pred matičarom. Nepoštivanje bilo kojeg od ovih uvjeta isključuje pravne učinke braka. Ovi članovi time jasno povezuju formalno-pravni okvir za postojanje braka, osiguravajući na taj način pravnu sigurnost bračne zajednice.

20 Član 3. PZ F BiH

21 Za razliku od Federacije BiH, u kojoj je zakonom propisan stroži uslov minimalnog trajanja vanbračne zajednice u trajanju od tri godine (osim u slučajevima kada postoji zajedničko dijete), u Republici Srpskoj se vanbračna zajednica pravno priznaje već nakon dvije godine zajedničkog života ili kraće ukoliko partneri imaju dijete (Član 13. stav. 1. Porodičnog zakona Republike Srpske ("Sl. glasnik RS", br. 17/2023, 27/2024, 20/2025 - odluka US i 61/2025). Takve razlike u pravnim rješenjima između entiteta dovode do neujednačenosti u ostvarivanju prava građana na relativno maloj teritoriji, kakva je Bosna i Hercegovina, što u konačnici može otvoriti pitanje jednakog tretmana i pravne sigurnosti u domenu porodičnog prava.

trajnost i isključivost vanbračne zajednice, potvrđujući da ona nije samo faktička, već i pravno relevantna zajednica. Uvođenjem principa monogamije isključuje se mogućnost postojanja vanbračne zajednice paralelno s brakom ili drugom vanbračnom zajednicom, što je vrlo važno sa aspekta pravne sigurnost i dosljednost porodičnih odnosa, jer se spriječava kolizija pravnih posljedica, koje bi mogle nastati u više istovremenih zajednica. Ono što je važno istaknuti, jeste da vanbračna zajednica u svojoj suštini predstavlja životnu zajednicu u kojoj partneri ostvaruju međusobnu emotivnu i materijalnu povezanost, dijele domaćinstvo, pomažu jedno drugome i ponašaju se kao supružnici, iako pravno nisu sklopili brak.

Ipak, postojanje svih navedenih elemenata nije apsolutni uslov. Praksa pokazuje da vanbračna zajednica može postojati i kada partneri, zbog objektivnih razloga (npr. poslovnih obaveza ili studija), ne žive stalno zajedno, ali postoji stabilna volja i namjera da se zajednica nastavi i razvija.²² Suprotno tome, samo zajedničko domaćinstvo i fizička bliskost ne znače automatski postojanje vanbračne zajednice, ako ne postoji svjesna namjera partnera da žive kao muž i žena. Ključni kriterij je volja partnera da zajednički grade život, što se ocjenjuje kroz ukupnost okolnosti i ponašanja u svakodnevnom životu, kroz svaki pojedinačni slučaj.

Zakonsko preciziranje minimalnog trajanja zajednice (tri godine, ili kraće ako postoji zajedničko dijete), otklanja ranije pravne dileme i različita tumačenja u sudskoj praksi o tome šta znači „duža veza“.²³ Time je u velikoj mjeri unaprijeđena pravna sigurnost i osigurano ujednačeno postupanje sudova prilikom odlučivanja o statusu i pravima vanbračnih partnera, međutim, u praksi i dalje postoje problemi i izazovi, posebno kada je riječ o dokazivanju postojanja i trajanja vanbračne zajednice.

Normativna jasnoća zakona ne garantuje njegovu operacionalnu efikasnost. Pravna procedura dokazivanja vanbračne zajednice ostaje višeslojni proces u kojem se formalna pravda često sukobljava s empirijskom stvarnošću zajedničkog života. Dok bračni status egzistira kao samopotvrđena pravna činjenica, vanbračna zajednica mora biti dokazno proizvedena, tako da sudska odluka postaje čin pretvaranja društvene prakse u pravno relevantan događaj.

²² Traljić, N., i Bubić, S. *Bračno pravo* (I izd.). Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2007. str. 144–145.

²³ Zakon ne sadrži izričitu odredbu koja bi regulisala pitanje dokazivanja neprekidnog trajanja vanbračne zajednice, niti precizira da li kontinuitet zajedničkog života predstavlja uslov za njeno pravno priznanje. Ipak, može se smatrati da kontinuirano trajanje predstavlja jedan od relevantnih elemenata za ocjenu postojanja vanbračne zajednice u pravnom smislu. U tom kontekstu, kratkotrajni i opravdani prekidi zajedničkog života ne bi se trebali tumačiti kao prekid kontinuiteta, pod uslovom da ne ugrožavaju osnovne karakteristike vanbračne zajednice, kao što su trajnost, stabilnost i zajednički život partnera. - Lucić, N. "DOKAZIVANJE IZVANBRAČNE ZAJEDNICE – ODGOVORI NA NEUJEDNAČENO ZAKONODAVSTVO I SUDSKU PRAKSU" *Pravni vjesnik*, 31 (3-4), 101-132, str. 104. 2015. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/155894>

Dokazni postupak se pretvara u ritual formalizacije intime: ono što je u osnovi emocionalno i životno iskustvo mora biti preoblikovano u dokumentarni trag, svjedočanstvo i administrativni dokaz. Takva procedura često je dugotrajna, neizvjesna i administrativno opterećujuća, što u konačnici stavlja vanbračne partnere u realno nepovoljniji položaj u odnosu na bračne, uprkos formalnom zakonskom izjednačavanju oba oblika zajednice, pod zakonom propisanim uslovima.²⁴ Ovaj odnos jasno potvrđuje da je pravna zaštita vanbračnih partnera duboko uslovljena dokaznom konstrukcijom stvarnosti, jer zakon priznaje samo ono što se može proceduralno dokazati, a ne nužno ono što stvarno postoji.

4. Prava i obaveze vanbračnih partnera

Prava i obaveze vanbračnih partnera značajno su unaprijeđena, čime se partnerima garantuje pravna zaštita u pitanjima imovine, socijalne sigurnosti i drugih relevantnih aspekata zajedničkog života, jer društvene promjene, rast broja vanbračnih zajednica i potreba za pravnom sigurnošću zahtijevaju adekvatnu zakonodavnu reakciju.

Tako PZ F BiH, između ostalog, propisuje da imovina koju su vanbračni partneri stekli radom tokom trajanja vanbračne zajednice, čini njihovu vanbračnu stečevinu,²⁵ pri čemu se ne pravi razlika u odnosu na bračnu stečevinu,²⁶ kao

24 Jedan od primjera u kojima sud postavlja vanbračne partnere u nepovoljniji položaj može se pronaći u presudi Opštinskog suda u Banjoj Luci, broj Pž-123/23 od 15. juna 2025. godine. Predmet se odnosio na spor o pravu svojine na stanu između tužiteljice i nasljednika pokojnog V.D., sa kojim je tužiteljica živjela u vanbračnoj zajednici. Ključno pitanje bilo je da li njihova zajednica života predstavlja pravno priznatu vanbračnu zajednicu koja vodi zajedničkom sticanju imovine, odnosno da li tužiteljica ima pravo na polovinu stana. Prema Porodičnom zakonu Republike Srpske, vanbračna zajednica može biti izjednačena sa bračnom zajednicom i dovesti do zajedničkog sticanja imovine samo ako oba partnera nijedan nije u braku. Utvrđeno je da je V.D. bio u braku sa svojom suprugom B.D. sve do smrti, iako nije živio s njom od 1995. godine, a tužiteljica je znala za taj brak i navodno razvod u toku. Sud je zaključio da njihova veza nije bila vanbračna zajednica u smislu zakona koja može stvoriti pravo zajedničke imovine. Takođe, sud je ispitao dokaze o novcu uloženom u kupovinu stana i utvrdio da je glavni iznos za kupovinu stana poticao iz V.D.-eve imovine, uglavnom od prodaje ranijeg stana, dok nije bilo dovoljno dokaza da je tužiteljica značajno finansijski doprinijela. Na osnovu svega navedenog, sud je odbio tužbeni zahtjev i potvrdio da pravo svojine na stanu pripada isključivo nasljednicima V.D., odnosno njegovoj zakonitoj supruzi i djeci.

25 Članovi 259 – 263 PZ F BiH

26 Takav primjer može se vidjeti u presudi Vrhovnog suda Republike Srpske, broj: 80 0 P 078169 21 Rev od 1.7.2021. godine. U konkretnom slučaju, sudovi su utvrdili da su partične stranke tokom gotovo dvadesetogodišnje vanbračne zajednice zajedničkim radom stekle nekretnine – kuću i stan. Tužiteljica je zahtijevala priznanje suvlasničkog dijela od ½, pozivajući se na svoj doprinos u sticanju imovine. Tuženi je osporavao tvrdeći da se radi o njegovoj posebnoj imovini, jer je kredite podizao i vraćao sa svog računa. Nižestepeni sudovi su utvrdili da su obje strane, kao sudažnici, podigle dva kredita – prvi 2005. godine za kupovinu kuće, a drugi 2007. godine za kupovinu stana u B. Iako je rate sa svog računa formalno vraćao tuženi, radilo se o zajedničkim sredstvima, jer su krediti pribavljeni dogovorom i u svrhu finansiranja zajedničkih potreba. Tužiteljica je iz svojih

i pravo na međusobno izdržavanje nakon prestanka zajednice,²⁷ ukoliko jedan od partnera ostane bez sredstava za život ili nije sposoban za rad.²⁸ Posebna zaštita predviđena je i za majku vanbračnog djeteta, kojoj otac djeteta mora osigurati izdržavanje u periodu od tri mjeseca prije porođaja do godinu dana nakon njega,²⁹ ako se ona stara o djetetu i nema vlastitih sredstava za život. Također, oba partnera dužna su srazmjerno svojim imovinskim mogućnostima snositi troškove trudnoće i porođaja,³⁰ čime zakon jasno naglašava zajedničku odgovornost i solidarnost.

Pored toga, prava vanbračnih partnera dodatno su osigurana i drugim relevantnim propisima. Tako, prema odredbama Zakona o nasljeđivanju u Federaciji Bosne i Hercegovine,³¹ vanbračni partner ima pravo nasljeđivanja ostavitelja pod istim uslovima kao bračni partner.³² Međutim, da bi to pravo bilo priznato, vanbračna zajednica mora ispunjavati uslove propisane porodičnim

prihoda plaćala režijske troškove i brinula o zajedničkom djetetu, čime je omogućila tuženom da sredstva usmjerava na otplatu kredita. Stoga su odbijeni revizionni navodi da je riječ o posebnoj imovini tuženog ili da je tužiteljica svoju zaradu koristila isključivo za druge svrhe. Na osnovu toga, sud je zaključio da sporne nekretnine predstavljaju zajedničku imovinu, da doprinos obje strane treba cijiniti jednakim, te da tužiteljici pripada ½ suvlasničkog dijela.

27 Članovi 213, 230–233 PZ F BiH

28 Vrhovni sud Federacije BiH u presudi broj: 41 0 P 085447 22 Rev od 14.07.2022. godine zauzeo je stav da zahtjev tužiteljice za supružničko izdržavanje nije osnovan, jer nisu bili ispunjeni svi zakonom propisani uslovi iz člana 224. Porodičnog zakona FBiH. Sud je podsjetio da pravo na izdržavanje pripada bračnom partneru samo ako nema dovoljno sredstava za život, ako ih ne može ostvariti iz vlastite imovine, te ako je nesposoban za rad ili se ne može zaposliti – a sve te pretpostavke moraju postojati kumulativno. Teret dokazivanja ovih činjenica je na tužitelju. U konkretnom slučaju, tužiteljica je samo dostavila potvrdu o prijavi na biro za zapošljavanje, ali nije pružila nikakve druge dokaze da stvarno nema mogućnost zaposlenja ili da je trajno nesposobna za rad. Sud je naglasio da sama nezaposlenost ili prijava na biro ne predstavljaju dovoljan dokaz za ostvarivanje prava na izdržavanje. Dalje, sud je istakao da bračni partner od kojeg se traži izdržavanje nije dužan ugrožavati vlastiti egzistencijalni minimum. Dok se kod izdržavanja djece od roditelja očekuje i lično žrtvovanje, kod supružničkog izdržavanja postoji ograničenje – davalac izdržavanja može biti obavezan samo u mjeri u kojoj to dozvoljavaju njegove stvarne životne mogućnosti. Utvrđeno je da tuženi ima redovna primanja od oko 1.400 KM, ali da istovremeno otplaćuje tri kredita podignuta tokom trajanja braka, pokriva režijske troškove cijele kuće, te nakon svega njemu ostaje tek 200 KM za lične potrebe. Imajući u vidu i njegovo zdravstveno stanje (srčani problemi, kičma, česta bolovanja), sud je ocijenio da raspoloživi iznos nije dovoljan ni za minimalne potrebe samog tuženog. Zbog toga je zaključeno da on nije u mogućnosti da izdvaja sredstva za izdržavanje tužiteljice. Na toj osnovi Vrhovni sud je ocijenio da su nižestepeni sudovi pogrešno primijenili materijalno pravo, jer su zanemarili kumulativne pretpostavke iz člana 224. PZ FBiH i pogrešno procijenili stvarne mogućnosti tuženog. Stoga je revizija usvojena, nižestepene presude preinačene, a zahtjev tužiteljice za izdržavanje u cijelosti odbijen.

29 Član 234. PZ F BiH

30 Član 235. PZ F BiH

31 Službene novine FBiH, br. 80/2014 i 32/2019 - odluka US

32 Član 9. Zakon o nasljeđivanju F BiH

zakonodavstvom, a mora i faktički postojati u trenutku smrti ostavitelja.³³ Međutim, značajan problem kod sticanja nasljednih prava vanbračnih partnera u praksi, predstavlja odredba koja propisuje da oni nemaju pravo na nasljeđivanje ukoliko je njihova životna zajednica prestala prije smrti ostavitelja.³⁴ Tako zakonodavac uvodi eliminatorni kriterij trajanja zajednice kao odlučujući pravni uslov, što u nasljednopravnim postupcima ima posebnu težinu, budući da konačni ishod u velikoj mjeri zavisi od dokazivanja kontinuiteta i stabilnosti vanbračne zajednice, pri čemu je u praksi izuzetno teško dokazati da je zajednica prestala postojati, zbog nejasnih kriterija i složenosti dokazivanja trajnog prekida zajedničkog života.³⁵

Međutim, dodatni uslovi za ostvarivanja prava iz vanbračne zajednice, propisani su i Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije BiH.³⁶ Članom 69. ovog Zakona normirano je da vanbračni partner umrlog osiguranika ili korisnika penzije izjednačen sa bračnim supružnikom u pogledu prava na porodičnu penziju,³⁷ međutim, za razliku od bračnih partnera, ovaj

33 Naime, član 1. stav 2. Zakona o nasljeđivanju precizira da se vanbračnom zajednicom smatra životna zajednica žene i muškarca koja je trajala sve do smrti ostavitelja, što predstavlja dodatni uvjet za ostvarivanje nasljednih prava. Ova odredba jasno naglašava da trajanje zajednice do trenutka ostaviteljeve smrti nije samo formalni kriterij, već ključni element za sticanje prava na nasljedstvo, čime se osigurava pravna sigurnost i jednak tretman vanbračnih partnera u odnosu na bračne.

34 Član 25. stav. 3. Zakon o nasljeđivanju F BiH

35 Pojam „trajno prestala“ nije precizno definisan zakonom, ali se u pravnoj teoriji i praksi tumači kao prestanak zajednice koji je konačan i nepovratan, a ne privremeni prekid usljed objektivnih okolnosti (npr. poslovne obaveze, zdravstveni razlozi, fizička razdvojenost bez namjere prekida odnosa i sl.). Ključno je utvrditi da su partneri, u određenom trenutku prije smrti ostavitelja, prestali da žive u zajednici koja uključuje zajednički dom, ekonomsku povezanost, međusobnu podršku i emocionalnu povezanost, te da nisu imali namjeru takvu zajednicu nastaviti. Važno je napomenuti da rigidno formalističko tumačenje zakonskog okvira, koje bi u svakom slučaju zahtijevalo dokazivanje kontinuiteta zajednice do trenutka smrti, može dovesti do pravne nesigurnosti i nezaštićenosti slabije strane, naročito ako je riječ o dugogodišnjoj vanbračnoj zajednici čije je postojanje i funkcionalnost nesporno – ali je iz bilo kojih razloga došlo do kraćeg prekida u neposrednom periodu prije smrti. Zbog toga se u pravnoj praksi sve više ističe potreba za fleksibilnim i individualiziranim pristupom svakom konkretnom slučaju, uz uvažavanje stvarnog karaktera odnosa između vanbračnih partnera i okolnosti koje su dovele do eventualnog prestanka zajednice

36 Sl. novine FBiH“, br. 13/2018, 93/2019 - odluka US, 90/2021, 19/2022 i 42/2023 - odluka US, “Sl. glasnik BiH“, br. 43/2024 - odluka US BiH i “Sl. novine FBiH“, br. 47/2024 i 19/2025)

37 U odluci Ustavnog suda Bosne i Hercegovine broj AP-4077/16 od 11. oktobra 2018. godine, Sud je usvojio apelaciju Izete Šehagić i utvrdio povredu prava na zabranu diskriminacije iz člana II/4. Ustava Bosne i Hercegovine i člana 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima, u vezi s pravom na imovinu iz člana II/3.k) Ustava BiH i člana 1. Protokola br. 1 uz Konvenciju. Predmet se odnosio na odbijanje zahtjeva apelantice za priznanje porodične penzije nakon smrti vanbračnog partnera, pri čemu su redovni sudovi i Federalni zavod za PIO primijenili član 60. Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju FBiH (Službene novine FBiH, br. 29/98 i dr.), koji pravo priznaje isključivo bračnom supružniku. Ustavni sud je ocijenio da takva primjena zakona

Zakon propisuje dodatni uslov za ostvarivanje propisanih prava,³⁸ kojim se izričito zahtjeva da se status vanbračnog partnera utvrdi u odgovarajućem sudskom postupku, u skladu s odredbama PZ FBiH (trajala najmanje tri godine, ili kraće ako je u toj zajednici rođeno zajedničko dijete, a koja je prestala smrću osiguranika).³⁹

Ovi dodatni zakonski zahtjevi proizlaze iz činjenice da vanbračna zajednica, za razliku od braka, nije formalno registrirana u javnim evidencijama i stoga može biti predmet pravnih nesigurnosti. Zakon posebno uređuje prava vanbračnih partnera u slučaju smrti osiguranika ili korisnika penzije, osiguravajući da ona budu ostvarena onima koji su zaista dijelili život i svakodnevne odgovornosti s preminulim partnerom. Na taj način, pravni okvir ne samo da štiti partnera, već i diskretno odražava stvarne oblike zajedničkog života u savremenom društvu.

nema objektivno ni razumno opravdanje, jer nije uvaženo „opredjeljenje iz Porodičnog zakona FBiH (čl. 2, 3, 213, 230, 263) o dosljednom izjednačavanju bračne i vanbračne zajednice** u pravima i obavezama“, uključujući i imovinska. Sud je naglasio da se, u skladu s članom II/2. Ustava BiH, Evropska konvencija primjenjuje direktno i ima prioritet nad domaćim zakonima, te da apelantica „ne može snositi štetne posljedice“ zbog neusklađenosti domaćeg zakonodavstva. Na osnovu toga, Sud je ukinuo presudu Kantonalnog suda u Sarajevu broj 09 0 U 020038 14 U od 23. augusta 2016., te predmet vratio na ponovno odlučivanje, uz obavezu primjene člana 14. Konvencije i člana 1. Protokola br. 1. Ustavni sud Bosne i Hercegovine. (2018, 11. oktobar). Odluka o dopustivosti i meritumu u predmetu AP-4077/16 (Izeta Šehagić). Preuzeto s https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/AP-4077-16-1156454.pdf

38 Član 69. stav 2. Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju F BiH

39 Kantonalni sud u Goraždu u presudi broj: 05 0 U 001050 21 U od 23.06.2021. godine, odlučujući o tužbi podnesenoj protiv rješenja Federalnog zavoda za penzijsko i invalidsko osiguranje Mostar i Kantonalne administrativne službe u Goraždu, ocijenio je osnovanim navode tužiteljice A.Z. kojom se traži priznanje prava na porodičnu penziju nakon smrti vanbračnog partnera. Osporena rješenja upravnih organa odbila su njen zahtjev, pozivajući se na član 68. i 69. Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, prema kojima pravo na porodičnu penziju imaju samo bračni supružnici i drugi izričito navedeni članovi porodice. Sud je u obrazloženju naglasio da su upravni organi nepravilno primijenili materijalno pravo jer su prilikom odlučivanja zanemarili relevantne odredbe Porodičnog zakona, iako je nesporno utvrđeno da je tužiteljica živjela devet godina u vanbračnoj zajednici sa umrlim korisnikom penzije. Posebno je istaknuto da se u smislu člana 3. Porodičnog zakona vanbračna zajednica izjednačava sa bračnom ako traje najmanje tri godine ili kraće u slučaju postojanja zajedničkog djeteta, dok član 224. i 230. istog zakona predviđaju međusobno pravo i dužnost izdržavanja, a član 263. da imovina stečena u vanbračnoj zajednici ima pravni režim bračne stečevine. Također, članom 9. Zakona o nasljeđivanju u FBiH izričito je propisano da vanbračni partner ima nasljedno pravo jednako kao i bračni. Upravni organi su, prema ocjeni suda, pogrešno polazili od toga da se odredbe Porodičnog zakona ne mogu primijeniti u postupku odlučivanja o porodičnoj penziji, čime je tužiteljica stavljena u neravnopravan položaj u odnosu na bračne supružnike. Sud je naglasio da se odredbe Porodičnog zakona, kojima se bračna i vanbračna zajednica izjednačavaju, imaju smatrati *lex specialis* u odnosu na Zakon o PiO, te da se prilikom odlučivanja mora primijeniti zakonodavstvo koje osigurava ravnopravan tretman i sprečava diskriminaciju. Iz tih razloga, Sud je zaključio da su osporena rješenja nezakonita, jer nisu donesena u skladu sa članom 4., 7., 8. i 9. Zakona o upravnom postupku, budući da nisu utvrđene sve relevantne činjenice i nisu primijenjeni svi važeći propisi. Slijedom toga, osporena rješenja su poništena, a predmet vraćen prvostepenom organu na ponovno odlučivanje.

Pravni okvir u Federaciji BiH omogućava da, iako se vsanbračna zajednica formalno ne smatra brakom, partneri imaju ekvivalentnu zaštitu, uz nužnost dodatne sudske verifikacije. Time se balansira zaštita prava partnera sa objektivnim utvrđivanjem stvarnog odnosa, i osigurava da se vanbračne zajednice tretiraju kao ravnopravne porodične zajednice u pogledu osnovnih prava, dužnosti i zaštite partnera i djece. Ipak, složene procedure i otežano ostvarivanje prava često stvaraju jaz između formalne zakonske ravnopravnosti i stvarne zaštite, što ukazuje na potrebu da se prava partnera i djece u praksi djelotvorno ostvare.

5. Vanbračna zajednica u sociološkom smislu (faktičko stanje, društvena percepcija)

Vanbračna zajednica, u savremenom sociološkom diskursu, zauzima liminalan prostor između institucionalno priznatog i društveno življenog, između formalne regulative i svakodnevne prakse intimnosti. U tom međuprostoru — gdje se pravo, moral i društvena percepcija prepliću — rađa se jedan od najsloženijih fenomena savremenog porodičnog života. Vanbračna zajednica se ne može razumjeti samo kao „alternativa braku“, već kao oblik zajedništva koji reflektuje šire društvene transformacije, individualizaciju i promjenu normativnih temelja intimnosti. U tom smislu, ona postaje ogledalo procesa u kojem se tradicionalne institucije preispituju, a novi obrasci zajedničkog života oblikuju izvan rigidnih okvira zakona i običaja.

Anthony Giddens⁴⁰ u svom djelu *The Transformation of Intimacy* naglašava da je moderna intimnost refleksivna: „odnosi više nisu vođeni tradicijom, već stalnim dijalogom između partnera o njihovim željama, granicama i očekivanjima“. Ova refleksivnost omogućava razumijevanje vanbračne zajednice kao prostora u kojem se oblikuje „čisti odnos“ — odnos koji postoji „dok obje strane osjećaju da iz njega dobijaju ono što žele“⁴¹. Takvi odnosi nisu nužno nestabilni, već fleksibilni: njihova trajnost ne proizilazi iz zakonskih normi, nego iz emocionalne autentičnosti i svakodnevne prakse povjerenja. U tom kontekstu, vanbračna zajednica predstavlja oblik „refleksivnog projekta intimnosti“, gdje partneri kontinuirano pregovaraju smisao zajedništva, dok društvo paralelno testira granice svojih moralnih i kulturnih obrazaca.

Sličan uvid donose Ulrich Beck i Elisabeth Beck-Gernsheim⁴², koji tvrde da ljubavni odnosi u kasnoj modernosti funkcionišu unutar „normalnog haosa ljubavi“, gdje su norme tradicionalnog braka potkopane procesima individualizacije, emancipacije i rodne jednakosti. Beck i Beck-Gernsheim

⁴⁰ Giddens, *The transformation of intimacy*, 6

⁴¹ Ibid, 58

⁴² Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. *The Normal Chaos of Love*, Cambridge: Polity, 1995.

naglašavaju da je savremena ljubav „utemeljena na izboru, a ne na dužnosti“⁴³, te da „porodični život sve više postaje projekat ličnog samorazvoja“⁴⁴. Vanbračne zajednice upravo utjelovljuju tu tranziciju — one predstavljaju pokušaj balansiranja između emocionalne bliskosti i autonomije, između zajedništva i individualnih aspiracija. Kako autori napominju, „savremeni pojedinac traga za srećom kroz intimnost, ali i kroz slobodu od institucionalnih ograničenja“⁴⁵.

Zygmunt Bauman u *Liquid Love* ukazuje da je savremeno društvo „tečno“ — odnosi su sve više nestabilni, podložni promjenama i redefinicijama. „U tečnoj modernosti“, piše Bauman, „ljubavni odnosi postaju fragmentarni, privremeni i podložni tržišnoj logici zamjene“⁴⁶. Ipak, upravo u toj fluidnosti pojavljuju se novi oblici stabilnosti, temeljeni na povjerenju, dijeljenju svakodnevnih obaveza i uzajamnoj brizi — vrijednostima koje nisu uslovljene zakonskim ugovorom, već etikom odnosa. Vanbračne zajednice tako postaju primjer onoga što Bauman naziva „privremenom trajnošću“ — stabilnošću koja proizilazi iz emocionalne predanosti, a ne iz institucionalne potvrde.

U tom smislu, važno je uočiti da sociološko razumijevanje vanbračnih zajednica prelazi granice deskriptivnog i ulazi u sferu normativnog preispitivanja — ono propituje šta znači „porodično“, „legitimno“ i „stabilno“. Gillian Dunne (2000) ističe da „vanbračne zajednice ruše heteronormativne i patrijarhalne obrasce porodice, jer pokazuju da bliskost i trajnost ne zahtijevaju institucionalno posredovanje“⁴⁷. Na taj način, ove zajednice djeluju kao laboratorije društvenih promjena, u kojima se redefinišu rodne uloge, obaveze i značenja emocionalne povezanosti.

Jedan od ključnih doprinosa u razumijevanju vanbračnih zajednica dolazi od Lynn Jamieson⁴⁸, koja u djelu *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies* navodi razlike između „romantične ljubavi“ i „kompanjonske intimnosti“. Dok je romantična ljubav bila usmjerena na idealizaciju i posjedovanje, kompanjonska intimnost zasniva se na dijeljenju iskustava, uzajamnom poštovanju i otvorenoj komunikaciji⁴⁹. Vanbračne zajednice se često oslanjaju upravo na ovu drugu dimenziju, gdje stabilnost nije stvar pravne forme, nego svakodnevne relacijske etike i emocionalne recipročnosti.

Eva Illouz (2012) ide korak dalje i analizira kako „emocionalni kapitalizam“ oblikuje način na koji ljudi doživljavaju ljubav i vezanost. U djelu *Why Love Hurts*

43 Ibid, 89

44 Ibid, 104

45 Ibid, 113

46 Bauman, Z. *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*, Cambridge - Polity, 2003, 15.

47 Dunne, G. *Lesbian Lifestyles: Women's Work and the Politics of Sexuality*, Basingstoke - Macmillan, 2000, 38.

48 Jamieson, L. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*, Cambridge - Polity, 1998

49 Ibid, 73

ona ističe da se intimni odnosi u kasnom kapitalizmu „neprestano pregovaraju između tržišne racionalnosti i emocionalne autentičnosti“⁵⁰. U tom kontekstu, vanbračne zajednice postaju izraz te ambivalencije: s jedne strane, one odražavaju oslobađanje od tradicionalnih institucija, a s druge strane, izložene su pritiscima kulture izbora, nesigurnosti i emocionalne investicije. Prema Illouz „ljubav je postala prostor samopromišljanja, ali i izvora anksioznosti – jer svaki odnos nosi rizik gubitka, koji je u potpunosti individualiziran“⁵¹. Ovakav uvid pomaže da se vanbračne zajednice ne posmatraju samo kao „rezultat emancipacije“, već i kao simptom savremenog društva u kojem ljubav, sloboda i nesigurnost egzistiraju u istom prostoru.

Vanbračne zajednice u tom smislu nisu samo sociološki fenomen, već i moralni izazov. Carol Smart (2007) naglašava da se „porodica ne može posmatrati samo kroz formalne kategorije; ona se proizvodi u svakodnevnim činovima, sjećanjima, naracijama i emocionalnim investicijama“⁵². Janet Finch dodaje da se porodični identitet potvrđuje kroz ono što naziva family display – „prikazivanje porodice kroz svakodnevne prakse koje društvu signaliziraju zajedništvo“⁵³. Ove teorije omogućavaju razumijevanje da vanbračne zajednice posjeduju vlastiti simbolički kapital legitimiteta, jer društveno „pokazuju“ porodicu iako nisu formalno priznate. Vanbračna zajednica se tako pojavljuje kao liminalni entitet – između privatnog i javnog, između intimnog i političkog. Sociologinja Sasha Roseneil opisuje ovakve oblike zajedništva kao „intimne građanske odnose“ (intimate citizenship), u kojima pojedinci ostvaruju pravo na bliskost izvan institucionalnih okvira⁵⁴. To znači da pravo na ljubav, zajedništvo i brigu više nije privilegija braka, nego dio šireg pojma građanskog identiteta u postmodernom društvu. Ovaj koncept otvara prostor za razumijevanje vanbračnih zajednica kao političkog pitanja – pitanja vidljivosti, priznanja i jednakosti.

U savremenim društvima, medijski diskurs i digitalna sfera dodatno oblikuju društvenu percepciju vanbračnih zajednica. José van Dijck ističe da su „društvene mreže postale novi prostori prikazivanja privatnog života, gdje se konstruira društveno priznanje porodičnih i partnerskih odnosa“⁵⁵. Kroz javno dijeljenje svakodnevnih iskustava, parovi u vanbračnim zajednicama simbolički potvrđuju svoje postojanje, čak i u odsustvu formalnog priznanja. Tako se digitalna kultura pojavljuje kao prostor u kojem se hibridne forme zajedništva društveno normaliziraju i legitimiziraju.

50 Illouz, E. *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*, Cambridge: Polity, 2012, 45

51 Ibid, 91

52 Smart, C. *Personal Life: New Directions in Sociological Thinking*, Cambridge: Polity, 2007, 42

53 Finch, J. *Displaying families*. *Sociology*, 41(1), 65–81, 2007, 70 str.

54 Roseneil, S. *The ambivalences of angel's 'arrangement': A psycho-social exploration of friendship and non-conventional intimacy*. *Sociological Review*, 54(4), 847–869, 2006

55 Van Dijck, J. *The Culture of Connectivity*, Oxford - Oxford University Press, 2013, str. 112

Istraživanja empirijskog karaktera potvrđuju ove teorijske uvide. Judith Seltzer pokazuje da porodice formirane izvan braka „posjeduju jednak stepen stabilnosti, funkcionalnosti i emocionalne povezanosti kao i one unutar bračne institucije“⁵⁶. Andrew Cherlin dodaje da proces „deinstitucionalizacije braka“ ne znači njegov nestanak, nego „oslobađanje od monopola nad intimnošću i porodičnim životom“⁵⁷. To ukazuje da se vanbračne zajednice ne pojavljuju kao anomalija, nego kao legitimna evolucija porodičnih odnosa u društvima koja sve više cijene izbor, dijalog i emocionalnu autentičnost.

Konačno, sociološko razumijevanje vanbračne zajednice nudi važno epistemološko upozorenje: stabilnost nije rezultat zakonske forme, nego relacijske prakse. Porodični identitet se u savremenom društvu ne nasljeđuje – on se stvara, održava i performativno potvrđuje kroz svakodnevni život. U tom smislu, vanbračna zajednica nije izuzetak, već paradigma novog oblika zajedništva koji pomjera granice između javnog i privatnog, formalnog i faktičkog, tradicionalnog i modernog.

6. Postupak i izazovi dokazivanja vanbračne zajednice

Iako su vanbračne zajednice i sociološki i pravno priznate kao oblik porodičnog života, granica između njihovog društvenog postojanja i pravne dokazivosti i dalje ostaje izrazito osjetljiva. Sociološka percepcija polazi od stvarnosti zajedničkog života, emocionalne povezanosti i svakodnevne prakse, dok pravni sistem zahtijeva jasne, formalno određene dokaze koji potvrđuju ispunjenje zakonom propisanih uslova. Upravo u tom raskoraku između društvenog priznanja i pravne verifikacije leži suštinski izazov — pitanje kako faktičku zajednicu prevesti u pravno relevantnu činjenicu.

Dokazivanje vanbračne zajednice dokazuje se prema opštim pravilima o teretu i izvođenju dokaza propisanim Zakonom o parničnom postupku Federacije BiH (u daljem tekstu ZPP F BiH).⁵⁸ Stranka koja tvrdi da je postojala vanbračna zajednica dužna je to i dokazati,⁵⁹ dok sud ocjenjuje sve dokaze slobodno, prema principu slobodne procjene dokaza. Zbog toga teret dokazivanja u postupcima koji se tiču prava proizašlih iz vanbračne zajednice – poput prava na izdržavanje, podjele stečevine i drugih prava, u potpunosti leži na strani onoga ko tvrdi da je zajednica postojala. Uobičajeni dokazi koje sudovi uzimaju u obzir uključuju:

56 Seltzer, J. Families formed outside of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1247–1268, 2000, 1252 str.

57 Cherlin, A. The deinstitutionalization of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 848–861, 2004, 850 str.

58 Sl. novine FBiH”, br. 53/2003, 73/2005, 19/2006 i 98/2015

59 Član 123. ZPP F BiH

- Svjedoke:⁶⁰ Iskazi o trajanju i prirodi odnosa, uključujući zajednički život, međusobnu skrbi način vođenja domaćinstva (komšije, rodbina i prijatelji),
- Isprave:⁶¹ Dokazi o zajedničkom vlasništvu, zajedničkom prebivalištu, financijskim transakcijama, ugovorima ili drugim dokumentima koji potvrđuju zajednički život i ekonomske veze partnera.⁶²
- Saslušanje stranaka:⁶³ Stranke same mogu potvrditi svoje navode i objasniti okolnosti zajednice, kao i način zajedničkog upravljanja domaćinstvom i imovinom.
- Vještačenja i uviđaji:⁶⁴ Po potrebi se angažuje stručnjak, primjerice iz oblasti psihologije, socijalnog rada ili imovinskih odnosa, radi objektivnog utvrđivanja činjenica. Takva vještačenja pomažu sudu u procjeni trajanja, stabilnosti i stvarne prirode vanbračne zajednice.

Vanbračni partneri mogu dokazati svoj status i zajednicu života međusobnom saglasnom izjavom volja ovjerenom kod notara, imajući u vidu da pojedini pozitivno-pravni propisi – poput Zakona o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, br. 59/2018 i 44/2022) čl. 31. stav 3. izričito dopuštaju da se postojanje vanbračne zajednice dokazuje notarski ovjerenom izjavom, pri čemu se takva izjava smatra javnom ispravom u smislu člana 4. Zakona o notarima FBiH. Ovo zakonsko rješenje pokazuje da, pored sudskog utvrđivanja statusa, pravni poredak u određenim postupcima prihvata saglasnu izjavu partnera kao dovoljan i valjan dokaz njihovog vanbračnog statusa.⁶⁵

60 Čl. 137–144 ZPP

61 Čl. 132–136 ZPP

62 Predmet spora bio je utvrđivanje prava svojine na stanu između tužiteljice i nasljednika pokojnog V.D., s kojim je tužiteljica živjela u vanbračnoj zajednici. Ključno pitanje u postupku bilo je da li njihova zajednica može biti pravno priznata kao vanbračna zajednica u smislu Porodičnog zakona Republike Srpske i da li tužiteljica stoga ima pravo na polovinu stana. Sud je utvrdio da je V.D. bio u bračnoj zajednici sa svojom suprugom B.D. do smrti, te da zbog postojanja braka nije ispunjen uslov za priznavanje vanbračne zajednice prema članovima 12. i 31. Porodičnog zakona RS. Sud je takođe konstatovao da tužiteljica nije dokazala značajan finansijski doprinos zajedničkoj imovini niti postojanje ugovora o zajedničkom sticanju imovine. Iako je veza sa V.D. imala karakter životne zajednice, ona nije bila pravno priznata kao vanbračna zajednica sa pravom na zajedničku imovinu. Stoga je sud odbio tužbeni zahtjev i potvrdio da pravo svojine na stanu pripada isključivo nasljednicima V.D., odnosno zakonitoj supruzi i djeci (Porodični zakon RS, čl. 12, 31 i 270; presuda Osnovnog suda u Banjaluci, broj P-1234/18, od 15.03.2019. godine).

63 Čl. 163–168 ZPP

64 Čl. 130–161 ZPP

65 Krešić, B. Dokazivanje vanbračne zajednice u pravu Bosne i Hercegovine. U Zborniku radova – Naučni skup „Razvoj porodičnog prava – od nacionalnog do evropskog“ 2022. str. 281. Preuzeto sa <https://mnsisc.pf.unibl.org/2023/boris-kresic-dokazivanje-vanbracne-zajednice-u-pravu-bosne-i-hercegovine.pdf>

Svaki od navedenih dokaza, kao i drugi pokazatelji koji se odnose na emocionalnu i ekonomsku povezanost partnera, zajedničko domaćinstvo, međusobnu brigu, te način ponašanja u javnom i privatnom životu, sud cijeni u okviru svakog konkretnog slučaja, uzimajući u obzir sve relevantne okolnosti – na način kako bi se to činilo i kod bračnih partnera. Pri tome se ne procjenjuju samo formalni ili materijalni aspekti zajedničkog života, već i elementi koji upućuju na trajnu namjeru zajedništva, uzajamnu podršku i društveno prepoznat oblik partnerske bliskosti. Sociološki posmatrano, takvi elementi predstavljaju ključne indikatore stabilne intimne zajednice, jer odražavaju stepen integrisanosti partnera u zajednički svakodnevni život i njihovu društvenu vidljivost kao para. Čak i u situacijama kada partneri ne žive neprekidno zajedno – primjerice zbog profesionalnih obaveza, rada u drugom gradu ili drugih objektivnih razloga, sud može utvrditi postojanje vanbračne zajednice ukoliko je evidentna kontinuitet emocionalne povezanosti, stabilna volja i zajednička namjera da se zajednica održava i razvija kao životna zajednica slična braku.⁶⁶

Iako ovaj pristup omogućava dokazivanja i priznavanje prava vanbračnim partnerima, on istovremeno otkriva njihovu faktičku ranjivost. Svaki spor zahtijeva dodatne dokazne napore koje bračni partneri ne moraju preduzimati,

66 Dodatno, sudovi u praksi često nailaze na izazove prilikom utvrđivanja tačnog početka zajedničkog života, što je od posebnog značaja u situacijama kada zakonodavac nastupanje pravnih učinaka uslovljava minimalnim trajanjem vanbračne zajednice. Kako precizno određivanje početka takve zajednice u praksi često nije moguće, insistiranje na strogo definisanoj vremenskoj granici može dovesti do toga da slabija strana ostane bez pravne zaštite, iako zajednica posjeduje sve bitne karakteristike trajne i stabilne veze. Praktičnije zakonsko rješenje bilo bi propisati da se pod pojmom ‘dužeg trajanja’ smatra približno tri godine zajedničkog života, uz ostavljanje sudovima diskrecije da svaki slučaj procijene u skladu s konkretnim okolnostima. S obzirom da je sadašnje zakonsko rješenje strogo postavljeno („najmanje tri godine“), a da početak trajanja vanbračne zajednice gotovo nikada nije moguće u potpunosti pouzdano utvrditi, ovakva fleksibilnija formulacija bila bi od koristi i vanbračnim partnerima i sudovima, jer bi značajno olakšala proces dokazivanja. Iako se kao prigovor tom mišljenju navodi da bi upotreba izraza ‘približno tri godine’ mogla dovesti do neujednačene sudske prakse, takva bojazan je u praksi manje osnovana. Sudovi i u drugim oblastima prava svakodnevno primjenjuju otvorene, fleksibilne pravne standarde – poput ‘razumnog roka’, ‘osnovane sumnje’, ‘značajnog doprinosa’ ili ‘osjetnog smanjenja imovinske koristi’ – bez stvaranja pravne nesigurnosti. Upravo primjena takvih standarda omogućava sudu da prilagodi odluku specifičnostima svakog slučaja, čime se postiže pravičniji rezultat nego rigidnim vezivanjem za strogo utvrđeni vremenski minimum. Pored toga, polazište ne bi bilo potpuno neodređeno, jer bi zakon ipak istakao okvir od približno tri godine, što predstavlja jasnu normativnu smjernicu. Sud bi, dakle, imao orijentir, ali i mogućnost da u posebnim okolnostima – primjerice, kada stranke dokažu trajnost, stabilnost i zajednički život karakterističan za bračnu zajednicu – prizna vanbračnu zajednicu iako je formalno trajanje neznatno kraće od tri godine. Time se izbjegava situacija u kojoj, zbog stroge forme, slabija strana ostaje bez zaštite iako je zajednica po svim drugim obilježjima postojala. Nasuprot tome, ranije rješenje prema kojem je vanbračna zajednica trebala da traje ‘duže vremena’ nije bilo neuspješno zbog same fleksibilnosti standarda, već zbog toga što zakonodavac nije ponudio nikakav orijentacioni okvir niti kriterijume za ocjenu trajanja, ostavljajući sudovima preširoku diskreciju. Predloženi pristup, koji kombinuje okvirnu mjeru (‘približno tri godine’) i sudsku procjenu konkretnih okolnosti, predstavlja uravnoteženo rješenje koje omogućava i pravnu sigurnost i adekvatnu zaštitu partnera.

što može dovesti do pravne nesigurnosti, neujednačene sudske prakse, pa čak i do uskraćivanja prava u slučajevima kada dokazi nisu dovoljno snažni – iako je zajednica faktički postojala.⁶⁷ Stoga dokazivanje vanbračne zajednice ostaje jedan od najznačajnijih praktičnih izazova u ostvarivanju prava vanbračnih partnera i jedno od ključnih pitanja u primjeni porodičnog prava.

U praksi se često susreću situacije u kojima je postojanje vanbračne zajednice od suštinskog značaja za odlučivanje o drugim pravima, zbog čega sud to pitanje utvrđuje kao prejudicijalno, odnosno kao prethodno pitanje, kako bi odluka o glavnom zahtjevu bila zasnovana na pravilno utvrđenom činjeničnom i pravnom osnovu.⁶⁸ Tu je sudska praksa zauzela stav da je teret dokazivanja u potpunosti na tužitelju, koji mora dokazati ne samo trajanje zajednice, već i ispunjenost svih zakonskih uslova – stabilnost odnosa, isključivost, postojanje zajedničkog domaćinstva – čak i kada to izričito nije navedeno u samom tužbenom zahtjevu. Bez njegovog pozitivnog rješavanja nije moguće dalje odlučivati ni o jednom pravu koje proizlazi iz vanbračnog statusa. Dakle, sud najprije mora utvrditi da li je određena zajednica života zaista imala obilježja vanbračne zajednice u smislu relevantnih odredbi Porodičnog zakona. Tek nakon toga otvara se prostor za odlučivanje o svim ostalim zahtjevima vanbračnih partnera. Na taj način, postojanje vanbračne zajednice predstavlja temeljni uslov svih drugih prava, pa se s pravom može reći da upravo ovo pitanje čini ključni i nezaobilazni korak u cjelokupnom postupku, usmjeravajući njegov tok i određujući granice mogućeg ostvarivanja pravne zaštite.⁶⁹

67 Dodatni problem je što sudovi ne postupaju uvijek jednako u ovim slučajevima, pa se može desiti da jedni vanbračni partneri dobiju zaštitu svojih prava, dok drugi budu uskraćeni, iako su u sličnoj situaciji. To stvara osjećaj pravne nesigurnosti i u suštini dovodi do neravnopravnosti – iako bi po zakonu trebalo da svi budu jednaki. Na taj način, odsustvo automatskog priznanja pravnog statusa vanbračne zajednice, uz stroge dokazne zahtjeve, stavlja vanbračne partnere u znatno nepovoljniji položaj. Posljedica je ne samo pravna nesigurnost, već i povećan rizik od nejednakog tretmana, jer krajnji ishod u velikoj mjeri zavisi od dostupnosti dokaza i procjene suda u konkretnom slučaju.

68 Na osnovu odredbi Porodičnog zakona FBiH (čl. 3 i 263) i relevantnih članova Zakona o parničnom postupku (čl. 123–173), dokazivanje vanbračne zajednice u postupku radi utvrđivanja vanbračne stečevine ima jasno definiran pravni okvir. Prije nego što se odlučuje o pravu na zajedničku imovinu, sud prvo mora utvrditi da je zajednica uopšte postojala – tzv. prejudicijalno pitanje. Sud to može učiniti i bez posebnog tužbenog zahtjeva, ako je takvo utvrđenje nužno za donošenje odluke o imovinskom pravu. Ovaj pristup omogućava da se prava obe strane zaštite, čak i kada formalni zahtjevi nisu izričito podneseni.

69 Rješenje Vrhovnog suda Republike Srpske, broj 73 0 P 001217 15 Rev, od 1.6.2016. godine; u vezi sa tumačenjem članova 12. i 284. Porodičnog zakona („Sl. glasnik RS“ br. 54/02, 41/08), u kojem se navodi da se za sada ne može prihvatiti kao pravilan zaključak sudova da je između prednika tužitelja R.D. i tužene postojala vanbračna zajednica, kako pravilno tužena ukazuje u odgovoru na reviziju tužitelja. Sudovi su o postojanju vanbračne zajednice odlučili u formi prethodnog pitanja (član 12. ZPP), što znači da takav zaključak može imati uticaj samo na konačnu odluku u parnici. Član 12. stav 1. Porodičnog zakona propisuje da zajednica života žene i muškarca koja nije pravno uređena zakonom (vanbračna zajednica) izjednačena je sa bračnom zajednicom u pogledu prava na

Dakle, pravno priznavanje vanbračne zajednice moguće je nakon određenog vremenskog perioda ili ranije ako postoji zajedničko dijete, uz obavezno ispunjenje uvjeta da nijedan od partnera nije u braku,⁷⁰ niti u drugoj vanbračnoj zajednici.⁷¹ U praksi to znači da partneri moraju kroz složen postupak dodatno dokazivati svoj odnos, prikupljajući relevantne dokaze i svjedočenja, kako bi mogli ostvariti svoja zakonom priznata prava. Ovakva pravna neusklađenost ima višestruke i ozbiljne posljedice koje odražavaju raskorak između sociološki priznatog i formalno regulisanog statusa vanbračnih zajednica. Prvo, stvara se osjećaj pravne nesigurnosti, jer ishodi pojedinačnih postupaka nisu uvijek predvidivi niti dosljedni, što može dodatno potkopati povjerenje u pravni sistem.

međusobno izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa, pod uslovima propisanim zakonom. Član 284. PZ propisuje da imovina stečena radom lica u vanbračnoj zajednici koja je trajala duže vremena smatra se njihovom zajedničkom imovinom (stav 1.), a dioba te imovine primjenjuje odredbe o diobi zajedničke imovine bračnih supružnika (stav 2.). Da bi se odnos muškarca i žene smatrao vanbračnom zajednicom, odnos mora imati kvalitet bračne zajednice bez formalnog zaključenja braka, što podrazumijeva zajednicu života, zajedničke ciljeve i interese, namjeru održanja zajednice i određeno vrijeme trajanja kako bi se zadovoljio pravni standard „trajanja duže vremena“. Dužina trajanja vanbračne zajednice nije određena propisima i utvrđuje se u svakom pojedinačnom slučaju, što je stvar sudske ocjene.

70 Vrhovni sud Republike Srpske u ovoj presudi zauzeo je stav da **vanbračna zajednica u smislu člana 12. i 284. Porodičnog zakona može postojati samo ako nijedan od partnera nije u braku**. Naime, sud je utvrdio da su tužiteljica i D.V. živjeli zajedno od 2002. godine do njegove smrti, ali da je D.V. sve vrijeme bio u braku sa B.D., s kojom je imao dijete, te da je održavao porodične i ekonomske odnose sa suprugom (učestvovanje u ugovorima o stanovima) i sa kćerkom. Sud je naglasio da **bračnost predstavlja smetnju za zasnivanje vanbračne zajednice**, jer odredba člana 31. PZ propisuje da brak ne može biti zaključen dok prethodni ne prestane, pa se ista negativna pretpostavka primjenjuje i na vanbračnu zajednicu, s obzirom da je zakonom izjednačena sa bračnom u pogledu imovinsko-pravnih odnosa. Dalje je utvrđeno da predmetni stan, koji je bio sporan, nije zajednička imovina tužiteljice i D.V., jer je kupljen sredstvima koja je D.V. stekao prodajom svog posebnog stana, a tužiteljica nije dokazala tvrdnje da je stan kupljen zajedničkim sredstvima ili na temelju posebnog ugovora o zajedničkom sticanju. Sud je zaključio da **ekonomski i finansijski doprinos tužiteljice u održavanju zajedničkog života ne može biti osnov za sticanje prava svojine**, jer ulaganje u tuđu imovinu, bez postojanja braka, vanbračne zajednice ili ugovora o ortakluku, nema za posljedicu stvaranje zajedničke svojine. Shodno tome, sud je potvrdio zaključke nižestepenih sudova da u konkretnom slučaju nije postojala vanbračna zajednica koja bi proizvodila pravne učinke zajedničkog sticanja imovine, te da tužbeni zahtjevi tužiteljice nisu osnovani. (Presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, broj 71 0 P 261135 21 Rev od 16.8.2022. godine).

71 Ukoliko zakonodavac uvjetuje nastupanje pravnih učinaka vanbračne zajednice precizno određenim trajanjem, nužno je točno odrediti početak zajedničkog života. U praksi je to često teško utvrditi, što otežava razlikovanje, na primjer, između tri godine i dvije godine i jedanaest mjeseci. Stroga vremenska granica može dovesti do toga da slabija strana ostane bez pravne zaštite, iako je zajednica bila stabilna i imala sve karakteristike vanbračne zajednice. Takvo insistiranje na preciznom roku uvodi pravnu nesigurnost i djelomično podriva cilj izjednačavanja vanbračne zajednice s brakom u imovinskopravnom smislu – zaštitu slabije strane. Praktičnije rješenje bilo bi zakonom odrediti da se “dužim trajanjem” smatra približno tri godine zajedničkog života, čime bi sudovima ostala diskrecija da konkretne slučajeve procjenjuju prema okolnostima svakog predmeta. – op.cit. Lucić, N. str. 104.

Drugo, povećava se rizik od neravnopravnog položaja vanbračnih partnera u odnosu na bračne, budući da ostvarivanje njihovih prava postaje zavisno od konkretnih okolnosti svakog slučaja i diskrecione procjene sudova. Treće, složenost i dugotrajnost postupaka često dovode do situacija u kojima vanbračni partneri odustaju od ostvarivanja svojih prava, čime se praktično narušava princip jednakosti pred zakonom i dovodi u pitanje efikasnost normativne zaštite. U konačnici, ovakva situacija ukazuje na potrebu promišljenog usklađivanja pravnog okvira sa stvarnim životnim praksama, ponajprije kroz uvođenje dobrovoljnog registra vanbračnih zajednica kao instrumenta koji bi olakšao dokazivanje njihovog statusa, putem saglasne izjave volje vanbračnih partnera, a da pritom ne nameće obavezu partnerima koji ne žele institucionalizaciju odnosa. Samo takva sinergija sociološke stvarnosti i zakonskih normi može osigurati istinsku jednakost i stabilnu pravnu zaštitu partnera u vanbračnim zajednicama. Za razliku od braka, čije postojanje može biti neposredno dokazano izvodom iz matične knjige vjenčanih, vanbračna zajednica svoj pravni status stiče tek nakon što se faktično trajanje zajedničkog života utvrdi i ispune zakonski uvjeti. Prema Porodičnom zakonu Federacije BiH, pravno priznavanje moguće je nakon određenog vremenskog perioda ili ranije ako postoji zajedničko dijete, uz obavezno ispunjenje uvjeta da nijedan od partnera nije u braku,⁷² niti u drugoj vanbračnoj zajednici.⁷³ U praksi, to znači da partneri moraju dodatno dokazivati svoj odnos kako bi ostvarili svoja zakonom priznata prava.

72 Vrhovni sud Republike Srpske u ovoj presudi zauzeo je stav da **vanbračna zajednica u smislu člana 12. i 284. Porodičnog zakona može postojati samo ako nijedan od partnera nije u braku**. Naime, sud je utvrdio da su tužiteljica i D.V. živjeli zajedno od 2002. godine do njegove smrti, ali da je D.V. sve vrijeme bio u braku sa B.D., s kojom je imao dijete, te da je održavao porodične i ekonomske odnose sa suprugom (učestvovanje u ugovorima o stanovima) i sa kćerkom. Sud je naglasio da **bračnog predstavlja smetnju za zasnivanje vanbračne zajednice**, jer odredba člana 31. PZ propisuje da brak ne može biti zaključen dok prethodni ne prestane, pa se ista negativna pretpostavka primjenjuje i na vanbračnu zajednicu, s obzirom da je zakonom izjednačena sa bračnom u pogledu imovinsko-pravnih odnosa. Dalje je utvrđeno da predmetni stan, koji je bio sporan, nije zajednička imovina tužiteljice i D.V., jer je kupljen sredstvima koja je D.V. stekao prodajom svog posebnog stana, a tužiteljica nije dokazala tvrdnje da je stan kupljen zajedničkim sredstvima ili na temelju posebnog ugovora o zajedničkom sticanju. Sud je zaključio da **ekonomski i finansijski doprinos tužiteljice u održavanju zajedničkog života ne može biti osnov za sticanje prava svojine**, jer ulaganje u tuđu imovinu, bez postojanja braka, vanbračne zajednice ili ugovora o ortakluku, nema za posljedicu stvaranje zajedničke svojine. Shodno tome, sud je potvrdio zaključke nižestepenih sudova da u konkretnom slučaju nije postojala vanbračna zajednica koja bi proizvodila pravne učinke zajedničkog sticanja imovine, te da tužbeni zahtjevi tužiteljice nisu osnovani. (Presuda Vrhovnog suda Republike Srpske, broj 71 0 P 261135 21 Rev od 16.8.2022. godine).

73 Ukoliko zakonodavac uvjetuje nastupanje pravnih učinaka vanbračne zajednice precizno određenim trajanjem, nužno je točno odrediti početak zajedničkog života. U praksi je to često teško utvrditi, što otežava razlikovanje, na primjer, između tri godine i dvije godine i jedanaest mjeseci. Stroga vremenska granica može dovesti do toga da slabija strana ostane bez pravne zaštite, iako je zajednica bila stabilna i imala sve karakteristike vanbračne zajednice. Takvo insistiranje na preciznom roku uvodi pravnu nesigurnost i djelomično podriiva cilj izjednačavanja vanbračne

7. Percepcija i pravna svijest o vanbračnim zajednicama: sociološko-pravno istraživanje

Autori su proveli istraživanje koje je obuhvatilo 100 ispitanika, od čega je 58 ženskog, 41 muškog spola, dok je 1 ispitanik odbio da navede spol. Prema dobi, najveći broj ispitanika pripada grupama 18–29 godina (42%) i 30–44 godine (40%), dok je 13% u dobi od 45–59<yaq, a manji broj stariji od 60 godina. Kada je riječ o obrazovanju, najveći udio čine ispitanici sa završenim master studijem (35%) i bachelor nivoom (34%), zatim srednja škola (23%) i doktorat (7%), dok je manji broj završio osnovnu školu. U pogledu porodičnog statusa, 41 ispitanik je u braku, 40 ispitanika su samci, 13 u vanbračnim zajednicama, dok je ostatak ravnomjerno raspoređen između razvedenih i udovaca.

Za obradu podataka korištena je deskriptivna statistička analiza (frekvencije i procenti). Pored toga, sociodemografske varijable korištene su kao okvir za interpretaciju mogućih razlika u stavovima, iako dublja inferencijalna analiza (χ^2 testovi, t-testovi) zbog ograničenog uzorka nije provedena u ovom istraživanju.

Dobijeni rezultati istraživanja potvrđuju da se percepcije porodičnog identiteta u savremenom društvenom kontekstu oblikuju na raskršću između institucionalno-normativnih tradicija i afektivno-relacijskih vrijednosti. S jedne strane, brak i dalje uživa status dominantne i simbolički najpriznatije forme zajednice, što pokazuje trajnu snagu institucionalizovanih modela porodičnih odnosa. S druge strane, značajan dio ispitanika naglašava da su ljubav, emocionalna povezanost, međusobno povjerenje i zajednički život presudni elementi u doživljaju „prave porodice“. Ova dvoznačnost jasno ilustrira proces de-institucionalizacije porodice⁷⁴, u kojem se formalni okviri sve više relativiziraju, dok relacijske dimenzije dobijaju na centralnom značaju.

Rezultati također ukazuju na društveno-psihološki jaz između individualne percepcije i kolektivnih normi. Iako ispitanici u značajnoj mjeri priznaju potencijalnu stabilnost vanbračnih zajednica, njihova socijalna okolina i dalje favorizira brak kao normativno superiornu formu. Ova ambivalencija svjedoči o neujednačenosti procesa društvene transformacije: dok se na individualnom nivou usvajaju inkluzivnije definicije porodice, na kolektivnom planu opstaje simbolička hegemonija braka.⁷⁵

zajednice s brakom u imovinskopравnom smislu – zaštitu slabije strane. Praktičnije rješenje bilo bi zakonom odrediti da se “dužim trajanjem” smatra približno tri godine zajedničkog života, čime bi sudovima ostala diskrecija da konkretne slučajeve procjenjuju prema okolnostima svakog predmeta. – op.cit. Lucić, N. str. 104.

74 Cherlin, A. The deinstitutionalization of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66 (4), 848–861, 2004

75 Coontz, S. *Marriage, a history: How love conquered marriage*, New York - Viking, 2005.
Weston, K. *Families we choose: Lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia U
Zimman, L., Davis, J. L., & Raclaw, J. (Eds.). 2014. *Queer excursions: Rethorizing binaries in language, gender, and sexuality*. Oxford University Press, 1991.

Analiza poznavanja zakonskog okvira koji uređuje status vanbračnih zajednica u Federaciji BiH otkriva značajan stepen neinformisanosti među građanima. Mnogi partneri nisu svjesni da zakon prepoznaje pravni status vanbračne zajednice nakon određenog perioda zajedničkog života ili ranije u slučaju postojanja djeteta. Ova neinformisanost ima ozbiljne implikacije za ostvarivanje i zaštitu prava vanbračnih partnera, jer nepoznavanje normi može ograničiti njihovu praktičnu primjenu. Iz pravno-sociološke perspektive, ovakva situacija ukazuje na potrebu sistemske edukacije građana i veću javnu vidljivost porodičnopravnih normi. Iako zakonski propisi u ovoj oblasti u suštini pružaju adekvatnu osnovu za zaštitu partnera, njihova efikasnost u praksi ovisi o stepenu pravne osviještenosti društva. Veća informisanost i razumijevanje prava mogla bi doprinijeti jačanju povjerenja u normativni okvir, olakšati pristup pravnoj zaštiti i podstaći partnera da svjesno i aktivno koriste zakonske mogućnosti prilikom zasnivanja vanbračne zajednice. Ovi nalazi odgovaraju Smartovom konceptu „pravne liminalnosti“⁷⁶, gdje zajednice koje nisu u potpunosti institucionalno priznate ostaju u statusu djelimične nevidljivosti.

Posebno je značajno uočiti da sociodemografske karakteristike uzorka imaju mjerljiv uticaj na percepcije. Mlađi i obrazovaniji ispitanici izražavaju veću otvorenost prema pluralnim oblicima porodičnog života, naglašavajući vrijednosti emocionalne bliskosti i individualne autonomije, dok stariji i niže obrazovani ispitanici u većoj mjeri ostaju vezani za tradicionalne obrasce porodičnih odnosa. Ovakvi rezultati potvrđuju Beckovu i Beck-Gernsheimovu tezu o individualizaciji kao generacijskom procesu⁷⁷, te Giddensovu (1992) koncepciju „čistog odnosa“⁷⁸, u kojem se intima i zajedništvo sve više temelje na refleksivnim izborima nego na vanjskim normativnim pritiscima.

Sveukupno posmatrano, istraživanje ukazuje da porodični identitet u savremenom bosanskohercegovačkom društvu više nije jednoznačno definisan, već se konstituiše kroz dinamičnu napetost između tradicije i transformacije. Brak ostaje simbolički važan, ali istovremeno gubi monopol nad definisanjem porodice, dok se pluralizam oblika zajedništva afirmira kroz vrijednosti ljubavi, podrške i povjerenja. Ovi rezultati otvaraju prostor za dalja istraživanja o tome kako se globalni trendovi transformacije porodice reflektuju u lokalnom kontekstu i na koji način pravne politike mogu odgovoriti na rastuću raznolikost porodičnih formi.

Rezultati ankete ukazuju na nizak nivo pravne svijesti građana: gotovo polovina ispitanika nije bila upoznata da zakon Federacije BiH priznaje pravni status vanbračne zajednice nakon tri godine zajedničkog života (ili ranije ukoliko

76 Smart, C. *Personal Life: New Directions in Sociological Thinking*, Cambridge - Polity, 2007.

77 Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. *The Normal Chaos of Love*, Cambridge - Polity, 1995.

78 Giddens, A. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*, Cambridge- Polity, 1992.

postoji dijete). Iako zakon izjednačava prava vanbračnih i bračnih partnera pod jasno propisanim uslovima, društvena percepcija ravnopravnosti još uvijek prati tradicionalne obrasce – tek četvrtina ispitanika smatra da vanbračni partneri trebaju potpuno ista prava kao bračni, dok značajan dio podržava izjednačavanje uz uslove ili ga ne podržava.

Anketa dodatno potvrđuje praktične poteškoće u ostvarivanju prava vanbračnih partnera, naročito prilikom prekida zajednice, podjele imovine i ostvarivanja nasljednih prava. Ovi nalazi naglašavaju postojanje jaza između normativnog priznanja prava i njihove stvarne primjene, što je u skladu s konceptom „pravne liminalnosti“ vanbračnih zajednica. Stavovi ispitanika o uvođenju registra vanbračnih zajednica i sklapanje ugovora o nasljeđivanju između vanbračnih partnera, ukazuju na rastući interes za formalizaciju odnosa i povećanje pravne sigurnosti, ali istovremeno reflektuju prisustvo otpora tradicionalnim normama.⁷⁹

Važno je naglasiti činjenicu da partneri pri zasnivanju vanbračne zajednice ne biraju svjesno takav status. Odabir vanbračnog života u savremenim okolnostima ne znači automatsko odricanje od pravne zaštite, niti izraženu namjeru da se odnos vodi izvan institucionalnog okvira. Važno je pritom uvažiti sociološku činjenicu da se intimni odnosi najčešće razvijaju postepeno, spontano i bez formalnog definiranja pravnog statusa, dok se manjkavosti pravne zaštite najčešće osvještavaju tek u kriznim situacijama – smrti, bolesti, razlazu ili imovinskom sporu. Time se još jasnije potvrđuje da je pravo pozvano da pruži zaštitu faktičkim oblicima zajedničkog života, jer se u sferi intimnosti pojedinci ponašaju prvenstveno kao emocionalni i relacijski, a ne kao strogo racionalni pravni akteri.

Sveukupno, rezultati istraživanja potvrđuju da pravni okvir Federacije BiH pruža solidnu osnovu za zaštitu prava vanbračnih partnera, ali da njihova efektivna primjena zavisi od kombinacije institucionalne podrške, jasne pravne

79 Vođenje dobrovoljnog registra vanbračnih zajednica od strane suda ili drugog nadležnog organa ne bi mijenjalo zakonsku odredbu prema kojoj se vanbračna zajednica smatra pravno relevantnom tek nakon tri godine trajanja. Svrha registra nije stvaranje nove vrste partnerskog odnosa niti zamjena postojećih zakonskih kriterija, već pružanje olakšanog i sigurnog mehanizma za dokazivanje postojanja zajednice u situacijama u kojima partneri već ostvaruju pravne učinke zajedničkog života. Dobrovoljnost je ključna kako bi se izbjeglo nametanje formalizacije onima koji to ne žele. Registracija vanbračne zajednice od strane nadležnog organa ne bi stvarala duplicitet u odnosu na brak. Brak bi i dalje zadržao svoj javnopravni karakter i sve statusne učinke koji iz njega proizlaze, dok bi registrirana vanbračna zajednica služila bi isključivo kao dokazni instrument, a ne kao paralelni pravni institut. Čak i uz uspostavljanje registra, i dalje bi postojale faktičke vanbračne zajednice koje se ne žele registrirati. Takvim zajednicama i dalje bi se priznavala prava prema zakonskim uvjetima, primjerice nakon tri godine trajanja ili rođenja zajedničkog djeteta. Registracija stoga ne bi bila uvjet za ostvarivanje prava, već mehanizam koji olakšava dokazivanje postojanja zajednice. Ovim pristupom se postiže ravnoteža: prava se ne uskraćuju onima koji ne žele registraciju, dok se onima koji žele formalno potvrditi svoj status omogućava jednostavniji i pravno sigurniji put, uz nadzor nadležnog organa.

edukacije i postupne promjene društvene percepcije. Postoji jasan potencijal za unapređenje pravne i društvene svijesti, kako bi vanbračne zajednice bile ravnopravno priznate i zaštićene u praksi, čime bi se smanjio jaz između formalne normativnosti i svakodnevnosti stvarnosti građana. Ovaj zaključak potvrđuje da se savremeni porodični identitet u Bosni i Hercegovini konstituise kroz dinamičnu napetost između tradicije i transformacije, te otvara prostor za dalja istraživanja i unapređenje pravnih politika u skladu sa rastućom pluralnošću porodičnih formi.

Zaključak

Savremeni porodični identitet u Bosni i Hercegovini oblikuje se na spoju pravne norme, društvene stvarnosti i emocionalne povezanosti partnera. Iako brak i dalje uživa visok simbolički i kulturni značaj, više nije jedini model legitimnog porodičnog života. Vanbračne zajednice postale su društveno prihvaćen i pravno priznat oblik zajedništva, što pokazuje da porodica više nije zatvorena i statična institucija, već dinamičan i prilagodljiv identitetski konstrukt.

Važeće zakonodavstvo u FBiH, nastoji pratiti savremene društvene promjene tako što vanbračnim partnerima, pod jasno definisanim uslovima, priznaje prava gotovo jednaka onima iz braka – poput prava na zajedničku imovinu, izdržavanje, nasljeđivanje i porodičnu penziju. Time se potvrđuje da zakon prepoznaje stvarne oblike zajedničkog života, a ne samo formalne institucije. Ipak, i dalje postoji jaz između zakonskog priznanja i praktičnog ostvarivanja ovih prava, jer vanbračni partneri moraju dokazivati postojanje zajednice, što često predstavlja dugotrajan i neizvjestan proces.

Sociološki uvidi potvrđuju da savremena porodica više ne počiva prvenstveno na pravnom aktu, već na emocijama, povjerenju, zajedničkom životu i društvenom priznanju. Vanbračna zajednica postaje ogledalo društvene transformacije u kojoj pojedinci biraju intimne odnose temeljem lične autonomije i emocionalne autentičnosti, a ne isključivo iz institucionalne obaveze.

Rezultati empirijskog istraživanja pokazuju da građani sve više prihvataju vanbračne zajednice kao ravnopravne oblik porodice, iako je nivo pravne svijesti o njihovim pravima i dalje ograničen. Ovo ukazuje na potrebu za edukacijom i unapređenjem institucionalnih mehanizama kako bi zakonom priznata prava bila efikasno ostvariva i u praksi. Jedan od načina na koji bi se olakšalo ostvarivanje prava partnera vanbračnih partnera, te samim tim pružila veća pravna sigurnost, jeste uvođenje dobrovoljnog registra vanbračnih zajednica, koji bi vodio nadležni sud ili drugi ovlašteni organ. Takav registar omogućio bi lakše dokazivanje postojanja i trajanja zajednice, eliminirajući potrebu za složenim dokaznim postupcima, bez izmijene postojećih zakonskih odredbi, kojima je definirana vanbračna zajednica. Registracija u ovom sistemu bila bi isključivo dokazni instrument, a ne novi pravni institut, čime se izbjegava duplicitet u odnosu na brak, koji zadržava svoj javnopravni karakter i sve statusne učinke. Dobrovoljnost

je ključna, kako bi se izbjeglo nametanje formalizacije onima koji to ne žele. Stavovi ispitanika ukazuju na rastući interes za formalizaciju odnosa i veću pravnu sigurnost, ali i na otpor prema tradicionalnim normama, što zahtijeva balans između pravne zaštite i društvenih vrijednosti. Uvođenjem registra smanjile bi se razlike u pravnoj zaštiti između brakova i vanbračnih zajednica, omogućavajući partnerima u vanbračnim zajednicama lakše ostvarivanje prava sličnih onima u braku, uz očuvanje osnovnih porodičnih vrijednosti i usklađivanje pravnog okvira sa savremenim društvenim normama.

Također, uzimajući u obzir na izazove u preciznom utvrđivanju početka vanbračne zajednice, smatramo da bi fleksibilna zakonska formulacija koja bi koristila okvir od približno tri godine trajanja i ostavljala sudovima diskreciju da procijene konkretne okolnosti, predstavlja uravnoteženo rješenje koje omogućava i pravnu sigurnost i adekvatnu zaštitu partnera, sprječavajući da slabija strana ostane bez zaštite i istovremeno pružajući sudovima mogućnost prilagođavanja odluka specifičnostima svakog slučaja

Na osnovu svega navedenog, može se zaključiti da porodica danas nije određena isključivo brakom, već se gradi kroz stvarno zajedništvo, emocionalnu povezanost i društvenu legitimaciju. Vanbračne zajednice predstavljaju sastavni dio savremenog porodičnog pluralizma. Pravo ih je priznalo, društvo ih sve više prihvata, a potpuna harmonija između normativnog sistema i životne stvarnosti može se postići jasnijim procedurama, institucionalnom podrškom i afirmacijom jednakosti svih oblika zajednice. Time se potvrđuje da je porodica, bez obzira na formu, temelj društva – a njen identitet danas se zasniva na stvarnom zajedništvu, a ne samo na pravnoj formi.

Literatura

Akadska i stručna literature

1. Bauman, Z. *Globalization: The human consequences*. Cambridge: Polity Press, 1998.
2. Bauman, Z. *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press, 2001.
3. Bauman, Z. *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity, 2003.
4. Beck, U. *The brave new world of work*. Cambridge: Polity Press, 2000.
5. Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity, 1995.
6. Cheal, D. *Families in Today's World: A Comparative Approach*. London: Routledge, 2002.
7. Cherlin, A. The deinstitutionalization of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 848–861, 2004.
8. Connell, R. *Gender: In world perspective* (2nd ed.). Polity Press, 2009.

9. Coontz, S. *Marriage, a history: How love conquered marriage*. New York: Viking, 2005.
10. Donati, P. *Relational Sociology: A New Paradigm for the Social Sciences*. Routledge, 2011.
11. Douglas, M. *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. Barrie & Rockliff, 1970.
12. Dunne, G. *Lesbian Lifestyles: Women's Work and the Politics of Sexuality*. Basingstoke: Macmillan, 2000.
13. Finch, J. *Displaying families*. *Sociology*, 41(1), 65–81, 2007.
14. Giddens, A. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity, 1992.
15. Habermas, J. *The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press, 1984.
16. Habermas, J. *Moral Consciousness and Communicative Action*. MIT Press, 1990.
17. Illouz, E. *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*. Cambridge: Polity, 2012.
18. Jamieson, L. *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Cambridge: Polity, 1998.
19. Krešić, B. Dokazivanje vanbračne zajednice u pravu Bosne i Hercegovine. U Zborniku radova – Naučni skup „Razvoj porodičnog prava – od nacionalnog do evropskog“ 2022. str. 281. Preuzeto sa <https://mnsisc.pf.unibl.org/2023/boris-kresic-dokazivanje-vanbracne-zajednice-u-pravu-bosne-i-hercegovine.pdf>
20. Luhmann, N. *Love as Passion: The Codification of Intimacy*. Harvard University Press, 1982.
21. Lucić, N. Dokazivanje izvanbračne zajednice – odgovori na neujednačeno zakonodavstvo i sudsku praksu. *Pravni vjesnik*, 31(3–4), 101–132. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/155894>, 2015.
22. Nadaždin-Defterdarević, M. *Evropska konvencija – prema praksi Evropskog suda za ljudska prava (str. 216–221)*. Mostar: Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, 2007.
23. Parsons, T., & Bales, R. F. *Family, Socialization and Interaction Process*. Free Press, 1955.
24. Roseneil, S. The ambivalences of angel's 'arrangement': A psycho-social exploration of friendship and non-conventional intimacy. *Sociological Review*, 54(4), 847–869, 2006.
25. Seltzer, J. Families formed outside of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 62(4), 1247–1268, 2000.
26. Smart, C. *Personal Life: New Directions in Sociological Thinking*. Cambridge: Polity, 2007.

27. Stacey, J. *In the Name of the Family: Rethinking Family Values in the Postmodern Age*. Boston: Beacon Press, 1996.
28. Traljić, N., & Bubić, S. *Bračno pravo* (I izd.). Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2007.
29. Van Dijck, J. *The Culture of Connectivity*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
30. Weston, K. *Families we choose: Lesbians, gays, kinship*. New York: Columbia University Press, 1991.
31. Zimman, L., Davis, J. L., & Raclaw, J. (Eds.) *Queer excursions: Rethorizing binaries in language, gender, and sexuality*. Oxford University Press, 2014.

Zakoni i službeni propisi

32. Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, br. 35/2005, 41/2005 – ispravka, 31/2014, 32/2019 – odluka Ustavnog suda, 2005.
33. Zakon o nasljeđivanju u Federaciji Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, br. 80/2014, 32/2019 – odluka Ustavnog suda, 2014.
34. Zakon o parničnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, br. 53/2003, 73/2005, 19/2006, 98/2015, 2003.
35. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH, br. 13/2018, 93/2019 – odluka US, 90/2021, 19/2022, 42/2023 – odluka US; Službeni glasnik BiH, br. 43/2024; Službene novine FBiH, br. 47/2024, 19/2025, 2018.

Sudska praksa

36. Kantonalni sud u Goraždu. Presuda broj: 05 0 U 001050 21 U od 23.06.2021., 2021.
37. Općinski sud Banja Luka. Presuda broj PŽ-123/23 od 15.06.2025., 2025.
38. Osnovni sud u Banjoj Luci. Presuda broj P-1234/18 od 15.03.2019., 2019.
39. Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Odluka o dopustivosti i meritumu u predmetu AP-4077/16 (Izeta Šehagić). Preuzeto sa https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_bs/AP-4077-16-1156454.pdf, 2018.
40. Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine. Presuda broj 41 0 P 085447 22 Rev od 14.07.2022., 2022.
41. Vrhovni sud Republike Srpske. Presuda broj 71 0 P 261135 21 Rev od 16.08.2022., 2022.
42. Vrhovni sud Republike Srpske. Presuda broj 80 0 P 078169 21 Rev od 1.7.2021., 2021.

43. Vrhovni sud Republike Srpske. Rješenje broj 73 0 P 001217 15 Rev od 1.6.2016., 2016.

Internet izvori

44. Paragraf. Porodični zakon FBiH: “Vanbračna zajednica nastaje nakon najmanje tri godine zajedničkog života...” Preuzeto sa <https://www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/09102017/09102017-vijest6.html>, 2017.

Jasmina Gerin Pelo, Ph.M.

Faculty of Education, Džemal Bijedić University of Mostar

Amar Pajo, Ph.M.

MARRIAGE AS A LEGAL NORM, COHABITATION AS A SOCIAL FACT: PROVING FAMILY IDENTITY BETWEEN LAW AND REALITY

Abstract: The paper analyzes the relationship between marriage as a legal norm and cohabitation as a social fact, exploring the family as a dynamic construct shaped by law, cultural values, and everyday practices. Using an interdisciplinary approach based on the theories of Giddens, Beck, Bauman, and Habermas, as well as an analysis of the legal regulations of the Federation of Bosnia and Herzegovina, the paper examines the tensions between formal legal norms and actual social practices. The aim of the research is to explore how cohabitations shape family identity and challenge the concept of legitimate partnership within contemporary society. The methodological framework includes a comparative analysis of legal norms and sociological interpretations, alongside an analysis of everyday practices. Special emphasis is placed on the problem of proving the existence of cohabitation, which is one of the most contentious issues in modern family law. The findings suggest that family identity is not static, but continuously reconstructed, and that cohabitations often possess greater legitimacy than formal legal norms. The paper contributes to understanding the transformation of family identities and the need for a more flexible approach to legal regulation of family structures in contemporary society.

Keywords: family, marriage, cohabitation, legal norm, social fact, identity

Pregledni naučni rad

Mag. iur. Nina Ratkušić

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

Općinski sud u Mostaru - sudija, parnično odjeljenje

EVROPSKI PLATNI NALOG

Sažetak: Rad analizira evropski platni nalog kao instrument prava Evropske unije namijenjen efikasnoj naplati nespornih prekograničnih novčanih potraživanja. Metodološki se zasniva na normativnoj i analitičkoj obradi Uredbe (EZ) br. 1896/2006, relevantnih odredbi Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju te domaćeg zakonodavnog okvira Bosne i Hercegovine. Posebna pažnja posvećena je postupku izdavanja, pravima dužnika, pravnim posljedicama prigovora i izvršenju naloga, kao i ulozi evropskog platnog naloga u jačanju pravne sigurnosti. U radu se analizira značaj ovog instituta za Bosnu i Hercegovinu u kontekstu obaveza iz Glave VII SSP-a, naročito u pogledu jačanja vladavine prava i efikasnosti pravosuđa. Zaključuje se da bi usklađivanje domaćeg izvršnog zakonodavstva s evropskim standardima doprinijelo modernizaciji pravosudnog sistema, unapređenju prekogranične naplate potraživanja i jačanju ekonomskog ambijenta.

Ključni pojmovi: Evropski platni nalog, izvršni postupak, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, Bosna i Hercegovina, vladavina prava, pravosudne reforme

Uvod

Evropska ekonomska zajednica (EEZ), osnovana 1957. godine potpisivanjem Rimskog ugovora, predstavlja ključan korak u evropskoj integraciji, omogućujući stvaranje zajedničkog tržišta i temelje za današnju Evropsku uniju (EU). Ova organizacija proizašla je iz političkih i ekonomskih izazova poslijeratne Evrope i težnji evropskih zemalja da kroz saradnju prevaziđu podjele. Ciljevi EEZ-a, poput slobode kretanja roba, kapitala i radne snage, te uvođenja zajedničke carinske unije, dali su poticaj ekonomskom rastu i stabilnosti evropskih zemalja. EU, danas, djeluje unutar institucionalnog okvira čija je svrha promicanje njezinih vrijednosti, zagovaranje njezinih ciljeva, služenje interesima njezinih građana i država članica te osiguravanje dosljednosti, učinkovitosti i kontinuiteta njezinih politika i mjera.¹

¹ Borchard, K.-D., Abeceda prava Europske unije, Ured za publikacije Europske unije,

Institucije osnovane unutar EEZ-a: Vijeće EU (Vijeće ministara), Evropska komisija, Evropski parlament i Evropski sud pravde, bile su ključne u primjeni i nadzoru politika za daljnji razvoj evropskih integracija. Godine 1992., Maastrichtski ugovor proširuje okvire EEZ-a kroz stvaranje EU s tri stuba, uključujući ekonomsku i monetarnu uniju, zajedničku vanjsku i sigurnosnu politiku, te pravosudnu saradnju. Upravo u okviru ovog stuba razvijeni su zajednički pravni instrumenti namijenjeni olakšavanju prekograničnih postupaka i jačanju pravne sigurnosti unutar EU. Jedan od takvih instrumenata je i evropski platni nalog (EPN) koji omogućava vjerovnicima da brzo i efikasno naplate nesporna novčana potraživanja u prekograničnim sporovima unutar EU. Osnovni pravni izvor za EPN je Uredba (EZ) br. 1896/2006 Evropskog parlamenta i Vijeća (Uredba), koja je stupila na snagu 12. decembra 2006. godine. EPN obuhvata pojednostavljeni postupak kojim se nastoji ubrzati rješavanje prekograničnih novčanih potraživanja koja dužnik ne osporava.² Instrument je, dakle, osmišljen kako bi se smanjili troškovi i birokratske prepreke za vjerovnike koji žele ostvariti svoja potraživanja od dužnika iz druge države članice EU.³

Relevantnost ovog instrumenta za Bosnu i Hercegovinu (BiH) posebno dolazi do izražaja u kontekstu obaveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), kojim se uređuju modaliteti usklađivanja pravnih, institucionalnih i bezbjednosnih standarda države sa pravnom stečevinom EU. Sporazum je potpisan 16. juna 2008. godine, a stupio na snagu 1. juna 2015. godine, čime je BiH formalno započela proces prilagođavanja evropskim standardima u političkim, ekonomskim, pravnim i institucionalnim oblastima. SSP se pritom fokusira na unapređenje demokratskih institucija, pravne sigurnosti i ekonomskih politika, uz poseban naglasak na regionalnu saradnju i integraciju u zajedničko tržište EU. Posebno je relevantna Glava VII i član 78. SSP-a, koji naglašava važnost jačanja institucija, vladavine prava i efikasnosti pravosudnog sistema. U tom normativnom i institucionalnom okviru, EPN predstavlja značajan pravni instrument koji može doprinijeti unapređenju efikasnosti sudskih postupaka, jačanju pravne sigurnosti i olakšavanju prekograničnog poslovanja - vrijednosti koje SSP prepoznaje kao ključne za ispunjavanje obaveza BiH prema EU.

1. Uredba o Evropskom platnom nalogu: pravila i značaj

Kako je već naglašeno, Uredba uvodi postupak EPN-a kao efikasan alat za rješavanje prekograničnih novčanih potraživanja unutar EU. Dakle, postupak EPN osmišljen je s ciljem da poboljša pravosudnu saradnju u građanskim

Luksemburg, 2011., str. 8.

2 Nižić-Peroš, J., Evropski platni nalog - naplata dospjelih novčanih potraživanja od stranih pravnih i fizičkih osoba, *Oeconomica Jadertina*, vol. 12, br. 1, 2022., str. 74.

3 Rizvanović, E., Hasanagić, E., Batinović, Ž., *Pravo Evropske unije*, Logotip, Široki Brijeg, 2022., str. 52.

stvarima, olakša prekogranične sporove, smanji administrativne troškove, i ubrza sudske postupke unutar jedinstvenog pravosudnog prostora EU.

1.1. Svrha i cilj evropskog platnog naloga

Glavna svrha Uredbe o EPN-u je da osigura jednostavan i brz postupak za izdavanje platnog naloga u slučajevima kada su novčani zahtjevi nesporni. To znači da dužnik ne osporava dug, čime se izbjegavaju dugotrajni i složeni sudski postupci. Uredba obuhvata postupak za izdavanje EPN-a, koji se temelji na standardiziranim obrascima kako bi se osigurala dosljednost i jednostavnost primjene u svim državama članicama. Dodatno, omogućava slobodno priznavanje i izvršenje potraživanja bez potrebe za dodatnim postupcima u državi izvršenja, pod uslovom da su zadovoljeni minimalni standardi. Područje primjene uredbe odnosi se isključivo na građanske i privredne predmete s prekograničnim elementom, dok su izuzete oblasti poput poreza, carina, socijalne sigurnosti i stečajnih postupaka.

Uredba precizira procedure za podnošenje zahtjeva, izdavanje naloga, dostavu dokumentacije, ulaganje prigovora i izvršenje naloga, osiguravajući pravnu sigurnost za obje strane u postupku. Također, Uredba uključuje odredbe o preispitivanju u izvanrednim slučajevima, načinima izvršenja i odbijanja izvršenja, kao i zaštiti prava dužnika i povjerilaca.⁴ EPN, dakle, omogućuje vjerovnicima da naplate nesporna novčana potraživanja u prekograničnim situacijama, gdje se vjerovnik i dužnik nalaze u različitim državama članicama EU. To uključuje, na primjer, slučajeve kada kompanija ili pojedinac iz jedne zemlje EU duguje novac kompaniji iz druge zemlje. EPO se može koristiti za potraživanja koja proizlaze iz komercijalnih transakcija (npr. neplaćene fakture), ugovornih obaveza, dugovanja među pojedincima (npr. neplaćena zakupnina). Ovakvo rješenje povećava pravnu sigurnost i predvidljivost za poslovne subjekte jer omogućava brzu i efikasnu naplatu nespornih potraživanja u prekograničnim transakcijama. Time se smanjuju rizici trgovinskih odnosa i podstiče slobodno kretanje roba i usluga u okviru jedinstvenog tržišta EU. Sa prethodnim u vezi, ciljevi su:

1. Ubrzanje naplate potraživanja u prekograničnim sporovima unutar EU.
2. Smanjenje troškova vezanih za pokretanje postupaka naplate dugova.
3. Jednostavnost postupka za vjerovnike, s ciljem da mogu podnijeti zahtjev bez potrebe za angažiranjem advokata ili dolaskom na sud.
4. Jedinstveni postupak koji važi u svim državama članicama EU, osim u Danskoj, jer ova država nije potpisnica uredbe.

⁴ Uredba (EZ) br. 1896/2006 Evropskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2006. o uvođenju postupka za europski platni nalog.

1.2. Postupak izdavanja evropskog platnog naloga

Postupak za izdavanje EPN je jednostavan i odvija se u nekoliko koraka. Prvo, vjerovnik podnosi zahtjev sudu u državi članici u kojoj je nadležan sud prema pravilima Uredbe. Zahtjev se podnosi na standardiziranom obrascu, čime se olakšava postupak i smanjuje administrativni teret. Zahtjev mora sadržavati osnovne podatke o potraživanju, dužniku i osnovu na kojem se zasniva dug. Sud nakon prijema zahtjeva provjerava da li je uredan i da li su ispunjeni svi uslovi predviđeni Uredbom. Sud ne ulazi u detaljno ispitivanje merituma zahtjeva, već samo provjerava da li su formalni uslovi ispunjeni. Ako je sve u redu, sud izdaje EPN. Nakon izdavanja platnog naloga, sud obavještava dužnika, koji ima pravo na prigovor u roku od 30 dana. U tom periodu, dužnik može osporiti zahtjev vjerovnika. Ako dužnik podnese prigovor, postupak se prebacuje na redovni građanski postupak u skladu s pravilima države članice u kojoj se postupak vodi. Međutim, ako dužnik ne podnese prigovor u roku od 30 dana, platni nalog postaje pravomoćan i može se izvršiti u bilo kojoj državi članici EU.

Detaljnije, zahtjev se podnosi putem obrasca tipa A i mora sadržavati ključne podatke poput imena i adresa stranaka i njihovih zastupnika, naziva nadležnog suda, vrijednosti potraživanja, stope i perioda kamate (ako se traži), činjeničnih i pravnih osnova zahtjeva, dokaza koji potkrepljuju potraživanje, osnova nadležnosti i prekogranične prirode spora u skladu s članom 3. Uredbe. Zahtjev se može podnijeti u pisanom obliku ili elektronskim putem, u skladu s pravilima države članice i suda nadležnog za postupak. Elektronski zahtjev mora biti potpisan u skladu s Direktivom 1999/93/EC, koja uređuje elektronske potpise, a koji se priznaju u svim državama članicama bez dodatnih uvjeta. Nakon zaprimanja zahtjeva, sud u najkraćem mogućem roku provjerava da li su ispunjeni uslovi propisani članovima 2., 3., 4., 6. i 7. Uredbe, te da li je zahtjev osnovan. Ako sud utvrdi da zahtjev nije ispravno popunjen, može zatražiti dopunu ili ispravku od podnosioca, koristeći obrazac tipa B i postavljajući rok za ispravku. U slučaju da zahtjev djelimično ispunjava uslove, sud će obavijestiti podnosioca putem obrasca tipa C i zatražiti da prihvati ili odbije prijedlog o djelimičnom izdavanju EPN-a.⁵

Ako podnosilac prihvati prijedlog, sud izdaje EPN za prihvaćeni dio. Ako podnosilac ne odgovori u zadanom roku, zahtjev će biti u potpunosti odbijen. Ukoliko podnosilac odbije prijedlog, sud također odbija cijeli zahtjev. U slučaju da je zahtjev očigledno neosnovan, sud će ga odbiti i o razlozima obavijestiti podnosioca putem obrasca tipa D. Odbijanje zahtjeva ne podliježe žalbi, ali podnosilac može ponovo podnijeti zahtjev ili koristiti druge pravne mehanizme predviđene zakonodavstvom. Ako zahtjev ispunjava sve zakonske uslove, sud izdaje EPN u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva, koristeći obrazac

⁵ Gheorghe, C.-M., The European order for payment procedure, *Agora International Journal of Juridical Sciences*, vol. 7, br. 2, 2013., str. 97.

tipa E. Rok od 30 dana ne uključuje vrijeme potrebno za ispravku ili dopunu zahtjeva. EPN se dostavlja dužniku prema pravilima države članice u kojoj se dostava obavlja, uz mogućnost potvrde prijema. Dužnik nakon dostave EPN-a ima dvije mogućnosti: platiti podnosiocu iznos naveden u nalogu ili podnijeti prigovor sudu porijekla u roku od 30 dana od dana dostave naloga. Prigovor se podnosi putem obrasca tipa F, a dužnik nije obavezan navesti razloge svog prigovora.⁶

Postoje izuzeci kada dužnik može zatražiti preispitivanje EPN-a čak i nakon isteka roka od 30 dana, a to su: kada dostava nije omogućila pravovremenu pripremu odbrane bez krivice dužnika, kada je viša sila ili vanredne okolnosti spriječila dužnika da podnese prigovor ili kada je EPN pogrešno izdat. Ako sud ocijeni da je zahtjev za preispitivanje opravdan, EPN postaje ništavan. Ako je zahtjev neosnovan, EPN ostaje na snazi. Dodatno, jedna od ključnih karakteristika EPN-a je ukidanje postupka eksekviture. Prema članu 19. Uredbe, EPN koji postane izvršan u jednoj državi članici priznaje se i izvršava u svim ostalim državama članicama bez potrebe za dodatnim postupcima. Za izvršenje u drugoj državi članici, podnosilac mora dostaviti kopiju EPN-a proglašenog izvršnim, zajedno s prevodom na službeni jezik države izvršenja, ovjerenim od strane ovlaštene osobe.

Kada je u pitanju priznavanje i izvršenje EPN-a jedna od ključnih prednosti postupka je da pravomoćan nalog izdaje sud jedne države članice, a može se izvršiti u bilo kojoj drugoj državi članici EU, bez potrebe za dodatnim postupcima ili priznavanjem presude. Ovaj mehanizam osigurava efikasnost i pravnu sigurnost u naplati dugova u prekograničnim slučajevima. Postupak za priznavanje i izvršenje platnog naloga u drugoj državi članici je pojednostavljen, čime se izbjegavaju dugotrajni procesi priznavanja presuda i slične prepreke koje su postojale prije donošenja ove uredbe. Dakle, za pokretanje postupka EPN moraju biti ispunjeni određeni uslovi:

1. Potraživanje mora biti novčano i nesporno: vjerovnik podnosi zahtjev za iznos koji je jasno definisan i koji dužnik ne osporava.
2. Prekogranični spor: postupak se primjenjuje samo u slučajevima kada vjerovnik i dužnik imaju prebivalište ili sjedište u različitim državama članicama EU (osim Danske).
3. Poštivanje prava na prigovor: dužnik mora biti obaviješten o mogućnosti podnošenja prigovora i o posljedicama neodgovaranja u roku od 30 dana.

1.3. Prednosti evropskog platnog naloga, ograničenja i izazovi

Uvođenje EPN-a donijelo je brojne prednosti za vjerovnike u EU. Platni nalog može biti izdat u roku od nekoliko sedmica, što omogućava brzu naplatu

⁶ *Ibidem.*, str. 98.

potraživanja. Vjerovnici mogu pokrenuti postupak bez potrebe za velikim sudskim troškovima ili angažovanjem advokata.

Isti pravni postupak se primjenjuje u svim državama članicama EU, što donosi pravnu sigurnost i predvidljivost. Pravomoćan EPN priznaje se i izvršava u svim državama članicama bez potrebe za dodatnim postupkom priznavanja. Dakle, EPN predstavlja značajan napredak u olakšavanju prekogranične naplate nespornih dugova unutar EU. Njegove prednosti ogledaju se u jednostavnosti i efikasnosti postupka. Vjerovnici mogu podnijeti zahtjev na standardiziranom obrascu, što smanjuje birokratske prepreke i omogućava brže rješavanje predmeta. Troškovi su niži u poređenju s tradicionalnim sudskim postupcima, što ga čini privlačnim rješenjem za naplatu potraživanja. Još jedna ključna prednost je brzina - EPN može biti izdat u roku od 30 dana, čime se znatno ubrzava naplata. Osim toga, nalog se automatski priznaje i može se izvršiti u svim državama članicama EU, osim Danske, bez potrebe za dodatnim pravnim procedurama.

Sa druge strane, iako postupak EPN donosi mnoge prednosti, postoje i neka ograničenja. Postupak se može koristiti samo u situacijama kada dužnik ne osporava dug. Ako je dug sporan, vjerovnik mora koristiti redovni sudski postupak. Tačnije, njegova primjena je ograničena na nesporna novčana potraživanja, što znači da se ne može koristiti u slučajevima gdje dužnik osporava dug. U takvim situacijama, spor se mora riješiti kroz redovni sudski postupak. Također, postupak važi isključivo unutar država članica EU, što isključuje Dansku zbog njenog nepotpisivanja relevantne uredbe. Dužnicima je osigurana pravna zaštita kroz mogućnost podnošenja prigovora na nalog, ali je ključno da budu pravovremeno obaviješteni kako bi mogli poduzeti potrebne korake. Uprkos ovim ograničenjima, EPN ostaje moćan instrument za efikasno rješavanje nespornih prekograničnih potraživanja.

U cjelini, Uredba o EPN-u predstavlja značajan korak ka harmonizaciji pravosudnih sistema u EU, olakšavajući naplatu prekograničnih potraživanja. Postupak je jednostavan, brz i ekonomičan, te pruža vjerovnicima efikasno sredstvo za naplatu duga u situacijama kada je potraživanje nesporno. Ovaj instrument jača pravosudnu saradnju unutar EU i doprinosi većoj pravnoj sigurnosti u prekograničnim pravnim sporovima.

2. Prava i zaštita dužnika

Iako EPN favorizuje vjerovnika u smislu brzine i jednostavnosti postupka, Uredba predviđa i određene mehanizme zaštite dužnika. Dužnik ima pravo da ospori nalog u roku od 30 dana od njegovog dostavljanja. Ovaj prigovor ne mora biti obrazložen; dovoljno je da dužnik iskaže svoje neslaganje s dugom, nakon čega se slučaj prebacuje na redovni sudski postupak. U izuzetnim slučajevima, dužnik može zatražiti ponovni pregled platnog naloga čak i nakon što je

nalog postao pravomoćan, ako može dokazati da mu nalog nije dostavljen na odgovarajući način ili ako je došlo do proceduralnih grešaka koje su ga spriječile da se brani. Dakle, iako glavni cilj EPN-a ubrzati naplatu potraživanja i smanjiti troškove postupka, prava dužnika su strogo zaštićena kako bi se osigurala pravičnost i ravnoteža u procesu. Dužnik ima pravo biti obaviješten o izdatom platnom nalogu u skladu s minimalnim standardima Uredbe. Dostava mora biti izvršena pravovremeno i na način koji omogućava dužniku da pripremi odbranu. Ako dostava nije pravilno izvršena ili dužnik nije bio u mogućnosti pravovremeno reagirati zbog više sile ili vanrednih okolnosti, on ima pravo zatražiti reviziju naloga. Ovo pravo osigurava da dužnik ne bude nepravедно doveden u nepovoljan položaj zbog proceduralnih grešaka.⁷

Jedno od osnovnih prava dužnika jeste pravo na podnošenje prigovora protiv EPN-a. Prigovor se podnosi sudu koji je izdao nalog, koristeći standardizirani obrazac (Obrazac F), u roku od 30 dana od dana dostave naloga. Dužnik nije dužan navesti razloge prigovora, već samo izraziti da osporava potraživanje. U tom slučaju postupak prelazi na redovni građanski postupak prema pravilima nacionalnog zakonodavstva zemlje suda porijekla. Dužnik također ima pravo na pravnu pomoć, posebno u slučajevima kada se radi o kompleksnim prekograničnim slučajevima ili kada dužnik nije u mogućnosti snositi troškove postupka. Nacionalni zakoni država članica predviđaju pravnu zaštitu u ovakvim situacijama, čime se dodatno osigurava pravičnost postupka.⁸ Ako dužnik ne uloži prigovor u predviđenom roku, EPN automatski postaje izvršan. To znači da vjerovnik može zahtijevati njegovu prisilnu provedbu u bilo kojoj državi članici EU, bez potrebe za dodatnim postupkom priznanja ili izvršnosti. Ipak, ukoliko dužnik smatra da je nalog pogrešno izdat ili da postoje druge izuzetne okolnosti, može podnijeti zahtjev za reviziju naloga, čak i nakon što on postane izvršan. Prava dužnika u postupku EPN ključna su za očuvanje ravnoteže između efikasnosti naplate potraživanja i zaštite interesa dužnika. EPN postupak postavlja visoke standarde kako bi se spriječile zloupotrebe i osigurala pravičnost za sve učesnike, čineći ga jednim od najvažnijih instrumenata pravne zaštite u prekograničnim građanskim stvarima.⁹

7 Dudaš, I. L., The european order for payment – an effective mechanism for recovering cross-border claims, *International Journal of Legal and Social Order*, 2021., vol. 1., 2021., str. 434.

8 *Ibidem*.

9 *Ibidem*.

3. Ostvarivanje saradnje u oblasti pravosuda i unutrašnjih poslova

3.1. Pravosudna i unutrašnja saradnja u okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

BiH, kao potpisnica SSP, ima jasne obaveze prema EU koje se odnose na političke, ekonomske i institucionalne reforme. Glava VII i član 78. ovog sporazuma imaju poseban značaj jer se odnose na pravosudnu i unutrašnju saradnju te politički dijalog između EU i BiH. Glava VII SSP-a obuhvata pitanja vezana za pravdu, slobodu i sigurnost. Ova glava se bavi ključnim oblastima koje su od vitalnog značaja za stabilizaciju i evropsku integraciju BiH, kao što su pravosudna saradnja, vladavina prava, borba protiv organizovanog kriminala, migracija, azil i upravljanje granicama. Glavni aspekti Glave VII uključuju:¹⁰

1. Pravosudna saradnja: predviđa jačanje pravosudne saradnje između BiH i država članica EU u oblasti građanskog i krivičnog prava. Uspostavljanje efikasnog pravosudnog sistema ključno je za vladavinu prava i pravnu sigurnost unutar zemlje. BiH se obavezuje na harmonizaciju zakonodavstva sa standardima EU, posebno u vezi sa nezavisnošću i efikasnošću pravosuđa.
2. Borba protiv organizovanog kriminala i korupcije: ističe važnost saradnje u borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala, što su jedni od najvećih izazova za stabilnost i napredak BiH. EU i BiH sarađuju na jačanju kapaciteta pravosudnih institucija i agencija za sprovođenje zakona kako bi se efikasnije suprotstavili kriminalnim mrežama.
3. Migracija i upravljanje granicama: uključuje pitanja upravljanja migracijama i azilom, kao i saradnju u oblasti upravljanja vanjskim granicama. BiH je obavezna uskladiti svoje politike s EU standardima, čime će se omogućiti lakša integracija u širi sigurnosni okvir EU.
4. Vladavina prava i ljudska prava: posebna pažnja posvećena je poštivanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i zaštiti manjina, što je ključni uslov za daljnju integraciju BiH u EU. Unapređenje vladavine prava i borba protiv kršenja ljudskih prava je jedan od glavnih ciljeva evropskih integracija.

Osim navedenih područja, Glava VII obuhvata i druge segmente sistema pravde, slobode i sigurnosti, uključujući zaštitu ličnih podataka (član 79.), viznu politiku, upravljanje granicama, azil i migracije (član 80.), sprečavanje i kontrolu ilegalne migracije i readmisiju (član 81.), borbu protiv pranja novca i finansiranja terorizma (član 82.), saradnju po pitanju nedozvoljenih droga (član 83.) te mjere u borbi protiv terorizma (član 85). Time Glava VII SSP-a predstavlja

¹⁰ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, Delegacija EU u BiH.; Bosna i Hercegovina - Nacionalni program za usvajanje pravne stečevine EU (acquis communautaire), Ministarstvo vanjskih poslova BiH.

sveobuhvatan okvir kojim se uređuju obaveze BiH da svoje sigurnosne, pravosudne i administrativne politike usklađuje s evropskim standardima.

U okviru tako postavljenog sistema obaveza, član 78. SSP predstavlja jednu od ključnih odredbi Glave VII, jer uređuje politički dijalog i saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova. U istom se navodi kako će: „*strane u međusobnoj saradnji u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova pridavati posebnu važnost učvršćivanju vladavine zakona i jačanju institucija na svim nivoima u oblasti uprave općenito, a naročito u provođenju zakona i izvršavanju sudskih presuda. Saradnja će naročito imati za cilj jačanje nezavisnosti sudstva i unapređivanje njegove efikasnosti i institucionalnih kapaciteta, jednakost u postupanju, razvoj odgovarajućih struktura policijskih, carinskih i drugih organa za provođenje zakona, uz pružanje adekvatne obuke i borbe protiv korupcije i organiziranog kriminala.*“ Član 78. tako operacionalizira ciljeve Glave VII, jer konkretizuje područja u kojima je potrebno ostvariti napredak kroz politički dijalog, reforme i institucionalnu saradnju. Poseban značaj u okviru člana 78. SSP ima postizanje političke stabilnosti zasnovane na unutrašnjoj koheziji i saradnji etničkih i političkih aktera. Ovaj član obavezuje BiH i na usklađivanje ekonomskih politika s pravilima jedinstvenog tržišta EU, uključujući liberalizaciju trgovine, privlačenje investicija, poboljšanje poslovnog ambijenta i razvoj infrastrukture.¹¹

Pored člana 78., član 84. SSP ima važnu ulogu u procesu usklađivanja domaćeg zakonodavstva s pravnim normama EU. Ovaj član propisuje da će: „*strane sarađivati na sprečavanju i borbi protiv kriminalnih i nezakonitih aktivnosti, organiziranih ili drugih, poput: (a) krijumčarenja i trgovine ljudima; (b) nezakonitih privrednih aktivnosti; (c) korupcije; (d) fiskalne prevare; (e) proizvodnje i prometa nedozvoljenih droga; (f) krijumčarenja; (g) nedozvoljene trgovine oružjem; (h) krivotvorenja dokumenata; (i) nedozvoljene trgovine automobilima; (j) kompjuterskog kriminala.*“¹² Član 84. SSP-a predviđa i redovne evaluacije napretka kroz zajedničke odbore za saradnju između BiH i EU. Ovi mehanizmi omogućavaju identifikaciju problema i davanje preporuka za unapređenje reformi, posebno u oblasti borbe protiv korupcije, vladavine prava, i ekonomskog razvoja.¹³ Kroz ove evaluacije EU pruža tehničku podršku i smjernice kako bi se osigurao kontinuirani napredak BiH.

3.1. Potencijalne koristi, ključne prepreke i izazovi

Uspješna provedba reformi predviđenih Glavom VII SSP-a, u čijem je okviru član 78. tek početni i programski element, donosi niz važnih koristi za BiH. Jačanje vladavine prava, uspostavljanje efikasnog i nezavisnog pravosuđa,

¹¹ Rizvanović, Edin *et al.*, *op. cit.*, str. 55.

¹² Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, Delegacija EU u BiH.

¹³ Bosna i Hercegovina - Nacionalni program za usvajanje pravne stečevine EU (*acquis communautaire*), Ministarstvo vanjskih poslova BiH.

unapređenje policijske i carinske saradnje te usklađivanje politika u oblastima migracija, azila i sigurnosti stvaraju stabilniji politički i institucionalni okvir. Time se otvara prostor za demokratsku konsolidaciju i dugoročni razvoj države. U isto vrijeme, reformski procesi predviđeni Glavom VII povezani su sa ekonomskim koristima. Napredak u oblasti vladavine prava, borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala povećava povjerenje investitora, što doprinosi ekonomskom rastu i lakšoj integraciji BiH u jedinstveno tržište EU. Stabilniji pravni okvir, efikasna administracija i usklađenost sa evropskim standardima stvaraju preduslove za veću konkurentnost privrede i rast stranih ulaganja, čime se dugoročno poboljšava životni standard građana.¹⁴

Međutim, postoje i ozbiljni izazovi u provođenju ovih reformi. Unutrašnje političke podjele, nedostatak konsenzusa i česte institucionalne blokade otežavaju provođenje obaveza iz Glave VII. Slabosti javne uprave, nedostatak administrativnih kapaciteta i spor napredak u profesionalizaciji institucija dodatno usporavaju reforme. Korupcija ostaje jedan od najvećih strukturnih problema u BiH,¹⁵ iako Glava VII, naročito član 84. SSP-a, izričito zahtijeva snažniju borbu protiv organizovanog kriminala, pranja novca, trgovine ljudima i sličnih pojava. Da bi se reformski procesi iz Glave VII mogli uspješno provoditi, ključna je i primjena odredbi Glave VI, posebno člana 70. SSP-a, kojim se propisuje obaveza postupnog i sveobuhvatnog usklađivanja zakonodavstva BiH s pravnom stečevinom EU. Član 70. naglašava da usklađivanje mora obuhvatiti zakonodavne, administrativne i institucionalne mjere, te da se mora provoditi u skladu s programom dogovorenim sa Evropskom komisijom. Bez sistemskog i dosljednog provođenja člana 70., ciljevi Glave VII (jačanje pravosuđa, borba protiv kriminala i sigurnosna saradnja) ne mogu se u potpunosti ostvariti.

Nadzor nad ispunjavanjem ovih obaveza provodi se putem Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje, kako je predviđeno članom 8. SSP-a, prema kojem ovo tijelo najmanje jednom godišnje procjenjuje napredak BiH u provođenju zakonodavnih, institucionalnih i ekonomskih reformi. Uloga Vijeća je presudna, jer daje preporuke, utvrđuje prioritete i usmjerava daljnje korake BiH na putu integracija. Time se ispunjavanje obaveza iz Glave VII i Glave VI direktno vezuje za ukupni tempo napretka u procesu pridruživanja. U tom smislu, iako član 78. predstavlja uvodnu i temeljnu odredbu Glave VII, jasno je da se stvarni reformski zahvati i očekivani efekti ostvaruju tek kroz primjenu cijelog poglavlja, zajedno sa normama Glave VI koje omogućavaju zakonodavnu i institucionalnu harmonizaciju.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

3.2. Značaj evropskog platnog naloga u odnosu na Zakon o izvršnom postupku u BiH

Zakon o izvršnom postupku BiH regulira načine na koje vjerovnici mogu ostvariti svoja prava na naplatu potraživanja od dužnika putem sudskih izvršnih radnji. Ovaj zakon je ključan za osiguranje provedbe sudskih odluka i naplatu dugova, što uključuje i postupke kao što su oduzimanje imovine dužnika, blokada računa i slično. Međutim, sa procesom evropskih integracija i obavezama koje BiH preuzima kroz SSP, dolazi do usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa standardima i pravilima EU. To uključuje i oblasti vezane za pravosuđe, uključujući izvršne postupke. U tom kontekstu, značaj EPN postaje posebno relevantan za naplatu prekograničnih potraživanja u okviru EU. Iako BiH još uvijek nije članica EU, ona mora prilagoditi svoje zakonodavstvo u skladu s evropskim standardima, a Zakon o izvršnom postupku BiH je jedan od ključnih zakona koji će biti podložan promjenama u tom pravcu.

Značaj evropskog platnog naloga za izvršne postupke u BiH¹⁶

Kako je već naglašeno, EPN je pravni mehanizam namijenjen olakšavanju naplate nespornih prekograničnih potraživanja unutar država članica EU. BiH, kao zemlja koja još nije članica EU, nije u obavezi trenutno primjenjivati ovu uredbu. Međutim, buduće članstvo u EU zahtijevat će prilagođavanje pravnog okvira BiH kako bi se omogućila implementacija ovog značajnog instrumenta u domaće zakonodavstvo. Jedna od ključnih prednosti EPN je pojednostavljenje i ubrzanje procesa naplate dugova između vjerovnika i dužnika koji se nalaze u različitim državama članicama EU. Kada BiH postane članica EU, njeno zakonodavstvo, uključujući Zakon o izvršnom postupku, morat će biti usklađeno s pravilima i standardima EPN-a. Ova harmonizacija omogućit će efikasnu naplatu prekograničnih potraživanja kroz brže i manje složene pravne postupke, što će biti od velike koristi kako za pravne, tako i za fizičke osobe u državi. Tačnije, implementacija donosi niz značajnih prednosti, među kojima se izdvajaju:¹⁷

1. Brža naplata potraživanja u prekograničnim slučajevima: EPN omogućava vjerovnicima da dođu do svojih potraživanja u kraćem vremenskom roku, što je od posebnog značaja za privredne subjekte koji posluju na međunarodnom tržištu. Ovo ubrzanje postupka dodatno doprinosi stabilnosti i predvidljivosti poslovnih odnosa.
2. Smanjenje sudskih troškova: izbjegavanje dugotrajnih i skupih sudskih postupaka u slučajevima kada je dug nesporan. To znači da će vjerovnici moći ostvariti svoja prava bez nepotrebnog finansijskog opterećenja.

¹⁶ Zakon o izvršnom postupku Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 18/03.

¹⁷ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, Delegacija EU u BiH.

3. Jednostavnije izvršenje pravomoćnih odluka: EPN se automatski priznaje i izvršava u svim državama članicama EU bez dodatnih sudskih procedura. Ovo smanjuje administrativne prepreke i osigurava pravnu sigurnost vjerovnicima.

Uvođenje EPN-a u pravni sistem BiH ne samo da će unaprijediti efikasnost pravosuđa, već će i doprinijeti jačanju povjerenja u pravni okvir zemlje među domaćim i stranim investitorima. Ovaj instrument ima potencijal da pozitivno utiče na privredu, olakšavajući prekogranične poslovne transakcije i jačajući integraciju BiH u jedinstveno evropsko tržište.

Usklađivanje Zakona o izvršnom postupku BiH s evropskim standardima

Kao što je navedeno u SSP, BiH je obavezna da postepeno uskladi svoje zakonodavstvo s pravnim normama EU (*acquis communautaire*). Ovo usklađivanje obuhvata i reformu Zakona o izvršnom postupku BiH, posebno u oblasti pravosudne saradnje u građanskim stvarima, kako bi se omogućila efikasnija naplata potraživanja i izvršenje sudskih odluka u prekograničnim slučajevima. Član 78. SSP-a naglašava potrebu za provođenjem pravosudnih reformi u cilju jačanja vladavine prava i stvaranja stabilnog pravnog okvira za ekonomske transakcije i zaštitu prava vjerovnika. To uključuje reformu izvršnih postupaka u BiH kako bi oni bili kompatibilni sa evropskim standardima u pogledu pravosudne saradnje i efikasnosti izvršenja. Reforma Zakona o izvršnom postupku BiH prema evropskim standardima znači da će BiH morati olakšati izvršenje sudskih odluka, uključujući priznavanje i izvršenje odluka iz drugih država članica EU. Štaviše, usklađivanje sa EPN sistemom obezbijedit će veću pravnu sigurnost za kompanije i pojedince koji posluju preko granica. Osim toga, bolji mehanizmi naplate dugova i efikasniji izvršni postupci doprinose jačanju povjerenja u pravni sistem i vladavinu prava, što je osnovni cilj SSP-a.

Povezanost sa vladavinom prava i članom 78. SSP-a

Vladavina prava je jedan od osnovnih principa koje BiH mora ojačati u procesu pridruživanja EU. Član 78. SSP-a jasno naglašava važnost reformi koje će osigurati da pravosudni sistem funkcioniše efikasno, transparentno i u skladu sa evropskim standardima. U tom kontekstu, Zakon o izvršnom postupku BiH ima ključnu ulogu u osiguravanju da sudske odluke budu brzo i efikasno izvršene, što je suštinski dio vladavine prava. Jedan od glavnih izazova u BiH je slaba efikasnost pravosudnih institucija u sprovođenju sudskih odluka, što često dovodi do kašnjenja u izvršenju presuda i naplati potraživanja. Reforma Zakona o izvršnom postupku prema evropskim standardima bi doprinijela smanjenju ovih problema i povećanju efikasnosti sudskih postupaka. Uspješno provođenje EPN-a u okviru domaćeg zakonodavstva BiH je važan korak u ovom procesu,

jer obezbjeđuje bržu naplatu nespornih dugova, čime se jača povjerenje u pravni sistem i potiče ekonomska stabilnost.

Zaključak

Maastrichtski ugovor iz 1992. godine predstavlja ključnu prekretnicu za evropske integracije jer je formalno osnovao EU i uveo tri stuba koji proširuju obim zajedničkih politika. Prvi stub obuhvata ekonomsku i monetarnu uniju, uključujući uvođenje eura kao zajedničke valute. Drugi stub posvećen je zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici, dok se treći odnosi na pravosudnu saradnju i unutrašnje poslove, čime se jača pravna saradnja u cijeloj EU. Treći stub Maastrichtskog ugovora odnosi se na pravosudnu saradnju i unutrašnje poslove, čime je osnažena saradnja država članica u pravnim i sigurnosnim pitanjima. Obuhvata zajedničku politiku prema azilu i migracijama, uključujući harmonizaciju procedura azila i borbu protiv nezakonitih migracija. Također, važan dio ovog stuba je upravljanje vanjskim granicama EU, s ciljem suzbijanja prekograničnih prijetnji i osiguranja sigurnosti. Pravosudna saradnja unaprijeđena je kroz međusobno priznavanje sudskih odluka i efikasniju razmjenu informacija među državama članicama. Ove tri oblasti omogućile su dublje povezivanje država članica na političkom, ekonomskom i pravnom nivou.

U kontekstu SSP-a, implementacija evropskih instrumenata poput EPN-a dobija dodatnu težinu jer proizlazi iz obaveze BiH da svoj pravni sistem progresivno usklađuje sa standardima EU. SSP, posebno kroz Glavu VII, jasno definiše da napredak u oblastima pravde, slobode i sigurnosti predstavlja temelj vladavine prava i ključni pokazatelj institucionalne zrelosti države. Član 78. operacionalizira ove ciljeve jačanjem nezavisnosti i efikasnosti pravosuđa, dok član 84. dodatno obavezuje BiH na intenzivniju borbu protiv kriminala i osiguranje bezbjednog i predvidivog pravnog okruženja. Usklađivanje zakonodavstva prema članu 70. Glave VI i kontinuirani nadzor kroz mehanizam iz člana 8. SSP-a osiguravaju da se reforme, uključujući i one u oblasti izvršnog postupka, odvijaju planski i uz stalnu evaluaciju napretka. Glava VII SSP-a predstavlja strateški okvir čiji je cilj osnaživanje pravosuđa, sigurnosnih struktura i institucionalne otpornosti BiH, a implementacija EPN-a je konkretan mehanizam kojim se ovi strateški ciljevi pretočavaju u operativne reforme.

EPN ima značajan potencijal i za unapređenje izvršnog postupka u BiH, posebno u kontekstu prilagođavanja pravosudnog sistema evropskim standardima. Kao pravni instrument, EPN omogućava vjerovnicima efikasnu naplatu nespornih novčanih potraživanja u prekograničnim sporovima, čime se smanjuju troškovi i administrativne prepreke za izvršenje takvih potraživanja. Implementacija EPN-a u pravni sistem BiH može doprinijeti ubrzanju izvršnog postupka, zahvaljujući standardiziranim obrascima i pojednostavljenim procedurama. Ovo je posebno značajno za strane i domaće investitore, jer osigurava pravnu sigurnost i olakšava

ostvarivanje njihovih prava u prekograničnim slučajevima. Pored toga, EPN jača pravosudnu saradnju između BiH i zemalja EU, što je ključan korak u procesu integracije zemlje u EU. U širem evropskom okviru, EPN i reforma Zakona o izvršnom postupku ne predstavljaju samo tehnička unapređenja, nego konkretan pokazatelj spremnosti BiH da gradi efikasan, transparentan i evropski orijentisan pravosudni sistem.

Ipak, pred BiH stoje brojni izazovi u implementaciji ovih reformi. Političke podjele, institucionalna slabost, te nedostatak konsenzusa često usporavaju reforme koje su ključne za dalji napredak u evropskim integracijama. Također, borba protiv korupcije i jačanje nezavisnosti pravosudnih institucija ostaju prioriteti koji zahtijevaju hitnu pažnju i dugoročno angažovanje. U cjelini, implementacija EPN-a i reforma Zakona o izvršnom postupku predstavljaju ključne korake u modernizaciji pravosudnog sistema BiH. Ovi koraci ne samo da će omogućiti efikasniju naplatu prekograničnih potraživanja i povećati pravnu sigurnost, već će i poslužiti kao temelj za dalji razvoj ekonomije, unapređenje vladavine prava i jačanje povjerenja u pravosudne institucije.

Literatura

1. Borchard, K.-D., Abeceda prava Europske unije, Ured za publikacije Europske unije, Luksemburg, 2011.
2. Bosna i Hercegovina - Nacionalni program za usvajanje pravne stečevine EU (acquis communautaire), Ministarstvo vanjskih poslova BiH.
3. Dudaš, I. L., The european order for payment – an effective mechanism for recovering cross-border claims, International Journal of Legal and Social Order, 2021., vol., br. 1., 2021.
4. Gheorghe, C.-M., The European order for payment procedure, Agora International Journal of Juridical Sciences, vol. 7, br. 2, 2013.
5. Nižić-Peroš, J., Europski platni nalog - naplata dospjelih novčanih potraživanja od stranih pravnih i fizičkih osoba, Oeconomica Jadertina, vol. 12, br. 1, 2022.
6. Rizvanović, E., Hasanagić, E., Batinović, Ž., Pravo Europske unije, Logotip, Široki Brijeg, 2022.
7. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Bosne i Hercegovine i Evropske unije, Delegacija EU u BiH.
8. Uredba (EZ) br. 1896/2006 Evropskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2006. o uvođenju postupka za europski platni nalog.
9. Zakon o izvršnom postupku Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 18/03.

Nina Ratkušić, Ph.,M.

Faculty of Law, University of “Džemal Bijedić” in Mostar
Municipal Court in Mostar – Judge, Civil Division

EUROPEAN ORDER FOR PAYMENT

Abstract: This paper analyzes the European payment order as an instrument of European Union law designed to ensure efficient recovery of uncontested cross-border monetary claims. The research is based on a normative and analytical examination of Regulation (EC) no. 1896/2006, relevant provisions of the Stabilisation and Association Agreement, and the legal framework of Bosnia and Herzegovina. Special attention is given to the procedure for issuing the order, debtor protection mechanisms, legal effects of objections, and enforcement rules. The paper also examines the relevance of the European Payment Order for Bosnia and Herzegovina in the context of obligations arising from Chapter VII of the Stabilisation and Association Agreement, particularly regarding the strengthening of the rule of law and judicial efficiency. The findings indicate that harmonisation of domestic enforcement legislation with European standards would contribute to more effective debt recovery, increased legal certainty, and improvement of the overall business environment.

Keywords: European payment order, enforcement procedure, Stabilisation and association agreement, Bosnia and Herzegovina, rule of law, judicial reform

Pregledni naučni rad

Mr. iur. Lejla Ćeranić

Doktorandica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

**POKAZATELJI RADNE EKSPLOATACIJE U KONTEKSTU
TRGOVINE LJUDIMA**

Sažetak: Radna eksploatacija pojedinca i grupâ predstavlja međunarodni problem, koji će, što se može sa velikom vjerojatnošću tvrditi, i u daljnjoj budućnosti ostati prijetnja društvu prvorazrednog značaja. Iskorištavanje radne snage je danas posebno učestalo, no često ostaje neprimijećeno. Veliki broj potrošača nije svjestan da proizvodi koje kupuju u supermarketima ili trgovinama, odnosno usluge koje primaju u hotelu ili restoranu možda proizvode iskorištavani radnici. Do iskorištavanja dolazi u brojnim gospodarskim sektorima i utječe na različite skupine radnika. Zbog prethodno naznačenog, u uvodnom dijelu rada se pojašnjava značaj razmatranog problema, koji se nalazi se u činjenici da je trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije rastući problem koji se odražava na sve regije i zemlje svijeta, bez obzira da li se radi o visokorazvijenim zemljama ili zemljama trećeg svijeta. Potom se, poštujući metode pravnih nauka (normativnorpravna, logičko normativna, formalno normativna i normativno-hijerarhijska) sagledavaju terminološke dvojbe između radne eksploatacije i njoj bliskih fenomena, poput prisilnog rada i trgovine ljudima. Centralni dio rada posvećen je predstavljanju mehanizama za prepoznavanje i identifikaciju žrtava trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Drugim riječima, izložene su liste indikatora nastalih pod okriljem Ureda Ujedinjenih nacija za droge i kriminal (UNODC), kao i liste indikatora koje je utvrdila Međunarodna organizacija rada (MOR) u suradnji s Evropskom komisijom. Navedeni indikatori trebaju pružiti osnovu za jasan i zajednički skup kriterija za identifikaciju trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije u praksi. Prilikom dizajniranja metodologije istraživanja trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, od ključne je važnosti bilo da istraživanje obuhvati cijeli ciklus zapošljavanja, uzimajući u obzir ne samo uslove rada na radnom mjestu, već i uslove koji okružuju put radnika do ulaska na posao. Mnogi uslovi koji stvaraju ranjivost na prisilu i prijetnju (kaznom) na poslu mogu se pratiti od faze traženja posla. Na primjer, dug, bilo da je povezan sa poslom putem duga za zapošljavanje ili proizilazi iz ranije porodične potrebe ili krize, uveliko povećava ranjivost radnika na eksploataciju. Na koncu, cilj istraživanja nije bio utvrditi postojanje ili obim trgovine ljudima u pojedinim zemljama ili sektorima, već analizirati prisustvo i ozbiljnost indikatora radne

eksploatacije u kontekstu trgovine ljudima i faktora koji povećavaju njihovu nevidljivost. Uz to, jedna od namjera ovog rada je pomoći čitateljima da shvate da se na kraju većine lanaca trgovine ljudima nalazi situacija eksploatacije rada.

Ključne riječi: radna eksploatacija, prisilni rad, trgovina ljudima, pokazatelji radne eksploatacije

Uvod

Ovim radom se ukazuje na aktuelan, ali ne i nov, fenomen trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, koji, pored toga što postaje svakodnevna pojava, sve više postaje i društveno prihvatljiv fenomen, što za posljedicu ima teško kršenje ljudskih prava. Rad i prava na radu i u vezi sa radom kao osnovna prava, utkana su u zakone o ljudskim pravima i u srž želje svake osobe da zaradi za život koji će joj omogućiti da preživi i unaprijedi dobrobit svoje porodice. Sve osobe koje su dostigle zakonsku minimalnu dob za rad imaju pravo na rad – bez prisile, u pristojnim uslovima, za pravednu plaću – kako bi osigurale svoju ekonomsku dobrobit i dobrobit svojih porodica.¹

Promišljanje o društvenom svijetu općenito, a posebno o svijetu rada, pokazuje da za radnike postoji kontinuum iskustava, od pristojnog rada, preko manjih i većih kršenja zakona o radu, od suptilnih oblika radne eksploatacije do ekstremne eksploatacije, kada se ona dovodi u kontekst trgovine ljudima. Tako je u nekim slučajevima radna eksploatacije posljedica trgovine ljudima, dok u drugim slučajevima trgovina ljudima nije prisutna. Trgovina ljudima u svrhu eksploatacije rada predstavlja izuzetno ozbiljan društveni problem. Ovaj fenomen je bio prisutan u svim fazama ljudske historije i ujedno predstavlja najupečatljivije odnose društveno-ekonomske moći i nemoći.² Većini, kada pomisle na trgovinu ljudima u svrhu radne eksploatacije, slika koja im pada na pamet su redovi žrtava, uglavnom žena, glava pognutih nad šivaćom mašinom ili nekim drugim mašinama, koje rade u fabrici veličine skladišta. Međutim, veliki broj potrošača nije svjestan da proizvodi koje kupuju u supermarketima ili trgovinama, odnosno usluge koje primaju u hotelu ili restoranu možda proizvode iskorištavani radnici. Do iskorištavanja dolazi u brojnim gospodarskim sektorima³ i utječe na različite

1 Primarni cilj MOR-a danas je promoviranje mogućnosti za žene i muškarce da dobiju pristojan i produktivan posao, u uslovima slobode, jednakosti, sigurnosti i ljudskog dostojanstva.

2 Kurić-Hodžić, D., 2017. *Radna eksploatacija djece u Bosni i Hercegovini kao oblik trgovine ljudima*, Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu, God. 17, Broj 5/6, str. 336-350.

3 Međunarodna organizacija rada (ILO) je navela glavna područja rada koja često pružaju utočište žrtvama trgovine ljudima kao: „poljoprivreda, prerada hrane, građevinarstvo, tekstilna i odjevna preduzeća, maloprodaja, proizvodnja, sječa drva, rudarstvo, restorani, kućni poslovi i zabava“, a postoje i drugi sektori u kojima se trgovina ljudima odvija. Dostupno na: LO: Fighting human trafficking: The forced labour dimensions, background paper for the Vienna Forum on Human Trafficking, February 2008

skupine radnika. Tako, danas, trgovinu ljudima možemo pronaći od privatnih domova u Ujedinjenom Kraljevstvu kroz zlostavljanje filipinskih domaćih radnika zaposlenih putem posebnih viza za tzv. gostujuće radnike, preko berača voća iz Bangladeša i Pakistana u sjevernoj Grčkoj, do djece koja su prisiljena da prose na ulicama Senegala. Tim je pojedincima zajedničko to što su plaćeni 1 € po satu ili nisu uopće plaćeni, rade 12 ili više sati dnevno, šest ili sedam dana sedmično, smješteni su u lošim uvjetima i uskraćeno im je pravo na godišnji odmor ili bolovanje.⁴ Velike ekonomske razlike na globalnoj razini i sve veća globalna mobilnost uzrok su ozbiljnog iskorištavanja radne snage. Potaknuti ekonomskom situacijom kod kuće, sve više ljudi odlazi raditi u inozemstvo i često su spremni prihvatiti radne uvjete koji su daleko ispod lokalnih zakonskih standarda, ali ipak bolji od siromaštva i nezaposlenosti od kojih su pobjegli. Preseljenje u drugu državu obično stvara ili pogoršava društvenu i ekonomsku ranjivost tih osoba. Rizik od iskorištavanja povećavaju društvena izolacija uzrokovana nepoznavanjem jezika, izostanak kontakata izvan radnog mjesta i neobaviještenost o lokalnim zakonskim standardima i mjestima na kojima se može potražiti pomoć.⁵ Ovaj opći prikaz stvarnosti nejednakosti između kapitala i rada leži u srži glavnog mota MOR-a da, „rad nije roba“. Naime, strukturna neravnoteža moći između poslodavca i radnika karakterizira radno iskustvo gotovo svih radnika, stoga svi oblici rada podrazumijevaju određeni stepen ljudske komodifikacije. Međutim, ova komodifikacija pruža mogućnost iskorištavanja radnika i pojavu trgovine ljudima kao njene najekstremnije manifestacije.

Ipak, uprkos svjetskoj mobilizaciji protiv trgovine ljudima, ključni nedostatak takvom pristupu ogleda se u činjenici da trenutni naporima pomažu alarmantno malom broju pojedinaca od mnoštva koje se trenutno smatra da spadaju u kategoriju žrtava trgovine ljudima. Stoga, centralna tačka kritike je da veliki broj žrtava trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije ostaje neidentificiran. Upravo to i jeste jedan od najtežih zadataka, identificirati takav rad i razotkriti ga, jer ljudi zarobljeni u ovakvom radu uglavnom ostaju nevidljivi, što je najčešće rezultat rada u perifernim, izolovanim područjima, daleko od očiju javnosti, kao i činjenica da ne osjećaju da mogu sigurno komunicirati o svojoj situaciji, zbog straha od protjerivanja, budući da se kao najčešće žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije pojavljuju osobe sa neregulisanim statusom. S druge strane, eksploatatori su vješti u prikrivanju prirode svoga posla. Zbog prethodno naznačenog, cilj istraživanja nije bio utvrditi postojanje

4 Agencija Evropske unije za temeljna prava., 2016. *Ozbiljno iskorištavanje radne snage : radnici koji se sele na području Evropske unije ili useljavaju*. [online] Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-severe-labour-exploitation-summary_hr.pdf [24.06. 2025.]

5 Agencija Evropske unije za temeljna prava., 2016. *Ozbiljno iskorištavanje radne snage : radnici koji se sele na području Evropske unije ili useljavaju*. [online] Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-severe-labour-exploitation-summary_hr.pdf [24.06. 2025.]

ili obim trgovine ljudima u pojedinim zemljama ili sektorima, već analizirati prisustvo i ozbiljnost indikatora radne eksploatacije u kontekstu trgovine ljudima i faktora koji povećavaju njihovu nevidljivost. Uz to, jedna od namjera ovog rada je pomoći čitateljima da shvate da se na kraju većine lanaca trgovine ljudima nalazi situacija eksploatacije rada.

1. Pojmovno razgraničenje i razumijevanje radne eksploatacije i sličnih pojmova

1.1. Razlikovanje prinudnog rada i radne eksploatacije

Kada se govori o radnoj eksploataciji u kontekstu trgovine ljudima, prikladno je prvo razjasniti razliku između pojmova radne eksploatacije i prinudnog rada. U tom smislu, poglavlje koje slijedi ističe fundamentalnu razliku između ova dva pojma. Pri tome, naglašava imperativ razlikovanja između oba ova pojma u okvirima trgovine ljudima.

U Konvenciji MOR-a o prisilnom radu br. 29⁶ prisilni rad se definira kao svaki rad ili usluga koji se od neke osobe zahtjeva pod prijetnjom bilo kakve kazne, i na koji ta osoba nije dobrovoljno pristala. Iz naznačenog proizilazi da pojam prisilnog rada podrazumijeva prisilu i posljedično, rad se izvršava pod prisilom, to jeste, nedobrovoljno. Ovako definisan pojam prisilnog rada mogao bi biti prikladniji u kontekstu trgovine ljudima od pojma radne eksploatacije, obzirom na to da, u skladu sa usvojenim međunarodnim dokumentima, uključuje element prisile.⁷ Međutim, jasno je da radna eksploatacija, bez obzira na sličnost sa prisilnim radom, nije njegov sinonim. Konkretnije, radnik može obavljati rad više od zakonom propisanog minimuma od 40 sati sedmično dok je eksploatisan radi rada, kako poslodavac ne bi morao zaposliti drugog radnika za preostale radne sate, ali takav radnik nije žrtva prisilnog rada, imajući u vidu da je dobrovoljno pristao na takvo opterećenje. Shodno tome, možemo reći da je radna eksploatacija samo jedan zajednički segment s prisilnim radom, pa je radna eksploatacija mnogo specifičniji pojam od prisilnog rada.⁸ Upravo zbog toga se trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije odnosi samo na jedan dio pojma prisilnog rada, a to je njegova nedobrovoljnost.

Osnovna razlika između prisilnog rada i radne eksploatacije se očituje kroz odnos između poslodavca i radnika. Naime, dok je kod prisilnog rada

6 Član 2 (1) Konvencije MOR-a br. 29.

7 Božić, V., 2016.. *Labor exploitation as the most common form of the crime of trafficking in human beings in spite of the state border control and the laor market*. U: Pejić, I. ur. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. Niš: Pravni fakultet u Nišu, str. 335-352.

8 Božić, V., 2016.. *Labor exploitation as the most common form of the crime of trafficking in human beings in spite of the state border control and the laor market*. U: Pejić, I. ur. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. Niš: Pravni fakultet u Nišu, str. 335-352.

nedobrovoljnost u izvršavanju rada konstitutivni element (uz napomenu da postoje izuzeci, u kojima je ponekad moguće, da na početku rada postoji dobrovoljnost, ali da vremenom, obzirom na ponašanje poslodavca u odnosu na radnika, poput prijetnji, omalovažavanja, uskraćivanja ili reduciranja osnovnih prava koja proizilaze iz radnog odnosa, ta dobrovoljnost nestane), to je za radnu eksploataciju fakultativni. Konkretnije, radna eksploatacija može postojati i kada se rad obavlja dobrovoljno. To je slučaj kada radnik/ca dobrovoljno pristane da, primjerice, radi prekovremeni broj sati, za manju plaću od uobičajene, bez zaštitne opreme i slično. Međutim, osnovano se može postaviti pitanje granice razlikovanja prisilnog rada s jedne strane i radne eksploatacije s druge, onda kada je eksploatacija nedobrovoljna. U tom kontekstu, potrebno je posebno obratiti pažnju na prethodno istaknute elemente (prekomjeran broj sati, manja plaća i slično), koji će nam biti indikatori da se u konkretnom slučaju radi o radnoj eksploataciji. No, problem se otvara na drugom frontu. Kako prepoznati kada se radna eksploatacija javlja u kontekstu trgovine ljudima, kao njena posljedica, odnosno njen cilj, polazeći od toga kako (opet) napraviti razliku između sljedeće dvije situacije: prisilnog rada u kontekstu trgovine ljudima i radne eksploatacije u kontekstu trgovine ljudima. Da odgovor nije jednostavan potvrđuje činjenica da danas nemamo ne samo značajan, nego niti dovoljan broj donijetih presuda u konkretnoj oblasti. Takvo stanje zasigurno otežava izvođenje pravilnog zaključka, ali ga svakako ne čini nemogućim. Na sadržaj pojedinih donesenih presuda ćemo se u ostatku rada osvrnuti. Vratimo se sada iznad istaknutom problemu. Naime, prema Preporuci Komiteta ministara Vijeća Evrope⁹, koncept „radne eksploatacije“ u kontekstu trgovine ljudima podrazumijeva, u najmanju ruku prinudni rad ili usluge, ropstvo ili prakse slične ropstvu i ropski položaj. Ovdje ćemo se posebno zadržati na sintagmi da trgovina ljudima „u najmanju ruku podrazumijeva prinudni rad ili usluge“. To znači, da bismo tvrdili kako se u konkretnom slučaju radi o radnoj eksploataciji u kontekstu trgovine ljudima, radna eksploatacija mora imati jednu od važnih karakteristika koje smo na početku istakli, mora biti nedobrovoljna. To je ona veza između ova dva fenomena, prisilnog rada i radne eksploatacije. Preciznije, da bismo mogli radnu eksploataciju, kao pojam uži od prisilnog rada podvesti pod prisilni rad ona mora biti nedobrovoljna. Sve dok je radna eksploatacija u sferi dobrovoljnog obavljanja rada, to se ona ne može inkorporirati pod značenje prinudnog rada (na ovom mjestu nam i dalje stoji onaj izuzetak ako je u početku postojala dobrovoljnost, a kasnije se izgubila). Tek takvu radnu eksploataciju, koja u sebi sadrži opisani minimum, uz istaknute indikatore koji su svojstveni radnoj eksploataciji (u suštini to su svi elementi/pojave koji odstupaju od uobičajenih uslova rada) možemo posmatrati kao posljedicu, odnosno cilj trgovine ljudima i dovesti je u vezu s njom. To jeste, tek tada možemo govoriti o fenomenu

9 Preporuka CM/Rec (2002)21. Vidjeti: <https://rm.coe.int/16804c6fcc>

trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Ovakvo shvatanje ima uporište u činjenici da trgovina ljudima u definiciji iz Konvencije Vijeća Evrope¹⁰ i Palermo protokola¹¹, kao sredstvo (jedno od tri odrednice koje čine definiciju pojma trgovinu ljudima: radnja, sredstvo i cilj) navodi, između ostalog, upotrebu prijetnje, prisile, obmane, jednostavnije kazano, nedostatka volje i suglasnosti druge strane. Ovo nas navodi na zaključak, da se dobrovoljna radna eksploatacija nikada ne može pojaviti kao cilj, odnosno posljedica trgovine ljudima, jer je u osnovi cilj trgovine ljudima nastao kao rezultat nedobrovoljnosti druge strane, u konkretnom slučaju radnika, obzirom na upotrijebljeno „sredstvo“. Takva, dobrovoljna radna eksploatacija izlazi iz domena i prisilnog rada, ali na koncu, i iz djelokruga moguće posljedice trgovine ljudima. Dakle, na kraju, važno je zapamtiti da se glavna distinkcija između navedenih pojmova ogleda u tome što kod prinudnog rada nema dobrovoljnog pristanka za obavljanje takvog rada, a poslodavac mu pri tome prijeti kaznom ukoliko ne nastavi da radi. Dok se, s druge strane, pod radnom eksploatacijom smatra ona situacija u kojoj poslodavac iskorištava osjetljiv položaj u kojem se radnik nalazi, bez obzira da li na strani radnika postoji suglasnost ili ne za takav vid angažmana.

Da bismo ilustrirali prethodno naznačeno, prikazat ćemo tipičan primjer kako funkcionise trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije. Uzmimo u razmatranje sljedeću situaciju: mlada žena u malom gradu koja ne može pronaći posao i koja je čula za druge žene iz zajednice koje su se preselile u “veliki grad” i pronašle dobro plaćene poslove u restoranima i hotelima. Privučena oglasom u lokalnim novinama za žene koje rade kao konobarice u gradu, ona plaća proviziju agentu koji je objavio oglas za pomoć oko prijevoza i smještaja, vjerujući njegovim obećanjima da je posao, iako može uključivati nesocijalno radno vrijeme, dobro plaćen. On joj kaže da će raditi zajedno s drugim mladim ženama iz svog grada i da će pokušati pronaći njen smještaj u istom pansionu. Kada on navede cijenu svih ovih usluga, ona nema dovoljno novca, ali joj kaže da će mu moći vratiti novac od novca koji zaradi. Ubrzo mlada žena kreće prema gradu, puna nade i obećavši svojoj porodici da će im poslati novac čim otplati dug. Kada stigne u grad, otkriva da su stvari veoma drugačije. Smještena je u prljavim sobama s grupom drugih žena koje ne poznaje. „Tetka“ koja se brine o njima zaključava vrata noću i otvara ih samo kada neko dođe po njih da ih odveze na posao. Ovo nije restoran koji je obećan, već noćni klub u kojem se od „konobarica“ očekuje da pružaju seksualne usluge gostima. Naša mlada žena želi ići kući, ali je zarobljena dugom u koji je ušla i boji se izraziti svoje prigovore zbog prijetnji nasiljem ne samo njoj već i njenoj porodici. U ovakvim situacijama ne čudi da neke od mladih žena mogu prihvatiti drogu koja im se često nudi. Međutim, iznenađujuće je da će se neke na kraju vratiti svojim

10 Konvencija Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005).

11 Protokol Ujedinjenih nacija o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudskih bićima, posebno ženama i djecom (2000).

domovima i raditi kao regruteri za trgovce ljudima. Jedno objašnjenje za ovo je da se situacija mladih žena nakon povratka kući nije promijenila: one su i dalje nezaposlene, nisu zaradile gotovo ništa od eksploatacije i, nakon što su ipak preživjele iskustvo trgovine ljudima, bez obzira koliko je ono bilo štetno, mogu osjećati da će i druge žene moći preživjeti i da stoga neće nanijeti „previše štete“ zarađujući novac kao regruteri. S druge strane, mnoge žene ne prežive iskustvo trgovine ljudima ili izlaze s dugoročnim fizičkim i psihičkim problemima.

Iz gore navedenog primjera bit će jasno da je „kretanje“ srž trgovine ljudima, jer je to sredstvo kojim trgovci ljudima izoliraju žrtve od okruženja u kojem su sigurne i mogu potražiti pomoć. Međutim, kako ne postoji definisan obim kretanja, ključno je da se žrtva premješta. Trgovci ljudima mogu premještati svoje žrtve unutar zemlje, na primjer iz ruralnog područja u grad, iz grada u priobalno ljetovalište, iz prigradskih naselja na farme i sl. Jednostavnije kazano, kretanje ne mora uvijek imati prekograničnu dimenziju.

1.2. Odnos između radne eksploatacije unutar i izvan konteksta trgovine ljudima

Sljedeći problem koji se može pojaviti kako u literaturi, tako i u praksi, vezan je za razlikovanje i postavljanje jasne granice između trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije od degradirajućih radnih uslova, imajući u vidu da ne može svaki slučaj niskih plaća i loših radnih uslova predstavljati radnu eksploataciju. Stoga se opravdano otvara pitanje stepena pogoršanja uslova rada koji je potreban za kvalifikaciju radne eksploatacije, a potom trgovine ljudima. Iako na ovo pitanje jasan i jedinstven odgovor ne nude niti međunarodni dokumenti koji su definisali trgovinu ljudima i unutar nje radnu eksploataciju, kao moguću posljedicu, mi ćemo na ovom mjestu pokušati taj problem rasvijetliti u najvećoj mogućoj mjeri.

Radna eksploatacija i trgovina ljudima su, dakle, dvije različite pojave, koje mogu ići ‘ruku pod ruku’ i udružene dovesti do trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.¹² Kao takvi, termini ‘trgovina ljudima’ i ‘eksploatacija’ su usko povezani i često se koriste naizmjenično: po definiciji svrha trgovine ljudima je eksploatacija.¹³ Međutim, za razliku od trgovine ljudima, ne postoji međunarodno priznata definicija eksploatacije.¹⁴ U kontekstu trgovine ljudima, Palermo

12 Kovačević, Lj.. 2018. *Radna eksploatacija – određenje pojma, razgraničenje od drugih sličnih pojava i njihov međusobni odnos*. U: Ignjatović, Đ. ur. Tematska monografija : Kaznena reakcija u Srbiji VIII deo. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, str. 228-262.

13 Klafenböck, K., 2018. *Policy paper : Now working group exploitation and human trafficking*. [online]. Dostupno na: https://www.now-conference.org/wp-content/uploads/2019/04/NOW_WG_Exploitation_Policy_Paper_ENG.pdf [08.07. 2025.]

14 U svjetlu odredaba Protokola MOR-a o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom iz 2000. godine, trgovina ljudima podrazumijeva „vrbovanje, prijevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primjenu prijetnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja ili stanja ugroženosti, ili davanje ili

Protokol u članu 3. navodi razne oblike eksploatacije, ističući da: „Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa.“ Navedeno ostavlja dva izazova: 1. Protokol ne precizira prag koji određuje koja situacija se kategorizuje kao eksploatacija. 2. Ne postoji međunarodno priznata definicija eksploatacije izvan konteksta trgovine ljudima, budući da eksploatacija može postojati nezavisno od trgovine ljudima, ali i kao njen cilj, odnosno posljedica. U potonjem slučaju, izražen je komercijalni aspekt radne eksploatacije koji implicira to da se prema jednom licu postupa kao prema stvari, naročito prilikom njegovog vrbovanja, odnosno regutovanja za radno angažovanje (usmenim putem, preko štampe ili interneta i sl.) ili ulaska na teritoriju druge države, odnosno prijevoza sa jednog na drugo mjesto (unutar ili preko granica određene države, zakonito ili nezakonito), i to sve u cilju izvlačenja koristi od kasnije eksploatacije rada određenog lica.¹⁵

Imajući u vidu prisutne dileme u odnosu na stepen tolerancije prema eksploataciji, odnosno liniju razgraničenja između loših i eksploatišućih uslova rada, Direktiva Evropske unije o sankcijama za poslodavce¹⁶ pruža određena uputstva o ovom pitanju svojom definicijom „naročito eksploatišućih uslova rada“, kao: „uslove rada, uključujući i uslove koji proizilaze iz rodne ili druge diskriminacije, gdje postoji upečatljiva disproporcija u odnosu na uslove zapošljavanja legalno zaposlenih radnika, koji, na primjer, utiču na zdravlje i sigurnost radnika, a koji vrijeđaju ljudsko dostojanstvo.“ Stoga se, pod radnom eksploatacijom mogu podrazumijevati sve situacije koje odstupaju od fer i pravednih uslova rada, utvrđenih zakonodavstvom ili drugim obavezujućim pravnim propisima, posebno onih kojih se tiču naknade, radnog vremena, prava na odsustvo, zdravstvenih i sigurnosnih standarda i pristojnog tretmana, a radnici nemaju drugog izbora već da nastave da rade u takvim uslovima. Nerijetko se može desiti da rad u takvim uslovima poprimi oblike trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.¹⁷ Zbog naznačenog, od izuzetnog je značaja pružiti odgovor

primanje novčanih sredstava ali druge koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije“ (član 3. (a)). Definicija trgovine ljudima može se pronaći i u Konvenciji Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine (član 4. (a)), koja je u cijelosti preuzela definiciju utvrđenu navedenim Protokolom, pri čemu je dodatno u članu 2. utvrdila da će se Konvencija primjenjivati na sve oblike trgovine ljudima bilo da je nacionalna ili transnacionalna i bilo da je povezana ili ne, sa organiziranim kriminalom.

15 Kovačević, Lj., 2018. *Radna eksploatacija – određenje pojma, razgraničenje od drugih sličnih pojava i njihov međusobni odnos*. U: Ignjatović, Đ. ur. Tematska monografija : Kaznena reakcija u Srbiji VIII deo. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, str. 228-262.

16 Član 2 (i) Direktive EU 2009/52/EC Evropskog parlamenta i Savjeta od 18. juna 2009. godine o minimalnim standardima sankcija i mjera protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji nezakonito borave u državi

17 Nikolić, M., 2023. *Radna eksploatacija – pojam, sprječavanje i zaštita*. U: Perović Vujačić, J. ur. Zbornik radova 36. Susreta Kopaoničke škole prirodnog prava – Slobodan Perović. Beograd:

na pitanje razgraničenja svih ovih oblika međusobno, to jeste, utvrditi gdje završava jedan oblik, a gdje počinje drugi. Radi lakšeg razumijevanja, predstaviti ćemo slučaj koji pruža prikaz radne eksploatacije shvaćene kao kontinuuma, od pozitivnog ekstrema (poželjne situacije) pristojnog rada do negativnog ekstrema (trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije). Uzmimo opet za primjer mladu ženu koja je sa svojom porodicom preselila iz malog grada u „veliki grad“, u kojem je putem komunikacije posredstvom Internet platforme pronašla posao u jednom hotelu kako bi obavljala poslove spremačice. Takav posao je podrazumijevao rad u trajanju od 8 sati za iznos koji je bio rezultat dogovora između radnice i poslodavca. No, toj radnici je često trebalo više od utvrđenih 8 sati, obzirom da je sobe poslije nekih gostiju potrebno više pospremiti (što se može javiti kao posljedica velikog broja gostiju, njihovih navika i slično). To znači da je ona nerijetko radila preko 8 sati, pri čemu je iznos plaće ostao nepromijenjen. Obzirom da je poslodavac bio zadovoljan njenim radom, a kako bi zadržala posao, ona je nastavila raditi bez obzira na česti prekovremeni broj radnih sati, nepromijenjenu plaću i dodatni umor i iscrpljenost. Često je pored hotelskih soba čistila i druge prostorije. Na ovom mjestu već možemo uočiti pojavu eksploatišućih elemenata, gdje uslovi rada odstupaju od prvobitnih. Ali, nastavimo dalje. U jednom trenutku, radnica je zbog porodičnih neprilika (uslijed razvoda braka), ostala bez smještaja, gdje se poslodavac ponudio da joj iznajmljuje jednu od soba u okviru hotelskog kompleksa, te da će joj iznos rente oduzimati od plaće, na što je ona pristala. Međutim, tokom vremena poslodavac počinje zloupotrebljavati novonastalu situaciju i od radnice zahtjeva da radi prekomjeran broj sati (i više od prethodno navedenih), do kasno navečer, da obavlja dodatne zadatke i poslove, uključujući rad u kuhinji, u noćnom baru i sl., pod prijetnjom da će ju prijaviti nadležnim vlastima, obzirom da nije imala zasnovan radni odnos, te dajući joj na znanje njen položaj, u smislu duga koji ima za iznajmljenu sobu. Radnica je nastavila raditi, obzirom da joj se, cijeneći nastalu situaciju, činilo, kako nema drugog izbora. Primijetiti ćemo da se u odnosu na početnu poziciju radnice, njen položaj umnogome izmijenio, posebno relacija između nje i poslodavca. U početku je ona dobrovoljno pristala obavljati dodatne zadatke, uz prekomjeran broj sati, sa svim posljedicama koje su nastajale u vezi s tim, da bi nakon izvjesnog vremena, ta dobrovoljnost nestala. Da se u konkretnom slučaju radi o radnoj eksploataciji u kontekstu trgovine ljudima, a ne prostom zbiru loših i eksploatišućih uslova rada, ukazuje nam posebno to što pored spomenutih uslova nemamo prisutnu dobrovoljnost, ne ulazeći na ovom mjestu u domen preostala dva elemenata potrebna za postojanje fenomena trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije (vidi sekciju iznad), koji su bez dileme prisutna i očigledna. Iz ovog primjera nam je vidljivo koliko je tanka linija razgraničenja radne eksploatacije od trgovine ljudi u svrhu radne eksploatacije i koliko brzo jedan oblik iskorištavanja može prerasti u drugi, po

Kopaonička pkola prirodnog prava – Slobodan Perović, str. 193-207.

svojim obilježjima, teži. Stoga, jasno je, da teški uslovi rada, na koje radnik pristane, ne dovode sami po sebi do trgovine ljudima. Međutim, ove situacije treba ispitati iz perspektive ranjivosti koja se može zloupotrijebiti za dobijanje pristanka i de facto negirati princip slobode izbora, čije odsustvo je jedan od elemenata kako prisilnog rada, tako i radne eksploatacije koja podrazumijeva barem njegov minimum (koji se odnosi na odsustvo dobrovoljnosti) u kontekstu trgovine ljudima.

2. Skriveno na vidiku : pokazatelji trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije

Dva su važna momenta u ovom dijelu rada koja su od najveće relevantnosti za identifikaciju ključnih pitanja i pokazatelja trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Prvi se tiče činjenice da žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije najčešće bivaju povučene u rezidencijalne i poslovne dijelove grada, kako bi kosili travnjake, održavali i zidali zgrade, čistili bazene, brali paradajz, posluživali u restoranima, čuvali djecu i održavali domaćinstva lokalnog stanovništva.¹⁸ Takav rad, odnosno rad u predgrađima, ali uopšte u sektoru usluga je u pravilu izdvojen i stoga lišen bilo kakvog nadzora.¹⁹ Danas se širom svijeta, većina žrtava trgovine ljudima eksploatiše u poljoprivredi, ne samo na poljima već i u ribolovu, branju i pakovanju cvijeća i srodnim poslovima. Zbog sezonske prirode poljoprivrednog rada, žrtve trgovine ljudima se često premještaju s mjesta na mjesto jer njihovi trgovci ljudima podcjenjuju redovne stope plaća za sezonske radnike i nude timove radnika – ponekad cijele porodice – kao jeftinu radnu snagu. Na taj način, djeca se trguju zajedno sa svojim roditeljima i ulaze u dječji rad.²⁰ Postoji mnogo debata o tome odakle potiče „potražnja“ za tako jeftinom radnom snagom. Neki autori odgovornost čvrsto pripisuju potrošaču, koji traži najniže moguće cijene prehrambenih proizvoda. Međutim, cijeli lanac snabdijevanja igra ulogu, od supermarketa koji vrše pritisak na dobavljače da održe niske troškove, preko dobavljača koji uvjeravaju proizvođače da smanje cijene, do samih proizvođača koji mogu svjesno regrutovati radnike iz izvora za koje znaju da su sumnjivi ili jednostavno ignorisati ponude radne snage koje su zaista previše dobre da bi bile istinite, a sve s ciljem održavanja svoga profita. Nakon poljoprivrede, sljedeći najčešći sektor odredišta za žrtve trgovine ljudima je široka kategorija „uslužnih djelatnosti“. To se kreće od rada u luksuznim

18 Renovčević, A., 2013. *Radna eksploatacija ilegalnih migranata u zemljama razvijenog severa*. Sociologija, Vol. 55, Broj 2, str. 299-316.

19 Prilagođeno radu: Renovčević, A., 2013. *Radna eksploatacija ilegalnih migranata u zemljama razvijenog severa*. Sociologija, Vol. 55, Broj 2, str. 299-316.

20 U stvari, Konvencija MOR-a br. 182 o najgorim oblicima dječjeg rada definira svaki oblik eksploatacije djece koji uključuje i trgovinu ljudima kao „bezuovjetno najgori oblik dječjeg rada“ iz kojeg se djeca moraju odmah izvući i koji se mora prioritetno eliminirati.

hotelima, odnosno hotelskim kuhinjama ili kao sobarice, čistačice, preko rada u maloprodajnim trgovinama ili veleprodajnim skladištima, do uličnih zanata poput prodaje sitne robe na ulici ili čišćenja cipela. U nekim dijelovima svijeta, oni koji rade kao ulični prodavači mogu biti pod kontrolom „voditelja“, koji paze na ulične prodavače žrtve trgovine ljudima kako bi se uvjerili da ne pokušaju pobjeći ili zadržati dio zarade za sebe. Dalje, mnogi ljudi, posebno žene, žrtve su trgovine ljudima radi rada u domaćinstvu, odnosno kućnog rada. Analiza ovog sektora je do usvajanja Konvencije o kućnim radnicima iz 2011. (br. 189) u junu 2011. godine, bila izuzetno otežana, obzirom da se do tada privatni dom nije smatrao „radnim mjestom“, zbog čega je trgovinu ljudima bilo nemoguće nadzirati, normativno i faktički. Radeći iza zatvorenih vrata, takav radnik je skriven od inspektora rada i drugih posmatrača i lako se iskorištava. Iako muškarci i dječaci mogu biti žrtva trgovine ljudima radi kućnog rada, većina žrtava su žene i djevojčice. Na koncu, iako prosjačenje nije baš oblik rada, ono je način zarađivanja novca, a trgovci ljudima koji prisiljavaju svoje žrtve da prose ostvaruju profit iskorištavajući njihovo vrijeme i trud.

Ovdje dolazimo do drugog važnog momenta koji je povezan sa činjenicom da se kao žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije najčešće pojavljuju ne samo osobe koje pripadaju siromašnim zajednicama, nego i marginaliziranim i diskriminiranim grupama po osnovu rase, boje, spola, etničkog ili društvenog porijekla, religije, jezika, pripadanja nacionalnim manjinama. Žrtve trgovinom ljudima su u svakom društvu vrlo ranjive i često isključene kako iz zaštite zakona, tako i iz samog društvenog okruženja. Kao najranjivija kategorija pojavljuju se migranti sa neregularnim zaposlenjem ili statusom, koji nisu svjesni svojih prava, pri čemu imaju otežan ili onemogućen pristup mogućnostima i resursima. U sličnoj poziciji se nalaze žene i djeca, koji se susreću sa diskriminacijom i nedostatkom jednakih mogućnosti, zbog čega često dolaze u situaciju ekstremnog siromaštva. Da bi preživjeli, ovi ljudi nemaju drugu mogućnost osim da se predaju svojim trgovcima i eksploatorima i da budu svedeni na robu.²¹ Njihovi trgovci se usmjeravaju na kratkoročni profit, intenzivno ih eksploatišući i kada je to potrebno lako ih zamjenjuju drugim radnicima.²²

2.1. Utvrđivanje i identifikacija žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije

Utvrđivanje pokazatelja viktimizacije trgovinom ljudima predstavlja jedan od osnovnih preduslova uspješne identifikacije žrtava u praksi. Prilikom identifikovanja situacija radne eksploatacije, moramo uzeti u obzir i percepcije onih koji su pogođeni. Ljudi upleteni u trgovinu ljudima u svrhu radne eksploataciji često sebe ne vide kao žrtve, već kao radnike u teškoj situaciji. Iako, treba imati u

²¹ Rizvo, S. i Mujanović, E., 2014. *Trgovina ljudima radi eksploatacije radne snage*. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu, God. 14, br. 1/2, str. 39-58.

²² Ibid.

vidu da je, nažalost utjecaj diskursa protiv trgovine ljudima rezultirao upotrebom, ili ponekad prekomjernom upotrebom, riječi žrtva. Riječ „žrtva“ relevantna je u krivičnom pravu, kada se trgovina ljudima tretira kao krivično djelo, a osobe koje su pretrpjele prisilu i obmanu od strane svojih eksploatora se posmatraju kao pasivne i bespomoćne žrtve. Međutim, bez obzira koliko situacija teška bila, radnici su aktivna strana na tržištu rada, a ne pasivne žrtve. No, bilo kako bilo, identifikacija je od suštinske važnosti. Ona predstavlja proceduru kojom se utvrđuje da li je osoba bila žrtva trgovine ljudima i nalazila se, odnosno da li se još uvijek nalazi u takvoj situaciji.²³ Identifikaciji se može pristupiti u bilo kojoj fazi procesa zapošljavanja, i to: u fazi vrbovanja, dok je osoba na poslu i kada želi da ode. Indikatori predstavljaju jedan od nekoliko razloga za vjerovanje da neka osoba može biti potencijalna žrtva trgovine ljudima. Međutim, potrebno je imati na umu da prisustvo ili odsustvo pojedinačnih indikatora ili više njih, ne može sa apsolutnom sigurnošću niti dokazati niti opovrgnuti postojanje slučaja trgovine jednom osobom.²⁴ Drugačije kazano, matematička suma određenih indikatora neće uvijek dati pravu sliku da li je osoba žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije ili nije. Ovo stoga što, ponekad, iako postoje pokazatelji iskorištavanja radne snage, situacija ostaje u okviru radne eksploatacije, izvan trgovine ljudima. Dok, s druge strane, cijeneći činjenicu da pojava navedenih indikatora nije uvijek tako transparentna i vidljiva, radnici na čijoj strani postoji akumulacija istih, često ostaju neopaženi i u vezi s tim nezaštićeni.

2.1.1. Indikatori za identifikaciju žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije – UNODC

Na tragu prednjeg, početno vrijedi podsjetiti da član 10. Konvencije Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima nalaže državama ugovornicama da usvoje mjere za identifikovanje žrtava.²⁵ Stoga se u cilju unaprjeđivanja identifikacije posljednjih godina sve intenzivnije radi na razvijanju „bazičnih indikatora“, odnosno liste jednoobraznih opštih i specifičnih indikatora viktimizacije čija je svrha upravo u standardizovanju uslova i procedura, odnosno olakšavanju i osiguravanju identifikacije žrtava. Iako je takve indikatore moguće razviti u svakoj zemlji i prilagoditi ih kontekstu u kojem djeluje inspektor rada, Kancelarija Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal (UN Office on Drugs and Crime) razvila je listu indikatora za trgovine ljudima, kako onih koji se odnose na opšte situacije viktimizacije, tako i specifičnih indikatora pojedinih oblika

23 Hunčec, S., 2021. *Djeca potencijalne žrtve trgovine ljudima – prepoznavanje i identifikacija*. Društvene devijacije, Broj 6, str. 590-601.

24 Hunčec, S., 2021. *Djeca potencijalne žrtve trgovine ljudima – prepoznavanje i identifikacija*. Društvene devijacije, Broj 6, str. 590-601.

25 Osim toga, u predmetu Chowdury i ostali protiv Grčke (predstavka br. 21884/15), Evropski sud za ljudska prava ustanovio je da, prema članu 4 Evropske konvencije o ljudskim pravima, države imaju pozitivnu obavezu da identifikuju potencijalne žrtve trgovine ljudima.

eksploatacije.²⁶ Opšti indikatori uključuju sljedeća uvjerenja i ponašanja koje mogu ispoljiti žrtve trgovine ljudima: vjerovanje da moraju raditi protiv svoje volje; nisu u mogućnosti napustiti svoju radnu okolinu; pokazuju znakove da je njihovo kretanje pod kontrolom; osjećaju da ne mogu otići; pokazuju strah ili tjeskobu; suočeni su s nasiljem ili prijetnjom nasiljem prema sebi, članovima svoje porodice ili drugim voljenim osobama; imaju ozljede koje izgledaju kao posljedica napada; imaju ozljede koje su posljedice određenog posla ili mjera kontroliranja; imaju ozljede koje su posljedica primjena metoda kontroliranja; nepovjerljivi su prema vlastima; prijetilo im se da će ih se prijaviti vlastima; u strahu su od otkrivanja svog imigracijskog statusa; ne posjeduju putne isprave ni bilo koji drugi identifikacijski dokument jer su ih predali nekom drugom; imaju lažni identitet ili putne isprave; nalaze se na lokaciji na kojoj se vjerojatno odvija iskorištavanje ljudi ili su povezani s njom; ne poznaju lokalni jezik; ne znaju kućnu adresu niti adresu radnog mjesta; dopuštaju drugima da govore u njihovo ime; ponašaju se kao da su od nekoga dobili upute; prisiljeni su raditi pod određenim uvjetima; disciplinira ih se s pomoću kazne; nisu u mogućnostima pregovarati o uvjetima rada; dobivaju neznatnu ili nikakvu naknadu/plaću; nemaju pristup svojoj zaradi; rade iznimno puno kroz dugo razdoblje; nemaju slobodnih dana; žive u lošim uvjetima; nemaju pristup zdravstvenoj zaštiti; ograničeno se druže s drugima ili se uopće ne druže; imaju ograničen kontakt s porodicom ili ljudima izvan trenutnog okruženja; nisu u mogućnosti slobodno komunicirati s drugima; shvaćaju da su vezani dugom; u situaciji su ovisnosti o drugima; dolaze iz mjesta koje je poznato kao izvoriste trgovanja ljudima; trošak prijevoza do zemlje odredišta platio im je onaj tko ih je odabrao i angažirao za rad, a to moraju vratiti pružajući usluge ili radeći u zemlji odredišta; pristali su na rad na osnovi lažnih obećanja.

Opšti indikatori koje mogu ispoljiti djeca žrtve trgovine ljudima se odnose na sljedeće okolnosti: nemaju pristup roditeljima ili skrbnicima; ponašaju se netipično u odnosu na drugu djecu njihove dobi; nemaju prijatelja svog uzrasta izvan radne okoline; nemaju pristup obrazovanju; nemaju vremena za igru; žive odvojeno od druge djece i u neadekvatnom smještaju; jedu odvojeno od drugih članova "porodice"; daju im se samo ostaci hrane; uključeni su u rad koji nije prikladan za djecu; putuju bez pratnje odraslih; putuju u grupi s osobama koje im nisu rođaci. UNODC ukazuje da i sljedeće okolnosti mogu upućivati da su djeca žrtve trgovanja ljudima: odjeća u dječjoj veličini inače tipična za obavljanje fizičkog rada ili pružanje seksualnih usluga; igračke, kreveti i dječja odjeća na neprimjerenim mjestima, kao što su bordeli i tvornice; tvrdnja odrasle osobe da je dijete pronađeno bez pratnje; djeca bez pratnje koja nose telefone kako bi mogla pozvati taksi; otkrivanje slučajeva koji uključuju ilegalna posvojenja.

26 Vidjeti: United Nations Office on Drugs and Crime, *Indicators of trafficking in persons* [online]. Dostupno na: https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf [08.12.2025.]

Specifični indikatori koji su vezani za žrtve radne eksploatacije mogu biti okolnosti: stanuju u grupama na istom mjestu na kojem rade, a te prostorije napuštaju vrlo rijetko ili nikada; stanuju u ponižavajućim okolnostima, na neprikladnim mjestima kao što su privredne ili industrijske zgrade; nisu adekvatno odjevene za posao koji rade, na primjer nemaju zaštitnu opremu ili toplu odjeću; daju im se samo ostaci hrane; nemaju pristup svojim prihodima; nemaju ugovor o radu; imaju izuzetno puno radnih sati; poslodavac u potpunosti određuje sve vezano uz posao, prijevoz i smještaj; nemaju izbora kad se radi o smještaju; nikad prostorije u kojima rade ne napuštaju bez poslodavca; nisu u mogućnosti slobodno se kretati; suočene su sa sigurnosnim mjerama koje postoje kako bi ih se zadržalo na radnom mjestu; disciplinira ih se kaznama; suočene su s napadima, zlostavljanjima, prijetnjama nasiljem; nedostaju im osnovna znanja i radna dozvola. Da su osobe bile žrtve trgovanja ljudima u svrhu radnog iskorištavanja može ukazivati i to što: obavijesti na radnom mjestu su objavljene na jezicima drugačijim od lokalnog jezika; na radnom mjestu nema zdravstvenih ni sigurnosnih upozorenja; poslodavac ili menadžer ne posjeduje dokumente koje bi trebao imati za zapošljavanje stranih radnika; poslodavac ili menadžer ne posjeduje isplatne liste; zdravstvena i sigurnosna oprema slabe su kvalitete ili nedostaju; oprema je dizajnirana ili prilagođena tako da je mogu upotrebljavati i djeca; postoji dokaz da se krši zakon o radu; postoji dokaz da radnici moraju platiti za alat, hranu, smještaj ili da se te takse odbijaju od plaće.

2.1.2. Indikatori za identifikaciju žrtve trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije – MOR

Praktičnu pomoć u identifikaciji trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije mogu pružiti indikatori različitih elemenata trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije koji su sačinjeni pod okriljem Međunarodne organizacije rada (MOR)²⁷, koja je u tom smislu u suradnji sa Evropskom komisijom utvrdila nekoliko skupina operativnih pokazatelja na osnovu kojih se može procjenjivati da li je pojedinac ili grupa žrtva trgovine ljudskim bićima. Utvrđeni pokazatelji razvrstani su prije svega u odnosu na ciljne skupine potencijalnih žrtava: odrasli i djeca, a zatim, s obzirom na svrhu: radna eksploatacija te seksualno iskorištavanje.²⁸ U pogledu indikatora trgovine ljudima u odnosu na odrasle i djecu u svrhu radne eksploatacije, može se govoriti o indikatorima prevare, prinudnog vrbovanja, iskorištavanja teškog položaja žrtve, eksploatacije, prinude na određitu i teškog položaja na određitu, pri čemu su ovi indikatori unutar

27 Kovačević, Lj., 2018. *Radna eksploatacija – određenje pojma, razgraničenje od drugih sličnih pojava i njihov međusobni odnos*. U: Ignjatović, Đ. ur. *Tematska monografija : Kaznena reakcija u Srbiji VIII deo*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, str. 228-262.

28 Gradašćević-Sijerčić, J., 2012. *Radnopravni aspekt trgovine ljudskim bićima*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, God. 55, str. 181-205.

svake skupine dalje podijeljeni prema njihovoj vrijednosti na jake, srednje i slabe. Prisustvo dvaju jakih indikatora, ili jednog jakog i jednog srednjeg ili slabog indikatora, tri srednja indikatora ili dva srednje vrijednosti i jedan slabe vrijednosti, smatra se pouzdanim pokazateljem postojanja trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.²⁹

29 MOR-ovi indikatori trgovine odraslim osobama u svrhu radne eksploatacije:

- Indikatori vrbovanja prevarom (10 pokazatelja):

Jaki: prevara u vezi prirode posla ili mjesta zaposlenja;

Srednji: prevara u vezi s uvjetima rada; prevara u vezi sa sadržajem ili zakonitošću ugovora o radu; prevara u vezi objedinjavanja porodice; prevara u vezi s uvjetima stanovanja i života; prevara u vezi s pravno relevantnim dokumentima ili stjecanju legalnog statusa migranta; prevara u vezi s uvjetima putovanja i vrbovanja; prevara u vezi sa zaradom; prevara u vezi s obećanjima o braku ili usvajanju;

Slabi: prevara i u vezi s obrazovnim mogućnostima.

- Indikatori prinudnog vrbovanja (10 pokazatelja):

Jaki: nasilje nad žrtvama;

Srednji: otmica, prisilni brak, prisilno usvajanje ili prodaja žrtve; oduzimanje dokumenata; dužnički rad; izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje; prijetnja prijavljivanjem vlastima; prijetnja nasiljem; prijetnja da će istinu saznati porodica, zajednica ili javnost; nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje); zadržavanje novca.

- Indikatori vrbovanja iskorištavanje teškog položaja žrtve (16 pokazatelja):

Srednji: iskorištavanje teške porodične situacije; iskorištavanje nelegalnog statusa; iskorištavanje nedostatka obrazovanja (nepoznavanje jezika); iskorištavanje nedostatka informacija; kontrola eksploatatora; ekonomski razlozi; lažne informacije o zakonskim rješenjima i stavu ovlaštenih organa; lažne informacije o uspješnoj migraciji; porodična situacija; osobna situacija; psiho-emotivna ovisnost; odnos s vlastima/pravni status

Slabi: iskorištavanje kulturnih/vjerskih uvjerenja; opći kontekst položaja žrtve; poteškoće u prošlosti; poteškoće u organiziranju putovanja.

- Indikatori eksploatacije (9 pokazatelja):

Jaki: prekomjerni broj radnih dana ili radnih sati

Srednji: loši uvjeti života; opasnosti na radu; niska ili nikakva plaća; nepoštivanje zakona ili potpisanog ugovora; nepostojanje socijalnog obezbjeđenja (ugovor, socijalno osiguranje, i sl.); vrlo loši radni uvjeti; manipuliranje plaćama

Slabi: nepostojanje pristupa obrazovanju.

- Indikatori prinude na odredištu (15 pokazatelja):

Jaki: oduzimanje dokumenata; dužnički rad; izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje; nasilje nad žrtvama;

Srednji: prisiljavanje na nezakonite/kriminalne aktivnosti; silom nametnuti zadaci ili klijenti; prisiljavanje na postupanje protiv kolega/ suradnika; prisiljavanje na laganje (negovorenje istine) vlastima, porodici, itd; prijetnja prijavljivanjem vlastima; prijetnja nametanja još težih radnih uvjeta; prijetnja nasiljem nad žrtvom; snažan utjecaj na žrtvu; nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje); zadržavanje naknade za rad

Slabi: prijetnje informiranjem o stvarnom stanju porodice, zajednice ili javnosti.

- Indikatori zloupotrebe teškog položaja na odredištu (7 pokazatelja):

Srednji: ovisnost o eksploatatoru; teškoće življenja u nepoznatom okruženju; ekonomski razlozi; porodična situacija; odnos s vlastima/pravni status

Slabi: poteškoće u prošlosti; osobne karakteristike.

Vidjeti: ILO Geneva., 2009. *Operational indicators of trafficking in human beings, Results from a Delphi survey implemented by the ILO and European Commission*. [online]. Dostupno na: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/

U slučaju djece tj. osoba mlađih od 18 godina, oslonom na Protokol iz Palermo, iako nema potrebe za dokazivanjem 'prijetnje ili upotrebe sile ili drugih oblika prinude, prevare, obmane ili zloupotrebe moći ili položaja ugroženosti' kako bi se utvrdilo djelo trgovine ljudskim bićima³⁰, zadržani su indikatori stručnjaka Međunarodne organizacije rada koji su vezani za obmanu, prinudu ili zloupotrebu teškog položaja.³¹ Osvrtom na istaknute indikatore možemo

publication/wcms_105023.pdf [20.06. 2025.]

30 Gradašević-Sijerčić, J., 2012. *Radnopravni aspekt trgovine ljudskim bićima*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, God. 55, str. 181-205.

31 MOR-ovi indikatori trgovine djecom u svrhu radne eksploatacije vrednovani su samo kao jaki i srednji pokazatelji, i to:

- Indikatori vrbovanja prevarom (10 pokazatelja):

Jaki: prevare u vezi s mogućnostima obrazovanja; prevara u vezi s prirodom posla, mjestom rada ili poslodavcem

Srednji: prevara u vezi s uvjetima rada; prevara u vezi sa sadržajem ili zakonitošću ugovora o radu; prevara u vezi objedinjavanja porodice; prevara u vezi s uvjetima stanovanja i života; prevara u vezi s pravno relevantnim dokumentima ili stjecanju legalnog statusa migranta; prevara u vezi s uvjetima putovanja i vrbovanja; prevara u vezi sa zaradom; prevara u vezi s obećanjima o braku ili usvajanju.

- Indikatori prinudnog vrbovanja (10 pokazatelja):

Jaki: otmica, prisilni brak, prisilno usvajanje ili prodaja žrtve; dužnički rad; prijetnje silom nad žrtvom; nasilje nad žrtvama

Srednji: oduzimanje dokumenata; izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje; prijetnja prijavljivanjem vlastima; prijetnja da će istinu saznati porodica, zajednica ili javnost; nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje); zadržavanje novca.

- Indikatori vrbovanja iskorištavanjem teškog položaja žrtve (15 pokazatelja):

Srednji: iskorištavanje kulturnih/vjerskih uvjerenja; iskorištavanje teške porodične situacije; iskorištavanje nelegalnog statusa; iskorištavanje nedostatka obrazovanja (nepoznavanje jezika); iskorištavanje nedostatka informacija; kontrola eksploatatora; teškoće u prošlosti; teškoće u organiziranju putovanja; ekonomski razlozi; lažne informacije o uspješnoj migraciji; porodična situacija; opći kontekst; osobna situacija; psiho-emotivna ovisnost; odnos s vlastima/pravni status.

- Indikatori eksploatacije (8 pokazatelja):

Jaki: prekomjerni broj radnih dana ili radnih sati

Srednji: loši uvjeti života; opasnosti na radu; niska ili nikakva plaća; nepostojanje pristupa obrazovanju; nepoštivanje radnog zakonodavstva ili potpisnog ugovora; vrlo loši radni uvjeti; manipuliranje plaćama

- Indikatori prinude na određitu (15 pokazatelja):

Jaki: oduzimanje dokumenata; dužnički rad; prisiljavanje na nezakonite/kriminalne aktivnosti; silom nametnuti zadaci ili klijenti; izolacija, ograničavanje slobode ili nadziranje; prijetnja nasiljem nad žrtvom; snažan utjecaj na žrtvu; nasilje nad žrtvama.

Srednji: prisiljavanje na postupanje protiv kolega/suradnika; prisiljavanje na laganje (negovorenje istine) vlastima, porodici, itd; prijetnja prijavljivanjem vlastima; prijetnja nametanja još težih radnih uvjeta; prijetnje informiranjem o stvarnom stanju porodice, zajednice ili javnosti; nasilje nad porodicom (prijetnje ili stvarno nasilje); zadržavanje naknade za rad

- Indikatori zloupotrebe teškog položaja na određitu (7 pokazatelja):

Srednji: ovisnost o eksploatatoru; poteškoće u prošlosti; poteškoće življenja u nepozna- tom okruženju; ekonomski razlozi; porodična situacija; osobne karakteristike; odnos s vlastima/pravni status.).

primijetiti da oni, štaviše, mogu imati kvantitativnu ili kvalitativnu dimenziju: na primjer, kvalitativna dimenzija vidljiva je kroz njihovu podjelu na jake, srednje i slabe, dok činjenica da je za pozitivno određenje žrtve trgovinom ljudima potreban zbir, odnosno kombinacija nekoliko indikatora, te da nije dovoljan samo jedan indikator, upućuje na njihovu kvantitativnu dimenziju.

Iako, pitanje da li su ovi indikatori prisutni često nema jednostavan odgovor „da“ ili „ne“, na temelju potonje raščlambe indikatora MOR-a, ilustracije radi, izložiti ćemo nekoliko hipotetičkih primjera, kroz koje ćemo ukazati na koji način je moguće utvrditi pozitivno/negativno određenje trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije:

1. Radnik koji je prevaren u vezi sa isplatom plaće i ne može otići jer mu poslodavac zadržava plaću i ne želi mu je isplatiti, kako bi ga prisilio da nastavi raditi pod istim, lošim uslovima (bez adekvatne zaštite na radu, ishrane i smještaja), uz prekomjerni broj radnih sati, JESTE žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije (jedan jaki pokazatelj radne eksploatacije, jedan srednji pokazatelj radne eksploatacije i jedan srednji pokazatelj prinude na odredištu).
2. Osoba koja radi u lošim uslovima, ali može napustiti poslodavca ako pronađe bolji posao, iako nije zaposlena na pristojnom radnom mjestu, NE priznaje se kao žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.
3. Radnik migrant kojeg posrednik obmane/prevari o prirodi posla i koji ne može napustiti poslodavca jer mu prijeti prijavom vlastima, JESTE žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije (jedan jaki pokazatelj vrbovanja prevareom i jedan srednji pokazatelj prinude na odredištu).
4. Dijete koje radi više od 8 sati dnevno sa svojim roditeljima na farmi zemljoposjednika prema kojem su roditelji vezani dugom JESTE žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije (jedan jaki pokazatelj eksploatacije i jedan jaki pokazatelj prinude na odredištu).

Ovakvih primjera je puno i izlišno ih je sve navoditi, ali upravo takvi primjeri podržavaju ono što autorica želi ispitati, kako uz pomoć utvrđenih indikatora MOR-a provesti identifikaciju žrtava trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.

Na kraju, uprkos nesumnjivom značaju razvijanju listâ indikatora trgovine ljudima za stručnjake različitog profila koji mogu doći u kontakt sa žrtvama treba reći da one, ma koliko koncizne i precizne bile, ipak neće moći da predstavljaju savršen alat koji će sam po sebi značajno unaprijediti pravilnu i blagovremenu identifikaciju žrtava.³² Ovo posebno važi za fazu transfera, to jeste, prije nego

Vidjeti: ILO Geneva., 2009. *Operational indicators of trafficking in human beings, Results from a Delphi survey implemented by the ILO and European Commission*. [online]. Dostupno na: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/publication/wcms_105023.pdf [20.06.2025.]

32 Simeunović-Pantić, B., 2008. *Prepoznavanje viktimizacije trgovine ljudima*. Temida : Časopis o

što nastupi eksploatacija u zemlji odredišta. Čitavu stvar tu komplikuje i rizik da se pod plaštom prevencije viktimizacije trgovinom ljudima zaoštava kontrola ekonomskih migracija, to jeste da se ljudska prava krše pod izgovorom njihove zaštite.³³ Otuda i potreba zalaganja protiv pretjeranog i nekritičkog proširivanja lista „indikatora trgovine ljudima“ i tendencije da se iregularni migranti, koji nesumnjivo mogu na razne načine biti viktimizirani od strane krijumčara, olako proglašavaju žrtvama trgovine ljudima - trebalo bi ozbiljno shvatiti upozorenja da takav pristup može dodatno ojačati poziciju iz koje se trgovina ljudima vidi prvenstveno kao jedan aspekt više problema migracija, a ne kao teško kršenje ljudskih prava koji se događa u kontekstu migracije.³⁴ Drugačije rečeno, nikada ne treba gubiti iz vida rizik da se ‘blagovremena identifikacija’ i ‘mjere zaštite’ žrtava trgovine ljudima iskoriste kao sredstvo više za kontrolu neželjenih ekonomskih migracija.³⁵

Ovomu treba dodati da se praksa često oslanja na samoidentifikaciju žrtava u prepoznavanju viktimizacije trgovinom ljudima i kao takva neprihvatljiva je iz više razloga, a ponajmanje imajući u vidu da same žrtve, bilo iz objektivnih ili dubljih psiholoških razloga, zapravo i nisu u mogućnosti da se samoidentifikuju kao takve – ne samo da će žrtve uslijed straha od kažnjavanja i deportacije ili straha za svoju ili bezbjednost dvoje porodice najčešće izbjeći prijavljivanje viktimizacije i negirati da su izložene prinudi, već su one rijetko kada svjesne namjeravane eksploatacije,³⁶ čime se znatno umanjuje šansa prijavljivanja djela od strane žrtava kako u zemlji destinacije, tako i u zemljama tranzita.³⁷

Zaključak

U ovom članku, proučavajući pokazatelje trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, ispitali smo, prije svega, kako je pojam radne eksploatacije povezan sa poteškoćama njegovog definisanja i kako se rješava problem nedostatka definicije, te linije razdvajanja sa njemu sličnim fenomenima. Već se na tom mjestu ističu dva zapažanja: prvo, postojanje prisutne tradicije posmatranja prisilnog rada i radne eksploatacije kao sinonima i to na temelju činjenice da se oba pojavljuju kao cilj trgovine ljudima. Iako se radi o logičnom argumentu,

viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Broj 4, str. 69-86.

33 Ibid.

34 Ibid.

35 Ibid.

36 Bastick, M. i Grimm, K., 2007. *Security Sector Responses to Trafficking in Human Beings*. [online] Dostupno na: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PP21_Bastick_Grimm_.pdf. [22.06.2025.] U: Simeunović-Pantić, B., 2008. *Prepoznavanje viktimizacije trgovine ljudima*. Temida : Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Broj 4, str. 69-86.

37 Simeunović-Pantić, B., 2008. *Prepoznavanje viktimizacije trgovine ljudima*. Temida : Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Broj 4, str. 69-86.

ova dva oblika nisu sinonimi, te se prinudni rad pojavljuje kao širi pojam od pojma radne eksploatacije. Tačno je da radna eksploatacija u kontekstu trgovine ljudima podrazumijeva, u najmanju ruku prinudni rad, sa kojim ima kontinuum, ali ih ova povezanost ne čini istim oblikom. Razlika između prisilnog rada i radne eksploatacije ne leži u upotrijebljenoj riječi zbunjujuće terminologije, već se ogleda u tome što kod prinudnog rada nema dobrovoljnog pristanka zaposlenog za takav rad, a poslodavac mu prijeti kaznom ukoliko ne nastavi sa radom, dok se pod radnom eksploatacijom, s druge strane, podrazumijevaju takvi uslovi u kojima poslodavac iskorištava osjetljiv položaj u kojem se radnik nalazi, bez obzira da li postoji suglasnost ili ne za obavljanje rada. I drugo, niti jedan od postojećih dokumenata relevantnih za razmatranje navedene problematike ne sadrži jasnu definiciju „eksploatacije“. I drugo, niti jedan od postojećih dokumenata relevantnih za razmatranje navedene problematike ne sadrži jasnu definiciju „eksploatacije“. Umjesto toga, Palermo Protokol kroz odredbu člana 3. nudi pregled različitih oblika eksploatacije. Nasuprot tome, trgovina ljudima je eksplicitno definirana u Protokolu MOR-a o sprječavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom iz 2000. godine (član 3a.), te Konvenciji Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine (član 4a.)

Posmatrajući stručnu i naučnu literaturu dolazimo do saznanja da se u ukupnoj radnoj eksploataciji u kontekstu trgovine ljudima u najvećem broju slučajeva ovakav rad obavlja u poljoprivrednom, industrijskom i uslužnom sektoru i u domaćinstvu, u perifernim oblastima, čime je radikalizovana izlovanost rada, zbog čega je on učinjen još nevidljivijim. Radnici u neformalnim sektorima rada generalno se smatraju najranjivijim radnicima. Ovo je posebno izraženo kod nedokumentovanih radnika migranata, čija je ranjivost na eksploataciju pogoršana strahom od deportacije. Štaviše, njihov strah od deportacije čini ih nevoljnim da se žale vlastima na kršenje njihovih kako ljudskih, tako i prava radnika, što dodatno pogoršava njihovu izloženost eksploataciji. Obzirom na skrivenu prirodu ove vrste rada, u praksi je teško izvršiti identifikaciju potencijalnih žrtava trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. U tom smislu, prvi korak u promjeni svjetskog sljepila preduzeo je Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal, koji je sačinio listu indikatora za trgovinu ljudima, kako onih koji se odnose na opšte situacije viktimizacije, tako i specifičnih indikatora pojedinih oblika eksploatacije. Slijedeći tu praksu, Međunarodna organizacija rada je u suradnji s Evropskom komisijom utvrdila listu indikatora, na osnovu kojih se može procijeniti da li je pojedinac ili grupa žrtva trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Iako pozdravljamo napore UNODC- a i MOR-a, važno je napomenuti da je teško doći do univerzalne klasifikacije indikatora koji će pokriti sve forme manifestacije trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, odnosno obuhvatiti sve situacije u kojima se osoba može naći kao žrtva trgovine

ljudima u svrhu eksploatacije rada, te da se ponuđenim listama ne iscrpljuju mogućnosti za neke nove klasifikacije.

Literatura

Knjige, članci i dokumenti

1. Agencija Evropske unije za temeljna prava., 2016. *Ozbiljno iskorištavanje radne snage : radnici koji se sele na području Evropske unije ili useljavaju*. [online] Dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-severe-labour-exploitation-summary_hr.pdf [24.06. 2025.]
2. Bastick, M. i Grimm, K., 2007. *Security Sector Responses to Trafficking in Human Beings*. [online] Dostupno na: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/PP21_Bastick_Grimm_.pdf. [22.06.2025.]
3. Božić, V., 2016. *Labor exploitation as the most common form of the crime of trafficking in human beings in spite of the state border control and the laor market*. U: Pejić, I. ur. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. Niš: Pravni fakultet u Nišu, str. 335-352.
4. Gradašćević-Sijerčić, J., 2012. *Radnopravni aspekt trgovine ljudskim bićima*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, God. 55, str. 181-205.
5. Hunčec, S., 2021. *Djeca potencijalne žrtve trgovine ljudima – prepoznavanje i identifikacija*. Društvene devijacije, Broj 6, str. 590-601.
6. ILO Geneva., 2009. *Operational indicators of trafficking in human beings, Results from a Delphi survey implemented by the ILO and European Commission*. [online]. Dostupno na: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@declaration/documents/publication/wcms_105023.pdf [20.06.2025.]
7. Klafenböck, K., 2018. *Policy paper : Now working group exploitation and human trafficking*. [online]. Dostupno na: https://www.now-conference.org/wp-content/uploads/2019/04/NOW_WG_Exploitation_Policy_Paper_ENG.pdf [08.07.2025.]
8. Kovačević, Lj., 2018. *Radna eksploatacija – određenje pojma, razgraničenje od drugih sličnih pojava i njihov međusobni odnos*. U: Ignjatović, Đ. ur. Tematska monografija : Kaznena reakcija u Srbiji VIII deo. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet, str. 228-262.
9. Kurić-Hodžić, D., 2017. *Radna eksploatacija djece u Bosni i Hercegovini kao oblik trgovine ljudima*, Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu, God. 17, Broj 5/6, str. 336-350.
10. Nikolić, M., 2023. *Radna eksploatacija – pojam, sprječavanje i zaštita*. U: Perović Vujačić, J. ur. Zbornik radova 36. Susreta Kopaoničke škole

- prirodnog prava – Slobodan Perović. Beograd: Kopaonička pkola prirodnog prava – Slobodan Perović, str. 193-207.
11. Renovčević, A., 2013. *Radna eksploatacija ilegalnih migranata u zemljama razvijenog severa*. Sociologija, Vol. 55, Broj 2, str. 299-316.
 12. Rizvo, S. i Mujanović, E., 2014. *Trgovina ljudima radi eksploatacije radne snage*. Kriminalističke teme : časopis za kriminalističku teoriju i praksu, God. 14, br. 1/2, str. 39-58.
 13. Simeunović-Pantić, B., 2008. *Prepoznavanje viktimizacije trgovine ljudima*. Temida : Časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu, Broj 4, str. 69-86.
 14. United Nations Office on Drugs and Crime, *Indicators of trafficking in persons* [online]. Dostupno na: https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf [08.12.2025.]

Pravni izvori

1. Direktiva EU 2009/52/EC Evropskog parlamenta i Savjeta od 18. juna 2009. godine o minimalnim standardima sankcija i mjera protiv poslodavaca državljana trećih zemalja koji nezakonito borave u državi
2. Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 29 o prinudnom ili obaveznom radu (1930)
3. Konvencija Međunarodne organizacije rada br. 182 o najgorim oblicima dječjeg rada (1999)
4. Konvencije Međunarodne organizacije rada br. 189 o kućnim radnicima (2011)
5. Konvencija Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2005)
6. Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope CM/Rec (2002)21
7. Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000)

Sudska praksa

1. Presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Čaudhari (*Chowdhury*) i drugi protiv Grčke, od 30. marta 2017. godine, predstavka broj 21884/15.

Lejla Ceranic, Ph.M.

Doctoral student at the Faculty of Law, University of Sarajevo

INDICATORS OF LABOR EXPLOITATION IN THE CONTEXT OF HUMAN TRAFFICKING

Summary: Labor exploitation of individuals and groups represents an international problem, which, as can be argued with great probability, will remain a threat to society of first-rate importance in the future. Exploitation of labor force is particularly common today, but it often goes unnoticed. A large number of consumers are not aware that the products they buy in supermarkets or shops, or the services they receive in a hotel or restaurant, may be produced by exploited workers. Exploitation occurs in numerous economic sectors and affects different groups of workers. Due to the aforementioned, the introductory part of the paper clarifies the importance of the considered problem, which is found in the fact that human trafficking for the purpose of labor exploitation is a growing problem that affects all regions and countries of the world, regardless of whether they are highly developed countries or third world countries. Then, respecting the methods of legal sciences (normative-legal, logical-normative, formally-normative and normative-hierarchical), terminological doubts between labor exploitation and related phenomena, such as forced labor and human trafficking, are examined. The central part of the paper is dedicated to presenting mechanisms for recognizing and identifying victims of trafficking for the purpose of labour exploitation. In other words, lists of indicators developed under the auspices of the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) are presented, as well as lists of indicators established by the International Labour Organization (ILO) in cooperation with the European Commission. The above indicators should provide the basis for a clear and common set of criteria for identifying trafficking for the purpose of labour exploitation in practice. When designing a methodology for research on trafficking for the purpose of labour exploitation, it is crucial that the research covers the entire employment cycle, taking into account not only working conditions at the workplace, but also the conditions surrounding the worker's journey to employment. Many of the conditions that create vulnerability to coercion and threat (of punishment) at work can be traced back to the job search phase. For example, debt, whether linked to work through employment debt or arising from previous family need or crisis, greatly increases a worker's vulnerability to exploitation. Ultimately, the aim of the research was not to establish the existence or extent of human trafficking in individual countries or sectors, but rather to analyse the presence and severity of indicators of labour exploitation in the context of human trafficking and the factors that increase their invisibility. In addition, one of the aims of this paper is to help

readers understand that at the end of most human trafficking chains is a situation of labour exploitation.

Keywords: labor exploitation, forced labor, human trafficking, indicators of labor exploitation

Pregledni naučni rad

Mr. sc. Mladen Šain
Advokat

**IZNOŠENJE NOVIH MATERIJALNO-PRAVNIH PRIGOVORA,
NAVODA OD ZNAČAJA ZA ZAŠTITU JAVNOG INTERESA I
NJIHOVE ČINJENIČNE PODLOGE U ŽALBI**

Sažetak: Materijalno-pravni prigovori su odbrambene parnične radnje, tvrdnje činjeničnog karaktera, kojima se osporava osnovanost tužbenog odnosno protutužbenog zahtjeva pozivanjem na postavke ili učinke neke druge pravne norme, koji onemogućavaju, isključuju ili sprečavaju djelovanje odnosno primjenu norme na kojoj se temelji (protu-)tužbeni zahtjev, a u cilju djelimičnog ili potpunog odbijanja postavljenog zahtjeva. Usljed svoje činjenične prirode materijalno-pravni prigovori se mogu temeljiti kako na novim činjenicama i novim dokazima, tako i na činjenicama i dokazima koji su već bili prezentovani sudu. Usljed toga se i sa aspekta mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza u žalbi, postavlja pitanje mogućnosti (učinkovitog) iznošenja materijalno-pravnih prigovora nakon okončanja prvostepenog postupka. Osim navedenog, bez obzira na privatno-pravnu prirodu parničnog postupka, materijalno-pravni prigovori, ali i općenito gledano određeni sklop činjenica, mogu biti takvi da se dotiču javnog interesa, što predstavlja poseban fenomen i time predmet interesovanja u ovom radu u kontekstu situacije kad se novoiznesenim činjenicama (tek u žalbenom postupku) ukazuje na potrebu zaštite javnog interesa. U skladu s navedenim, u ovom radu će biti riječi o mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza povodom materijalno-pravnih prigovora, te u sklopu toga i o mogućnosti iznošenja novota u slučaju postojanja činjenica koje ukazuju na potrebu zaštite javnog interesa u parničnom postupku.

Ključne riječi: materijalno-pravni prigovori, nove činjenice i novi dokazi, javni interes, žalbeni postupak, materijalno-pravna ovlaštenja

I Uvodne napomene

Materijalno-pravni prigovori su odbrambene parnične radnje, tvrdnje činjeničnog karaktera, kojima se osporava osnovanost tužbenog odnosno protutužbenog zahtjeva.¹ Materijalno-pravnim prigovorima se, pozivanjem na

¹ Čalija B., Omanović S., *Gradansko procesno pravo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo, 2000., str. 247; Triva S., Dika M., *Gradansko parnično procesno pravo*, VII izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2004., str. 432 i dalje; Poznić B., Rakić-Vodinelić

postavku ili dejstvo neke druge pravne norme odnosno pravnih normi, sudu ukazuje na određeni pravno relevantni sklop činjenica, a usljed čega se tvrdi da dolazi do: 1) sprečavanja nastanka (protu-)tužiteljevog prava, 2) prestanka (protu-)tužiteljevog prava ili 3) uskraćivanja ostvarenja prava (protu-)tužitelja (peremptorni i dilatorni prigovori).² S obzirom na tu svoju činjenično-pravnu prirodu, logički gledano, materijalno-pravni prigovori se mogu temeljiti kako na novim činjenicama i novim dokazima, tako i na činjenicama i dokazima koji su već bili prezentovani sudu. U tom kontekstu sagledavanje mogućnosti iznošenja novih prigovora u žalbi ima dvojaku odrednicu, koja se ogleda u postojanju eventualnih izričitih prekluzivnih odredbi procesnog prava povodom mogućnosti da se u žalbi uopšte iznese određeni prigovor³, kao i odredbe koja reguliše iznošenje novih činjenica i novih dokaza u žalbi⁴ na kojima bi se trebao temeljiti određeni prigovor i bez kojih on ne može biti dokazan. Istovremeno je u našem parničnom postupku s jedne strane napušteno načelo materijalne istine⁵, ali s druge strane, usljed neuzimanja u obzir novih činjenica i novih dokaza mogu pravosnažnom presudom biti naložena postupanja ili sporovi biti riješeni na takav način da, usljed postojanja ograničenja pri iznošenju novih činjenica i novih dokaza, nastupe određene posljedice kao što su povrede javnog ili općeg interesa, nalažanje ispunjenja obaveze koja je prestala, te u vezi s tim dvostruka isplata duga, nalažanje da se ispuni obaveza koja je u principu neutuživa itd., jer primjenom procesnih pravila u obzir nisu uzete u postupku predložene nove činjenice i novi dokazi. Općenito gledano je, između ostalog i radi otklanjanja takvih mogućnosti, bila predviđena obaveza utvrđivanja materijalne istine u parničnom postupku koja se, međutim, tokom vremena barem u našem pravnom sistemu i pravnim sistemima bivše Jugoslavije na način kako je bila poimana i primjenjivana u praksi, pokazala kao prepreka za ostvarenje efikasnog suđenja i pružanje pravovremene, djelotvorne sudske zaštite.⁶ U kontekstu jačanja procesne discipline stranaka, koja je sve više slabila tako što stranke, usljed zloupotrebe procesnog pravila da sud mora utvrditi materijalnu istinu, nisu imale poticaj da se drže obaveze koncentracije činjenične građe, uvedeno je i ograničenje prava

V., *Građansko procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2010. str. 268 i dalje.

2 Čalija B., Omanović S., op. cit., str. 247; Triva S., Dika M., op. cit., str. 433; Poznić B., Rakić-Vodinelić V., op. cit., str. 268, 269.

3 Čl. 207. st. 3 ZPP ("Službene novine F BiH", br. 53/03, 73/05, 19/06 i 98/15).

4 Čl. 207. st. 1. i 2. ZPP.

5 Kulenović Z., Mikulić S., Milišić-Veličkovski S., Stanišić J., Vučina D., *Komentari zakona o parničnom postupku u F BiH i RS*, Vijeće Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005., str.17.

6 Na što još u vrijeme važenja ZPP iz 1956. ("Službeni list FNRJ", br. 4/57 i 52/61) već ukazuje profesor Triva, vidi: Triva S., *Građansko procesno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 1964., str. 525. To je kasnije bilo i jasno dokumentovano. Vidi npr. kod: Napijalo D., *Iznošenje novih činjenica i dokaza (beneficium novorum) kao zloupotreba prava u parničnom postupku*, Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu, 1976/3-4, str. 141.

na iznošenje novih činjenica i novih dokaza u parničnom postupku. Parnični postupak, kao postupak u kojem stranke prvenstveno štite svoje privatne interese, stavlja sada strankama na teret da se adekvatno i pravodobno staraju o zaštiti svojih interesa, pa shodno tome i da pod prijetnjom prekluzije odnosno nedopustivosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza na kojima zasnivaju i kojima potkrepljuju svoje tužbene zahtjeve u parničnom postupku, sve njima poznate činjenice i dokaze koje smatraju relevantnim iznesu u za to predviđenoj procesnoj fazi.⁷ Uvođenje takvog načina postupanja sa dokaznom i činjeničnom građom u parničnom postupku, a imajući u vidu prethodno egzemplarno naznačene primjere koji se kao posljedica takvog zakonskog rješenja mogu pojaviti u praksi, otvara se pitanje odnosa određenih materijalno-pravnih prigovora u parničnom postupku, koji bi u slučaju mogućnosti njihovog iznošenja i svoje osnovanosti utjecali na drugačije presuđenje stvari, sa pravilima o nedopustivosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza.

Osim navedenog materijalno-pravni prigovori, ali i općenito gledano određeni skup odnosno određena vrsta (novih) činjenica i dokaza, se mogu doticati i javnog interesa, što predstavlja poseban predmet interesovanja u ovom radu, a s obzirom na mogućnost iznošenja novih činjenica i novih dokaza, kad se njima (tek u žalbenom postupku) ukazuje na potrebu zaštite javnog interesa.⁸

Tokom sagledavanja mogućnosti iznošenja novih materijalno-pravnih prigovora u žalbi imaće se u vidu doktrinarno zastupana postavka prema kojoj se u žalbi mogu iznositi samo one nove činjenice koje su postojale do zaključenja glavne rasprave (subjektivno nove činjenice), te dokazi koji se odnose na te činjenice i to ukoliko stranka dokaže da te novote bez svoje krivnje nije mogla iznijeti do zaključenja glavne rasprave.⁹

7 Detaljnije o raspravnom mačelu i ograničavanju načela istražnosti vidi npr. kod: Poznić B., Rakić-Vodinelić V., *op. cit.*, str. 124; Kulenović Z. i dr., *op. cit.*, str.17., Čizmić J., *Komentar zakona o parničnom postupku*, Privredna štampa, Sarajevo, 2016., str. 59-62.

8 Vidi npr. konstataciju da javni interes nalaže ispitivanje činjenica i neovisno od volje stranaka, s napomenom da sud ima ovlaštenje i dužnost staranja o rasvjetljavanju činjeničnog stanja ako se pokaže da stranke idu za tim da raspolazu zahtjevima kojima ne mogu raspolagati, u: Poznić B., Rakić-Vodinelić V., *ibid.* Vidi dalje i izlaganja u u ovom radu.

9 Ova postavka o razgraničenju na subjektivno i objektivno nove činjenice se temelji na doktrinarno prihvaćenom stajalištu prema kojem se vremenski gledano granica pravosnažnosti sudske odluke proteže povodom tužbenog zahtjeva na onaj pravno-relevantni činjenični supstrat koji je postojao do momenta zaključenja glavne rasprave. Evtualni činjenični supstrat koji bi nastao poslije tog momenta (objektivno nove činjenice) bi mogao biti predmet tužbe u novoj parnici. Vidi npr. kod: Poznić B., Rakić -Vodinelić V., *op. cit.*, str. 387, 399. Čizmić J., *op. cit.*, str. 548-550 sa daljnjom sudskom praksom.

II Novi materijalno-pravni prigovori, navodi od značaja za zaštitu javnog interesa i njihova činjenična podloga u žalbi

II-1. Iznošenje novih materijalno-pravnih prigovora i novih činjeničnih tvrdnji sa elementom očuvanja i zaštite javnog interesa

II-1.1. Apsolutna ništavost pravnog posla – očuvanje osnova pravnog poretka

Prema Zakonu o obligacionim odnosima¹⁰ (u daljem tekstu: ZOO), kojim se regulira institut apsolutne ništavosti pravnog posla, apsolutna ništavost pravnog posla se može isticati neograničeno i na nju sud pazi po službenoj dužnosti.¹¹ Kako sud u parnici uglavnom nema istražna ovlaštenja¹², može nastupiti situacija u kojoj stranka tek po proteku procesnih rokova za iznošenje činjenica i izvođenje dokaza, pred sud iznese nove činjenice i nove dokaze kojima želi potkrijepiti navode da je pravni posao, odnosno pravni odnos na kojem se temelji postavljeni tužbeni zahtjev, apsolutno ništav pa da bi zbog te činjenice isti trebalo odbiti. U tom slučaju se otvara pitanje o mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza u vezi s apsolutnom ništavošću pravnog posla (prigovor apsolutne ništavosti), kad stranka iznosi nove činjenice i nove dokaze o apsolutnoj ništavosti za koje je znala u prvostepenom postupku, ali ih nije iznijela do zaključenja pripremnog ročišta odnosno glavne rasprave.

S jedne strane, kao općenito pravilo važi da se nove činjenice i novi dokazi mogu iznijeti samo ako ih stranka bez svoje krivnje nije mogla iznijeti u procesnoj fazi u kojoj je to bila ovlaštena učiniti¹³, te bi slijedom toga bilo nemoguće iznijeti nove činjenice ili nove dokaze u vezi s ništavošću pravnog posla, za koje je stranka znala, ali ih nije iznijela do zaključenja pripremnog ročišta odnosno glavne rasprave. S obzirom na navedeno stranka u žalbi ne bi mogla novotama, koje svojim propustom nije bila iznijela u prvostepenom postupku, ukazivati na postojanje apsolutne ništavosti. S druge strane, prema ZOO, funkcija instituta apsolutne ništavosti se sastoji u tome da se sankcioniše i ne dopusti postojanje niti provođenje pravnih poslova, odnosno pravnih odnosa unutar društva a koji su, općenito govoreći, suprotni uspostavljeom pravnom poretku, tj. Ustavu, drugim važećim prinudnim propisima, te moralu društva.¹⁴ Takvi pravni poslovi predstavljaju posebnu opasnost po društveno uređenje ili opasno ugrožavanje poretka u cjelini, te zakon u pravilu predviđa u tom slučaju najtežu sankciju, tj. utvrđenje ništavosti takvog pravnog posla. Ako se, dakle, u

¹⁰ Zakon o obligacionim odnosima ("Sl. list RBiH", broj 2/92, 13/93, 13/94 i "Sl. novine F BiH", broj 29/03 i 42/11).

¹¹ Čl. 109. st. 1. ZOO.

¹² Čl. 7. ZPP.

¹³ Čl. 102. st. 2 i član 207. ZPP.

¹⁴ Čl. 103. ZOO.

žalbi ne bi mogle iznijeti nove činjenice i novi dokazi, koje je stranka svojom krivnjom bila propustila iznijeti u prvostepenom postupku, a koji ukazuju na apsolutnu ništavost pravnog posla, apsolutno ništav pravni posao bi opstao i njegova ništavost bi se mogla eventualno utvrđivati u novoj parnici. Imajući u vidu navedene postavke, a s obzirom na izloženi *ratio* instituta ništavosti, te kako domašaj, svrha i funkcija svih zakonskih odredbi, pa tako i ZPP kao sastavnog dijela pravnog sistema, ne smiju biti tumačeni i primjenjivani na način koji rezultira posljedicama protivnim Ustavom i zakonom iskazanom javnom interesu, odnosno važećem javnom poretku shvaćenom kao sveukupnost važećih zakonskih normi unutar jednog pravnog sistema, smatramo da bez obzira na krivnju stranke, stranka može iznijeti, a sud mora uzeti obzir i razmotriti pred njega iznesene činjenice i dokaze, koji se odnose na postojanje apsolutne ništavosti. Eventualna nova tužba za utvrđenje ništavosti, koja bi stajala na rasplaganju, bi ostavljala utisak podređenosti javnog interesa procesnom formalizmu, utisak eventualnog odugovlačenja pri zaštiti javnog interesa, što se čini kao nefunkcionalan i potencijalno opasan, sa zahtjevima zaštite društveno-pravnog poretka, neusklađen pristup. Uporedna sudska praksa, pa čak i ona najrestriktivnija u pogledu mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza, drži da se zabrana iznošenja novih činjenica i novih dokaza, kad je stranka skrivila njihovo neiznošenje, ne odnosi na iznošenje novih činjenica i novih dokaza u vezi s apsolutnom ništavosti.¹⁵ Procesne odredbe se ne mogu tumačiti na način da sud, kao organ koji na ništavost mora paziti i po službenoj dužnosti, može zanemariti pred njega iznesene činjenice koje se tiču apsolutne ništavosti, jer bi sud zapravo na taj način mogao donijeti presudu rizikujući da presuda ne bude samo nezakonita nego da se tom nezakonitošću vrijeđa ne samo privatni interes stranke, nego i opći društveni interes, odnosno opći društveni poredak. U konačnici, ideja staranja o zaštiti društvenog poretka, odnosno važnih društvenih i pravnih vrijednosti, a povodom iznošenja činjenica i dokaza, odnosno utvrđenja činjeničnog stanja, ne dolazi samo do izražaja u formulaciji da sud na apsolutnu

¹⁵ Vidi npr. pristup u procesnom pravu Republike Austrije prema kojem na povredu zakona koji služe zaštiti općeg interesa, javnog poretka i sigurnosti, sud pazi po službenoj dužnosti, pa je tako, za razliku od slučajeva relativne ništavosti na koju sud ne pazi po službenoj dužnosti, dopušteno iznošenje novih činjenica i novih dokaza odnosno prigovora apsolutne ništavosti u žalbi. Zapravo sud mora u slučaju navođenja činjenica koje ukazuju na apsolutnu ništavost, neovisno od postojanja takvog prigovora stranke, sam istražiti i izvesti relevantne činjenice i dokaze, jer sud na apsolutnu ništavost mora paziti po službenoj dužnosti. U slučaju postojanja apsolutne ništavosti će postojati i potreba za "ispravkom" prvostepene presude, dok se u slučaju postojanja relativne ništavosti prigovor iste mora iznijeti već u prvostepenom postupku, a u drugostepenom postupku nije dopušten, ako u prvostepenom postupku nije bio iznesen. U tom smislu vidi presude Vrhovnog suda Republike Austrije (OGH): OGH, 3 Ob 559/87, presuda od 02. 09. 1987; OGH, 7 Ob 669/87, presuda od 12. 11. 1987; OGH, 2 Ob 173/12y, presuda od 29. 05. 2013; OGH, 6 Ob 240/11d, presuda od 16. 11. 2012. sa daljnjom sudskom praksom. NAPOMENA: Sve presude Vrhovnog suda Republike Austrije korištene u tekstu se mogu naći na službenoj internet stranici Saveznog pravnog informacionog sistema (RIS): www.ris.bka.gv.at, zadnji pristup 01. 07. 2025. godine.

ništavost pazi po službenoj dužnosti i da se ista može isticati neograničeno¹⁶, nego dolazi do izražaja i u samom ZPP. Iako važi načelo da sud odlučuje samo na osnovu činjenične građe koju su mu stranke u postupku predočile, sud u parničnom postupku ima ovlaštenje samostalno utvrditi i one činjenice te izvesti i one dokaze koje stranke nisu iznijele odnosno predložile, ako nađe da stranke idu za tim da raspolažu zahtjevima kojima ne mogu raspolagati¹⁷, što predstavlja procesni osnov i za aktivno sudsko djelovanje prilikom prikupljanja činjenično-dokazne građe u situaciji navoda o postojanju eventualne apsolutne ništavosti. S obzirom na ovlaštenje, a i obavezu, postupanja suda po službenoj dužnosti u toj situaciji nije, dakle, nužan, u smislu čl. 207. ZPP, valjan prijedlog stranke za uvođenje činjenice ili dokaza u postupak, što također govori u prilog tezi da iznošenje novih činjenica i novih dokaza povodom postojanja apsolutne ništavosti u žalbenom postupku u konačnici nije prekludirano općim ograničenjem iz čl. 207. ZPP.

II-1.2. Javni interes i najbolji interes djeteta –privatno-pravni činjenični supstrat od opće-društvenog interesa

Zahtjevima kojima stranke ne mogu slobodno raspolagati se također redovno smatraju zahtjevi koji se tiču izdržavanja djeteta, te zahtjevi koji se odnose na utvrđivanje očinstva ili materinstva, povjeravanje djeteta na uvanje i brigu. Briga o najboljem interesu djeteta u Bosni i Hercegovini, koja je uz to potpisnica Konvencije o pravima djeteta iz 1989. godine¹⁸, koja nesumnjivo stoji u rangu opće društvenog interesa. Iako nije prigovor u klasičnom smislu, nego mjerilo za zakonito odlučivanje, briga o najboljem interesu djeteta će, slično kao i prigovor kad ga istakne strana koja se protivi zahtjevu, materijalno-pravno dovesti do odbijanja (onog dijela) zahtjeva koji, s obzirom na predočeno činjenično stanje, nije u saglasnosti sa ostvarenjem najboljeg interesa djeteta. U kontekstu brige o najboljem interesu djeteta, Porodični zakon F BiH¹⁹ (u daljem tekstu: PZ) u svojim procesnim odredbama o iznošenju novih činjenica i novih dokaza predviđa da se nove činjenice i novi dokazi mogu u žalbenom postupku iznijeti ako ih stranka, koja se na njih poziva, nije mogla bez svoje krivnje iznijeti ranije i ako je to u interesu djeteta²⁰, iz čega je jasno vidljivo da javni interes, u ovom slučaju interes djeteta, a u slučaju apsolutne ništavosti interes javnog poretka, predstavljaju interese o kojima zakonodavac vodi i mora voditi računa, kako ne bi nastupila apsurdna situacija da je zakonodavac samom sebi putem vlastitih normi ograničio zaštitu onoga što zakon u svakom slučaju

¹⁶ Usp. čl. 109. i 110. ZOO.

¹⁷ Čl. 7. st. 3. ZPP.

¹⁸ Konvencija o pravima djeteta od 20. 09. 1989. godine, Rezolucija Generalne skupštine UN 44/25, posebno čl. 3. Konvencije; vidi i Aneks I., tač 12. Ustava BiH.

¹⁹ Porodični zakon F BiH ("Službene novine F BiH", broj 35/05, 41/05, 31/14 i 32/19).

²⁰ Čl. 279. PZ.

treba prvorazredno da štiti i što se i putem procesnih normi treba ostvarivati, a ne osujećivati ili negirati, a to je zakonom utvrđeni javni interes.²¹

Čitanjem pomenute pravne norme iz čl. 279. PZ čini se, međutim, da zakonodavac u odnosu na odgovarajuću opću procesnu normu koja se tiče iznošenja novih činjenica i novih dokaza iz člana 207. ZPP, uvodi dodatnu restrikciju za iznošenje novih činjenica i novih dokaza. Restrikcija bi se ogledala u tome da, u porodično-pravnom zakonodavstvu, pored odsustva krivnje kod strane koja iznosi nove činjenice i nove dokaze, usljed postojanja veznika “i” za iznošenje novih činjenica i novih dokaza mora biti ispunjen i dodatni uslov da se te nove činjenice i novi dokazi moraju ticati najboljeg interesa djeteta (zaštita prava i interesa djeteta). S obzirom da je ZPP supsidijarni zakon u odnosu na PZ²², koji reguliše primjenjiva procesna pravila u porodično-pravim odnosima, izgledalo bi kao da PZ naprosto uspostavlja u tom posebnom postupku posebne drugačije (strožije) kriterije za iznošenje novih činjenica i novih dokaza u postupku u poređenju sa ZPP te da, shodno tome, u porodično-pravnom zakonodavstvu važe drugačija pravila za iznošenje novih činjenica i novih dokaza nego u parničnom postupku.²³ Međutim, unatoč činjenici da je ZPP supsidijaran u odnosu na PZ, koji posebno reguliše parnični postupak u porodičnim stvarima, ipak ZPP je i opći zakon, a i u pogledu materije porodično pravni sporovi isto tako spadaju u građansko-pravne sporove, a ZPP uspostavlja opće važeći režim za iznošenje novih činjenica i novih dokaza u parničnom postupku odnosno u građansko-pravnim sporovima. S obzirom na analognu poziciju stranke koja iznosi činjenice kako u parničnom postupku uopće, tako i u porodično-pravnom sporu, te imperativ da se osigura jednakost svih pred zakonom, pa tako i u postupcima predviđenim zakonom, ne vidi se opravdanje zašto bi stranci općenito u parničnom postupku trebalo biti lakše iznijeti nove činjenice i nove dokaze nego u analognoj stranačkoj situaciji u parničnom postupku povodom porodično-pravnih sporova. Takva intencija bi bila suprostavljena ostvarenju načela jednakosti svih pred zakonom, stvarala nejednak tretman lica u analognim situacijama bez racionalnog opravdanja, odnosno predstavljala eventualno i diskriminaciju zabranjenu Ustavom, zakonom, te relevantnim odredbama i protokolima Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (EKLJP)²⁴, koji se tiču ostvarenja prava na pravično suđenje, ostvarenje ravnopravnosti i jednakosti svih osoba pred zakonom.²⁵ Smatramo da se u ovom slučaju radi o redakcijskoj grešci, pri čemu

21 O najboljem interesu djeteta, sud pri odlučivanju, kao i o apsolutnoj ništavosti, vodi računa po službenoj dužnosti. Usp. čl. 269. st. 1. PZ.

22 Čl. 1. ZPP.

23 Čl. 207. ZPP za razliku od čl. 279. PZ zahtijeva samo odsustvo krivnje stranke, koja želi iznijeti nove činjenice i/ili nove dokaze.

24 Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, ETS. No. 005., npr. čl. 6. u vezi sa čl. 14. EKLJP.

25 Čl. II/4. Ustava BiH; čl. II. A. 2. c) i d) Ustava F BiH; čl. 6 u vezi sa čl. 14 član 2. Zakona o

je umjesto rječe “ili” napisana rječica “i”, što bi radi potpune jasnoće situacije, držimo, bilo preporučljivo na odgovarajući način ispraviti u zakonskom tekstu. U svakom slučaju, norma koja bi glasila da se nove činjenice i novi dokazi mogu iznijeti (u žalbi) osim ako stranka nije kriva za njihovo neiznošenje do momenta do kada ih je bila ovlaštena iznijeti ili ako je to u interesu djeteta je zapravo norma koja odgovara stvarnim potrebama, te kao takva, pored argumenta da bi bilo apsurdno da sam zakonodavac putem procesnih pravila onemogućava zaštitu javnog interesa koju sam propisuje, svojom izričitošću naglašava važnost javnog interesa, te ide u prilog tezi da se zabrana skrivljenog zakašnjelog iznošenja novih činjenica i novih dokaza ne primjenjuje u posebnim, iznimnim situacijama u kojima se radi o zaštiti javnog interesa, zapravo poretka, jer se na te situacije ta zabrana svojim domaćajem ne može odnositi. Takav stav zauzima i našem pravnom sistemu, usljed bliskosti pravnog nasljeđa i parnično-procesnih postavki, najbliža uporedno pravna praksa.²⁶ U konačnici, kao generalno razmišljanje se može navesti da u parničnom postupku povodom porodično-pravnog spora o povjeravanju djeteta na čuvanje i odgoj, sud prilikom odlučivanja ne bi mogao zanemariti činjenicu da npr. jedan od roditelja vodi ili da je počeo da vodi nedoličan život usljed čega djetetu prijeti izloženost nasilju, pa i kad ta činjenica iz bilo kojeg razloga nije bila iznesena u prvostepenom postupku nego se po prvi put iznosi tek u žalbi. Polazeći od ovih postavki, postavlja se pitanje mogućnosti iznošenja, te dokazivanja i eventualno objektivno novih činjenica kojima bi se ukazivalo na eventualnu ugroženost najboljeg interesa djeteta (kao npr. eventualno iznenadno nastupanje duševne bolesti ili pojava određenog upitnog ponašanja kod jednog od roditelja). Prema shvatanju o nastupanju vremenske granice pravosnažnosti momentom zaključenja (glavne) rasprave pred prvostepenim sudom, u žalbi ne bi bilo moguće iznijeti ove objektivno nove činjenice niti dokaze kojima bi se te činjenice potkrepljivale, nego bi iznošenje tih činjenica i dokaza trebao biti predmet drugog postupka. S druge strane, zaštita najboljeg interesa djeteta je jedna od prevashodnih obaveza cjelokupnog društva stipulirana, između ostalog i Ustavom Bosne i Hercegovine odnosno Konvencijom o pravima djeteta iz 1989. godine koja se prema Aneksu i na Ustav Bosne i Hercegovine ima primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Dakle, s jedne strane postoji, u interesu urednog, preglednog odvijanja postupaka i stabilnosti sudskog odlučivanja (pravna sigurnost), doktrinarno i u sudskoj praksi utvrđeno pravilo o momentu nastupanja vremenske granice pravosnažnosti sa svim upravo zabrani diskriminacije (“Službeni glasnik BiH”, broj 56/06 i 66/16).

26 Vidi fusnotu 15, a specifično u pogledu zaštite najboljeg interesa djeteta presude Vrhovnog suda Republike Austrije: OGH 6 Ob 55/61, presuda od 10.02.1961.; OGH, 10 Ob 514/94, presuda od 11.05.1994.; OGH, 4 Ob 2288/96s, presuda od 15.10.1996.; OGH, 2 Ob 130/08v, presuda od 26. 06. 2008. Prema navedenoj sudskoj praksi čak i revizioni sud, dakle sud koji se u principu ne bavi činjeničnim razmatranjima, mora radi osiguranja zaštite najboljeg interesa djeteta u obzir uzeti svaki razvoj situacije koji je nastupio nakon donošenja odluka od strane nižestepenih sudova, a koji je dokumentovan u spisu i predstavlja značajnu promjenu dotadašnjeg činjeničnog utvrđenja.

izloženim posljedicama po činjenično-dokazni supstrat u postupku. S druge strane, može postojati eventualno ugroženi prevashodni interes djeteta, čija bi se zaštita eventualno odlagala radi nemogućnosti iznošenja dodatnih činjenica i dokaza u žalbi, bitnih za njogovu zaštitu i ostvarenje, te i usljed potrebe za vođenjem novog postupka. Smatramo da u takvoj situaciji, odnosno pri takvom položaju i stanju interesa u postupku (interes za zaštitom pravne sigurnosti i urednom razgraničenju postupaka u odnosu na interes zaštite dobrobiti djeteta), ovaj posljednji interes mora prevagnuti, te da se shodno tome trebaju, ako je to u interesu zaštite dobrobiti djeteta u žalbenom postupku u svakom slučaju moći iznositi sve nove činjenice i novi dokazi, bez obzira na vrijeme njihovog nastanka, kao i na eventualnu krivnju stranke za njihovo ranije neiznošenje, kad te novote služe zaštiti najboljeg interesa djeteta. U konačnici čl. 279. PZ, kao i čl. 207. ZPP se ne opiru iznošenju objektivno novih činjenica, jer u svojoj formulaciji ne prave razlikovanje između subjektivno i objektivno novih činjenica i dokaza. Član 278. PZ u vezi sa čl. 269. PZ i čl. 7. st. 3. ZPP predstavlja procesni osnov i za aktivno sudsko djelovanje prilikom prikupljanja i utvrđivanja činjenično-dokazne građe radi osiguranja zaštite najboljeg interesa djeteta.

II-2. Novi materijalno-pravni prigovori i nove činjenične tvrdnje bez prevashodnog svojstva zaštite i očuvanja javnog interesa

II-2.1. Procesno pravno osiguranje mogućnosti vršenja ovlaštenja predviđenih materijalnim pravom - isticanje prigovora kompenzacije

Kompenzacija je institut materijalnog prava i predstavlja način prestanka obaveze.²⁷ Prilikom kompenzacije dužnik, koji je istovremeno povjerilac svog povjerioca, prema istom izjavljuje da svoju obavezu suprotstavlja povjeriočevom potraživanju, te vrši odgovarajuće umanjenje svoje dospjele obaveze za količinu odnosno iznos svog vlastitog dospjelog potraživanja prema svom povjeriocu, te na taj način zapravo ispunjava djelimično ili u potpunosti svoju obavezu prema povjeriocu. Zakon predviđa da se ispunjenje kompenzacijom vrši prostom izjavom volje, koju dužnik učini svome povjeriocu (civilna kompenzacija, *compensatio civilis*).²⁸

Za razliku od navedene kompenzacije, u pravnoj nauci je poznat i institut sudske kompenzacije (kompenzacija radi prebijanja, *compensatio per iudicem*). Prilikom sudske kompenzacije dužnik-tuženi zapravo postavlja protutužbeni zahtjev da se utvrdi djelomični ili potpuni prestanak potraživanja tužitelja u određenom iznosu ili količini ili postavlja i dodatni protutužbeni zahtjev za istovremenom isplatom viška potraživanja koji tuženom nakon kompenzacije preostane spram tužitelja.²⁹

27 Čl. 336. ZOO.

28 Čl. 337. ZOO.

29 Čalija, B., Omanović, S., *op. cit.*, str. 248. i dalje; Čizmić, J., *op. cit.*, str. 576.

U poređenju sa civilnom kompenzacijom, koja se vrši izjavom volje povjerioca spram dužnika, koji je po nekom drugom osnovu istovremeno povjeriočev povjerilac, sudska kompenzacija se vrši korištenjem procesnog instituta protutužbenog zahtjeva kojeg u pravilu ističe tužena strana u parničnom postupku.³⁰ Zakon o parničnom postupku zabranjuje iznošenje novih činjenica i novih dokaza radi vršenja sudske kompenzacije u žalbi, ako te nove činjenice i novi dokazi nisu bili izneseni u prvostepenom postupku³¹, dok se u pogledu isticanja prigovora izvršene civilne kompenzacije takva zabrana ne predviđa.³² Ako se pođe od načelne postavke da procesno pravo treba služiti, a ne ograničavati ostvarenje materijalnih prava, te ako se ima u vidu da upravo davanje kompenzatorne izjave odnosno vršenje kompenzacije općenito spada u vršenje materijalno-pravnih ovlaštenja³³ povjeriočevog dužnika pri čijem vršenju je on slobodan kako u odluci da li će se tim ovlaštenjem poslužiti, kao i kada će se njime poslužiti, onda se iz tih postavki nameće zaključak da zakonodavac nije želio ograničavati mogućnost iznošenja u žalbi činjenice prethodno izvršene civilne kompenzacije. Takvo stajalište zauzima i sudska praksa.³⁴

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., član 207. st. 3. ZPP, vidi npr. i konstataciju da se prigovor prijeboja, kompenzacije ne može isticati u žalbi. - presuda Vrhovnog suda F BiH, Pž-8/96 od 25. 02. 1997. godine. Ističe se, međutim, da se ovo odnosi na sudsku kompenzaciju, te tuženik ne može tražiti tek u žalbi da sud svojom odlukom izvrši prebijanje, ali da se u žalbi može istaknuti da je potraživanje prestalo građansko-pravnom kompenzacijom. Vidi u tom smislu: Čalića, B., Omanović, S., *op. cit.*, str. 248. i dalje; Čizmić, J., *op. cit.*, str. 576.

³² Tuženi može u parnici istaći, umjesto procesnog prigovora, odnosno protivtužbenog zahtjeva, i samo materijalno-pravni prigovor da je utuženo potraživanje prestalo prijebojem. U ovakvom slučaju sud će, ako je prigovor osnovan, tužbeni zahtjev odbiti, ne odlučujući u izreci presude o osnovanosti prigovora prijeboja.

Iz obrazloženja: Tuženi je u toku parnice istakao da i on ima potraživanje od tužioca bliže specificirano u podnesku, od 18.10. 1985. godine. Na ovaj način tuženi je istakao materijalno-pravni prigovor prijeboja, u smislu člana 337. Zakona o obligacionim odnosima, koji je prvostepeni sud morao raspraviti bez obzira na to što nije istaknut kao procesni prigovor prebijanja, niti u formi protivtužbe. Ako bi, naime, postojalo ovo potraživanje tuženog i bili ispunjeni uslovi za prijeboj predviđeni u članu 336. ZOO, prestalo bi utuženo potraživanje, pa ne bi mogao biti usvojen tužbeni zahtjev. Vrhovni sud BiH, br. Pž. 387/87, rješenje od 28. 7. 1988. - Bilten Vrhovnog suda BiH 89./1.

³³ Vidi o pojmu preobražajnih prava i o njihovom mjestu u procesnom pravu kod: Poznić B., Rakić-Vodinelić V., *op. cit.*, str. 244. i dalje, sa daljnjom literaturom.

³⁴ Iz obrazloženja: Tuženi u žalbi tvrdi da je kompenzacijom izvršenom u avgustu 1996.g. podmirio glavni dug, što bi značilo da se sniženi tužbeni zahtjev odnosi samo na kamate. Ako bi sud u ponovnom postupku utvrdio da je ovo tačno, morao bi kod utvrđivanja visine duga u zateznim kamatama, utvrditi kada je dospjelo potraživanje tuženog stavljeno u prijeboj, jer od tog dana ne bi bilo moguće obračunati zatezne kamate u korist tužioca (u smislu člana 337. stav 2. ZOO, nakon izjave o prijeboju smatra se da je prijeboj nastao onog časa kada su se zato stekli uslovi, tako da od dana dospelja kasnijeg potraživanja kamate ne teku ni na ranije dospjelo glavno potraživanje pošto je toga časa prestalo. Rješenje Vrhovnog suda F BiH, br. Pž. 121/97, od 29. 7. 1997. - Bilten Vrhovnog suda F BiH 97./2. Usp. i rješenje u zakonodavstvu Savezne Republike

S druge strane, ZPP vršenje sudske kompenzacije, koja se isto tako suštinski zasniva na postojanju materijalno-pravnih pretpostavki za vršenje kompenzacije čije vršenje predstavlja pravo odnosno ovlaštenje (ali ne i obavezu) vršitelja kompenzacije, zakon u žalbenom postupku zabranjuje kad se ona u žalbenom postupku traži po prvi put.³⁵

S obzirom da se, dakle, i u jednom i u drugom slučaju radi o vršenju ovlaštenja postavlja se, u svjetlu principa da procesni zakon u prvom redu treba služiti ostvarivanju materijalnih prava, pitanje opravdanosti postojanja zabrane iznošenja sudske kompenzacije koja se, kao što je već rečeno, suštinski temelji na materijalnopravnim pretpostavkama za vršenje civilne kompenzacije i kao takva isto tako predstavlja ovlaštenje ali ne ujedno i obavezu strane koja je ističe. Međutim, pravna načela nemaju funkciju da se iz njih izvode ovlaštenja, prava ili obaveze tamo gdje ona ne postoje, nego ona prvenstveno služe kako bi se ukazalo na određena vrijednosna opredjeljenja i pozadinska razmišljanja koja trebaju biti vodilja prilikom tumačenja i primjene postojećih normi, a radi izbjegavanja apsurdnih, s realnošću i načelnim pravnim postavkama nespojivih i nepravinih interpretacija i primjene pravnih normi i pravnih standarda, odnosno radi postizanja što većeg stepena pravične i korektne argumentacije prilikom tumačenja i primjene prava, normiranja pravnih situacija i rješavanja pravnih sporova. U tom pogledu se u prvom redu može ukazati na činjenicu da mogućnost isticanja prigovora civilne kompenzacije udovoljava zahtjevu da se vodi računa o tome da se kod civilne kompenzacije radi o pravnom ovlaštenju, dakle, situaciji u kojoj dužnik ima pravo izbora da odluči da li će se njome koristiti i kada, te da bi svaka prisila da se njime koristi, koja bi se vršila putem procesnih pravila, umanjivala to materijalnim pravom utemeljeno ovlaštenje, a čijem ostvarenju procesno pravo upravo treba da služi. Istovremeno, iz same prirode pojma (privatno-pravnog) ovlaštenja i s njim povezane činjenice da onaj koji ga ima može, u principu, odlučiti da li će ga i kada će se njime poslužiti, proizilazi da ne može biti riječi o postojanju krivnje na strani davaoca izjave kompenzacije zato što ju je svom povjeriocu dao tek nakon zaključenja glavne rasprave. Drugačije rečeno, pojam krivnje iz člana 207. ZPP se ne može tumačiti kao da obuhvata i situaciju kad tuženi nije vršio svoje materijalno-pravno ovlaštenje da da izjavu o kompenzaciji svom povjeriocu još u vrijeme dok je trajao prvostepeni postupak čak i kad ju je tad mogao dati, jer bi takvo tumačenje negiralo samu prirodu postojanja subjektivnog prava odnosno pravnog ovlaštenja.

Njemačke, posebno presude Vrhovnog suda Savezne Republike Njemačke (BGH): BGH, VIII ZR 212/17, presuda od 17. 10. 2018., BGH, V ZR 107/03, presuda od 02. 04. 2004. NAPOMENA: Sve presude Vrhovnog suda Savezne Republike Njemačke (BGH) koje su korištene u tekstu, se mogu naći na odgovarajućim službenoj internet stranici Vrhovnog suda Savezne Republike Njemačke www.bundesgerichtshof.de, kao i u relevantnim bazama podataka npr. www.dejure.org ili www.openjur.de, posljednji pristup 02. 07. 2025.

35 Čl. 207. st. 3. ZPP.

Shodno tome se iznošenje prigovora izvršene civilne kompenzacije, te s njom povezanih novih činjenica i novih dokaza u tom pogledu, ne može ni ograničiti, pa čak i kad je činjenice i dokaze koji se odnose na izvršenu kompenzaciju (davanje kompenzacione izjave) stranka koja se na nju poziva mogla stvoriti i prije zaključenja glavne rasprave, odnosno još u prvostepenom postupku i prije podnošenja žalbe. Ne postoji krivnja stranke.

Nasuprot tome, sudska kompenzacija, iako utemeljena na materijalno pravnim postavkama i predstavlja pravno ovlaštenje, istovremeno predstavlja procesni institut i sadrži procesno ovlaštenje za podnošenje protutužbe.³⁶ U tom smislu se, s jedne strane, razlikuje od civilne kompenzacije i ne potpada pod pojam materijalno-pravnog nego u prvom redu procesno-pravnog ovlaštenja čiji uslovi za primjenu se upravo određuju i uređuju procesnim zakonom. Također se, s druge strane, kao što je već rečeno iz pomenutog principa u pogledu nesputavanja ostvarenja materijalno-pravnih ovlaštenja, ne može izvesti zaključak o postojanju dodatnog procesnog ovlaštenja stranke da postavlja nove tužbene zahtjeve mimo pravila uređenih procesnim zakonom.³⁷ Sljedstveno tome se ni iz obaveze suda da tumači i primjenjuje pravo u skladu sa pravnim principima, kako bi primjena prava bila pravična i korektna, ne može izvesti obaveza ili ovlaštenje suda da takve tužbene zahtjeve mimo izričitih pravila određenih procesnim zakonom dopusti.

U pogledu instituta civilne kompenzacije, čije je iznošenje dopušteno i u žalbi, jer tu zapravo i ne postoji krivnja stranke za njegovo ranije neiznošenje u prvostepenom postupku, nameće se ponovo, u svjetlu principa da procesno pravo treba služiti zaštiti i ostvarenju materijalnih prava, pitanje da li se imaju dopustiti i prigovori kompenzacije koji se temelje na objektivno novim činjenicama, dakle, činjenicama nastalim nakon zaključenja glavne rasprave odnosno nakon trenutka koji je u pravnom sistemu prihvaćen kao vremenska granica pravosnažnosti, tj. momenat do kojeg je obuhvaćeno činjenično stanje pri rješavanju spora povodom postavljenog tužbenog zahtjeva. U literaturi i sudskoj praksi je zastupljeno jedinstveno stanovište da se činjenice, nastale nakon nastupanja vremenske granice pravosnažnosti, ne mogu više uzimati u obzir, iako neki autori različito postavljaju vremenski momenat te granice.³⁸

³⁶ Čizmić, J., *op. cit.*, str. 576.

³⁷ Vidi čl. 57. ZPP.

³⁸ U korist trenutka završetka posljednje rasprave (pa i pred drugostepenim sudom): Zuglia S., *Građanski parnični postupak FNRJ*, Školska knjiga, Zagreb, 1957, str. 504., 505., 521-523, Juhart J., *Civilno procesno pravo FLRJ*, Univerzitetna založba, Delo, Ljubljana, 1961, str. 459, 475. S drugačijim viđenjem/opredjeljenjem, tj. da vremenska granica pravosnažnosti nastupa završetkom rasprave u prvostepenom postupku: Ude L., *Civilni pravdni postopek*, Časopisni zavod uradni list SR Slovenije, Ljubljana, 1988., str. 249, 259; Triva S., Dika M., *op.cit.*, str. 654., Novija literatura i sudska praksa se opredijelila za momenat nastupanja vremenske granice pravosnažnosti sa trenutkom završetka rasprave pred prvostepenim sudom. Usp. npr. samo: Poznić B., Rakić -Vodinić V., *op. cit.*, str. 399. Čizmić J., *op. cit.*, str. 573, 574 sa daljnjom sudskom praksom.

Konkretno to znači, ako se bez obzira što postoji mogućnost, a u nekim slučajevima i obaveza provođenja rasprave pred drugostepenim sudom³⁹, slijedi postavka da vremenska granica pravosnažnosti nastupa momentom zaključenja glavne rasprave pred prvostepenim sudom. Stoga, kompenzacione izjave temeljene na činjenicama koje omogućavaju davanje kompenzacione izjave, a koje su nastale nakon glavne rasprave, više se neće moći uzeti u obzir u žalbi, dok će se moći uzeti u obzir samo kompenzacione izjave kad su činjenice vezane za mogućnost vršenja kompenzacije nastale do zaključenja glavne rasprave. Smatramo da dopuštanje iznošenja prigovora civilne kompenzacije u ovisnosti od toga da li se prigovor temelji na činjenicama nastalim prije ili nakon nastupanja vremenske granice pravosnažnosti nije suprotstavljen principu da procesno pravo ne treba ograničavati vršenje materijalno pravnih ovlaštenja jer taj princip, kao što je već rečeno, ne služi uspostavljanju novih procesnih ovlaštenja stranaka mimo sistematskih rješenja datih u procesnom zakonu. Osim toga, postoji mogućnost stranaka da ostvarenje i zaštitu pravnih učinaka nastalih izvršenom civilnom kompenzacijom traže u novom parničnom postupku. Dopuštanje iznošenja prigovora izvršene civilne kompenzacije temeljene na činjenicama nastalim nakon nastupanja vremenske granice pravosnažnosti bi predstavljalo uvođenje dodatnog pravila za tretiranje ovih novih činjenica i novih dokaza koje bi odstupalo od cjelokupnog sistematskog opredjeljenja u pogledu prihvatljivosti novih činjenica i novih dokaza kao takvih i važećih postavki o vremenskoj granici pravosnažnosti. Uz to, time bi usljed uvođenja dodatnog sistemskog pravila došlo do usložnjavanja parničnog postupka, jer bi egzistirala dva sistema za dopuštanje novih činjenica i novih dokaza, a bez postojanja posebne potrebe za zaštitom javnog interesa ili izričito izražene potrebe i materijalno-pravnog opredjeljenja u tom smislu.⁴⁰ S druge strane, sistemi koji dopuštaju iznošenje objektivno novih činjenica su zastupljeni u uporednim pravnim sistemima (Njemačka, Francuska)⁴¹, a takav pristup bi se

To stajalište, a imajući u vidu i da relevantni čl. 207. ZPP o diferencijaciji na objektivno nove i subjektivno nove činjenice štiti odnosno ostavlja prostor za interpretaciju, prekludira iznošenje novih činjenica u žalbenom postuku, kad su one nastale nakon zaključenja glavne rasprave (*nova producta*).

39 Usp. čl. 217. ZPP.

40 Za razliku od toga vidi npr. poseban tretman u pogledu zaštite najboljeg interesa djeteta. -op.a.

41 Usp. čl. 531. njemačkog Zakona o parničnom postupku (ZPO), jer se drži da prilikom iznošenja objektivno novih činjenica zapravo i ne može postojati krivnja/nemar stranke za njihovo neiznošenje već u prvostepenom postupku, a vremenska granica pravosnažnosti je postavljena na momenat zaključenja posljednje usmene rasprave – op.a. Osnovna verzija Zakona o parničnom postupku u Njemačkoj (ZPO) je objavljena u tadašnjem Službenom glasniku Carevine: “Reichsgesetzblatt” (RGBl.), br. 6 od 30 01. 1877. godine, na str. 83. i dalje, ovdje korišten u verziji objavljenoj u Saveznom službenom glasniku: “Bundesgesetzblatt” (BGBl.), br. 40. od 12. 09. 1950. godine prema aktuелnoj važećoj verziji od 24. oktobra 2024. godine, “Savezni službeni glasnik” (BGBl.) I, br. 328., podatci dostupni na www.gesetze-im-internet.de/zpo/, posljednji pristup 01. 07. 2025. godine. Za francusko procesno pravo usp. čl. 563. francuskog

mogao analizirati u svjetlu povećanja efikasnosti odlučivanja i donošenja što stabilnijih i prihvatljivijih odluka u građansko-pravnim sporovima, što sveukupno može imati utjecaja na efikasnost rada i djelovanja pravosuđa, te efikasnost pravnog sistema u cjelini. Može se očekivati da bi procenat slučajeva u kojima se rješava i na osnovu objektivno novih činjenica u sveukupnom broju građansko-pravnih sporova bio mali.⁴² U konačnici, problem neefikasnog suđenja u ranijem parničnom zakonodavstvu nije proizilazio iz eventualne mogućnosti iznošenja objektivno novih činjenica, nego iz ranije važeće radikalne postavke povodom načela dvostepenosti koja je vodila nužnom ukidanju prvostepene presude u slučaju iznošenja eventualno relevantnih bilo subjektivno bilo objektivno novih činjenica, usljed čega bi se čitav predmet vraćao na prvostepeni postupak, čime bi se postupak odugovlačio.⁴³ Također, radi ostvarenja načela materijalne istine nije bilo važno da li je stranka subjektivno nove činjenice mogla izijeti ranije ili ne, zbog čega je dolazilo do zloupotreba odnosno nesavjesnog pristupanja postupku, sa posljedicom ukidanja prvostepene presude i vraćanja na prvostepeno suđenje, sve uz popratno odugovlačenje postupka, a što je u važećem pravnom sistemu u tom segmentu onemogućeno.⁴⁴ U tom smislu bi eventualno vrijedilo pozabaviti se pitanjem da li je nužno isključivo se držati stajališta da se vremenska granica pravosnažnosti i dalje jedino vezuje za završetak rasprave pred prvostepenim

Zakona o parničnom postupku (CPC). Parnično procesno zakonodavstvo Republike Francuske je regulisano u osnovnoj verziji u Zakoniku o parničnom postupku Republike Francuske iz 1806. godine - Code de procédure civile (CPC), ovdje predstavljeno u aktuelnoj verziji na snazi počev od 1975. godine objavljeno u Službenom glasniku Republike Francuske „Journal officiel de la République française”, ukaz br. 0285 od 09. 12. 1975. godine, sa izmjenama i dopunama na snazi zaključno sa 01.07.2025. godine, dostupno na: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/2025-03-09/, posljednji pristup: 01.07.2025. O potpunom devolutivnom efektu žalbe (*l'effet dévolutif*) u francuskom parničnom procesnom pravu vidi npr. presudu Kasacionog suda Republike Francuske, Drugo građansko vijeće, žalba br. 16 – 28390, presuda od 17. 05. 2018. NAPOMENA: Sve presude Kasacionog suda Republike Francuske su dostupne na službenoj internet stranici suda www.courdecassation.fr, te npr. i na internet stranici Javnog servisu za diseminaciju prava Republike Francuske www.legifrance.gouv.fr, posljednji pristup 01. 07. 2025. godine.

42 Naime, u stvarnosti će biti rijetkost da se objektivno novim činjenicama potkrepljuje tužbeni zahtjev, jer se u građanskom postupku po prirodi stvari raspravlja o nekoj prošloj situaciji koja je i dala povoda za spor usljed čega je i podnesena tužba. Drugim riječima, situacija će najčešće biti takva da je skup činjenica o kojima se u sporu govori, u pravilu, nastao već prije podnošenja same tužbe i da se u potpunosti se odnosi na neko prošlo vrijeme, jer potiče iz vremena prije podnošenja same tužbe – op.a.

43 Usp. čl. 352. ZPP F BiH iz 1998. godine (“Službene novine F BiH”, broj 42/98 i 3/99), čl. 370. st. 3. ZPP iz 1976. godine (“Službeni list SFRJ”, br. 4/77, 36/80, 69/82, 58/84, 74/87, 57/89, 20/90 i 35/91). Takva odredba o obligatornom ukidanju prvostepene presude u slučaju novih činjenica i novih dokaza nije postojala u analognom čl. 358. ZPP iz 1956. godine.

44 Usp. čl. 207. st. 1 ZPP, te čl. 229. u vezi sa čl. 217. ZPP (nemogućnost ukidanja i obaveza preinačenja prvostepene presude ukoliko drugostepeni sud na osnovu novih činjenica i novih dokaza nađe da predmet treba riješiti drugačije).

sudom u uslovima kada ZPP predviđa otvaranje rasprave i pred drugostepenim sudom.⁴⁵ U konačnici može se postaviti teza da je u pitanju rasprava na kojoj se treba utvrditi činjenično stanje, bilo da je provedena pred prvostepenim ili pred drugostepenim sudom, tim prije i što pravila ZPP upućuju prilikom provođenja rasprave pred drugostepenim sudom na primjenu pravila o glavnoj raspravi pred prvostepenim sudom.⁴⁶

II-2.2. Isticanje prigovora prestanka obaveze ispunjenjem

Za razliku od izjave o prebijanju (*compensatio civilis*), smatramo da je iznošenje novonastale činjenice da je potraživanje prestalo isplatom duga obuhvaćeno prekluzijom iznošenja novih činjenica i novih dokaza u parničnom postupku, bez obzira što će nakon završetka parničnog postupka nastati situacija da postoji presuda kojom se tuženom nalaže da isplati dug koji je on već potpuno ili djelimično isplatio, usljed čega može doći do dvostrukog namirenja povjerioca.

Ispunjenje obaveze za razliku od izjave o kompenzaciji ne predstavlja vršenje pravnog ovlaštenja, iako se usljed ispunjenja obaveze obaveza gasi, jer se radi ne (isključivo) o pravu da se ispuni obaveza nego o obavez⁴⁷, pa na strani stranke koja ističe prigovor ispunjenja duga uvijek postoji krivnja što tu činjenicu nije stvorila ranije i istakla onoj fazi prvostepenog postupka do zaključenja glavne rasprave u kojoj ju je nakon njenog stvaranja kao njoj od tada poznatu činjenicu mogla po procesnim pravilima istaći, jer je u konačnici u zakašnjenju sa ispunjenjem svoje obaveze.⁴⁸ Također, ako tuženi uz žalbu priloži dokaz da je nakon okončanja glavne rasprave pred prvostepenim sudom izmirio dug na koji je obavezan prvostepenom presudom, takve činjenice ne ukazuju da je činjenično stanje u prvostepenom postupku nepotpuno utvrđeno nego da je tuženi kasnije, nakon prvostepenog postupka, izmirio dug na koji je prvostepenom presudom obavezan. Nepotpuno utvrđeno činjenično stanje postoji u situaciji kada na to ukazuju nove činjenice i novi dokazi. Međutim, novim činjenicama, koje je dopušteno iznositi kasnije, se smatraju činjenice koje su nastale do zaključenja glavne rasprave, ali iz opravdanih razloga nisu bile iznesene u toku prvostepenog postupka, a ne činjenice koje su nastale nakon donošenja prvostepene presude.⁴⁹

Činjenica da može doći do dvostruke isplate duga, čime bi se povjerilac u principu bez osnova obogatio⁵⁰, što ne bi bilo dopustivo, predstavlja samo prividni argument. Istina je da se prema članu 47. st. 9. i 10. Zakona o izvršnom

⁴⁵ Vidi čl. 217. ZPP.

⁴⁶ Čl. 220. ZPP.

⁴⁷ Čl. 262. st. 1. ZOO.

⁴⁸ Čl. 324. ZOO.

⁴⁹ Npr. presuda Apelacionog suda Brčko distrikta BiH, br. 96 0 P 107830 20 Gž od 28.05.2020.

⁵⁰ Usp. čl. 210. ZOO i dalje.

postupku Federacije BiH⁵¹ (u daljem tekstu: ZIP) u prigovoru na izvršenje mogu isticati činjenice koje su nastale u vrijeme kada se više nisu mogle iznijeti u postupku iz kojeg proističe izvršna isprava (presuda, rješenje, sudsko ili upravno poravnanje), dakle, objektivno nove činjenice odnosno činjenice za koje niko nije mogao znati, jer nisu ni postojale u vrijeme kada su se prema procesnim pravilima mogle i trebale iznositi. Međutim, situacije iz člana 47. ZIP su navedene samo *exempli causa*, pa bi izvršni sud dodatnom interpretacijom i proširenjem opsega primjene tog člana mogao, a radi sprečavanja dvostruke isplate duga, imajući u vidu da je svrha izvršnog postupka da se povjerilac namiri od dužnika u pogledu onoga što mu dužnik duguje, a uzimajući u obzir činjenicu da je presuda donesena, jer se činjenica isplate duga nije mogla, doduše uz krivnju stranke, uzeti u obzir u prethodnom postupku, eventualno uvesti i pravilo prema kojem se u takvoj situaciji prijedlog za izvršenje odbija. U svakom slučaju, bez obzira da li bi takva sudska praksa bila uspostavljena⁵², licu koje je dva puta isplatilo dug stoji na raspolaganju mogućnost podnošenja opozicione tužbe iz člana 212. ZOO poznate i u sudskoj praksi⁵³ kojom se može tražiti povrat onog što je dva puta isplaćeno, pa “makar (to bilo učinjeno – op.a.) jednom i na osnovu izvršne isprave”.

II-2.3. Isticanje prigovora zastare

Prema odredbama ZPP prigovor zastare se ne može isticati u žalbi, ako prije toga nije bio iznesen pred prvostepenim sudom⁵⁴, odnosno istaknut u

51 Zakon o izvršnom postupku F BiH (“Službene novine Federacije BiH”, br. 32/03, 52/03 - ispr., 33/06, 39/2006 - ispravka, 39/09, 35/12 i 46/16 i “Službeni glasnik BiH”, br. 42/18 - odluka Ustavnog suda BiH i 19/25).

52 Dužnik ne može u izvršnom postupku uspješno isticati prigovor da je dio tražbine, obuhvaćene izvršnom ispravom, platio povjeriocu prije donošenja izvršne isprave (prije zaključenja sudskog poravnjanja). Nakon naplate u izvršnom postupku dužnik bi mogao u posebnoj parnici zahtijevati vraćanje ranije plaćenog. Vidi dosadašnju praksu: Vrhovni sud BiH, br. Pž. 221/84, presuda od 12. 9. 1984. – Bilten Vrhovnog suda BiH 3/84 – 74.

53 Čl. 212. ZOO; U slučaju dvostruke isplate duga, ne smatra se stečenim bez osnova iznos koji je naplaćen po osnovu izvršne isprave u sudskom izvršnom postupku.

Iz obrazloženja: U smislu člana 212. Zakona o obligacionim odnosima, ko je isti dug platio dva puta, pa makar jednom po osnovu izvršne isprave, ima pravo tražiti vraćanje po opštim pravilima o sticanju bez osnova. Ukoliko je dva puta plaćen isti dug, jednom dobrovoljno, a drugi put putem prinudnog izvršenja pravosnažne sudske odluke, tužilac bi mogao zahtijevati samo povraćaj prvog iznosa po osnovu neosnovanog obogaćenja tuženog, što znači mjeničnog iznosa, a ne utuženog iznosa. Ovo iz razloga što je prvo plaćanje postalo neosnovano, iako je dug u to vrijeme postojao, pošto je kasnije dug plaćen na osnovu izvršne isprave (pravosnažne sudske odluke). Raspravljanjem o zahtjevu zbog neosnovanog obogaćenja na osnovu izvršenja sudske odluke ponovo bi se raspravljala stvar o kojoj je već pravosnažno presuđeno, a to nije dozvoljeno. Pravni osnov za prvo plaćanje, koje je bilo dobrovoljno i osnovano, zbog kasnije prinudne naplate je otpao. Vidi: Vrhovni sud BiH, Pž. 444/90, presuda od 21. 3. 1991. - Bilten Vrhovnog suda BiH 91./2.

54 Čl. 207. st.3. ZPP.

prvostepenom postupku. Slično, kao u slučaju naknadnog ispunjenja obaveze, i u slučaju nepravovremenog isticanja prigovora zastare stranka je uvijek kriva za to neisticanje. Međutim, za razliku od krivnje stranke za neisticanje činjenice ispunjenja obaveze koja u slučaju naknadnog ispunjenja proizilazi iz njenog zakašnjenja pri ispunjenju obaveze, isticanje prigovora zastare ne predstavlja obavezu stranke, pa da bi neisticanjem zastare došlo do zakašnjenja stranke u smislu materijalnopравnih propisa, nego isticanje prigovora zastare predstavlja pravo, zapravo mogućnost stranke da ga istakne u određenom stadiju parničnog postupka. Unatoč toj karakteristici prigovor zastare ipak ne predstavlja vršenje materijalno-pravnog ovlaštenja, jer se isticanjem tog prigovora ne gasi niti mijenja obaveza koja proističe iz određenog pravnog odnosa na kojem se zasniva tužbeni zahtjev, nego ostvarenje prava iz tog odnosa postaje nemoguće putem sistema sudske pravne zaštite. Zastarjela obaveza predstavlja neku vrstu naturalne neutužive obligacije.⁵⁵ Stoga smatramo da ovakvo opredjeljenje zakonodavca, prema kojem se eventualni prigovor zastare, ako će se isticati, mora istaći već u prvostepenom postupku nije suprotstavljen navedenim općim shvatanjima o ulozi procesnog zakona, nego da jednostavno predstavlja procesno-pravno opredjeljenje zakonodavca u pogledu tematike zastare.⁵⁶ U uporedno-pravnim sistemima, doduše, postoje rješenja prema kojima se prigovor zastare može isticati u svako vrijeme (npr. u procesnom pravu Republike Francuske), ali je u tom francuskom pravnom sistemu institut zastare, za razliku od našeg pravnog sistema i drugih kontinentalno-pravnih sistema, koncipiran kao procesno pravni prigovor (u širem smislu- op.a) zasnovan na idejnoj postavci da zastara, slično kao i drugi procesno-pravni prigovori, zapravo sprečava vođenje sudskog postupka povodom zastarjelog/zakašnjelog tužbenog zahtjeva (*fin de non-recevoir*).⁵⁷ Stoga ove dvije situacije nisu sasvim uporedive. Funkcija ograničenja iznošenja materijalno-pravnog prigovora zastare u našem žalbenom postupku, a kad taj prigovor nije bio iznesen u prvostepenom postupku, se prvenstveno ogleda u, po našem mišljenju, opravdanoj i historijski uslovljenoj težnji da se u parničnom

⁵⁵ Usp. čl. 360. st. 1. i 367. ZOO.

⁵⁶ A s obzirom da stranke tokom glavne rasprave odnosno zapravo tokom cijelog postupka mogu uvijek iznositi svoja pravna shvatanja koja se odnose na predmet spora (vidi npr. čl. 103. ZPP, vidi npr. i žalbeni odnosno revizijski razlog pogrešne primjene materijalnog prava), pa tako i prigovor zastare, kao prigovor materijalnog prava, osim ako to zakonom nije izričito isključeno (usp. čl. 207. ZPP). Stoga, ako u odgovarajućoj fazi prvostepenog postupka (najkasnije do zaključenja pripremnog ročišta) nisu bile iznesene činjenične tvrdnje i dokazi o proteku vremena potrebnom za nastupanje zastarjevanja, odnosno supstrat na kojem se prigovor zastare temelji, kasnije izneseni prigovor zastare će biti bez učinka, jer se ne može utvrditi njegova osnovanost. *Ei qui excipit incumbit probatio!* Usp.: *Reus in excipiendo fit actor*. Dig 44.1.1.

⁵⁷ Čl. 122. CPC.

postupku postigne veća procesna disciplina i smanji mogućnost da stranke od postupka prave neku vrstu predstave čuvajući svoje glavne adute “za kraj”.⁵⁸

II-2.4. Isticanje prigovora rušljivosti pravnog posla

Kod zahtjeva za poništenjem pravnog posla usljed rušljivosti, koja također, kao i davanje kompenzacije izjave, predstavlja pozivanje na vršenje pravnog ovlaštenja, sam materijalni zakon implicate upućuje na procesna pravila za ostvarenje tog prava i s njime povezanog pravnog dejstva (podnosi se tužba odnosno daje se prigovor konstitutivnog karaktera), dok kod kompenzacije izjave materijalno pravo to ne čini.⁵⁹ Nastupanje posljedica kompenzacije izjave se dešava *ipso iure* nakon davanja kompenzacije izjave i nije uslovljeno poduzimanjem i provođenjem ikakvih dodatnih procesnih radnji od stranke u parničnom postupku. Stoga se mogući argument da bi se, ako se već kod zabrane *beneficium novorum* treba dopustiti iznimka kod vršenja prava, jer procesni zakon ne treba sprečavati ostvarenje materijalnih prava nego zapravo služiti tom cilju, kod instituta rušljivosti, jer je isti vezan za procesni zakon, ne može analogno primijeniti. Međutim, pored procesnog zakona i materijalno-pravni zakon predviđa i objektivni prekluzivni rok od tri godine od zaključenja pravnog posla u kojem je dopušteno tražiti poništenje tog pravnog posla.⁶⁰ Stoga se može dogoditi da je protekao procesni rok za podnošenje protutužbe⁶¹, ali da je stranka tek nakon proteka tog roka (te procesne faze) saznala za razlog za poništenje pravnog posla, te da u vrijeme kada traži poništenje pravnog posla⁶², materijalno-pravno propisani rok od tri godine za isticanje rušljivosti za razliku od procesnog roka za podnošenje protutužbe, još nije protekao. Isticanje rušljivosti prirodno za sobom povlači i iznošenje novih činjenica i novih dokaza, pa se shodno tome postavlja pitanje da li se u tom slučaju stranci, pozivanjem na procesna pravila koja treba da služe ostvarenju materijalno-pravnih ovlaštenja, zapravo uskraćuje pravo da vrši svoja materijalno-pravna ovlaštenja (za pobijanje određenog pravnog posla) kada se stranci čiji se zahtjev za poništenjem pravnog posla nalazi unutar materijalno-pravno propisanog roka za njegovo isticanje pred sudom,

58 Čizmić, J., *op. cit.*, str 576; Usljed čega je mogućnost iznošenja zastare koja bi se prvotno koristila tek u žalbenom postupku, za razliku od rješenja u ranijem zakonodavstvu iz 1998. i 1976. godine, valjalo novim zakonodavstvom izričito prekludirati (čl. 207. st. 3. ZPP). Prema ranijoj sudskoj praksi “Izjava dužnika kojom se poziva na zastarjelost je uslov da se o prigovoru zastarjelosti raspravlja (član 360. stav 3. ZOO), pa drugostepeni sud nije ovlašten da prigovor zastarjelosti potraživanja, istaknut tek u žalbi, sam ocjenjuje” – Vrhovni sud BiH, Pž -540/89, rješenje od 12. 4. 1990. - Bilten Vrhovnog suda BiH 90./2.

59 Čl. 112. st. 1. ZOO (...“može tražiti”...), usp. čl. 337. ZOO koji predviđa samo davanje kompenzacije izjave, nakon koje kompenzacija nastupa *ipso iure*.

60 Čl. 117. st. 2. ZOO.

61 Čl. 74. ZPP – najkasnije na pripremnom ročištu.

62 U prekluzivnom jednogodišnjem roku od saznanja za razlog rušljivosti odnosno od prestanka prinude. Vidi: čl. 117. st. 1. ZOO.

pozivanjem na protek procesnog roka iz čl. 74. ZPP u kojem stranka može podnijeti protutužbu, ne dopušta da postavi taj zahtjev za poništenje pravnog posla niti da iznese nove činjenice i nove dokaze u vezi s time. Drugim riječima, ako se zastupa teza da se pozivanjem na načelo da se procesnim pravilima ne može ograničavati vršenje materijalno-pravnih ovlaštenja, jer procesna pravila upravo služe njihovom ostvarenju, stranci dozvoljava iznošenje kompenzacione izjave, te u vezi s time i novih činjenica i novih dokaza, neovisno od pravila o mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza, zašto joj se to ne bi dozvoljavalo i u opisanom slučaju postavljanja protutužbenog zahtjeva za poništenjem pravnog posla kada je protekao procesni rok za isticanje protutužbe iz ZPP, ali ne i rok za postavljanje zahtjeva za poništenje iz ZOO. Smatramo da je to u ovom slučaju opravdano i da se isticanje zahtjeva u protutužbi treba ravnati upravo po postavljenim procesnim rokovima iz ZPP, te da ni na koji način nije dovedeno u pitanje pomenuto načelo da se procesnim pravilima ne treba ograničavati ostvarenje materijalnih prava, jer stranci stoji na raspolaganju da ta materijalna prava ostvaruje u novoj parnici podnošenjem nove tužbe za poništenje. Istina je da takva mogućnost stranci stoji na raspolaganju i u slučaju davanja kompenzacione izjave u vidu podnošenja nove tužbe da je potraživanje prestalo kompenzacijom. Međutim, imajući u vidu da ZOO sistemski upućuje na djelovanje suda prilikom poništenja, što kod kompenzacione izjave ne čini, pri čemu je jasno da se sud rukovodi procesnim pravilima prilikom vođenja postupka, te da postoji alternativna mogućnost za ishodovanje poništenja pravnog posla odnosno ostvarenje prava u vidu podnošenja protutužbe ili naknadne tužbe, smatramo da je opravdano i zakonski implicirano da se poništenje pravnog posla ne može protutužbom tražiti van procesnih rokova. Prekluzivni rokovi iz ZOO u tom smislu samo govore o mogućnosti podnošenja tužbe za pobijanje pravnog posla, ali ne određuju na taj način ujedno i kada se procesno gledano tokom postupka može istaći odgovarajući tužbeni zahtjev, te je stoga prepušteno da to pitanje urede odgovarajuća procesna pravila. Drugim riječima, smatramo da se mogućnost iznošenja novih činjenica i novih dokaza, a koje su nastale usljed vršenja nekog pravnog ovlaštenja, ne može vršiti ako je istovremeno potrebno postaviti i novi tužbeni zahtjev, a koji se u skladu sa procesnim pravilima radi proteka procesnopravno utvrđenog roka u ZPP ne bi mogao istaći.⁶³ Takvo stajalište o nemogućnosti isticanja novih činjenica i novih dokaza kad je s njim povezano isticanje novog tužbenog zahtjeva, također, ima svoje uporište u procesnim pravilima prema kojim nije moguće po prvi put istaći kompenzacionu protivtužbu (dakle tužbeni zahtjev) radi (nastanka) prebijanja (*compensatio per judicem*) ako to nije učinjeno u postupku pred prvostepenim sudom u za to predviđenoj fazi (pripremno ročište do kad se protutžba još može podnijeti bez pristanka druge stranke), nego je moguće istaći prigovor nastanka

63 Vidi čl. 57. i 74. ZPP.

civilne kompenzacije (*compensatio civilis*), jer uz nju nije potrebno isticati novi tužbeni zahtjev.⁶⁴

Zaključak

Sumarno se o mogućnosti isticanja novih činjenica i novih dokaza povodom iznošenja materijalnopравnih prigovora u parničnom postupku može reći da iznošenje novih činjenica i novih dokaza povodom prigovora u parničnom postupku, prema našem mišljenju, a imajući u vidu materijalnopравna i procesna pravna zakonska rješenja i postavke, podliježe istom pravilu prema kojem se te činjenice mogu iznositi samo onda ako ih stranka bez svoje krivnje nije mogla iznijeti u odgovarajućoj ranijoj procesnoj fazi u kojoj ih je prema procesnim pravilima bila ovlaštena iznijeti, odnosno u kojoj ih je bila dužna iznijeti, ako ih je namjeravala iznositi. To pravilo suštinski vrijedi i kod činjenica koje su vezane za vršenje materijalno-pravnih ovlaštenja, s time što u tom slučaju zapravo neće nikada postojati krivnja stranke za ranije neiznošenje tih činjenica, ako je stranka uslove za iznošenje tih činjenica (tj. relevantne činjenice, npr. izjavu o kompenzaciji) stvorila u nekoj kasnijoj procesnoj fazi u kojoj se mogu još iznositi činjenice i dokazi kad ih stranka bez svoje krivnje nije mogla iznijeti ranije. Takva postavka je povezana sa načelnim razmišljanjem da lice koje ima određeno materijalno-pravno ovlaštenje ne može putem tumačenja procesnog prava biti prisiljeno da to ovlaštenje i vrši u određenoj procesnoj fazi, pod prijetnjom da će u suprotnom nastupiti prekluzija prava na iznošenje činjenica i dokaza, jer će se smatrati da je stranka kriva za njihovo zakašnjenje. Naime, forma (proces) nije samoj sebi svrha, nego ona treba da služi ostvarenju suštine (materijalnih prava). Osim toga, prilikom vršenja materijalno-pravnih ovlaštenja, ne može biti procesne krivnje za njihovo nevršenje, jer je stranka slobodna u odlučivanju da li će i u kojem trenutku vršiti svoja materijalno-pravna ovlaštenja. Značajno ograničenje tog pravila, međutim, izvire iz načelne postavke da načela prava ne mogu biti izvor novih procesnih ovlaštenja stranaka mimo onih određenih procesnim zakonom, kao i iz činjenice da stranke ipak neće biti uskraćene za svoja prava, jer ih mogu ostvarivati u novom parničnom postupku podnošenjem nove tužbe. Međutim, sudska interpretacija pravila treba omogućavati i što efikasnije uzimanje u obzir nastalog vršenja materijalno-pravnih ovlaštenja, bez odugovlačenja u postupku odnosno gomilanja dodatnih postupaka, tako da sama činjenica da se može pokrenuti nova parnica neće biti dovoljan razlog za odbijanje razmatranja novih činjenica i novih dokaza povodom prigovora koji nastaju usljed vršenja materijalno-pravnog ovlaštenja. Imajući u vidu navedene postavke prigovor izvršene civilne kompenzacije će se morati uzeti u obzir, kad se temelji na činjenicama (uslovima za kompenzaciju) koje su postojale u momentu obuhvaćenom vremenskom granicom pravosnažnosti

64 Čl. 207. st. 3. ZPP. Vidi prethodno izlaganje o kompenzaciji.

(momenat do zaključenja glavne rasprave. Međutim, neće se uzeti u obzir prigovori koji se temelje na činjenicama (uslovima za kompenzaciju) nastalim nakon tog momenta, niti prigovor izvršene kompenzacije koji se iznosi tek u nekoj kasnijoj procesnoj fazi u odnosu na onu kad je izjava o kompenzaciji data i time već mogla biti i predočena sudu, a radi nesavjesnog postupanja stranke pri iznošenju prigovora. Takvo stajalište zauzima i literatura i sudska praksa. Isto tako će u tom smislu vrijediti procesna ograničenja za iznošenje novih činjenica i novih dokaza radi osiguranja poštivanja rokova za upućivanja podnesaka sudu odnosno za poduzimanje procesnih radnji u rokovima predviđenim za njihovo poduzimanje. To se odnosi npr. na prekluziju mogućnosti upućivanja podnesaka sudu povodom pravnog lijeka, van predviđenih procesnih rokova, čak i kad se tim podnescima iznose nove činjenice i novih dokazi koji upućuju na vršenje materijalno-pravnih ovlaštenja, jer se ne radi o tome da procesna norma reguliše iznošenje činjenice (pa da onda njeno iznošenje eventualno sprečava) nego ona za predmet ima uspostavljanje procesnog reda s obzirom na postupanje povodom pravnog lijeka, dakle procesne kategorije, u postupku. Još jedan primjer bi predstavljala prekluzija iznošenja novih činjenica i novih dokaza u vezi sa prigovorom koji je usmjeren na vršenje materijalno-pravnog ovlaštenja, kad isticanje tog prigovora zapravo zahtijeva isticanje novog tužbenog zahtjeva za čije podnošenje je u konkretnoj parnici protekao procesno određeni rok (npr. rok za podnošenje protutužbe), kao što je to npr. slučaj kod rušljivosti u kojem materijalno-pravne norme upućuju na potrebu isticanja odgovarajućeg tužbenog zahtjeva pred sudom. Ponovo se, dakle ne radi o normi, koja bi sprečavala iznošenje činjenica i dokaza, jer to nije predmet regulative te norme, nego se radi o normi koja općenito uspostavlja red u pogledu procesno-pravne kategorije (u ovom slučaju iznošenja tužbenog zahtjeva) u postupku.

U kontekstu iznošenja novih činjenica i procesne regulative koja se na to odnosi, posebno mjesto zauzimaju činjenice koje se tiču zaštite javnog interesa, te prigovori koji se u tom smislu ističu, kao što je npr. slučaj sa prigovorom postojanja apsolutne ništavosti ili kao što su činjenice koje se tiču zaštite najboljeg interesa djeteta. Takve činjenice i s njima povezani prigovori se, smatramo, radi svoje specifične uloge i pozicije, jer prije svega služe ostvarenju javnog a ne privatnog interesa, odnosno jer služe očuvanju Ustavom i zakonima utvrđenog društvenog poretka, mogu isticati neograničeno u svakom stadiju postupka u kojem se može utvrđivati činjenično stanje bez obzira što ih je stranka mogla ili što ih je bila dužna istaći ranije. Uporište za takvo stajalište povodom tih iznimnih situacija se nalazi i u uporedno-pravnoj praksi najrestriktivnijih sistema u pogledu mogućnosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza, kao što je npr. austrijski pravni sistem. Vrijedi isto tako napomenuti da za razliku od iznošenja prigovora rušljivosti, za iznošenje prigovora ništavosti nije potrebno istaći poseban konstitutivni tužbeni zahtjev. Na tako nešto ne upućuju ni materijalno-pravne zakonske norme, niti prigovor apsolutne ništavosti ima konstitutivni nego

deklaratorni karakter, koji se stoga može riješiti i kao prethodno pitanje u okviru postavljenog tužbenog zahtjeva u datoj parnici. Logički gledano zapravo, svaki tužbeni zahtjev kondemnatornog ili konstitutivnog karaktera u sebi zapravo sadrži deklaratornu (utvrđujući) konstataciju koja mu logički prethodi, a čiji se sadržaj vidi u obrazloženju presude kada sud obrazlaže da li je neki postupak ili situacija zakonit(a) ili nezakonit(a).

Slijedeći ove postavke, smatramo, dolazi se do zaključaka i u pogledu dopuštenosti iznošenja novih činjenica i novih dokaza povodom drugih materijalno-pravnih prigovora, koji se mogu pojaviti u parničnom postupku. Tako se npr. činjenica da je došlo do nesporazuma prilikom zaključenja određenog ugovora, usljed čega bi ugovor bio nepostojeći (čl. 63. ZOO), ne može po prvi put isticati u žalbi ili na glavnoj raspravi, jer ne predstavlja vršenje materijalno-pravnog ovlaštenja - time se ne stvaraju, niti mijenjaju, niti ukidaju postojeći pravni odnosi, niti se utvrđuje nevaljanost nekog pravnog odnosa - zapravo taj odnos nije ni nastao. Isto tako, činjenice i dokazi povezani s prigovorom istovremenog neispunjenja uzajamne obaveze (čl. 122. ZOO), se ne mogu isticati po prvi put u žalbi, jer ni taj prigovor ne ukida niti mijenja postojeće pravne odnose, niti utvrđuje njihovu nevaljanost. Svi ti prigovori, također, nisu u pravilu od prvorazrednog javnog interesa kao što je to slučaj sa prigovorom apsolutne ništavosti ili situacijom osiguranja najboljeg interesa djeteta.

Literatura:

Udžbenici, komentari, članci

1. Čalija B., Omanović S., *Građansko procesno pravo*, Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet, Sarajevo, 2000.
2. Čizmić J., *Komentar zakona o parničnom postupku*, Privredna štampa, Sarajevo, 2016.
3. Juhart J., *Civilno procesno pravo FLRJ*, Univerzitetna založba, Delo, Ljubljana, 1961.
4. Kulenović Z., Mikulić S., Milišić-Veličkovski S., Stanišić J., Vučina D., *Komentari zakona o parničnom postupku u F BiH i RS*, Vijeće Evrope i Evropska komisija, Sarajevo, 2005.
5. Napijalo D., *Iznošenje novih činjenica i dokaza (beneficium novorum) kao zloupotreba prava u parničnom postupku*, Anal. Pravnog Fakulteta u Beogradu, 1976/3-4.
6. Poznić B., Rakić-Vodinelić V., *Građansko procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2010.
7. Triva S., Dika M., *Građansko parnično procesno pravo*, VII izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb, 2004.
8. Triva S., *Građansko procesno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 1964.
9. Ude L., *Civilni pravdni postopek*, Časopisni zavod uradni list SR

Slovenije, Ljubljana, 1988.

10. Zuglia S., *Građanski parnični postupak FNRJ*, Školska knjiga, Zagreb, 1957.

Sudska praksa

A. Odluke sudova u Bosni i Hercegovini

1. Vrhovni sud BiH, br. Pž. 221/84, presuda od 12. 9. 1984.
2. Vrhovni sud BiH, br. Pž. 387/87, rješenje od 28. 7. 1988.
3. Vrhovni sud BiH, br. Pž -540/89, rješenje od 12. 4. 1990.
4. Vrhovni sud BiH, br. Pž. 444/90, presuda od 21. 3. 1991.
5. Vrhovni sud F BiH, br. Pž-8/96, presuda od 25. 02. 1997.
6. Vrhovni sud F BiH, br. Pž. 121/97, rješenje od 29. 7. 1997.
7. Apelacioni sud Brčko distrikta BiH, br. 96 0 P 107830 20 Gž, presuda od 28.05.2020.

B. Inozemna sudska praksa

1. BGH, V ZR 107/03, presuda od 02. 04. 2004.
2. BGH, VIII ZR 212/17, presuda od 17. 10. 2018.
3. OGH 6 Ob 55/61, presuda od 10.02.1961.
4. OGH, 3 Ob 559/87, presuda od 02. 09. 1987.
5. OGH, 7 Ob 669/87, presuda od 12. 11. 1987.
6. OGH, 10 Ob 514/94, presuda od 11.05.1994.
7. OGH, 4 Ob 2288/96s, presuda od 15.10.1996.
8. OGH, 2 Ob 130/08v, presuda od 26. 06. 2008.
9. OGH, 6 Ob 240/11d, presuda od 16. 11. 2012.
10. OGH, 2 Ob 173/12y, presuda od 29. 05. 2013.
11. Kasacioni sud Republike Francuske, Drugo građansko vijeće, žalba br. 16 – 28390, presuda od 17. 05. 2018.

Mladen Šain, LL. M. Eur.
Attorney at Law

PRESENTATION OF NEW SUBSTANTIVE-LEGAL OBJECTIONS, ALLEGATIONS CONCERNING THE PROTECTION OF PUBLIC INTEREST AND THEIR FACTUAL FOUNDATION IN THE APPEAL

Abstract: Substantive legal objections are defensive litigation actions, assertions of a factual nature, which contest the merits of the claim or counterclaim by invoking the rule or effect of another legal norm, which in turn disables, excludes or prevents the application of the norm on which a (counter-)claim is based, all this with the aim to procure a partial or total rejection of the presented claim. Due to their factual nature, substantive legal objections can be based both on new facts and new evidence, as well as on facts and evidence that have already been presented to the court. Thus arises the question regarding the possibility of (effectively) presenting substantive legal objections after the end of the first-instance proceedings, also looking from the aspect of the possibility to present new facts and evidence on appeal. Apart from that, regardless of the private legal nature of the litigation, substantive legal objections, but also in general a certain set of facts, can be such that it touches upon the public interest, which represents a special phenomenon and thus the subject of interest in this paper in the context of the situation when newly presented facts (also if for the first time presented in appellate proceedings) indicate the need to protect the public interest. In accordance with the above, this paper will discuss the possibility of presenting new facts and new evidence regarding substantive legal objections, and within this, the possibility of presenting *nova* in the event of the existence of facts that indicate the need to protect the public interest in civil proceedings.

Keywords: substantive legal objections, new facts and new evidence, public interest, appeals procedure, legal powers

STRUČNÍ ČLANAK

Stručni članak

Dr. sc. Džemal Hasić

**KOMPARATIVNOPRAVNI ASPEKTI EVROPSKOG DRUŠTVA (SE):
UČEŠĆE RADNIKA I HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA BOSNE
I HERCEGOVINE SA PRAVNOM STEČEVINOM EU**

Sažetak: Evropsko društvo (SE) omogućava privrednim subjektima da posluju u više država EU kroz jedinstven pravni okvir. Njegova primjena, iako normativno ujednačena, znatno varira među državama članicama. Ovaj rad analizira iskustva Češke, Njemačke, Austrije, Hrvatske i Kipra. Posebno se razmatraju razlozi zbog kojih je SE u nekim državama široko prihvaćen, a u drugima marginalan. Važnu ulogu imaju nacionalni propisi, administrativna praksa i ekonomski motivi osnivača. Direktiva o učešću radnika predstavlja ključni faktor u odabiru SE kao pravne forme. Analiza pokazuje da su Češka i Njemačka među najaktivnijim jurisdikcijama u pogledu osnivanja SE. Istovremeno, neke države bilježe minimalnu upotrebu uprkos postojanju zakonskog okvira. Bosna i Hercegovina još uvijek nema normiran institut SE, ali će ga morati urediti u procesu EU integracija. Dobijeni nalazi nude smjernice za izgradnju budućeg zakonodavnog okvira u BiH.

Ključne riječi: evropsko društvo (SE), Uredba (EZ) br. 2157/2001, Direktiva 2001/86/EZ, harmonizacija prava, evropske integracije.

Uvod

Proces harmonizacije privrednog prava država Zapadnog Balkana s pravnom stečevinom Evropske unije posljednjih godina dobija na značaju, naročito u kontekstu jačanja regionalnih ekonomskih integracija i priprema za pristupanje jedinstvenom evropskom tržištu. Jedan od ključnih elemenata evropskog korporativnog prava jeste institut evropskog društva (*Societas Europaea* – SE), uveden Uredbom (EZ) br. 2157/2001, koji omogućava privrednim subjektima fleksibilniji model upravljanja i lakše prekogranično poslovanje unutar EU. Uprkos tome što je institut SE prisutan u zakonodavstvima svih država članica EU, njegova primjena u praksi značajno varira, što otvara prostor za komparativna istraživanja i analizu specifičnosti svake jurisdikcije.

Ovaj rad nudi sistematski i uporedni prikaz uvođenja i primjene evropskog društva (SE) u odabranim državama EU, s posebnim naglaskom na razlike u regulatornim rješenjima, motivima osnivača, trendovima osnivanja i specifičnim

sektorima u kojima je SE postao najzastupljeniji pravni oblik. Primjeri Češke, Njemačke, Austrije, Hrvatske i Kipra ukazuju na izrazito heterogenu praksu – od država u kojima je uspostavljena masovna registracija SE, do onih u kojima je prisutnost SE marginalna uprkos postojanju adekvatnog zakonodavnog okvira.

Razumijevanje navedenih razlika posebno je važno za Bosnu i Hercegovinu, koja još uvijek ne posjeduje pravni okvir za osnivanje evropskog društva (SE), ali u procesu evropskih integracija mora osigurati harmonizaciju domaćeg zakonodavstva s relevantnim direktivama i uredbama EU. U tom kontekstu, iskustva država članica EU pružaju vrijedan izvor znanja o prednostima, izazovima i rizicima koje nosi uvođenje ovog oblika privrednog društva, kao i o implikacijama na učešće radnika, korporativno upravljanje, prekograničnu saradnju i privrednu dinamiku.

Cilj ovog rada jeste da, putem detaljne komparativne analize, ukaže na ključne faktore koji su oblikovali razvoj evropskog društva (SE) u različitim jurisdikcijama, te da, polazeći od tih nalaza, ponudi relevantne smjernice za eventualno normativno uređenje evropskog društva (SE) u Bosni i Hercegovini. Posebna pažnja posvećena je i pitanju učešća radnika, regulisanom Direktivom 2001/86/EZ, te usklađenosti domaćih propisa sa evropskim standardima u ovoj oblasti.

1. Evropsko društvo (SE); pojam i osnovne karakteristike

Uredba Vijeća Evropske zajednice broj 2157/2001 iz 2001. godine predstavlja temeljni pravni akt kojim je uspostavljen institut evropskog društva (*Societas Europaea* – SE). Ova uredba ima ključnu ulogu u regulisanju statusnih, organizacionih i funkcionalnih pitanja vezanih za SE, te zauzima najviši položaj u hijerarhiji izvora prava koji uređuju ovaj oblik privrednog subjekta. Njene odredbe se neposredno primjenjuju u državama članicama Evropske unije, dok se statut evropskog društva i nacionalni propisi primjenjuju samo u onoj mjeri u kojoj to Uredba izričito dopušta. U tom smislu, na evropsko društvo se supsidijarno primjenjuju pravila nacionalnog prava koja važe za dionička društva u državi u kojoj SE ima registrovano sjedište, kao i posebni zakoni ako je određena djelatnost posebno regulisana.

Osnovni cilj donošenja Uredbe 2157/2001 bio je omogućiti privrednim društvima koja posluju izvan isključivo lokalnih okvira da lakše organizuju i restrukturiraju svoje poslovanje na nivou Evropske unije. Evropsko društvo zamišljeno je kao pravni oblik koji omogućava objedinjavanje kapitala i poslovnih aktivnosti društava iz različitih država članica kroz spajanje ili pripajanje, čime se stvara jedinstven privredni subjekt sposoban da djeluje na cijelom području EU. Time se prevazilaze poteškoće koje su ranije proizlazile iz potrebe osnivanja brojnih društava kćeri u različitim državama, svako podvrgnuto vlastitom nacionalnom zakonodavstvu.

Prednost evropskog društva ogleda se u njegovoj centralizovanoj organizacionoj strukturi, koja podrazumijeva jedinstvenu upravu, jedno registrovano sjedište i jedinstven sistem upravljanja i izvještavanja. Takav model poslovanja smanjuje administrativne i operativne troškove, povećava transparentnost i olakšava donošenje poslovnih odluka. Posebno je značajan za velika i multinacionalna društva koja nastoje efikasno koristiti prednosti jedinstvenog tržišta EU, bez opterećenja složenim birokratskim procedurama i razlikama u nacionalnim pravnim sistemima.

Ideja evropskog društva ima dugu istoriju i seže do kraja pedesetih godina prošlog stoljeća, kada su prvi put izneseni prijedlozi za stvaranje supranacionalnog oblika dioničkog društva. Iako je proces normativnog oblikovanja trajao više od tri decenije i prolazio kroz brojne izmjene, konačno usvojena Uredba predstavlja kompromis koji omogućava funkcionalno djelovanje SE, uz poštovanje nacionalnih pravnih posebnosti. Države članice su njenim stupanjem na snagu preuzele obavezu da evropska društva ne dovode u nepovoljniji položaj u odnosu na domaća dionička društva.

Posmatrano iz perspektive Bosne i Hercegovine, eventualno usklađivanje domaćeg privrednog zakonodavstva s Uredbom 2157/2001 ne bi predstavljalo prijetnju postojećim dioničkim društvima. Naprotiv, takvo usklađivanje bi doprinijelo stvaranju stabilnog i predvidivog pravnog okvira koji je kompatibilan s evropskim standardima, čime bi se domaćim društvima otvorile dodatne mogućnosti za integraciju u evropsko tržište i buduće oblike prekograničnog poslovanja

2. Komparativna iskustva uvođenja evropskog društva (SE) u zemljama Evropske unije

U nastavku dajemo komparativni prikaz o uvođenju evropskog društva (SE) u državama EU. Korisna iskustva država EU mogu značajno pomoći prilikom uspostavljanja normativnog okvira u BiH potrebnog za osnivanje evropskog društva (SE). Drugim riječima, komparativna analiza zakonodavstava država EU omogućava da se bolje razumiju prednosti i izazovi s kojima su se suočavale države članice EU tokom procesa uvođenja evropskog društva (SE).

Država	Broj osnovanih SE	SE sa >5 radnika
Belgija	7	6
Češka	2177	137
Danska	1	0
Estonija	10	7
Finska	1	1

Francuska	36	33
Irska	12	5
Italija	3	1
Kipar	27	10
Lihtenštajn	13	4
Litvanija	1	1
Latvija	7	6
Luksemburg	33	16
Mađarska	5	5
Malta	9	0
Njemačka	567	401
Nizozemska	37	23
Norveška	4	3
Poljska	9	2
Portugal	1	0
Austrija	20	9
Slovačka	159	25
Španija	2	0
Švedska	5	2
Velika Britanija	35	7
Grčka	2	1
Bugarska	5	4
Rumunija	35	0
Ukupno	3223	709

Tabela broj 1. - Broj osnovanih evropskih društava (SE).¹

U tabeli broj 1. prikazan je ukupan broj registriranih evropskih društava (SE), te broj registriranih evropskih društava (SE) i koja zapošljavaju više od 5 radnika na nivou EU.

Prema dostupnim podacima, do kraja 2019. godine na području Evropske unije ukupno su osnovana **3223 evropska društva (SE)**. Međutim, od tog ukupnog broja, svega **709 SE** zapošljava više od pet radnika. Ova razlika ukazuje na činjenicu da se znatan dio evropskih društava osniva iz formalno-pravnih, organizacionih ili poreskih razloga, dok relativno manji broj njih ima stvarnu poslovnu aktivnost i značajniji broj zaposlenih.

Posebno se izdvaja **Češka Republika**, koja ima daleko najveći broj osnovanih evropskih društava – čak **2177 SE**, što čini više od dvije trećine ukupnog broja SE u EU. Ipak, samo **137** od tih društava zapošljava više od pet radnika. Ovaj podatak sugerira da se u Češkoj evropska društva često

¹ <http://ecdb.worker-participation.eu/>, preuzeto sa Krásnická M., Uhlířová M., „Is the Number of Established Societas Europaea in the Czech Republic Still Puzzling?“ *European Studies*, vol.7, no.1, 2020, 283–295.

osnivaju kao tzv. „prazne“ ili „shelf“ kompanije, koje služe za buduće poslovne aktivnosti, restrukturiranje, holding strukture ili poresko planiranje, a ne nužno za neposredno obavljanje poslovanja sa većim brojem zaposlenih.

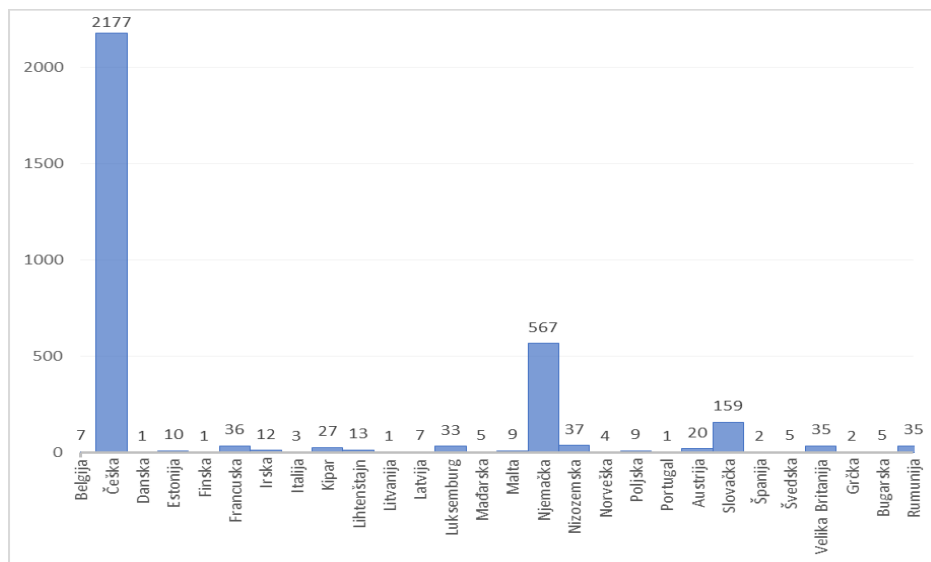
Za razliku od Češke, **Njemačka** zauzima drugo mjesto po ukupnom broju osnovanih evropskih društava, sa **567 SE**, ali se značajno izdvaja po strukturi tih društava. Čak **401 SE** u Njemačkoj zapošljava više od pet radnika, što ukazuje na to da su evropska društva u ovoj zemlji u velikoj mjeri operativna i ekonomski aktivna. Ovaj podatak potvrđuje snažnu industrijsku i poslovnu osnovu Njemačke, kao i činjenicu da se SE forma često koristi za stvarno poslovanje, posebno kod velikih i srednjih preduzeća sa prekograničnim aktivnostima.

Sličan obrazac, iako u manjem obimu, može se uočiti i u državama poput **Francuske**, gdje od 36 osnovanih SE čak 33 zapošljavaju više od pet radnika, te **Belgije, Latvije i Mađarske**, gdje je odnos između ukupnog broja SE i onih sa više zaposlenih relativno povoljan. Ovo ukazuje na to da se u tim državama SE forma pretežno koristi za stvarne poslovne poduhvate, a ne samo iz formalnih razloga.

S druge strane, u pojedinim državama, poput **Rumunije**, iako je registrovano 35 evropskih društava, nijedno od njih ne zapošljava više od pet radnika. Slična situacija prisutna je i u **Malti, Španiji, Danskoj i Portugalu**, gdje su SE ili rijetke ili bez značajnijeg broja zaposlenih. Ovi podaci mogu ukazivati na slabiju atraktivnost SE forme u tim zemljama, ograničenu primjenu u praksi ili na to da se SE koristi isključivo za specifične pravne ili poreske svrhe.

Na kraju, treba istaći da su **Danska, Finska, Litvanija i Portugal** države sa samo jednim registrovanim evropskim društvom, što ukazuje na vrlo ograničenu zastupljenost ovog pravnog oblika. Razlozi za to mogu biti nacionalne pravne tradicije, nedostatak interesa privrednih subjekata ili postojanje alternativnih pravnih formi koje su jednostavnije ili povoljnije za poslovanje.

Zaključno, podaci iz tabele jasno pokazuju da broj osnovanih evropskih društava sam po sebi ne predstavlja pouzdan pokazatelj njihove ekonomske aktivnosti. Tek analiza broja zaposlenih otkriva stvarni značaj SE u pojedinim državama članicama EU, pri čemu se kao najznačajniji primjeri ističu Njemačka i Francuska, dok je u državama poput Češke dominantna formalna, a ne operativna uloga evropskih društava.

Grafikon broj 1. – Grafički prikaz osnovanih evropskih društava (SE) po državama članicama EU.

Analiza podataka iz grafikona broj 1. pokazuje značajne razlike u broju osnovanih evropskih društava (SE).

2.1. Češka

Prema podacima grafikona broj 1, do kraja 2019. godine na prostoru EU registrirano je ukupno 3223 evropskih društava (SE). Od tog broja, 2177 društava, što u procentualnom omjeru iznosi 66 %, registrirano je u Češkoj.² U preostalih 25 država Evropskog ekonomskog prostora (u daljem tekstu: EEA), broj registriranih evropskih društava (SE) je znatno manji, što ukazuje na to da se velika većina evropskih društava (SE) društava koncentrirala u Češkoj, dok ostale države zajedno čine preostalih 34% registriranih evropskih društava (SE).³

Mnogi autori su s razlogom postavljali pitanja o motivima osnivača za rapidni porast i broj osnivanja evropskih društava (SE) u Češkoj, kao državi u kojoj ima više osnovanih evropskih društava (SE) nego u ostatku EU zajedno.

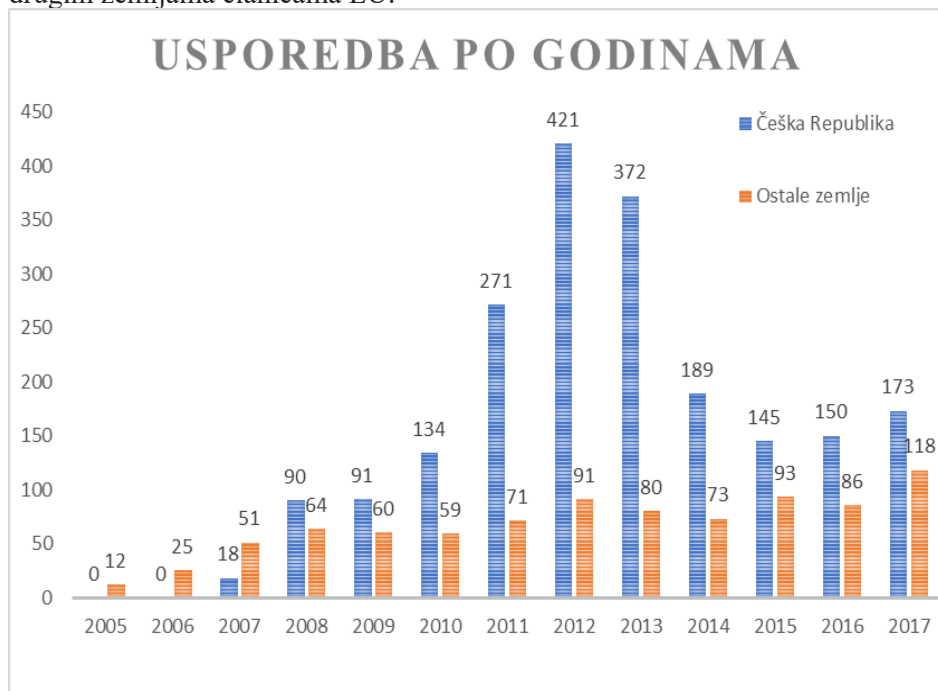
Evropska komisija je 2009. godine izdala izvještaj o uticaju osnivanja evropskog društva (SE) na tržišnu ekonomiju i zajedničko EU tržište, u kojem je navedeno da je u 2009. godini u Češkoj osnovano više evropskih društava (SE) nego u bilo kojoj drugoj državi članici EU.⁴ Ova činjenica ukazuje na

2 Krásnická M., Uhlířová M., *op* Krásnická, M., Uhlířová, M., Is the Number of Established Societas Europaea in the Czech Republic Still Puzzling? *European Studies*, 7(1), 283–295.

3 *Ibidem*.

4 Detaljnije: Lasák J., „The Czech Republic as market leader in Societas: How sustainable are the driving forces?“ *InterEULawEast*, vol. 7, broj 2, 2020, 154, preuzeto s <https://doi.org/10.22598/iele.2020.7.2.6>.

određene specifičnosti poslovnog okruženja u Češkoj koje su privukle osnivače evropskih društava (SE) društava, kao što su povoljniji regulatorni uslovi, niži administrativni troškovi, odnosno mogućnost lakšeg poslovanja u poređenju s drugim zemljama članicama EU.

Grafikon broj 2.⁵

Analiza grafikona broj 2. pokazuje da je broj osnovanih evropskih društava (SE) u Češkoj imao uzlaznu putanju od 2005. do 2012. godine, pri čemu je 2012. godine zabilježen najveći broj osnovanih evropskih društava (SE), na način da je osnovano 421 društvo. Nakon 2012. godine dolazi do pada broja novoosnovanih evropskih društava (SE), no ti brojevi i dalje ostaju viši nego u ranijim godinama, posebno u periodu od 2008. do 2010. godine.

Do 2013. godine Češka se izdvajala kao lider po broju osnovanih evropskih društava (SE) u poređenju s ostalim zemljama EU. Na primjer, 2007. godine u Češkoj je osnovano 18 evropskih društava (SE), dok je u ostatku EU osnovano 51 evropsko društvo (SE).

Međutim, najveći rast osnivanja evropskih društava (SE) na nivou EU zabilježen je 2017. godine, kada je osnovano 118 društava, dok je u Češkoj u istoj godini osnovano 55 društava.

⁵ A. Societas Europaea: Latest Developments Update. (WORKERS' PARTICIPATION EUROPE NETWORK). Available at [<https://www.worker-participation.eu/European-Company-SE/Facts-Figures>], preuzeto sa Lasák J., „The Czech Republic as market leader in Societas: How sustainable are the driving forces?“ *InterEULawEast*, vol. 7, broj 2, 2020, str. 151–165. <https://doi.org/10.22598/iele.2020.7.2.6>, str. 160.

Ovaj podatak ukazuje na promjenu trenda, gdje se u drugim državama EU povećao broj osnivanja evropskih društava (SE), dok je broj osnivanja u Češkoj opao, ali je ta država i dalje ostala među vodećima po ukupnom broju osnovanih evropskih društava (SE).

Autor Jan Lasák u svom radu „The Czech Republic as market leader in Societas Europea: How sustainable are the driving forces?“⁶ analizira uzroke i motive osnivanja velikog broja evropskih društava (SE) u Češkoj. On navodi nekoliko ključnih razloga za to, među kojima su:

Pojednostavljena unutrašnja struktura evropskih društava (SE), koja omogućava lakše upravljanje;

Mogućnosti za međugranična spajanja, što SE čini atraktivnim za međunarodne korporacije;

Fleksibilnost u promjeni sjedišta privrednog društva unutar EU, što olakšava poslovanje na različitim tržištima;

Učešće radnika u upravljanju spojenim kompanijama, što doprinosi boljem socijalnom dijalogu i većem angažmanu radnika;

Niži troškovi inkorporacije evropskih društava (SE) u Češkoj u poređenju s drugim državama EU, što čini Češku atraktivnim odredištem za osnivanje ovakvih društava.⁷

Međutim, s druge strane, ističe se da postoje i drugi razlozi koji bi mogli objasniti veliki broj osnovanih evropskih društava (SE) u Češkoj. Naime, veliki broj evropskih društava (SE) u Češkoj sa aspekta djelatnosti vezan je za prometovanje nekretnina, odnosno poslovanje koje uključuje prodaju, kupovinu i održavanje nekretnina. Ova koncentracija aktivnosti na tržištu nekretnina može ukazivati na specifične razloge osnivanja ovih društava, kao što su iskorištavanje poreznih pogodnosti ili fleksibilnija pravila poslovanja u sektoru nekretnina.

Tokom devedesetih godina, osnivanje evropskih društava (SE) omogućavalo je investitorima da kupuju nekretnine na ime evropskih društava (SE) u Češkoj, te da brzo promijene sjedište društva bez dodatnih troškova. Ova mogućnost promjene sjedišta predstavljala je određeni vid zaštite za investitore u slučaju nepredviđenih ekonomskih okolnosti ili promjena zakonske regulative u zemlji.

Na taj način, investitori su imali veću fleksibilnost i mogućnost prilagođavanja poslovne strategije u skladu s promjenama na tržištu.

Osnovna svrha evropskog društva (SE) jeste da olakša prekograničnu saradnju između privrednih društava te smanje troškovi s kojima se susreću u tom procesu.

6 Detaljnije: Lasák J., „The Czech Republic as market leader in Societas: How sustainable are the driving forces?“ („Češka kao tržišni lider u osnivanju Societas Europea: Koliko su održive pokretačke snage?“) *InterEULawEast*, vol. 7, broj 2, 2020, 154, preuzeto s <https://doi.org/10.22598/iele.2020.7.2.6>.

7 Detaljnije: Lasák J., *op. cit.* 154–157.

Međutim, važno je naglasiti da je evropsko društvo (SE) u Češkoj ispunilo svoj cilj a to je povezivanje poduzetničkih ideja privrednih društava iz različitih članica EU sa privrednim društvima u Češkoj.

Procjenjuje se da bi dodatno osnivanje evropskih društava (SE) moglo smanjiti troškove poslovanja kompanija na prostoru EU za oko 30 milijardi eura na godišnjem nivou. Ovi troškovi uključuju, između ostalog, takse, troškove prevodioca, advokatske usluge, kao i usluge ekonomista, koje su često neophodne prilikom promjene sjedišta privrednih društava ili izmještanja poslovnih jedinica iz jedne u drugu državu članicu EU. Uvođenjem evropskog društva (SE) omogućeno je smanjenje ovih troškova i olakšano prilagođavanje privrednih subjekata različitim pravnim okvirima država članica, čime se postiže efikasniji način poslovanja na unutrašnjem tržištu EU.

Evropsko društvo (SE) predstavlja jedan od najatraktivnijih pravnih oblika za registraciju na području Češke.

Na kraju se postavlja pitanje da li je ovaj pravni okvir put kojim bi BiH trebala krenuti prilikom uvođenja evropskog društva (SE)?

BiH može koristiti češko iskustvo u vezi s osnivanjem evropskih društava (SE), ali treba pristupiti s oprezom i pažljivo analizirati svoje tržište i poslovni ambijent. Opres je nužan zbog rizika koji su se pokazali u Češkoj, gdje je veliki broj evropskih društava (SE) osnovan u sektoru nekretnina i često su ta društva bila takozvane „shell“ kompanije, odnosno pravne osobe bez stvarne poslovne aktivnosti.

Naravno, navedeno ne mora nužno odgovarati BiH, s obzirom na to da se svako tržište odlikuje specifičnim uslovima i mogućnostima prilagođenim lokalnim okolnostima.

Ipak, ne smijemo zaboraviti činjenicu da uspješnost određenog modela privrednog društva u jednoj zemlji ne garantuje njegovu uspješnost u svim državama. Također, ne smijemo zanemariti ni obaveze BiH u okviru procesa pristupanja EU, koje uključuju i imperativnu primjenu pravnih akata EU, čak i bez specifične potrebe za osnivanjem evropskih društava (SE).

2.2. Njemačka

Prema službenim podacima sudskog registra Savezne Republike Njemačke trenutno je u Njemačkoj registrirano 5.302 evropskih društava (SE).⁸ Na osnovu predmetnih podataka može se konstatirati da je Njemačka trenutno lider po broju osnovanih evropskih društava (SE) na području EU.

Prvo njemačko evropsko društvo (SE) bilo je malo konzultantsko privredno društvo pod nazivom Go East Invest SE. Ipak, veći interes za osnivanje evropskog oblika društva iskazala su velika privredna društva. Među njima se posebno

⁸ Unternehmensregister. URL: <https://www.unternehmensregister.de/ureg/result.html>, pristupljeno 05.10.2024. godine.

ističe Allianz, čiji su primjer slijedila i druga privredna društva poput Freseniusa, BASF-a i Porschea, koja su iskoristila mogućnost osnivanja evropskog društva (SE) radi poboljšanja svoje međunarodne konkurentnosti.⁹

U oktobru 2006. godine, Allianz SE je promijenio svoj pravni oblik u evropsko društvo (SE), nedugo nakon što je stupila na snagu Uredba SE (Uredba 2157/2001).¹⁰ Ova transformacija ostvarena je kroz proces spajanja Allianz AG, njemačkog društva za osiguranje, sa njegovim društvom kćeri Riunione Adriatica di Sicurtà S.p.A. (RAS), italijanskim osiguravajućim društvom.¹¹ RAS je, pored sjedišta u Italiji, posjedovao i društva kćeri u Švicarskoj, Austriji i Španiji.¹² Spajanjem RAS-a i Allianz AG u jedinstvenu pravnu osobu pod oblikom evropskog društva (SE), Allianz je pojednostavio upravljanje svim svojim zavisnim društvima, čime je olakšan i proces preuzimanja tih društava u jedinstveni pravni okvir.¹³

Na ovom mjestu se može postaviti pitanje zašto je Allianz AG izvršio transformaciju društva u evropsko društvo (SE).

Možemo zaključiti da je Allianz AG u potpunosti iskoristio prednosti jedinstvenog tržišta EU te na taj način dodatno učvrstio vlastitu poziciju na tržištu osiguranja EU. S obzirom na prethodno navedeno, činjenica da je društvo s kojim je Allianz AG izvršio spajanje odnosno transformaciju u evropsko društvo (SE) imalo poslovne jedinice u nekoliko zemlja Evrope odnosno EU, Allianz AG je dodatno učvrstilo tržišnu poziciju što je omogućilo višestruke uštede u poslovanju.

Ovakva transformacija pokazala je sposobnost Allianz AG da se prilagodi promjenama na tržištu i novim zakonodavnim normama EU, ali i da iskoristi prednosti koje te promjene nude.

Širok raspon industrija koje se odlučuju za formu evropskog društva (SE) u Njemačkoj uključuje privredna društva za finansijske usluge, upravljanje imovinom, hemijsku i medicinsku industriju, distributere elektronike, društva koja se bave razvojem različitih programskih rješenja, te industrije za rafiniranje papira. Navedeno pokazuje da evropsko društvo (SE) nije rezervirano samo za jedan privredni sektor, već predstavlja atraktivnu opciju za sva privredna društva koja žele proširiti svoje poslovanje na tržištu EU, na način da kroz formu evropskog društva (SE) ostvare privredno-pravne benefite.

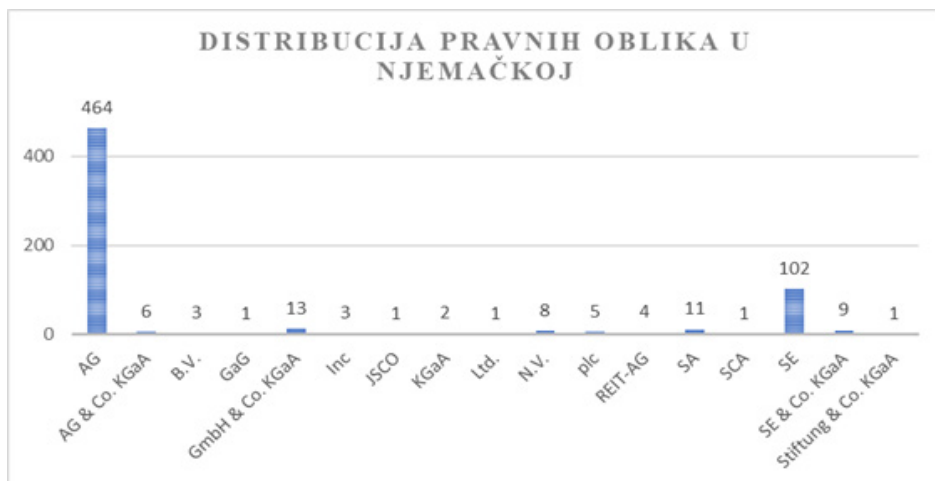
9 Reichert J., „*Experience with the SE in Germany*“, *Utrecht Law Review*, 2008, 23.

10 Maleta, N., *Societas Europea kao oblik društava za (re)osiguranje*, Aktuelnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i pravne prakse: zbornik radova sa međunarodnog savjetovanja, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, str. 473–488, Mostar, 2015.

11 Societas Europea, CMS, 2011, str. 8, preuzeto s Maleta N., *op. cit.* 484.

12 Maleta N., *op. cit.* 484. i 485.

13 *Ibidem*.

Grafikon broj 3.¹⁴

Međutim, iako je Njemačka lider u osnivanju evropskih društava (SE) na području EU, analiza grafikona broj 3. pokazuje da se evropsko društvo (SE) nalazi na drugom mjestu u ukupnom broju osnovanih privrednih društava u Njemačkoj, odmah nakon dioničkog društva.

S obzirom na visok postotak osnovanih evropskih društava (SE) u Njemačkoj, kao jednoj od članica EU, potrebno je ispitati koji model upravljanja preovladava među tim društvima, dualistički ili monistički.

Dualistički sistem upravljanja karakterizira postojanje odvojene uprave (njem. Vorstand) koja je zadužena za poslovanje društva i nadzornog odbora (njem. Aufsichtsrat) koji nadzire njezin rad. Ovaj sistem je karakterističan za njemačko pravo, a osim u Njemačkoj primjenjuje se u Austriji, Danskoj, Nizozemskoj te zakonodavstvima istočnoevropskih država.¹⁵

Monistički pristup upravljanja je reguliran odredbama članova 43–45. Uredbe 2157/2001.

Kod monističkog pristupa upravljanja karakteristično je da se evropsko društvo (SE) sastoji od:

- Glavne skupštine i
- Upravnog odbora.

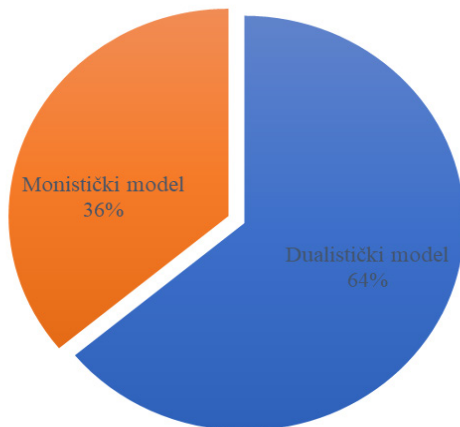
Prema članu 43. Uredbe 2157/2001, upravni odbor vodi poslove evropskog društva (SE). Međutim, kao i kod dualističkog pristupa upravljanja, u članu 43. Uredbe 2157/2001 propisano je da država članica može odrediti da direktor ili

¹⁴ Börsenflüster. URL: <https://www.boersenfluenster.de/gesco-se-umwandlung-liegt-voll-im-trend/>, pristupljeno 03.02.2024. godine.

¹⁵ Horak, H. i Dumančić, K., Europsko društvo societas europea kao novost u hrvatskom pravu, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 5 (1), 127–152, 2007, str .

direktori budu odgovorni za vođenje tekućeg poslovanja, pod uvjetima koji su slični onima za vođenje poslovanja dioničkog društva.¹⁶

Zastupljenost modela upravljanja u Njemačkoj

Grafikon broj 4.¹⁷

Analiza podataka iz grafikona broj 4. pokazuje da je u Njemačkoj zastupljeniji dualistički model upravljanja, koji je tradicionalno prilagođen strukturi i potrebama njemačke ekonomije. Ovaj model je duboko ukorijenjen u njemačkoj poslovnoj praksi, što ga čini preferiranim izborom za mnoga evropska društva (SE) u ovoj zemlji.

Na temelju navedenih podataka, jasno je da se značajno veći procenat evropskih društava (SE) odlučuje za dualistički model upravljanja, što procentualno izraženo iznosi 64% društava, dok je monistički model odabran u 36% slučajeva.

Razlog zbog kojeg je Njemačka dostigla ovakav nivo u osnivanju evropskih društva (SE) leži u njenoj razvijenoj privrednoj i korporativnoj kulturi, koja se odlikuje transparentnim poslovanjem, visokim standardima korporativnog upravljanja i odgovornim pristupom prema dioničarima i radnicima. Ovi faktori, u kombinaciji sa stabilnim privrednim ambijentom, koji uključuje pravnu sigurnost, snažan regulatorni okvir i povoljne uslove za poslovanje, stvaraju pogodno okruženje za razvoj i širenje evropskih društava (SE) u Njemačkoj.

Njemačka u ovom slučaju predstavlja važan primjer prilagođavanja svog pravnog okvira potrebama evropskog društva (SE), omogućavajući lakše

16 Član 43. Uredbe Vijeća (EZ) broj 2157/2001 od 08.10.2001. o Statutu evropskog društva (SE).

17 Detaljnije na:

https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRITUJfmXMYiQjpmRvTB5LaH61RM_qSQ5fF4VEH0MgmmclzXlZRbFOCIZsZLPiRF0dziFY&usqp=CAU, pristupljeno 21.07.2024. godine

poslovanje i širenje privrednih društava izvan okvira svojih granica. Ove prilagodbe pravne regulative olakšale su internacionalizaciju i integraciju njemačkih privrednih društava unutar tržišta EU, ali i na globalnom tržištu.

2.3. Austrija

Iako mnoge države članice EU imaju zakonski okvir za osnivanje evropskih društava (SE), to ne znači da se evropska društva (SE) osnivaju u značajnijem broju. Jedan od takvih primjera je Austrija, gdje je broj osnovanih evropskih društava (SE) relativno nizak u poređenju s nekim drugim državama članicama EU.

Prema zvaničnim podacima Privredne komore Austrije zaključno s 11. decembrom 2023. godine, na području cijele države osnovano je ukupno devet evropskih društava (SE). Od tog broja, većina je registrirana u Beču (6), dok su po jedno društvo osnovali u pokrajinama Kärnten, Tirol i Vorarlberg. U ostalim pokrajinama, uključujući Donju Austriju, Gornju Austriju, Salzburg, Steiermark i Burgenland, nije registrirano nijedno evropsko društvo (SE).¹⁸

Iako broj osnovanih evropskih društava (SE) u Austriji nije visok, među osnovanim se ističe privredno društvo Strabag SE koje je jedno od pionira evropskih društava (SE) kako na području Austrije, tako i na području EU. Radi se o privrednom društvu koje ima višedecenijsku poslovnu tradiciju obzirom da je osnovano 1835. godine.¹⁹ Naravno, ovo privredno društvo je kroz historiju prošlo kroz period tranzicije sa aspekta oblika zaključno sa trenutnim oblikom u formi evropskog društva (SE).

Naime, 2004. godine tadašnja kompanija Bauholding Strabag AG mijenja svoj pravni oblik i postaje Strabag SE.²⁰ Narednih godina predmetno privredno društvo ostvaruje izuzetne poslovne rezultate te vrši saradnje s mnogim međunarodnim kompanijama te postavlja ozbiljne i visoke standarde naročito u sektoru građevinarstva.

Primjera radi, Strabag SE tokom 2005. godine ostvaruje odnosno prihode u iznosu od 2,3 milijarde eura te zapošljava 5.700 radnika.²¹

Na ovom mjestu se može postaviti pitanje da li su predmetni poslovni rezultati ostvareni isključivo kao rezultat transformacije u evropsko društvo (SE) ili je riječ o drugim faktorima.

18 Podaci dobiveni putem službenog Dopisa broj 48970 od strane Privredne komore Austrije od 11.12.2023. godine, podaci poslani putem e-mail adressenservice@wko.at.

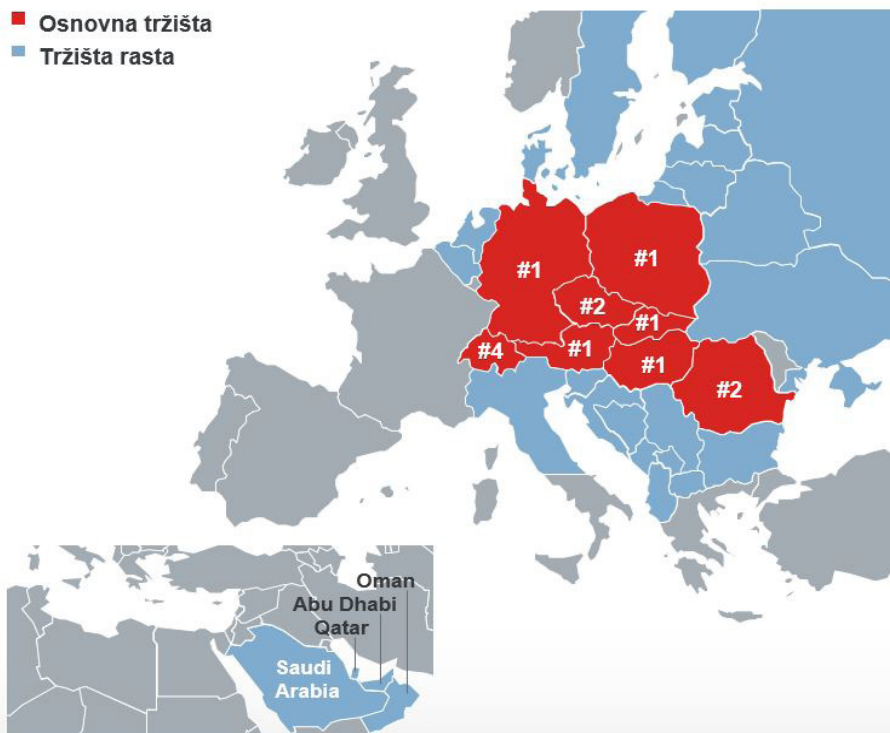
19 Strabag. URL: www.strabag.com/databases/internet/_public/content.nsf/web/EN-STRABAG.COM-geschichte_strabag.html.

20 Strabag. URL: www.strabag.com/databases/internet/_public/content.nsf/web/EN-STRABAG.COM-geschichte_strabag.html.

21 *Ibidem*.

Pregled ključnih tržišta STRABAG-a

- Osnovna tržišta
- Tržišta rasta

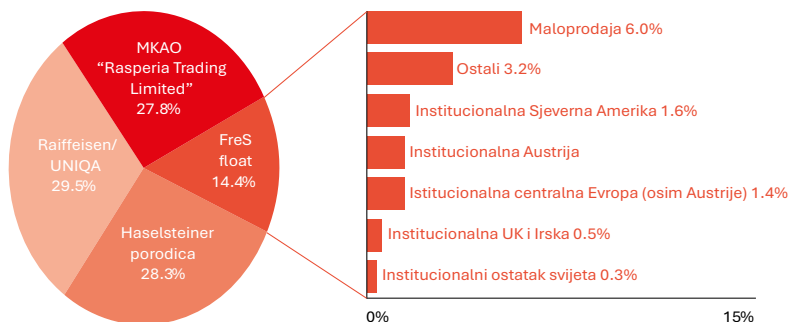

Karta broj 1.²²

Analiza karte broj 1. pokazuje da je 2009. godine, u jeku finansijske recesije i krize, Strabag SE proširio poslovanje na tržišta brojnih država u Evropi i svijetu. Ostvarenje boljih poslovnih rezultata može se djelimično pripisati transformaciji u evropsko društvo (SE), budući da je ovaj status značajno olakšao pristup različitim tržištima.

22 (Analysis of Strabag Societas Europaea Company Case Study, n.d.) Analysis of Strabag Societas Europaea Company Case Study. <https://studentshare.org/business/1727209-operations-management-supply-chain-configurations>, pristupljeno 18.12.2023. godine.

DIONIČKA STRUKTURA SA 01.01.2023.

Grafikon broj 5.²³

Podaci iz grafikona broj 5. ukazuju strukturu evropskih društava (SE) sa aspekta vlasništva nad kapitalom. Zapravo, riječ je o evropskim društvima (SE) koji imaju veći broj dioničara, pri čemu nijedan od njih ne posjeduje kontrolni udio od 51% ili više.

Iz svega navedenog, može se zaključiti da su evropska društva (SE) koja su osnovana ili nastala spajanjem s privrednim društvima izvan Austrije ostvarila značajne poslovne rezultate, koja su se profilirala kao ključni nosioci privrednih aktivnosti u Austriji.

2.4. Hrvatska

Ulaskom Republike Hrvatske u EU 2013. godine započinje nova era zakonodavstva Republike Hrvatske kao države članice EU. Prije čina pristupanja, Republika Hrvatska je, kao i sve druge države koje žele postati članice EU, morala izvršiti harmonizaciju svog domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom EU, kako bi osigurala usklađenost svojih pravnih normi sa zajedničkim evropskim pravnim okvirom.

U pogledu pravne regulacije evropskog društva (SE) Republika Hrvatska se odlučila donijeti propis kojim će se uskladiti domaće zakonodavstvo s EU regulativama vezanim za osnivanje i djelovanje evropskih društava (SE).

Naime, radi se o Zakonu o uvođenju evropskog društva – Societas Europea (SE) i Evropskog gospodarskog interesnog udruženja (EGIU), koji je donesen 2007. godine, uz napomenu da je izmijenjen 2015. godine. Osnovna svrha Zakona, kako je navedeno u članu 1, jeste provedba Uredbe 2157/2001.

Međutim, kao što je ranije navedeno, iako je legislativa neophodan preduslov za osnivanje evropskih društava (SE) u nekoj državi, ona sama po sebi

²³ Dionička struktura Strabag-a sa 01.01.2023. godine.

https://www.strabag.com/databases/internet/_public/files.nsf/SearchView/

D8447C8B2A097868C12589C60046D183/\$File/STRABAG%20SE_Geschaeftsbericht_2022_EN.pdf, pristupljeno 15.01.2024. godine.

ne garantuje da će doći do osnivanja velikog broja ovih društava. Takva situacija prisutna je i u Republici Hrvatskoj.

Naime, prema službenim podacima Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, od pristupanja Republike Hrvatske EU i usvajanja Zakona o uvođenju evropskog društva (SE), na području Republike Hrvatske²⁴ nije osnovano niti jedno evropsko društvo (SE).

Ipak, to ne znači da se u budućnosti neće osnovati evropska društva (SE) u Republici Hrvatskoj, s obzirom na to da su ispunjene sve legislativne pretpostavke za njihovo osnivanje, funkcioniranje i eventualni prestanak.

Uz to, važno je napomenuti da bi privredna društva iz Republike Hrvatske, osnivanjem evropskog društva (SE), lakše učestvovala na tržištu EU i brže širila svoje poslovanje unutar EU.

S obzirom na uređenu zakonsku regulativu o evropskom društvu (SE) u Republici Hrvatskoj, svako osnovano privredno društvo ima mogućnost transformacije postojećeg oblika privrednog društva u evropsko društvo (SE). Predmetna transformacija omogućava pristup zajedničkom evropskom tržištu sa jedinstvenim pravnim okvirom, čime se olakšava privredna ekspanzija navedenih privrednih društava na jedinstvenom tržištu EU.

2.5. Kipar

Kao i u slučaju Austrije kao države članice EU u kojoj se evropska društva (SE) ne osnivaju u značajnom broju, potrebno je napomenuti da se sličan trend primjećuje i u ostalim članicama EU. Jedan od takvih primjera je Kipar.

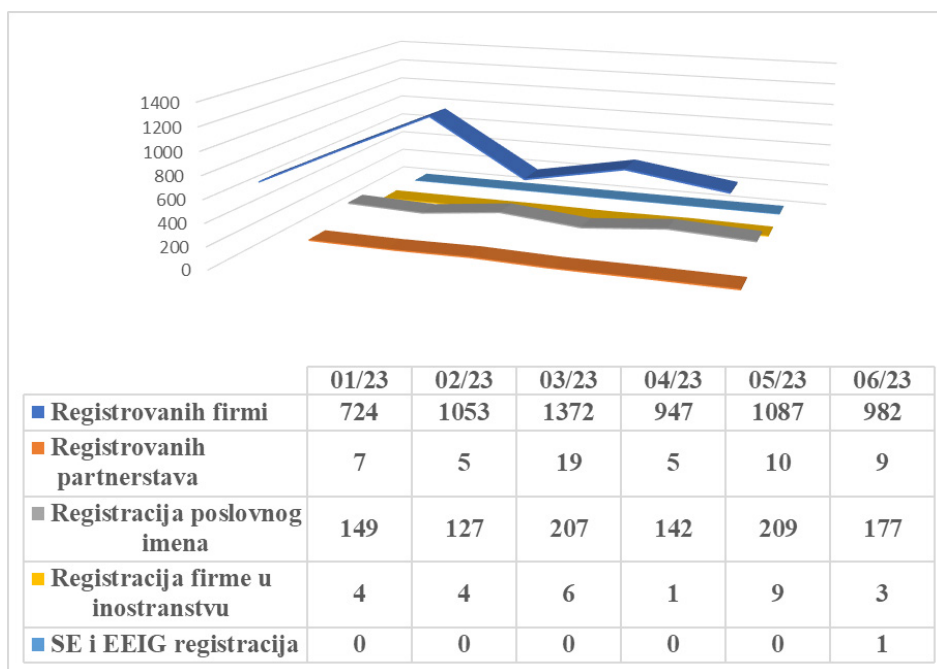
Naime, ako analiziramo podatke iz Registra privrednih subjekata Kipra, možemo utvrditi da je trenutno na Kipru osnovano 77 evropskih društava (SE).²⁵ Međutim, navedeno predstavlja povećanje u odnosu na 2019. godinu kada je u Kipru bilo osnovano 27 evropskih društava (SE), iz čega proizilazi zaključak da je broj osnovanih evropskih društava (SE) u porastu.

²⁴ Podaci Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske od 18.12.2023. godine.

²⁵ Trgovački registar Kipra. URL:

<https://efiling.drcor.mcit.gov.cy/DrcorPublic/SearchResults.aspx?name=SE&number=%25&searchtype=optStartMatch&index=1&tname=%25&sc=0>

pristupljeno 06.12.2023. godine.

Grafikon broj 6.²⁶

Ako analiziramo podatke o broju osnovanih privrednih društava u prvoj polovini 2023. godine, što je predstavljeno u grafikonu broj 6., a prema službenim evidencijama Ministarstva energetike, trgovine i industrije, Odjeljenja za registar kompanija i intelektualno vlasništvo Kipra, ističe se podatak da je osnovano samo jedno evropsko društvo (SE), dok je istovremeno osnovano je ukupno 6164 privrednih društava.

Ovo jasno pokazuje da evropsko društvo (SE) nije atraktivan oblik za pokretanje poslovnih poduhvata u Kipru, kao državi članici EU.

2.6. Srbija

Iako Srbija još uvijek nije članica EU i stoga ne možemo govoriti o broju osnovanih evropskih društava (SE) na njenoj teritoriji, ipak za razliku od BiH, Srbija je poduzela značajne korake u harmonizaciji privrednog prava s pravnim okvirom EU.

Naime, 08.06.2018. godine, Narodna skupština Srbije usvojila je izmjene i dopune Zakona o privrednim društvima, koje, između ostalog, normiraju mogućnost osnivanja evropskog društva (SE) iz razloga što dotadašnje zakonsko rješenje nije sadržavalo odredbe o osnivanju evropskih društava (SE). Pored navedenog, izmjenama su obuhvaćeni i drugi instituti privrednog prava koji

²⁶ Department of registrar of companies and intellectual property, Republic of Cyprus. URL:

<https://www.companies.gov.cy/en/knowledgebase/statistics/1-total-registered-business-entities-as-at-30-06-2023>, pristupljeno 04.02.2024. godine.

imaju veliki značaj za privredne tokove, poput uvođenja elektronskog potpisa i odredbi o pečatima na način da su posebni zakoni, a koji su regulirali navedene oblasti ukinuti.

Treba naglasiti da su predmetne odredbe stupile na snagu 09.06.2018. godine, dok su specifične odredbe koje se odnose na osnivanje evropskog društva (SE) postale važeće 01.01.2022. godine.

Koraci koje je Srbija poduzela, poput usvajanja izmjena Zakona o privrednim društvima koje omogućuju osnivanje evropskog društva (SE) i uvođenja elektronskog potpisa te pojednostavljenje pravila o pečatima, mogu poslužiti BiH kao svojevrsni putokaz prilikom optimalizacije domaćeg zakonodavstva i uvođenja evropskog društva (SE) kao novog oblika privrednog društva u zakonodavstvo BiH.

3. Komparativni aspekti učešća radnika u BiH i Evropskom društvu (SE)

3.1. Učešće radnika u privrednim društvima BiH

Sa obzirom na ustavnu strukturu u BiH, radnopravni status radnika u okviru privrednih društava u BiH normirano je kroz entitetske propise i to Zakon o radu Federacije BiH i Zakon o radu Republike Srpske, te Zakon o radu Brčko distrikta BiH.²⁷ Pored predmetnih propisa, učešće radnika u privrednim društvima dodatno je regulirano i Zakonom o vijeću zaposlenika FBiH²⁸ koji omogućava radnicima da kroz formalizirane mehanizme učestvuju u odlučivanju i zaštiti svojih prava u okviru privrednih društava.

Propisima o radu u BiH u potpunosti se reguliraju prava radnika, odnosno zasnivanje i prestanak radnog odnosa, zatim pitanja plaća i drugih naknada uz plaću, radno vrijeme, godišnji odmori itd.

Kako u zakonodavstvu BiH trenutno ne postoji zakonska mogućnost osnivanja privrednih društava u obliku evropskog društva (SE), samim tim ne postoji ni mogućnost učešća radnika u takvom društvu, na način kako je propisano Direktivom 2001/86/EZ o sudjelovanju radnika.

Prema Zakonu o radu FBiH, direktori, kao članovi uprava društava i učesnici u upravljačkim strukturama, mogu ostvarivati radni angažman u privrednim društvima sa ili bez zasnivanja radnog odnosa. Treba napomenuti da je članom 27. Zakona o radu FBiH izričito normirano da se na direktore ne primjenjuju

²⁷ Zakon o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 26/2016, 89/2018, 23/2020 – odluka Ustavnog Suda, 49/2021 i 44/22), Zakon o radu RS („Sl. glasnik RS“, broj 1/2016, 66/2018, 91/2021 – odluka US i 119/2021), Zakon o radu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, br. 19/2006 - prečišćen tekst, 19/2007, 25/2008, 20/2013, 31/2014 i 1/2015).

²⁸ Zakona o vijeću zaposlenika („Službene novine FBiH“, br. 38/04 od 17.07.2004. godine).

određene glave ovog zakona, konkretno Glava IV (Radno vrijeme), Glava V (Odmori i odsustva), Glava VI (Zaštita radnika), Glava VII (Plaće i naknade plaće) i Glava IX (Zabrana takmičenja s poslodavcem). Direktori su izuzeti od ovih odredbi zbog specifične prirode njihovih funkcija i odgovornosti.

Direktori, kao članovi uprave poslove obavljaju na osnovu posebnih ugovora, najčešće u formi menadžerskih ugovora, kojima se definiraju prava i obaveze koje su specifične za njihove funkcije, najčešće u formi obima njihovih ovlasti i odgovornosti, uz napomenu da su izuzeti od obaveza koje zakon predviđa za redovne radnike koji nisu dio upravljačkih struktura.

Pored uloge direktora, Zakon o radu FBiH također uređuje učešće radnika u odlučivanju unutar privrednih društava, što se ostvaruje putem vijeća zaposlenika i Sindikata poslodavca. Konkretno, Zakon o radu FBiH propisuje način i postupak formiranja vijeća zaposlenika kao i druga pitanja vezana za rad i djelovanje vijeća zaposlenika.²⁹ Međutim, na ovom mjestu treba istaknuti činjenicu da je Zakon o vijeću zaposlenika donesen 2004. godine, za razliku od Zakona o radu koji je donesen kasnije, dakle 2016. godine, što je direktna posljedica neusaglašenosti predmetnih propisa. Neusaglašenost je dovela do pravnih nejasnoća u vezi sa ulogom vijeća zaposlenika. Naime, prema Zakonu o vijeću zaposlenika, takvo vijeće se može formirati u privrednim društvima koja zapošljavaju najmanje 15 radnika, dok Zakon o radu FBiH zahtijeva najmanje 30 radnika za formiranje vijeća zaposlenika.³⁰ Navedeni primjer pokazuje neharmonisanost zakonodavstva, odnosno činjenicu da postoje kolizije između zakona koji su donijeti od strane istog zakonodavnog organa, u ovom slučaju Parlamenta FBiH. Rečeno može dovesti ne samo do konfuzija u primjeni zakona već i do pravne nesigurnosti u vezi s pravima radnika i učešćem radnika u odlučivanju unutar privrednih društava.

Suštinski gledano privredno društvo u kojem je formirano vijeće zaposlenika, mora konsultovati predmetno vijeće prilikom donošenja određenih odluka a prije svega odluka koje se odnose na otkaz radnika ili provođenja poslovnih aktivnosti koje bi mogle uticati na radnike.

Privredno društvo ima obavezu da svakih šest mjeseci informira vijeće zaposlenika o određenim pitanjima koja bi mogla uticati na interese radnika a naročito o:

- Stanju i rezultatima poslovanja privrednog društva;
- Razvojnim planovima te utjecaj istih na ekonomski i socijalni položaj radnika;
- Promjenama koje se odnose na plaće i visine plaća;

²⁹ Član 121. ZOR FBiH.

³⁰ Član 119. ZOR FBiH.

- Mjerama koje bi se mogle donijeti u svrhu poboljšanja uvjeta rada te uvjeta zaštite na radu.³¹

Također, odluke koje se smatraju od značaja za radnike su:

- Donošenje, izmjene i dopune Pravilnika o radu;
- Otkazivanje ugovora o radu kojim je predviđeno davanje otkaza iz ekonomsko-tehničko-organizacionih razloga, ukoliko to zahvata više od 10% radnika, uz napomenu da mora biti obuhvaćeno najmanje 5 radnika;
- Odluke o otkazima radnicima, njihovom premještanju i planovima za nova zapošljavanja;
- Mjere koje se odnose na zaštitu na radu i zdravlju radnika,
- Uvođenje novih tehnologija;
- Planiranje godišnjih odmora;
- Radno vrijeme, noćni rad i njegovo usklađivanje;
- Naknade radnicima za izume i tehnička unapređenja poslovnih procesa.³²

Istovremeno Zakon o radu FBiH propisuje posebnu obavezu konsultiranja radnika prije donošenja odluka o otkazu radnika. Ova obaveza se odnosi na konsultacije s vijećem zaposlenika ili sindikatom, u zavisnosti od toga koja od tih organizacija postoji unutar privrednog društva.

Ovaj aspekt razlikuje se od prethodno navedenih obaveza koje poslodavac ima prema radnicima u smislu informiranja o poslovnim planovima i promjenama. Ovdje se naglašava aktivno sudjelovanje radnika u donošenju odluka koje direktno utiču na njihov radnopravni status, posebno u kontekstu otpuštanja, organizacijskih promjena ili uslova rada, čime se pruža dodatna zaštita njihovih prava.

Naime, prema Zakonu o radu FBiH ukoliko bi privredno društvo koje ima više od 30 radnika imalo namjeru da u naredna tri mjeseca otkaže ugovore o radu zbog ekonomskih, tehničkih ili organizacionih razloga i to najmanje 5 radnika, dužan je da se o istome konsultira s vijećem zaposlenika ili sindikatom.³³

Ove konsultacije moraju se sprovesti u pismenoj formi najmanje 30 dana prije donošenja konačne odluke o otkazu radnika. Dokumenti koju privredno društvo dostavlja vijeću zaposlenika u okviru konsultacija treba sadržavati sljedeće informacije:

- Razlozi za otkazivanje ugovora o radu;
- Broj radnika, spol te kategorije kojim se želi otkazati ugovor;
- Mjere koje je privredno društvo preduzelo kako bi izbjegao davanje otkaza radniku odnosno postupci prekvalifikacije radnika, premještanje na druga radna mjesta;

³¹ Član 22. Zakona o vijeću zaposlenika FBiH.

³² Član 23. Zakona o vijeću zaposlenika FBiH.

³³ Član 109. ZOR FBiH.

- Mjere koje poslodavac predlaže a koje bi radnicima omogućile brži pronalazak novog zaposlenja;
- Mjere koje bi olakšale prekvalifikaciju radnika s ciljem njihovog ponovnog zapošljavanja.³⁴

Također, ukoliko privredno društvo propusti da izvrši obavezno konsultiranje s vijećem zaposlenika ili sindikatom, a na koje ga Zakon o radu FBiH obavezuje, suočit će se sa sankcijama koje može izreći nadležna kantonalna inspekcija rada. U takvom slučaju, može se pokrenuti prekršajni postupak protiv privrednog društva, čiji ishod može biti izricanje novčanih kazni.

U vezi sa navedenim, Zakon o radu FBiH predviđa novčane kazne za kršenje obaveza konsultiranja vijeća zaposlenika ili sindikata. Tako, novčana kazna za privredno društvo iznosi u rasponu od 1.000,00 KM do 3.000,00 KM, dok u slučaju ponovljenog prekršaja može iznositi od 5.000,00 KM do 10.000,00 KM. Za odgovorno lice u privrednom društvu predviđena je kazna u iznosu od 2.000,00 KM do 5.000,00 KM u slučaju nepoštivanja obaveza dostavljanja pismenog obavještenja s neophodnim podacima, kako je navedeno u članu 109. i članu 110. Zakona o radu FBiH.³⁵

Zakon o vijeću zaposlenika propisuje da se određene odluke mogu donijeti samo uz prethodnu saglasnost vijeća zaposlenika i to:

- Otkazu članu vijeća zaposlenika;
- Otkazu radniku kod kojeg postoji promijenjena radna sposobnost;
- Otkazu radniku koji je stariji od 55 godina a radnici starijoj od 50 godina;
- Prikupljanju ličnih podataka te dostavljanju tih podataka trećim licima o samom radniku.³⁶

I pored Zakona o vijeću zaposlenika FBiH i Zakona o radu FBiH, privredna društva koja imaju pravilnik o radu mogu normirati dodatna prava vijeću zaposlenika. Međutim, Zakon o radu propisuje da neka privredna društva nemaju obavezu donošenja pravilnika o radu, dok je za neka privredna društva to obavezno. Važno je napomenuti da pravilnik o radu ne smije derogirati prava iz Zakona o radu FBiH i Zakona o vijeću zaposlenika.

Pored vijeća zaposlenika još jedan od načina učešća radnika u okviru privrednog društva je i sindikat radnika.

Ukoliko kod privrednog društva nije formirano vijeće zaposlenika, a postoji sindikat ili su radnici članovi reprezentativnog sindikata, tada sindikat preuzima prava i obaveze propisane Zakonom o vijeću zaposlenika FBiH. U takvom slučaju, sindikat ima ovlaštenja koja su zakonom predviđena za vijeće zaposlenika.³⁷

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Član 171. stav (1) tačka 64. i 65. ZOR FBiH.

³⁶ Član 26. Zakona o vijeću zaposlenika FBiH.

³⁷ Član 119. stav (2), ZOR FBiH.

Osnivanje sindikata u Federaciji BiH normirano je Zakonom o **reprezentativnosti sindikata i udruženja poslodavaca FBiH.**

Tako će se prema Zakonu o radu FBiH, sindikat smatrati reprezentativnim ako ispunjava sljedeće uslove i to:

- Finansira se iz vlastitih izvora, poput članarina ili drugih sredstava;
- Osnovan je kod nadležnog organa;
- Ima zakonom propisan procenat članova sindikata.³⁸

Činom utvrđivanja reprezentativnosti podrazumijeva da sindikat ima sljedeća prava:

- Pravo da zastupa svoje članove pred poslodavcem ili privrednim društvom;
- Pravo da kolektivno pregovara i sklapa kolektivne ugovore;
- Pravo da učestvuje u tijelima udruženja poslodavaca i organima vlasti.³⁹

3.2. Učešće radnika u evropskom društvu (SE)

Direktivom 2001/86/EZ nije predviđeno ograničenje postojećih prava radnika u vezi s njihovim suodlučivanjem unutar privrednih društava, već naprotiv, ona ne smije uticati na prava koja su već uređena nacionalnim zakonodavstvima ili dugogodišnjim praksama država članica.⁴⁰ Naime, kako je normirano u tački 15. uvodnog dijela Direktive 2001/86/EZ, ona priznaje postojanje postojećih mehanizama i struktura za suodlučivanje radnika u okviru evropskog društva (SE), istovremeno naglašavajući da se takva prava ne smiju derogirati, već unaprijediti u kontekstu transnacionalnih poslovnih struktura.

U Tački 19. Direktive 2001/86/EZ predviđeno je da države članice moraju omogućiti članovima sindikata da učestvuju u posebnom pregovaračkom tijelu koje sudjeluje u osnivanju evropskog društva (SE), čak i ako ti članovi sindikata nisu direktno zaposleni u društvima koja su uključena u osnivanje evropskog društva (SE). Time se osigurava dodatna zaštita prava radnika i njihovih predstavnika u pregovaračkom procesu, bez obzira na njihov formalni radni status u društvima osnivačima.⁴¹

Naime, u ovom kontekstu može doći do nejasnoća u vezi sa opravdanošću i svrhom ove odredbe, s obzirom na to da ona omogućava članovima sindikata, koji nisu zaposleni u društvima osnivačima evropskog društva (SE), da učestvuju u pregovaračkom tijelu. Ova situacija može otvoriti pitanja o njihovoj ulozi i zaštiti prava radnika. Međutim, u narednom stavu Direktive 2001/86/EZ je propisano da članovi sindikata, koji već imaju prava na učešće u nadzornim i upravnim organima društava, mogu preuzeti ovu ulogu.

38 Detaljnije: član 112. ZOR FBiH.

39 Detaljnije član 131. ZOR FBiH.

40 Tačka 15. Direktive 2001/86/EZ.

41 Tačka 19. Direktive 2001/86/EZ.

Iako radnici koji učestvuju u pregovaračkom tijelu možda nisu direktno zaposleni u društvima osnivačima, njihova uloga je i dalje usmjerena ka zaštiti prava svih radnika uključenih u proces osnivanja evropskog društva (SE). U ovom slučaju, sindikalni predstavnici djeluju kao zaštitnici radničkih prava, bez obzira na njihov formalni radni status, s osnovnim ciljem da osiguraju ravnopravnu zastupljenost i očuvanje prava radnika u postupku osnivanja evropskog društva. Dakle, iako nisu zaposleni, njihova funkcija je ključna za ostvarivanje zaštite radničkih interesa.

Iako je prethodno objašnjeno kako radnici učestvuju u radu evropskog društva (SE) putem posebnog pregovaračkog tijela, potrebno je detaljnije objasniti proces osnivanja tog tijela i definirati ko je nadležan za njegovo formiranje.

Prema članu 1. Direktive 2001/86/EZ, privredna društva koja učestvuju u osnivanju evropskog društva (SE) imaju obavezu da, osim donošenja plana osnivanja, u najkraćem mogućem roku prikupe informacije o broju radnika u društvima koja učestvuju u osnivanju evropskog društva (SE). Ove informacije se odnose na društva koja pristupaju osnivanju evropskog društva (SE) putem spajanja, pripajanja, osnivanja holdinga ili na neki drugi način predviđen Uredbom 2157/2001.

Na osnovu tih informacija, potrebno je formirati posebno pregovaračko tijelo. Ovo tijelo predstavlja radnike i njihova prava, te služi kao ključni organ za pregovore o učešću radnika u upravljanju i odlučivanju unutar novoosnovanog evropskog društva (SE).⁴²

Da bi se osnovalo posebno pregovaračko tijelo, potrebno je ispuniti određene uslove, kako je to definirano u Direktivi 2001/86/EZ. Predmetni uslovi uključuju:

Radnici moraju biti izabrani ili imenovani u pregovaračko tijelo srazmjerno broju radnika koje zapošljavaju privredna društva osnivači, te njihove kćerke društva u svakoj državi članici. Naime, dodjeljuje se jedno mjesto u pregovaračkom tijelu za svakih 10% radnika u odnosu na ukupni broj radnika koje zapošljavaju sva društva učesnici;⁴³

U slučaju osnivanja evropskog društva (SE) putem spajanja ili pripajanja, mora se osigurati da u pregovaračkom tijelu bude najmanje jedan član koji zastupa privredno društvo koje će prestati postojati nakon osnivanja evropskog društva (SE). Međutim, broj takvih dodatnih članova ne smije prelaziti 20% ukupnog broja članova u pregovaračkom tijelu, a njihov izbor ne smije dovesti do dvostrukog zastupanja radnika istih društava.⁴⁴

Na osnovu prethodnog možemo zaključiti da se ovim procesom dodatno

⁴² Član 3. Direktive 2001/86/EZ.

⁴³ Tačka 15. Direktive 2001/86/EZ.

⁴⁴ Član 3. Direktive 2001/86/EZ.

osigurava transparentnost, kako u poslovanju evropskog društva (SE), tako i u pregovaračkim procesima koji se tiču radničkih prava. Time se radnicima omogućava da budu adekvatno zastupljeni u pregovaračkim tijelima, čime se garantuje da su njihovi interesi ravnomjerno predstavljeni u odnosu na osnivače društva. Pregovaračka tijela, sastavljena na način kako to nalaže Direktiva 2001/86/EZ, osiguravaju svrsishodno zastupanje radnika u svim ključnim odlukama koje se odnose na osnivanje evropskog društva (SE), bilo putem spajanja, pripajanja ili osnivanja holdinga. Ovakav pristup omogućava postizanje ravnoteže između interesa radnika i osnivača društva, pružajući radnicima veću ulogu u donošenju odluka i uspostavljanju novih struktura.

Zadatak posebnog pregovaračkog tijela jeste da se postigne sporazum o učešću radnika u evropskom društvu (SE). Ovaj sporazum definira prava i obaveze radnika u odnosu na evropsko društvo (SE), a time i njihov način učestvovanja u ključnim odlukama i procesima društva. U Direktivi 2001/86/EZ navedeni su elementi koje sporazum mora sadržavati kako bi se detaljno razradio nivo prava i obaveza predstavničkog tijela radnika.

U članu 4. Direktive 2001/86/EZ propisano je da sporazum mora obuhvatiti sljedeće elemente:

- Polje primjene sporazuma;
- Sastav predstavničkog organa, broj članova i način raspodjele mjesta;
- Funkcije predstavničkog organa, kao i postupak savjetovanja i informiranja radnika;
- Raspored održavanja sastanaka predstavničkog tijela;
- Izvori finansiranja rada predstavničkog tijela;
- Načini i postupci obavješćavanja predstavničkog organa;
- Postupci suodlučivanja i tačan sadržaj tih postupaka;
- - Datum stupanja sporazuma na snagu.⁴⁵

Možemo zaključiti da sporazum detaljno razrađuje ključna pitanja primjene, uključujući upravljačku i predstavničku strukturu, kao i druge obaveze propisane Direktivom 2001/86/EZ u vezi s učešćem radnika. Na ovaj način osigurava se stabilan i pravedan pravni okvir koji omogućava ravnotežu između interesa radnika i društva, čime se postavljaju temelji za dugoročno održivo i transparentno poslovanje evropskog društva (SE).

3.3. Učešće radnika u BiH u funkciji harmonizacije zakonodavstva sa Direktivom 2001/86/EZ

Učešće radnika u privrednim društvima u BiH normirano je entitetskim zakonima, zakonom Brčko distrikta BiH, te Zakonom o radu FBiH, Zakon o vijeću radnika FBiH i Zakon o savjetima radnika RS⁴⁶ Kako je u više navrata i

⁴⁵ Član 4. Direktive 2001/86/EZ.

⁴⁶ Zakona o savjetima radnika RS („Službene glasnik RS“, br: 26/01 od 13.06.2001. godine).

spomenuto u zakonodavstvu BiH ne postoji pravni okvir za osnivanje evropskog društva (SE) iz čega proizilazi zaključak da se ne se primjenjuje Direktiva 2001/86/EZ o učešću radnika. Ipak, možemo reći da Zakon o radu FBiH i Zakon o vijeću zaposlenika FBiH omogućavaju učešće radnika u odlučivanju o određenim pitanjima unutar privrednih društava, posebno putem sindikata i vijeća zaposlenika.

Naravno, potrebno je ponovo naglasiti važnost inkorporiranja evropske legislative u domaće zakonodavstvo, odnosno harmonizaciju pravnog okvira BiH sa evropskim standardima, uključujući i Direktivu 2001/86/EZ. Ova harmonizacija bi značajno unaprijedila mogućnosti učešća radnika u odlučivanju unutar privrednih društava, čime bi se dodatno ojačala zaštita radničkih prava i transparentnost upravljanja društvima u skladu s evropskim standardima.

Primjena Direktive 2001/86/EZ o učešću radnika u BiH još uvijek nije moguća, budući da ne postoji adekvatan pravni okvir za osnivanje evropskog društva (SE). No, kada se stvore pravne pretpostavke sigurno će harmonizacija bosanskohercegovačkog zakonodavstva sa predmetnom direktivom u značajnoj mjeri poboljšati prava radnika i njihovo uključivanje u proces odlučivanja unutar privrednih društava.

4. Evropske ekonomske interesne grupacija (EEIG)

Evropska ekonomska interesna grupacija (European Economic Interest Groupings – EEIG; Europäische Wirtschaftliche Interessenvereinigung – EWIV), (u daljem tekstu: EEIG) predstavlja oblik udruživanja privrednih subjekata koji samostalno obavljaju određene djelatnosti i koji predstavljaju posebna pravna lica.⁴⁷

EEIG grupiše više društava s ciljem koordinacije njihovih aktivnosti te iz tog razloga predstavlja oblik povezivanja privrednih subjekata uz napomenu da zbog njenih specifičnosti smatra se *sui generis* oblikom povezivanja.⁴⁸

Uredba 2137/85 od 25. jula 1985. godine o Evropskom ekonomskom interesnom udruženju (EEIG Reg) uspostavila je pravni okvir za fizičke osobe, privredna društva i druga pravna tijela koja su imala namjeru sarađivati unutar EU.⁴⁹

47 Milosavljević J., „Evropska ekonomska interesna grupacija – (EEIG) – oblik povezivanja privrednih subjekata država Evropske unije“, *Pravo – teorija i praksa*, broj 7, 2017, 52.

48 Grbo Z., „Evropska ekonomska interesna grupacija i njen odnos sa statusnim formama u pravnom sistemu BiH“, *Libertas*, Sindelfingen, 2003, 11, preuzeto sa Milosavljević J., *op. cit.* 52.

49 Max Planck Encyclopedia of European Private Law. URL: [https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_\(EEIG\)](https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_(EEIG)), pristupljeno 07.01.2024. godine.

EEIG je zamišljen kao mehanizam za koordinaciju i poticanje privrednih aktivnosti svojih članova,⁵⁰ a ne za ostvarivanje dobiti. Iako ne smije imati svrhu sticanja dobiti kao pravni oblik može posjedovati dionice drugih poduzeća, s tim da se sve ostvarene dividende raspodjeljuju među članovima EEIG-a.⁵¹

EEIG se osniva ugovorom od strane najmanje dva pravna lica koja su osnovana u skladu sa zakonom države članice i koji imaju registriranu funkciju, odnosno dva fizička lica koja obavljaju bilo koju industrijsku, komercijalnu, zanatsku ili poljoprivrednu djelatnost ili pužaju profesionalne ili druge usluge u zajednici.⁵²

Osnivači odnosno članovi EEIG mogu biti:

- Subjekti koji imaju svoje centralne uprave u različitim državama članicama EU;
- Dva fizička lica koji obavljaju svoje glavne aktivnosti u različitim državama članicama EU;
- Pravna lica i fizička lica, od kojih prva imaju svoju centralnu upravu u jednoj državi članici, a druga vrše svoju glavnu djelatnost u drugoj državi članici EU.⁵³

Na ovaj način se omogućuje osnivanje EEIG kako pravnim tako i fizičkim licima, čime se podstiče međugranična ekonomska saradnja, te doprinosi većem stepenu iskorištavanja resursa, te razmjeni znanja i kapitala između država članica EU.

Ugovor o osnivanju EEIG mora sadržavati najmanje sljedeće elemente:

- Naziv udruženja kojem prethode ili iza kojega slijede bilo riječi “Evropska ekonomska interesna grupacija” ili EEIG ukoliko te riječi ili skraćenica nisu već sastavni dio naziva;
- Sjedište;
- Ciljeve zbog kojih je osnovano;
- Naziv, pravni oblik, stalnu adresu ili sjedište i broj i mjesto registracije, ako postoji, svakog pojedinog člana društva;
- Trajanje društva.⁵⁴

Karakteristično za EEIG jeste da djeluje na način da svaki partner samostalno odgovara odnosno ne postoji stepen zajedničke odgovornosti. Za razliku od evropskog društva (SE) gdje društvo odgovara za preuzete obaveze a ne članovi evropskog društva (SE) odnosno dioničari.

Partneri u EEIG imaju određeni stepen samostalnosti prilikom obavljanja poslovnih aktivnosti. Razlika u strukturi odgovornosti između EEIG i evropskog

⁵⁰ *Ibidem.*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² Milosavljević J., *op. cit.* 53.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ Član 5. Uredbe EEIG broj 2137/85.

društva (SE) može značajno uticati na strategije upravljanja rizicima i način na koji se privredna društva organiziraju.

Također još jedna od razlika između EEIG i evropskog društva (SE) odnosi se na upravljačke strukture. Kao što je prethodno navedeno, evropsko društvo (SE) može imati jednoslojnu ili dvoslojnu upravljačku strukturu odnosno monistički ili dualistički pristup upravljanja, dok EEIG ima upravljačko tijelo i skupštinu.

Evropsko društvo (SE) može osnovati privredno društvo osnovano prema zakonu bilo koje države članice, dok osnivanje EEIG zahtijeva učešće privrednih društava iz najmanje dvije različite države članice.⁵⁵

Rezimirajući prethodno navedeno, jasno je da postoje razlike između EEIG-a i evropskog društva (SE). Svaki od ovih oblika ima svoje prednosti i nedostatke u pogledu osnivanja i funkcioniranja. Primjetno je da EEIG pridaje veću pažnju stepenu odgovornosti osnivača za preuzete obaveze, prvenstveno zbog njihove lične odgovornosti. Iako osnivači EEIG-a imaju veći stepen autonomije u odnosu na osnivače evropskog društva (SE), ipak treba naglasiti da je autonomija vezana uz odgovornost, jer osnivači odgovaraju vlastitom imovinom.

Složene upravljačke strukture evropskog društva (SE) ne mogu se zanemariti, posebno u poređenju sa jednostavnijim strukturama EEIG.

Na kraju, da li će doći do osnivanja EEIG ili evropskog društva (SE) zavisit će prvenstveno od ciljeva i potreba osnivača. Iako se razlikuju po strukturi, oba oblika omogućavaju prekograničnu saradnju i razmjenu dobara, usluga, znanja i kapitala, bez dodatnih opterećenja, bilo s ekonomskog ili administrativno-pravnog aspekta.

Svaki od ovih oblika omogućava osnivačima postizanje ciljeva prekogranične saradnje između različitih država članica EU. Međutim, potrebno je pažljivo razmotriti aspekte autonomije osnivača, odgovornosti, kao i modele učešća radnika u okviru predmetnih oblika privrednih društava.

Zaključak

Analiza primjene evropskog društva (*Societas Europaea* – SE) u odabranim državama članicama Evropske unije pokazuje da jedinstveni normativni okvir, iako formalno homogen, u praksi rezultira izrazito različitim modelima korporativnog ponašanja i regulatorne primjene. Ove razlike nisu posljedica samog propisa EU, već interakcije evropskih pravila sa nacionalnim zakonodavstvima, administrativnom infrastrukturom, stepenom institucionalne efikasnosti i privrednim potrebama pojedinih tržišta. Primjeri Češke i Njemačke najснаžnije potvrđuju da kombinacija jednostavnih procedura, otvorene

⁵⁵ Max Planck Encyclopedia of European Private Law. URL: [https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_\(EEIG\)](https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_(EEIG)), pristupljeno 07.01.2024. godine.

administrativne prakse i jasnih pravnih pogodnosti može značajno podstaći osnivanje SE, pretvarajući ovaj pravni oblik u jedan od dominantnih instrumenata za prekogranično poslovanje.

Nasuprot njima, države poput Austrije, Hrvatske i Kipra pokazuju drugačiji trend, gdje je uloga SE znatno skromnija. U tim jurisdikcijama, iako zakonodavni okvir formalno postoji, stvarna upotreba ostaje ograničena zbog strožijih procedura, manjih regulatornih poticaja, nedovoljne informisanosti privrednih subjekata ili preferiranja drugih, fleksibilnijih nacionalnih oblika društava. Ovi nalazi jasno ukazuju da pravna transpozicija EU normativa sama po sebi ne garantuje uspješnu implementaciju, već da su ključni faktori sposobnost institucija da obezbijede efikasan administrativni proces i stvarno povjerenje poslovnih zajednice.

Jedan od najznačajnijih elemenata koji utiče na odluku privrednih društava da koriste ili izbjegavaju SE jeste regulacija učešća radnika, propisana Direktivom 2001/86/EZ. Dok neke države uspijevaju postići ravnotežu između zaštite radničkih prava i fleksibilnosti upravljačkih struktura, druge uvode rigidne mehanizme participacije koji umanjuju atraktivnost SE kao pravnog oblika. Time se potvrđuje da korporativno upravljanje i radnopravni standardi imaju direktnu implikaciju na ekonomske odluke i strateške modele kompanija.

Za Bosnu i Hercegovinu, koja još uvijek ne posjeduje pravno uređen institut evropskog društva, ova komparativna iskustva predstavljaju ključni izvorsaznanja. Proces evropskih integracija zahtijevat će od BiH usklađivanje zakonodavstva s *acquis communautaire*, što uključuje i uredbe i direktive koje regulišu evropsko društvo. Međutim, normativno preuzimanje evropskih propisa mora biti praćeno izgradnjom institucionalnih kapaciteta, modernizacijom registarskih procedura, digitalizacijom poslovnih procesa i jačanjem administrativne efikasnosti, kako bi se omogućila stvarna primjena SE u praksi.

Uvođenje evropskog društva u pravni sistem BiH ne bi trebalo biti shvaćeno samo kao tehnički zahtjev u okviru procesa pridruživanja Evropskoj uniji, već kao strateška šansa za unapređenje konkurentnosti domaćih privrednih subjekata. SE bi, ako se pravilno implementira, mogao omogućiti lakše prekogranično poslovanje, privlačenje investicija, bolju integraciju domaćih kompanija u evropske lance vrijednosti i modernizaciju korporativnog upravljanja. Ipak, ostvarenje ovih koristi zavisi od niza faktora: kvaliteta legislativnih rješenja, predvidivosti regulatornog okruženja, institucionalne spremnosti i sposobnosti države da obezbijedi efikasnu i transparentnu administrativnu praksu.

Zaključno, iskustva država EU pokazuju da uspjeh instituta evropskog društva leži u ravnoteži između pravne sigurnosti, administrativne jednostavnosti i prilagođenog modela radničkog učešća. Ukoliko Bosna i Hercegovina uspije te elemente uskladiti s vlastitim ekonomskim i institucionalnim kapacitetima, implementacija SE može predstavljati značajan iskorak ka jačoj regionalnoj i

evropskoj ekonomskoj integraciji, unapređenju poslovnog ambijenta i ukupnom razvoju tržišne ekonomije.

Literatura

Knjige:

1. Milosavljević J., „*Evropska ekonomska interesna grupacija – (EEIG) – oblik povezivanja privrednih subjekata država Evropske unije*“, *Pravo – teorija i praksa*, broj 7, 2017, 52.
2. Milosavljević J., „*Evropska ekonomska interesna grupacija – (EEIG) – oblik povezivanja privrednih subjekata država Evropske unije*“, *Pravo – teorija i praksa*, broj 7, 2017, 52. Horak, H. i Dumančić, K., *Europsko društvo societas europea kao novost u hrvatskom pravu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 5 (1), 127–152, 2007, str .
3. Lasák J., „*The Czech Republic as market leader in Societas: How sustainable are the driving forces?*“ *InterEULawEast*, vol. 7, broj 2, 2020, 154, preuzeto s <https://doi.org/10.22598/iele.2020.7.2.6>.
4. Krásnická, M., Uhlířová, M., *Is the Number of Established Societas Europaea in the Czech Republic Still Puzzling?* *European Studies*, 7(1), 283–295.
5. Reichert J., „*Experience with the SE in Germany*“, *Utrecht Law Review*, 2008, 23.

Zakoni i Uredbe:

1. Zakon o privrednim društvima Federacije BiH („Službene novine FBiH“, broj 81/2015 i 75/2021 od 22.09.2021. godine).
2. Zakon o uvođenju Europskog društva – Societas Europea (SE) i Europskog gospodarskog interesnog udruženja (EGIU), (Narodne novine Republike Hrvatske broj: 107/07, 110/15 od 01.11.2015. godine).
3. Zakon o privrednim društvima, Narodne novine Republike Hrvatske broj: 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 125/11, 152/11, 111/12, 68/13, 110/15, 40/19, 34/22, 114/22, 18/23 od 16.02.2023. godine.
4. Zakon o privrednim društvima („Sl. glasnik Republike Srbije“, broj 36/2011, 99/2011, 83/2014 - dr. zakon, 5/2015, 44/2018, 95/2018, 91/2019 i 109/2021).
5. Zakona o savjetima radnika RS („Službene glasnik RS“, br: 26/01 od 13.06.2001. godine).
6. Zakon o radu FBiH („Službene novine Federacije BiH“, broj 26/2016, 89/2018, 23/2020 – odluka Ustavnog Suda, 49/2021 i 44/22).
7. Zakon o radu RS („Sl. glasnik RS“, broj 1/2016, 66/2018, 91/2021 – odluka US i 119/2021).

8. Zakon o radu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine”, br. 19/2006 - prečišćen tekst, 19/2007, 25/2008, 20/2013, 31/2014 i 1/2015).
9. Zakona o vijeću zaposlenika („Službene novine FBiH“, br: 38/04 od 17.07.2004. godine).
10. Uredba Vijeća (EZ) broj 2157/2001 od 08.10.2001. o Statutu evropskog društva (SE).

Internet izvori:

1. <http://ecdb.worker-participation.eu/>, preuzeto sa Krásnická M., Uhlířová M., „*Is the Number of Established Societas Europaea in the Czech Republic Still Puzzling?*“ *European Studies*, vol.7, no.1, 2020, 283–295.
2. <https://www.boersengefluester.de/gesco-se-umwandlung-liegt-voll-im-trend/>, pristupljeno 03.02.2024. godine.
3. https://encrypted.tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRITUJfmXMYiQjpmRvTB5LaH6lRM_qSQ5ff4VEH0MgmmlzXIzRbFOCIZsZLPiRF0dziFY&usqp=CAU, pristupljeno 21.07.2024. godine
4. www.strabag.com/databases/internet/_public/content.nsf/web/EN-STRABAG.COM-geschichte_strabag.html.
5. <https://studentshare.org/business/1727209-operations-management-supply-chain-configurations>, pristupljeno 18.12.2023. godine.
6. [https://www.strabag.com/databases/internet/_public/files.nsf/SearchView/D8447C8B2A097868C12589C60046D183/\\$File/STRABAG%20SE_Geschaeftsbericht_2022_EN.pdf](https://www.strabag.com/databases/internet/_public/files.nsf/SearchView/D8447C8B2A097868C12589C60046D183/$File/STRABAG%20SE_Geschaeftsbericht_2022_EN.pdf), pristupljeno 15.01.2024. godine.
7. <https://efiling.drcor.mcit.gov.cy/DrcorPublic/SearchResults.aspx?name=SE&number=%25&searchtype=optStartMatch&index=1&tname=%25&sc=0>, pristupljeno 06.12.2023. godine.
8. <https://www.companies.gov.cy/en/knowledgebase/statistics/1-total-registered-business-entities-as-at-30-06-2023>, pristupljeno 04.02.2024. godine.
9. [https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_\(EEIG\)](https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/European_Economic_Interest_Grouping_(EEIG)), pristupljeno 07.01.2024. godine.

Džemal Hasić, Ph.,D.

COMPARATIVE LEGAL ASPECTS OF THE EUROPEAN COMPANY (SE): EMPLOYEE PARTICIPATION AND THE HARMONISATION OF THE LEGISLATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA WITH THE EU ACQUIS

Summary: The European Company (SE) provides a unified legal structure for cross-border business within the EU. Its practical use, however, differs significantly among member states. This paper examines the experiences of Czechia, Germany, Austria, Croatia and Cyprus. It identifies the reasons why SE is widely adopted in some jurisdictions and rare in others. National legal frameworks, administrative practices and strategic business motivations play a decisive role. Worker participation rules under Directive 2001/86/EC strongly influence the choice of SE. The analysis shows that Czechia and Germany have the highest number of SE formations. At the same time, some states exhibit minimal SE activity despite having enabling legislation. Bosnia and Herzegovina currently lacks an SE framework but will need to adopt one during EU integration. The findings provide guidance for shaping future regulatory solutions in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: European Company (SE), Council Regulation (EC) No 2157/2001, Directive 2001/86/EC, legal harmonization, European integration.

PRIKAZ

UDK 347.7(049.3)

Prikaz

Dr. sc. Emina Hasanagić, vanredna profesorica

Pravni fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

**EDIN RIZVANOVIĆ, FARUK MAKSUMIĆ, POSLOVNO UGOVORNO
PRAVO, LOGOTIP D.O.O. ZA IZDAVAŠTVO I GRAFIČKU
DJELATNOST, ŠIROKI BRIJEG, 2024, 335 STR.**

Autori knjige Poslovno ugovorno pravo su prof. dr. Edin Rizvanović, čije je ovo dvanaesto djelo, sa naučnim profiliranjem iz oblasti Poslovnog prava, Finansijskog prava, te Prava Evropske unije, i dr. sc. Faruk Maksumić, čiji je ovo autorski prvijenac, koji, u svojstvu koautora, pored upućenosti na oblast Poslovnog prava (statusnog i ugovornog) za predmet interesovanja ima Obligaciono pravo, čiji kontribut je vidljiv u ovoj publikaciji.

U uvodnom dijelu - predgovoru, autori nam ukazuju na složenost koncipiranja i obrade materije - ugovora poslovnog prava (prioritetno), navodeći da: "Koliko god pisanje knjige predstavlja izazov, u pogledu uložene energije, znanja, uvažavanja konteksta, i svakako ocjene javnosti, moramo reći da zadatak koji smo postavili na početku pisanja ove knjige nije izgledao iznimno zahtjevan. Ovo iz razloga što, za razliku od poslovnog statusnog prava, koje je značajno izmijenjeno, slijedom korjenitih društvenih (vlasničkih) promjena, poslovno ugovorno pravo ima značajno izraženu liniju kontinuiteta."

Ipak, kreiranje završnog teksta, nastavljaju autori, nametnulo je drugačiji zaključak. Konstatcija posebno vrijedi za najvažniji - ugovorni dio knjige, referirajući se, pri tome, na osnovni pravni izvor - Zakon o obligacionim odnosima. U tom smislu dovoljno je pogledati član 14. ZOO-a Federacije BiH, koji, za razliku od ZOO-a RS-a, regulirajući načelo zabrane stvaranja i iskorištavanja monopolskog položaja, ne uvažava značajno promijenjene društvene okolnosti, terminološki šireći prostor djelovanja ovog zakona na *jedinstveno jugoslovensko tržište*, i na narušavanje drugih osnova *samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa*. Ni odredbe koje prethode: čl. 3-10. ZOO-a FBiH, nisu drugačije, obzirom da sadrže termine poput: *organizacije udruženog rada, samoupravni sporazumi* (organizacije, zajednice), *društvena sredstva, zaštita društvene svojine* ...

U tehničkom smislu, knjiga je strukturirana u četiri dijela. Prvi i najvažniji dio jesu ugovori poslovnog prava, koji su razvrstani u nekoliko kategorija: ugovor o prodaji, ugovori o trgovinskim uslugama, ugovori o prijevozu, ugovori s izraženim uplivom javnopravnog elementa, ugovori o turističkim uslugama, i ostali ugovori, koji, značajnim dijelom, predstavljaju *novum* za naš pravni sistem.

Kod ugovora o prodaji, kao najfrekventnijeg, a time i najznačajnijeg u poslovanju, autori se ne zadržavaju samo na analizi domaćih propisa, već obim posmatranja ovog ugovora šire na međunarodni aspekt - kroz sadržaj i primjenu Konvencije UN-a o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe - Bečka konvencija, skrećući nam pažnju na njen dispozitivni karakter.

Prethodno - opći pogled na ugovore, prof. dr. Edin Rizvanović i dr. sc. Faruk Maksumić, elaborirajući načela ugovornog prava, prezentiraju nam i načela evropskog ugovornog prava, tzv. Landova načela, čime nas, fragmentarno, upućuju na integracijski proces.

U dijelu ugovora o trgovinskim uslugama obrađeni su ugovori o: trgovinskom posredovanju, zastupanju, komisiju, špediciji, uskladištenju, kontroli robe i usluga. Uz sistematičnost i istorodnost, u smislu pravne prirode - riječ je o ugovorima o nalogu, autori ističu i njihove specifičnosti, koje referiraju na interesni dio ugovornih strana (u čije ime i za čiji račun nastupaju, predmet ugovora, te obaveze ugovornih strana).

Ugovori o prijevozu: željeznicom, cestom, morem, unutrašnjim vodama, zračni prijevoz, su obrađeni na "standardizirani" način, kojem, značaja radi, treba dodati izraženu notu kontekstualiziranja po vremenskoj i prostornoj odrednici.

Ugovorima sa izraženim uplivom javnopravnog elementa autori posvećuju posebnu pažnju, elaborirajući njihov naziv, time i osnov za klasifikaciju, upućujući nas time na značaj javnog interesa kod ugovora o: građenju, osiguranju i licenci. Autori, u navedenom kontekstu, posebno izdvajaju ugovor o građenju, kojeg u Federaciji BiH odlikuje različito normiranje, posebno u pogledu sankcioniranja gradnje bez dozvole, što, uz nepostojanje zakona o državnoj imovini i zakona o restituciji, otvara prostor relativiziranja načela pravne sigurnosti.

Ugovori o turističkim uslugama: posrednički ugovor o putovanju, ugovor o organiziranju turističkog putovanja, ugovor o alatmanu, ugovor o timesharingu, ugovor o ugostiteljskoj ostavi i ugovor o hotelskim uslugama, posebno su značajni u pogledu resursa za razvoj turističke i ugostiteljske djelatnosti, što je i bio osnovni razlog njihovog tretiranja.

Ostali ugovori, koje danas prepoznajemo kao ugovor o leasingu, ugovor o franšizingu, ugovor o faktoringu, ugovor o zajedničkom ulaganju i ugovor o konsaltingu, novijeg su datuma, kada je u pitanju poslovni sistem Bosne i Hercegovine, i u osnovi se vežu za vlasničku transformaciju, što u fokus stavlja njihovu frekventnost i realizaciju.

Drugi dio knjige posvećen je pravilima konkurencije - evropske i nacionalne, Fer tržišno natjecanje, prema iskazanom stavu autora, predstavlja *sine qua non* ekonomskog i društvenog napretka. U prilog ovoj tvrdnji navodi se iskustvo Evropske unije, i značaj što ga Unija i njene države članice pridaju fer konkurenciji, uz opasku da Bosna i Hercegovina još uvijek dvoji u pogledu prihvatanja ovog segmenta pravne stečevine.

Jedan dio knjige posvećen je elektronskoj trgovini, sve aktuelnijem modusu međunarodne trgovine, koji svoju provenijenciju duguje procesu globalizacije, a koju autori, ponajprije u normativnom smislu, nastoje kontekstualizirati na bh. poslovni ambijent.

Na kraju knjige autori nam prezentiraju vrijednosne papire: mjenicu, ček i obveznicu. Mjenici se, pri tome, pridaje najveći značaj, obzirom na njenu multifunkcionalnost, odnosno na njenu upotrebu kao platežnog sredstva, kao sredstva osiguranja plaćanja, te kao sredstva kreditiranja. Na takav značaj upućuje i vrijeme nastanka mjenice, i slijedom navedenog institucionalna zaštita mjenice, koju uživaju njeni vlasnici, a koja je vidljiva u slučaju neispunjenja obaveze glavnog mjeničnog dužnika (protest mjenice), i posebno u slučaju gubitka ili oštećenja mjenice (amortizacija mjenice).

Posmatrano sa naučnog aspekta ova knjiga ima višestruk značaj, koji je, prije svega, vidljiv po multidisciplinarnom karakteru istraživanja, čime se, *prima facie*, referira na trgovačko pravo, ali i, dijelom, na pravo društava, finansijsko pravo, te pravo konkurencije. Pored toga, struktura napisanog, obuhvat, ali i kritički pristup, sugeriraju potrebu da se stručnoj javnosti ukaže na postojanje ovog djela. Hvale vrijedna pažnje je postavka autora prema kojoj se ne zaustavljaju na kritici postojećih normativnih nedostataka (nekonzistentnost, arhaičnost, teleološka neodređenost i nefunkcionalnost norme) već nude rješenja za poboljšanje stanja, koja upućuju na nužnost poštivanja temeljnih pravnih načela, te na dosljednu primjenu pravne stečevine Evropske unije. Time se čitaocima (u formi preporuke) sugerira da je riječ o autentičnom djelu, kojeg odlikuje sistematičnost i jednostavan i uvjerljiv stil pisanja.

Dr. iur. Sead Bandžović

**HAMDIJA ĆEMERLIĆ, IZBORNI SISTEMI U JUGOSLAVIJI, IKD
„UNIVERSITY PRESS – IZDANJA MAGISTRAT“ I FEDERALNO
MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE/ZNANOSTI, SARAJEVO-
MOSTAR, 2024, 155 STR.**

U 2025. navršava se 120 godina od rođenja Hamdije Ćemerlića (1905-1990). Riječ je o istaknutom stručnjaku i akademiku koji je u drugoj polovici XX vijeka aktivno radio na etabliranju i razvoju bosanskohercegovačke pravne nauke. Svoj akademski put započeo je 1931. na Pravnom fakultetu u Beogradu. Po završetku osnovnih studija odlazi u Francusku na dalje naučno usavršavanje. Bio je aktivni sudionik narodnooslobodilačke borbe (1941-1945), član ZAVNOBIH-a, AVNOJ-a i prvih poslijeratnih skupština novoformirane Jugoslavije. Obavljao je dužnost ministra pravosuđa u Narodnoj vladi BiH 1945. godine. Po osnivanju Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946. izabran je za profesora ustavnog prava, a u tom zvanju je ostao sve do penzionisanja 1974. godine. Ćemerlić je također bio zaslužan za osnivanje Islamskog teološkog fakulteta (kasnije preimenovanog u Fakultet islamskih nauka) u Sarajevu čiji je bio dekan i član matičarske komisije. Sudjelovao je u radu Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije i Islamske zajednice u SFRJ. Zbog naučnog doprinosa izabran je 1969. za dopisnog, a 1975. za redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Primarno polje Ćemerlićevog naučnog interesovanja bilo je izborno pravo, ustavno pravo, lokalna samouprava, skupštinski sistem, problematika federativnog uređenja o čemu svjedoči preko više od 60 naučnih i stručnih radova, prikaza i ocjena. Među njima se posebice izdavaju djelo *Izborni sistemi u Jugoslaviji* – doktorska teza koju je Ćemerlić odbranio na Univerzitetu Sorbona 1936. godine. Objavljena je na francuskom jeziku 1937. (izvorni naziv: *Les systèmes électoraux en Yougoslavie*), a prvi zvanični prevod na bosanski jezik izdat je prošle godine. Radi se o multidisciplinarnoj studiji izbornog zakonodavstva u Jugoslaviji između dva svjetska rata. Sastoji se od dva dijela i više odjeljaka te poglavlja.

U prvom dijelu: *Historijski osvrt* autor je u kraćim crtama predstavio proces stvaranja jugoslovenske države 1918. i izborne sisteme koji su u tom trenutku bili na snazi. To su bili propisi iz Srbije, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Crne Gore. Zajednička odlika u svim zemljama, s izuzetkom

Crne Gore, bilo je postojanje imovinskog cenzusa za ostvarenje aktivnog i pasivnog biračkog prava što je u praksi određivano visinom plaćenog poreza na godišnjoj osnovi.

U drugom dijelu knjige: *Različiti izborni zakoni primjenjivani u Jugoslaviji* obrađena su izborna zakonodavstva od 1922. do 1935. godine. Ukratko je analiziran način sazivanja Privremenog narodnog predstavništva 1919. što je predstavljalo ključni preduslov u izradi Izbornog zakona za Ustavotvornu skupštinu (*Konstitutantu*) koja je uspostavljena 1920. godine. Po izglasavanju Ustava Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (*Vidovdanski ustav*) 1921. Konstituenta je pretvorena u redovno predstavničko tijelo - Narodno predstavništvo. Ono je 27. juna 1922. usvojilo prvi Izborni zakon. Čemerlić ga opisuje kao “skup kompromisa, mješavinu principa pozajmljenih iz svih sistema, čak i apsolutno suprotstavljenih principa.” Cilj je bio dati podstrek velikim političkim strankama uz isključenje malih stranaka iz raspodjele poslaničkih mjesta. Bila je to svojevrsna mješavina proporcionalnog predstavljanja i većinskog sistema, glasanja po listi uz dodjelu mandata po D'Hondtovom metodu. Na konačne rezultate u velikoj mjeri je uticala i geografska prisutnost stranaka: što su bile koncentrisanije na jednom prostoru dobijale su manje mandata. Po ovome sistemu izbori su održani tri puta: u martu 1923., februaru 1925. i septembru 1927. godine.

Parlamentarni život nove zemlje pratili su brojni sukobi, žestoke rasprave i nesuglasice između političkih predstavnika **što je kulminiralo ubistvom trojice poslanika Hrvatske seljačke stranke u junu 1928.** godine. Kralj Aleksandar I Karađorđević, kao odgovor na novonastalu krizu, 6. januara 1929. raspušta parlament i temeljem Zakona o kraljevskoj vlasti i upravi države uvodi diktaturu. Cjelokupna vlast je bila u rukama monarha. Novi apsolutistički sistem je trebao biti privremenog karaktera do stvaranja stabilnih političkih prilika. U takvom ozračju je 1931. nametnut ustav, a ubrzo i Izborni zakon. Intencija novog propisa, kako Čemerlić primjećuje, bilo je jačanje osjećaja nacionalnog jedinstva uz eliminisanje međusobnih etničkih i vjerskih razlika. Vlasti su to **željele** ostvariti zabranom djelovanja i ponovnog registrovanja političkih stranaka koje su ranije raspuštene **šestojanuarskim propisima**. U vezi s tim autor opravdano ističe da se ne može stvoriti istinsko jedinstvo ukoliko ono ne postoji od ranije u duhu naroda. Normirana je mogućnost formiranja novog političkog subjekta uz komplikovanu proceduru gdje je posljednju riječ i odobrenje za registraciju davao ministar pravde. Stoga je u stvarnosti postojala samo jedna, provladina stranka: *Jugoslovenska radikalna i seljačka demokratija*. Novim institutom zemaljske liste njenom nosiocu je data mogućnost prihvatanja ili odbacivanja kandidature nekog kandidata iz sreza ili administrativnog sjedišta banovine otvarajući time put arbitrarnom postupanju i zloupotrebama. Posljedice ovakvih rješenja ubrzo su se vidjele na izborima održanim u novembru 1931. gdje je bila potvrđena samo jedna, vladina zemaljska lista čiji su svi kandidati ušli u Narodno predstavništvo. Opozicija, koju su činile nekadašnje političke stranke,

je bojkotovala izbore i djelovala vanparlamentarno. U tom pogledu Ćemerlić naglašava da “moćna stranka, bez kontrole ni opozicije, iznimno je opasna za demokratski režim; osjeća se veoma moćnom, apsolutnom vladaricom zemlje pa, prirodno, naginje prema diktaturi.” Vlasti su toga postale ubrzo svjesne pa su u martu 1933. izvršene zakonske izmjene u pogledu izbornih okruga, osnivanja novih stranaka, sastavljanja zemaljskih lista i raspodjele poslaničkih mjesta. Ustavnim rješenjima iz 1931. uvedena je dvodomna struktura Narodnog predstavništva podijeljenog na Narodnu skupštinu i Senat a kojeg je autor u nastavku izlaganja analizirao u jednom manjem poglavlju.

Posmatrano sa naučnog aspekta ova knjiga ima višestruk značaj jer je rezultat multidisciplinarnog istraživanja; u njoj se prepliću ustavno, komparativno i izbornopravno. Takvo djelo daje kvalitetan osnov za buduća proučavanja javnog prava i historije države i prava. Među brojnim zapažanjima i teorijama koje su predstavljene u predmetnoj studiji jedna se posebice izdvaja kao bitna, a to je potreba prilagođenosti izbornog sistema duhu i mentalitetu naroda kod kojeg se on primjenjuje. Te ideje nisu izgubile svoju originalnost, a bez sumnje bi svoju primjenu mogle pronaći i u današnjem složenom bosanskohercegovačkom političkom sistemu koji i dalje ne tretira podjednako sve svoje građane u ostvarenju izbornih prava. Zbog toga je sigurno da **će ova knjiga biti aktuelna među stručnom i širom čitalačkom publikom koja će joj se iznova vraćati.**